

This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

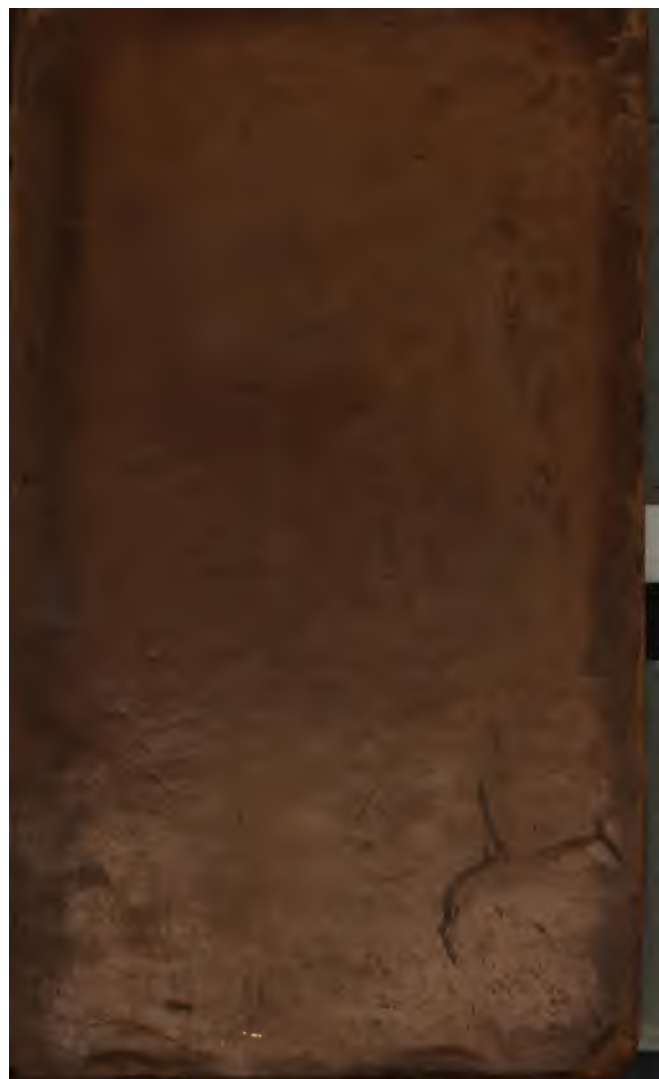
Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

- + *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.
- + *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.
- + *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.
- + *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

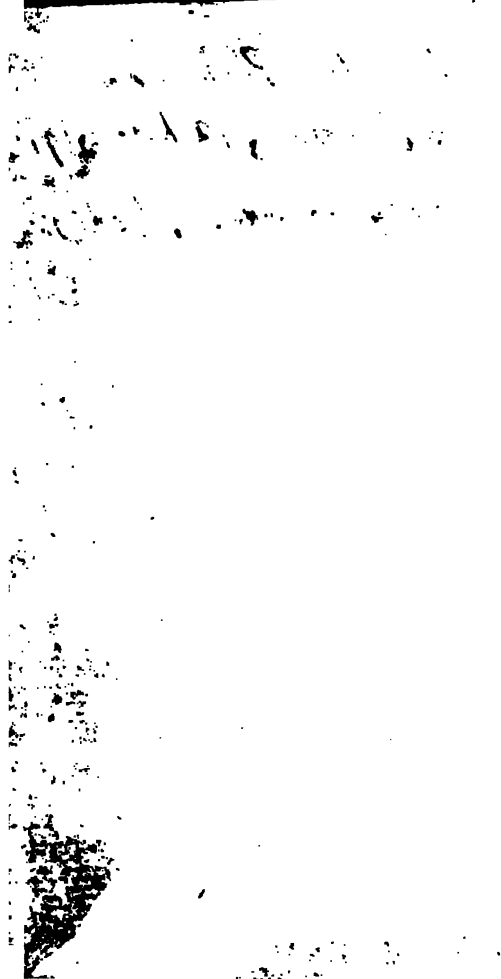
Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at <http://books.google.com/>

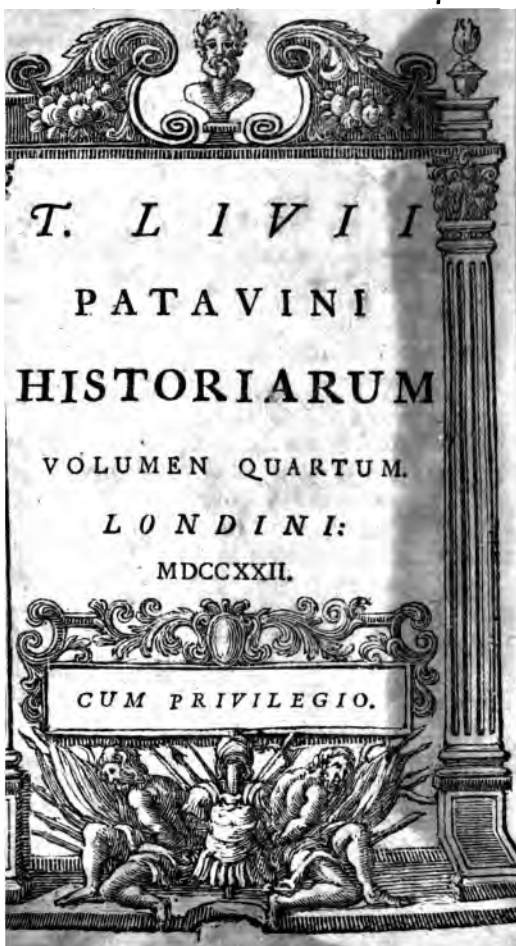

22

23641 f 85^d

To the Bodleian
Library, 13 May 1911
from Edward S. Dodge

T. LIVII

PATAVINI

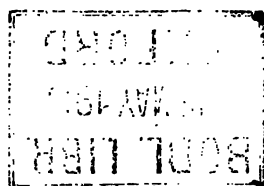
HISTORIARUM

VOLUMEN QUARTUM.

LONDINI:

MDCCXXII.

CUM PRIVILEGIO.

LIBER XXVIII.

EPITOME.

I, &c. **R**ES in Hispania prospere gesta à Silano Scipionis legato & ab L. Scipione fratre adversus Pannos; V, &c. à Sulpicio proconsule ab Attalo rege Asia adversus Philippum regem aedonum pro Aetolis referuntur. IX. Quum Livio & Claudio Neroni consulibus triumphus datus esset; Livius, qui in provincia sua rem gestat, quadrigis invehitur; Nero, qui in collega provinciam, ut victoriam ejus adjuvaret, venerat, eo est secutus: & in hoc habitu plus gloria reverentiaeque habuit. nam & plus in bello, quam legat, fecerat. XI. Ignis in ade Vesta negligentia virginis, qua non custodierat, exstinctus est: virgo a est flagro. XIV, XV, &c. P. Scipio in Hispania cum Pannis debellavit, decimoquinto anno ejus aetatis, anno quinto postquam ierat: exclusisque in tota possessione ejus hostibus, Hispaniam recepit; & Tarracene in Africam ad Syphacem, regem Numidarum, duobus navigiis transvectus, foedus iunxit. VIII. Asdrubal Gisgonis ibi cum eo in eodem lecto cubuit. XXI. Munus gladiatorium in honorem patrisque Carthagine Nova dedit: non ex gladiatoribus, sed ex iis, qui aut in honorem ducis, & ex provocations in certamen descendebant: in

quo regali fratres de regno ferro contenderunt. XXII. Quum Astapa urbs ab Romanis oppugnaretur, oppidani liberos & conjuges rogo exstructo occiderunt, & se insuper precipitaverunt. - XXIV. Ipse Scipio, dum gravi morbo implicitus esset, seditionem in parte exercitus motam confirmatus discussit: rebellantesque Hispania populos coëgit in deditionem venire. XXXV, &c. Et amicitia facta est cum Masinissa rege Numidarum, qui illi auxilium, si in Africam trajecisset, pollicebatur: cum Gaditanis quoque post discessum inde Magonis, cui ex Carthagine scriptum erat, ut in Italiam trajiceret. XXXVIII. Romam reversus, consulque creatus. XL. Africam provinciam petenti, contradicente Q. Fabio Maximo, Sicilia data est: permissumque ut in Africam trajiceret, si ex republ. esse censeret. XLVI. Mago Amilsaris filius à minore Baleari insula, ubi hiemarat, in Italiam trajecit.

I.

UUM transitu Asdrubalis, quantum in Italiam declinaverat belli, tantum levatae Hispaniae videntur; renatum ibi subito priori bellum est. Hispanias ea tempestate sic habebant Romani Poenique. Asdrubal, Gisgonis filius, ad Oceanum penitus Gadesque concesserat. Nostri maris ora, omnisque ferme Hispania, quæ in orientem vergit, Scipionis ac Romanæ ditionis erat. Novus imperator Hanno, in locum Barcini Asdrubalis novo cum exercitu ex Africa transgressus, Magonique junctus, quum in Cekiberia, quæ media inter duo maria est, brevi magnum

Ante Chr.

207.

U. C. 545.

LIBER XXVIII.

magnum hominum numerum armasset; Scipio adversus eum M. Silanum cum decem haud plus millibus militum, equitibus quingentis misit. Silanus, quantis maximis potuit itineribus, (impediabant autem & asperitates viarum, & angustiae saltibus crebris, ut pleraque Hispaniae sunt, inclusae) tamen non solum nuncios, sed etiam famam adventus sui praegressus, ducibus indidem ex Celtiberia transfugis ad hostem pervenit. Eisdem auctoribus compertum est, quum decem circiter millia ab hoste abessent, bina castra circa viam, qua irent, esse: laeva Celtiberos, novum exercitum supra novem millia hominum, dextra Punica tenere castra. haec stationibus, vigiliis, omni justa militari custodia tuta & firma esse: illa altera soluta neglectaque, ut barbarorum, & tironum, & minus timentium quod in sua terra essent. Ea prius aggredienda ratus Silanus, signa quammaxime ad laevam jubebat ferri, necunde ab stationibus Punicis conspiceretur. ipse, praemissis speculatoribus, citato agmine ad hostem pergit.

II. Tria millia ferme aberat, quum haud dum quisquam hostium senserat. confragosa loca & obsita virgultis tenebant colles. Ibi in cava valle, atque ob id occulta, confidere militem, & cibum capere jubet. interim speculatores, transfugarum dicta affirmantes, venerunt. Tum sarcinis in medium coniectis arma Romani capiunt: acieque justa in pugnam vadunt. Mille passuum aberant, quum ab hoste conspecti sunt. trepidarique repente coeptum. Mago ex castris citato equo ad primum clamorem & tumultum advehitur. Erant autem in Celtibero exercitu quatuor millia scutatorum & ducenti equites; hanc justam legionem (& id fer-

me rōboris erat) in prima acie locat: ceteros, levem armaturam, in subsidiis posuit. Quum ita instructos educeret castris, vixdum in egressos vallo Romani pila conjecerunt. Subsidunt Hispani adversus emissā tela ab hoste. inde ad mittenda ipsi consurgunt. quæ quum Romani conferti, ut solent, densatis exceperint scutis; tum pes cum pede collatus, & gladiis geri res coepta est. Ceterum asperitas locorum & Celtiberis, quibus in prælio concurrere mos est, velocitatem inutilem faciebat: & haud iniqua eadem erat Romanis stabili pugnae assuetis, nisi quod angustiae & internata virgulta ordines dirimebant: & singuli binique, velut cum paribus, conferere pugnam cogebantur. Quod ad fugam impedimento hostibus erat, id ad cædem eos, velut victos, præbebat. Et jam ferme omnibus scutaris Celtiberorum interfectis, levis armatura, & Carthaginensia, qui ex alteris castris subsidio venerant, perculsi cædebantur. duo haud amplius milia peditum, & equitatus omnis, vix inito prælio, cum Magone effugerunt. Hanno, alter imperator cum eis, qui postremi jam profligato prælio advenerant, vivus capitur. Magonem fugientem equitatus ferme omnis, & quod veterum peditum erat secuti, decimo die in Gaditanam provinciam ad Asdrubalem pervenerunt. Celtiberi, novus miles, in proximas dilapsi silvas, inde domos diffugerunt. Peropportuna victoria nequam tantum jam constatum bellum, quanta futuri materia belli (si licuisset eis, Celtiberorum gente excita, & alios ad arma sollicitare populos) oppressa erat. Itaque collaudato benignè Silano, Scipio *spem debellandi, si nihil eam ipse cunctando*
moratus

moratus esset, nactus, ad id, quod reliquum belli erat, in ultimam Hispaniam adversus Asdrubalem pergit. Poenus quum castra tum fortè ad sociorum animos in Batica continendos in fide haberet, signis repente sublati, fugæ magis, quàm itineris modo, penitus ad Oceanum & Gadeis ducit. Ceterum quoad continuisset exercitum, propositum bello se fore ratus, antequam freto Gadeis trajiceret, exercitum omnem passim in civitates dimisit: ut & muris se ipsi & armis muros tutarentur.

III. Scipio ubi animadvertit dissipatum passim bellum, & circumferre ad singulas urbes arma, diutini magis quàm magni esse operis, retro vertit iter. ne tamen hostibus eam relinqueret regionem, L. Scipionem fratrem cum decem millibus pedum, & mille equitum, ad oppugnandam opulentissimam in iis locis urbem, Oringin barbari appellabant, mittit. Sita in Melessum finibus est Hispanæ gentis. ager frugifer. argentum etiam incolæ fodiunt. ea arx fuit Asdrubali ad excursions circa in mediterraneos populos faciendas. Scipio, castris prope urbem positis, prius, quàm circumvallaret urbem, misit ad portas, qui ex propinquo alloquio animos tentarent, suaderentque ut amicitiam potius quàm vim experirentur Romanorum. Ubi nihil pacati respondebatur, fossa duplicique vallo circumdata urbe, in tres partes exercitum dividit: ut una semper pars, quietis interim duabus, oppugnet. Prima pars quum adorta oppugnare est, atrox sanè & anceps proelium fuit: non subire, non scalas ferre ad muros præ incidentibus telis facile erat. & jam qui crexerant ad murum scalas, alii furcis ad id ipsum factis detrudebantur: in alios lu-

pi superne ferrei injecti; ut in periculo essent, ne suspensi in murum extraherentur. Quod ubi animadvertit Scipio, nimia paucitate suorum exæquatam certamen esse, & jam eo superare hostem, quod ex muro pugnaret; duabus simul partibus, prima recepta, urbem est aggressus. Quæ res tantum pavoris iniecit fessis jam cum primis pugnando, ut & oppidani mœnia repentina fuga desererent; & Punicum præsidium, metu, ne prodita urbs esset, relictis stationibus, in unum se colligeret. Timor inde oppidanos incessit, ne, si hostis urbem intrasset, sine discrimine, Poenus an Hispanus esset, obvii passim cæderentur. itaque patefacta repente porta, frequentes ex oppido sese ejecerunt, scuta præ se tenentes, ne tela procul conjicerentur; dexteras nudas ostentantes, ut gladios abjecisse appareret. Id utrùm parum ex intervallo sit conspectum, an dolus aliquis suspectus fuerit, incompertum est. Impetus hostilis in transfugas factus: nec secus, quàm adversa acies, cæsi. Eademque porta signa infesta in urbem illata: & aliis partibus securibus dolabrisque cædebantur & refringebantur portæ. & ut quisque intraverat eques, ad forum occupandum (ita enim præceptum erat) citato equo pergebat. Additum erat & triariorum equiti præsidium. legionarii ceteras partes pervadunt: direptione & cæde obviorum, nisi qui armis se tuebantur, abstinuerunt. Carthaginienses omnes in custodiam dati sunt: oppidanorum quoque trecenti ferme, qui clauserant portas: ceteris traditum oppidum, suæ redditæ res. Cecidere in urbis ejus oppugnatione hostium duo millia ferme, *Romanorum* haud plus nonaginta.

IV. Læta

IV. Læta & ipsis, qui rem gessere, urbis ejus expugnatio fuit: & imperatori ceteroque exercitui speciosum adventum suum, ingentem turbam captivorum præ se agentes, fecerunt. Scipio, colaudato fratre, quum, quanto poterat verborum honore, Carthagini ab se captæ captam ab eo O-ringin æquâisset, quia & hiems instabat, ut nec tentare Gades, nec disjectum passim per provinciam exercitum Asdrubalis consecrari posset, in citiorem Hispaniam omnes suas copias reduxit: dimissisque in hiberna legionibus, L. Scipione fratre Romam missō, & Hannone hostium imperatore, ceterisque nobilibus captivis, ipse Tarraconem concessit. Eodem anno classis Romana, cum M. Valerio Lævino proconsule ex Sicilia in Africam transmissa, in Uticensi Carthaginienisque agro latè populationes fecit. extremis finibus Carthaginensium circa ipsa moenia Uticæ prædæ actæ sunt. Repetentibus Siciliam classis Punica (septuaginta erant longæ naves) occurrit. decem & septem naves ex iis captæ sunt, quatuor in alto merisæ: cetera fusa ac fugata classis. Terra marique victor Romanus cum magna omnis generis præda Lilybæum repetit. Toto inde mari pulsus hostium navibus, magni commeatus frumenti Romam subvecti.

V. Principio æstatis ejus, qua hæc sunt gesta, P. Sulpicius proconsul & Attalus rex quum Æginæ (sicut ante dictum est) hibernassent, Lemnū inde, classe juncta, Romanæ quinque & viginti quinqueremes, regiæ quinque & triginta transmiserunt. Et Philippus, ut, seu terra seu mari obviam eundum hosti foret, paratus ad omnes conatus esset, ipse Demetriadem ad mare descendit: Larissam di-

em ad conveniendum exercitui edixit. Undique ab sociis legationes Demetriadem ad famam regis convenerunt. Sustulerant enim animos Ætoli, cum ab Romana societate tum post Attali adventum: finitimosque depopulabantur. nec Acarnanes solum Boeotique, & qui Euboeam incolunt, in magno metu erant: sed Achæi quoque, quos super Ætolicum bellum Machanidas etiam Lacedæmonius tyrannus haud procul Argivorum sine positis castris terrebat. hi omnes, suis quisque urbibus, quæ pericula terra marique portenderentur, memorantes, auxilia regem orabant. Ne ex regno quidem ipsius tranquillæ nunciabantur res: & Scerdilædum Pleuratumque motos esse, & Thracum maxime Mædos, si quod longinquum bellum regem occupasset, proxima Macedoniae incurfuros. Boeoti quidem & interiores Græciæ populi Thermopylarum saltum, ubi angustæ fauces coarctant iter, fossa valloque intercludi ab Ætolis nunciabant, ne transitum ad sociorum urbes tuendas Philippo darent. Vel segnem ducem tot excitare tumultus circumfusi poterant. Legationes dimittit: pollicitus, prout tempus ac res se daret, omnibus latum auxilium. quæ maxime urgebat res, Peparethum præsidium urbi mittit, unde allatum erat, Attalum ab Lemno classe transmissa omnem circa urbem agrum depopulatum. Polyphantam cum modica manu in Boeotiam, Menippum item quandam ex regis ducibus cum mille peltastis (pelta cetræ haud dissimilis est) Chalcidem mittit. additi quingenti Agrianum; ut omnes insulæ partes tueri possent. ipse Scotuffam est protectus: eodemque ab Larissa Macedonum copias traduci iussit. Eo
nun-

Punctatum est, concilium *Ætolis* *Heracleam* indictum, regemque *Attalum* ad consultandum de summa belli venturum. Hunc conventum ut turbaret subito adventu, magnis itineribus *Heracleam* duxit. & concilio quidem dimisso jam venit: segetibus tamen, quæ prope maturitatem erant, maxime in sinu *Æliano* evastatis, *Scotussam* copias reducit. Ibi exercitu omni relicto, cum cohorte regia *Demetriadem* sese recipit. Inde ut ad omnes hostium motus posset occurrere, in *Phocidem* atque *Eubœam* & *Peparethum* mittit, qui loca alta eligerent, unde editi ignes apparerent. ipse in *Tisæo* (mons est in altitudinem ingentem cacuminis editi) speculam posuit: ut ignibus procul sublati signum, ubi quid molirentur hostes, momento temporis acciperet. Romanus imperator & *Attalus* rex à *Peparetho* *Nicæam* trajecerunt. inde classem in *Eubœam* ad urbem *Oreum* transmittunt: quæ ab *Demetriaco* sinus *Chalcidem* & *Euripum* petenti ad lævam prima urbium *Eubœæ* posita est.

VI. Ita inter *Attalum* ac *Sulpicium* convenit, ut Romani à mari, regii à terra oppugnarent. Quotiduo postquam appulsa classis est, urbem aggressi sunt. id tempus occultis cum *Platore*, qui à *Philippo* prepositus urbi erat, colloquiis absumptum est. Duas arces urbs habet: unam imminentem mari: altera urbis media est. cuniculo inde via ad mare ducit, quam à mari turris quique tabulatorum, egregium propugnaculum, clauderat. Ibi primò atrocissimum contractum est certamen, & turre instructa omni genere telorum, & tormentis machinisque ad oppugnandam eam ex navibus

vibus expositis. Quum omnium animos oculosque id certamen avertisset, porta maritimæ arcis Plator Romanos accepit, momentoque arx occupata est. Oppidani pulsi inde in mediam urbem ad alteram tendere arcem. Et ibi positi erant, qui fores portas objicerent. ita exclusi in medio cæduntur capiunturque. Macedonum præsidium conglobatum sub arcis muro stetit; nec fuga effusè petita, nec pertinaciter proelio inito. Eos Plator, venia à Sulpicio impetrata, in naves impositos ad Demetrium Phthiotidis exposuit; ipse ad Attalum se recepit. Sulpicius, tam facili ad Oreum successu elatus, Chalcidem inde protinus victrici classe petit. ubi haudquaquam ad spem eventus respondit. Ex patienti utrimque coactum in angustias mare, ut speciem intuenti primò gemini portus in ora duo versi præbuerit: sed haud faciliè alia infestior classi statio est. nam & venti ab utriusque terræ præaltis montibus subiti ac procellosi se dejiciunt: & fretum ipsum Euripi non septies die, sicut fama fert, temporibus statis reciprocatur; sed temere in modum venti, nunc huc nunc illuc verso mari, velut monte præcipiti devolutus torrens rapitur. ita nec nocte nec die quies navibus datur. Cum classem tam infesta statio accepit, tum & oppidum alia parte clausum mari, alia ab terra egregiè munitum, præsidioque valido firmatum, & præcipuè fide præfectorum principumque, quæ fluxa & vana apud Oreum fuerat, stabile atque inexpugnabile fuit. Id prudenter, ut in temere suscepta re, Romanus fecit, quòd circumspectis difficultatibus, ne frustra tempus tereret, celeriter abstinit incepto, classemque inde ad Cynum Locridis (emporium id est

est Opuntiorum urbis mille passuum à mari sitæ) trajecit.

VII. Philippum & ignes ab Oreo editi monuerant, sed seriùs Platoris fraude è specula elari: & impari maritimis viribus haud facilis erat in insulam classis accessus. ita res per cunctationem omiſſa. Ad Chalcidis auxilium, ubi signum accepit, impigre est motus. nam & ipsa Chalcis, quanquam ejusdem insulæ urbs est, tamen adeo arcto interſcinditur freto, ut ponte continenti jungatur, terraque aditum faciliorem quàm mari habeat. Igitur Philippus dejecto præſidio, fufisque Ætolis, qui saltum Thermopylarum infidebant, quum ab Demetriade Scotuſſam, inde de tertia vigilia profectus trepidos hostes Heracleam compuliſſet, ipſe uno die Phocidis Elatiam millia amplius ſexaginta contendit. Eodem ſerme die ab Attalo rege Opuntiorum urbs capta diripiebatur. conceſſerat eam prædam regi Sulpicius, quia Oreum paucos ante dies ab Romano milite, expertibus regiis, direptum fuerat. Quum Romana classis Oreum ſe recepiffet, Attalus, ignarus adventus Philippi, pecuniis à principibus exigendis terebat tempus. adeoque improviſa res fuit, ut, niſi Cretenſium quidam, fortè pabulatum ab urbe longiùs progreſſi, agmen hoſtium procul conſpexiſſent, opprimi potuerit. Attalus inermis atque incompoſitus, curſu effuſo mare ac naves petit. & molientibus ab terra naves Philippus ſupervenit, tumultumque etiam ex terra nauticis præbuit. inde Opuntem rediit, Deos homineſque accuſans, quòd tantæ rei fortunam ex oculis prope raptam amiſiſſet. Opuntii quoque ab eadem ira increpiti, quòd, quum trahere obſidio-

nem.

nem in adversum suum petuissent, rursus statim hoste prope in voluntariam deditionem concessissent. Compositis circa Opuntina rebus, Toronem est profectus. Et Attalus primò Oreum se recipit, inde quum fama accidisset, Prusiam Bithynis regem in fines regni sui transgressum, omiſſis Romanis rebus atque Ætolico bello, in Asiam trajecit. Et Sulpicius Æginaſſam classem recipit, unde initio veris profectus erat. Haud majore certamine, quàm Opuntem Attalus ceperat, Philippus Toronem cepit. Incolebant urbem eam profugi ab Thebis Phthioticia. urbe sua capta à Philippo, quum in fidem Ætolorum perfuſiſſent, ſedem eis Ætoli eam dederant, urbis vaſtata ac deſerta priore ejuſdem Philippi bello. Tum ab Torone, ſicut paullo antè dictum eſt, recepta profectus, Tritonon & Drymas, Doridis parva atque ignobilia oppida, cepit, inde Eletiam, juiſſis ibi ſe opperiri Ptolemei Rhodiorumque legatis, venit. Ubi quum de finiſſendo Ætolico bello ageretur, (aſſuerant enim legati ſuper Heracleæ concilio Romanorum Ætolorumque) nuſſus aſſertur, Machanidam Olympiorum ſolenne ludicrum parantes Eleos aggredi ſuſſiſſe. Præventendum id ratus, legatis cum benigno reſponſo dimiſſis, ſe neque cauſam ejus belli fuiſſe, nec moram (ſi modò atque & honeſta conditione bonæ) paci faſtorum, cum expedite agmine profectus per Boeotiæ, Megaram, atque inde Corinthum deſcendit, unde comæſtiſſima ſumpta Philiaſi Phœneumque poſt. Et jam quum Ithacam veniſſet, audito Machanidam ſena equitatus ſui curruum reſuſciſſe Lepidumque, Agamemnonem ad conciliū Achaiaſum impetivisse, ſuaque classem Puni-

Punicam, ut mari quoque aliquid posset, accitam, ibi ratus se inventurum. Paucis antè diebus in Phocæas trajecerant Pœni; inde portus Arcanantum petierant, quum ab Oreo profectum Attalum Romanosque audissent; veriti, ne ad se iretur, & intra Rhium (fauces eæ sunt Corinthii sinus) opprimerentur.

VIII. Philippus mœrebat quidem & angebatur, quum ad omnia ipse raptim isset, nulli tamen se rei in tempore occurrissè, & rapientem omnia ex oculis elussisse celeritatem suam fortunam. In concilio autem dissimulans ægritudinem, elato animo disseruit: *testatus Deos hominesque, se nullo loco, nec tempore defuisse, quin ubi hostium arma concrepissens, eò, quanta maxima posset celeritate, tenderet: sed vix rationem iniri posse, satrum ab se audacius, an fugacius ab hostibus, geratur bellum. Sic ab Opunte Attalum, sic Sulpicium à Chalcide, sic eis ipsis diebus Machanidam à manibus suis elapsam. Sed non semper felicem esse fugam: nec pro difficili id bellum habendum, in quo, si modò congressus cum hostibus sis, viceris. Quod primum esset, confessionem se hostium habere, nequaquam pares esse sibi: brevi & victoriam laud dubiam habiturum, nec meliore eventu eos secum quàm spe pugnaturus. Læti regem socii audierunt. Reddidit inde Achæis Heræam & Triphyliam. Alipheram autem Megalopolitis, quod suorum fuisse finium faris probabant, restituit. inde navibus acceptis ab Achæis (erant autem tres quadriremes & biremes totidem) Anticyram trajecit. inde quinquereuib; septem, & lembis viginti amplius, quos ut adjungeret Carthaginiensium classi, miserat in Corinthi-*
um

um sinum, profectus ad Erythras Ætolorum, quæ prope Eupalium sunt, exscensionem fecit. Haud fefellit Ætolos : nam hominum quod aut in agris, aut in propinquis castellis Potidaniæ ac Apolloniæ fuit, in silvas montesque refugit. Pecora, quæ inter festinationem abigi nequiverant, sunt direpta & in naves compulsa. Cum his ceteraque præda Nicia prætor Achæorum Ægium misso, quum Corinthum petisset, pedestres inde copias per Boeotiam terra duci iussit. ipse à Cenehreïs, præter terram Atticam super Sanium navigans, inter medias prope hostium classes Chalcidem pervenit. inde, collaudata fide ac virtute, quod neque timor, neque spes flexissent eorum animos ; hortatusque in posterum, ut eadem constantia permanerent in societate, si suam quàm Oritanorum atque Opuntiorum fortunam mallent ; ab Chalcide Oreum navigat. principumque iis, qui fugere capta urbe quàm se Romanis tradere maluerant, summa rerum & custodia urbis permissa, ipse Demetriadem ab Euboea, unde primò ad opem ferendam socii profectus erat, trajecit. Cassandreæ deinde centum navium longarum carinis positis, contractaque ad effectum ejus operis multitudine fabrorum navalium, quia res in Græcia tranquillas & profectio Attali fecerat, & in tempore laborantibus sociis latum ab se auxilium, retro in regnum concessit, ut Dardanis bellum inferret.

IX. Extremo ætatis ejus, qua hæc in Græcia sunt gesta, quum Q. Fabius Maximus, pater, legatus ab M. Livio consule Romam ad senatum nuntiasset ; consulem satis præsidii Galliæ provinciæ credere L. Porcium cum suis legionibus esse, de-
cedere

cedere se inde ac deduci exercitum consularem posse: Patres non M. Livium tantum redire ad urbem, sed collegam quoque ejus C. Claudium jusserunt. Id modò in decreto interfuit, quòd M. Livii exercitum reduci, Neronis legiones Annibali oppositas manere in provincia jusserunt. Inter consules ita per literas convenit; ut quemadmodum uno animo rempublicam gessissent, ita, quamquam ex diversis regionibus convenirent, uno tempore ad urbem accederent. Præneste qui prior venisset, collegam ibi operiri jussus. Fortè ita evenit, ut eodem die ambo Præneste venirent. inde præmissò edicto, ut triduo post frequens senatus ad aedem Bellonæ adesset, omni multitudine obviam effusa, ad urbem accessere. Non salutabant modò universi circumfusi, sed, contingere pro se quisque victrices dextras consulum cupientes, alii gratulabantur, alii gratias agebant, quòd eorum opera incolumis respublica esset. In senatu quum more omnium imperatorum, expositis rebus ab se gestis, postulassent, ut pro republica fortiter feliciterque administrata & Diis immortalibus haberetur honos & ipsis triumphantibus urbem inire liceret; Se verò ea, quæ postularent, decernere, Patres, merito Deorum primùm, dein secundum Deos consalpm, responderunt: & supplicatione amborum nomine, & triumpho utrique decreto, inter ipsos, ne, quum bellum communi animo gessissent, triumphum separarent, ita convenit; *ut quoniam & in provincia M. Livii res gesta esset, & eo die, quo pugnatum foret, ejus fortè auspiciu fuisse; & exercitus Livianus deductus Romam venisset, Neronis de provincia deduci non potuisset; ut M. Livium*
quadrages

quadrigis urbem inuentum milites sequerentur, C. Claudius equo sine militibus inuolaretur. Ita consociatus triumphus, cum utrique, tum magis ei, qui, quantum merito anteibat, tantum honore collegæ cesserat, gloriam auxit: illum equitem agebant sex dierum spatio transcurrisse longitudinem Italia; & eo die cum Asdrubale in Gallia signis collatis pugnasse, quo eum castra adversus sese in Apulia posita habere Annibal credidisset: ita unum consulem pro utraque parte Italia adversus duos duces, duos imperatores, hinc consilium suum, hinc corpus opposuisse. nomen Neronis satis fuisse ad convinendum castris Annibalem: Asdrubalem verd, quæ alia re, quàm adventu ejus obrutum atque extinguitum esse? Itaque ires aliter consul sublimis curramulifugis, si vellet, equis: uno equo per urbem: verum triumphum vohi: Neronemquo, etiam si pedes incedat, vel parta eo bello, vel spreta eo triumpho gloria memorabilem fore. Hi sermones spectantium Neronem usque in Capitolium profecuti sunt. Pecuniar in ararium tulerunt sestertium tricies octoginta millia æris. militibus M. Livius quinquagenos senos asses divisit. tantundem C. Claudius absentibus militibus suis est pollicitus, quum ad exercitum redisset. Notatum ea die plura carmina militaribus jocis in C. Claudium, quàm in consulem suum jactata. Equites L. Veturium & Q. Coccilium legatos magnis tulisse laudibus: hortatosque esse plebem, ut eos consules in proximum annum crearent. adjecisse equitum prærogativæ auctoritatem consules; postero die in concione, quàm forti fidelique duorum præcipuè legatorum opera usi essent, commemorantes.

X. Quum comitiorum tempus appeteret, & per dictatorem comitia haberi placuisset, C. Claudius consul M. Livium collegam dictatorem dixit, Livius Quintum Cæcilium magistrum equitum. à M. Livio dictatore creati consules L. Veturius, Quintus Cæcilius. is ipse, qui *Ante Chr.* 206. *V. C. 546.* tum erat magister equitum. Inde prætorum comitia habita. creati C. Servilius, M. Cæcilius Metellus, T. Claudius Asellus, Quintus Mamilius Turinus, qui tum ædilis plebis erat. Comitibus perfectis, dictator, magistratu abdicato, dimissoque exercitu, in Etruriam provinciam ex senatusconsulto est profectus, ad quæstiones habendas, qui Etruscorum Umbrorumve populi defectionis ab Romanis ad Asdrubalem sub adventum ejus consilia agerassent, quique cum auxiliis, aut commeatu, aut ope aliqua juvissent. Hæc eo anno domi militæque gesta. Ludi Romani tertio instaurati ab ædilibus curulibus, Cn. Servilio Cæpione, Ser. Cornelio Lentulo. Item ludi plebej semel toti instaurati ab ædilibus plebis, Manio Pomponio Mathone & Quinto Mamilio Turino. Tertiodecimo anno Punici belli, L. Veturio Philone & Quinto Cæcilio Metello consulibus, Bruttii ambo-
bus, ut cum Annibale bellum gererent, provincia decreta. Prætores exinde sortiti sunt : M. Cæcilius Metellus urbanam, Q. Mamilius peregrinam, C. Servilius Siciliam, Ti. Claudius Sardiniam. Exercitus ita divisi : consulum alteri, quem C. Claudius prioris anni consul ; alteri, quem Q. Claudius prætor (ex binæ legiones erant) habuisset exercitum : in Etruria duas volonum legiones à C. Terentio prætore M. Livius proconsul, cui pro-
rogatum

rogatum in annum imperium erat, acciperet. & Q. Mamilio, ut, collegæ jurisdictione tradita, Galliam cum exercitu, cui L. Porcius proprætor præfuerat, obtineret, decretum est: jussusque populari agros Gallorum, qui ad Poenos sub adventum Asdrubalis defecissent. C. Servilio cum Cannensibus duabus legionibus, sicut C. Mamilius tenuerat, Sicilia tuenda data. Ex Sardinia vetus exercitus; cui A. Hostilius præfuerat, deportatus. novam legionem; quam Ti. Claudius trajiceret secum, consules conscripserunt. Q. Claudio ut Tarentum, C. Hostilio Tubulo ut Capuam provinciam haberet, prorogatum in annum imperium est. M. Valerius proconsul, qui tuendæ circa Siciliam maritimæ oræ præfuerat, triginta navibus C. Servilio præbittis, cum cetera omni classe redire ad urbem jussus.

XI. In civitate tanto discrimine belli sollicita; quum omnium secundorum adverforumque causis in Deos verterent, multa prodigia nunciabantur. Tarracinæ Jovis ædem, Satrici Matris Matutæ de coelo tactam. Satricanos haud minus terrebant in ædem Jovis foribus ipsis duo prolapsi angues. Ab Antio nunciatum est, cruentas spicas metentibus visas esse. Cære porcus biceps, & agnus mas idemque femina natus erat. Et Albæ duo soles visos referebant, & nocte Fregellis lucem obortam. Et bos in agro Romano locutus, & ara Neptuni multo sudore mansisse in circo Flaminio dicebatur: & ædes Cereris, Salutis, Quirini de Cælo tactæ: Prodigia consules hostiis majoribus procurare jussi, & supplicationem unum diem habere. Ea ex senatusconsulto facta. Plus omnibus, aut nuncia-

s peregre aut visis domi, prodigiis, terruit animos hominum ignis in æde Vestæ extinctus. cæque flagro est Vestalis, cujus custodia noctis ejus ærat, jussu P. Licinii pontificis. Id, quanquam nihil portendentibus Deis, ceterum negligentia humana acciderat, tamen & hostiis majoribus procurari, & supplicationem ad Vestæ haberi placuit. riuſquam proficiſcerentur conſules ad bellum, moti ab ſenatu ſunt; *ut in agros reducenda plebis uram haberent. Deum benignitate ſummorum bellum ab urbe Roma & Latio eſſe, & poſſe ſine vetu. in agris habitari. Minimè convenire, Sicilia, nam Italia colenda, majorem curam eſſe.* Sed res audquaquam erat populo facilis, & liberis cultoribus bello abſumptis, & inopia ſervitorum, & ecore diſcepto, villisq; dirutis aut incenſis: magna tamen pars, auctoritate conſulum compulſa, 1 agros remigravit. Moverant autem huiſce ei mentionem Placentinorum & Cremonenſium: gati, querentes, agrum ſuum ab accolis Gallis iurſari ac vaſtari: magnamque partem colonorum ſuorum dilapſam eſſe: & infrequentes ſe ur- es, agrum vaſtum ac deſertum habere. Mamili- ratori mandatum, ut colonias ab hoſte tueretur. Conſules ex ſenatuſconſulto edixerunt, ut, qui ci- es Cremonenſes atque Placentini eſſent, ante cer- am diem in colonias reverterentur. principio de- ade veris & ipſi ad bellum profeſti ſunt. Q. Cæ- ilius conſul exercitum ab C. Nerone, L. Veturius b Q. Claudio proprætore accepit, novisque militi- us, quos ipſe conſcripſerat, ſupplevit. In Con- entium agrum conſules exercitum duxerunt: paſ- imque depopulati, quum agmen jam grave præ-
da

da esset, in saltu angusto à Brutiis jaculatoribus-
que Numidis turbati sunt ; ita ut non præda, sed
armati quoque in periculo fuerint. major tamen
tumultus, quàm pugna, fuit : & præmissa præda,
incolumes & legiones in loca tuta evasere. Inde
in Lucanos profecti. ea sine certamine tota gens
in ditonem populi Romani rediit.

XII. Cum Annibale nihil eo anno rei gestum
est. nam neque ipse se obtulit in tam recenti vul-
nere publico privatoque, neque lacefferunt quietum
Romani. tantam inesse vim, etsi omnia alia circa
eum ruerent, in uno illo duce censebant. Ac ne-
scio an mirabilior adversis quàm secundis rebus
fuerit. quippe qui, quum & in hostium terra per
annos tredecim, tam procul ab domo, varia fortuna
bellum gereret exercitu non suo civili, sed mixto ex
colluvione omnium gentium, quibus non lex, non
mos, non lingua communis ; alius habitus, alia
vestis, alia arma, alii ritus, alia sacra, alii propè
Dii essent : ita quodam uno vinculo copulaverit
eos, ut nulla, nec inter ipsos nec adversus ducem,
seditio exstiterit, quum & pecunia sæpe in stipen-
dium, & commeatus in hostium agro decissent ;
quorum inopia, priore Punico bello multa infanda
inter duces militesque commissa fuerant. Post
Asdrubalis verò exercitum cum duce, in quibus spes
omnis reposita victoriæ fuerat, deletum, cedendo-
que in angulum Bruttium cetera Italia concessum ;
cui non videatur mirabile, nullum motum in ca-
stris factum ? nam ad cetera id quoque accesserat,
ut ne alendi quidem exercitus nisi ex Bruttio agro
spes esset ; qui, ut omnis coleretur, exiguus tamen
tanto alendo exercitui erat : tum magnam partem
juven-

ntatis abstractam à cultu agrorum bellum occurrat, & mos vitio etiam insitus genti per latinitiam militiam exercendi. nec ab domo quicquam mittebatur, de Hispania retinenda sollicitis, nam omnia prospera in Italia essent. In Hispania res quadam ex parte eandem fortunam, tam longè disparem habebant: eandem, quòd lio victi Carthaginienses duce amisso in ultima Hispaniæ oram usque ad Oceanum compulsi sunt: disparem autem, quòd Hispania, non quàm modo, sed quàm ulla pars terrarum, bello tanto aptior erat, locorum hominumque iniis. Itaque ergo prima Romanis inita provinciam, quæ quidem continentis sint; postrema novum, nostra demum ætate, ductu auspicioque vestri Caesaris, perdomita est. Ibi tum Afridugisgonis, maximus clarissimusque eo bello felix Barcinos dux, regressus ab Gadibus, rebellis spem adjuvante Magone Amilcaris filio, delectus per ulteriorem Hispaniam habitis, ad quingenta millia peditum & quatuor millia & quingentos equites armavit. De equestribus copiis ferè inter auctores convenit: peditum septuaginta quidam adducta ad Silpian urbem scribunt. Super campos patentes duo duces Poeni caute, ne detrectarent certamen, confederunt.

III. Scipio, quum ad eum fama tanti commoti exercitus perlata esset, neque Romanis legionibus tantæ se parem fore multitudini ratus, ut in speciem saltem opponerentur barbarorum milia; neque in iis tamen tantum virium potum, ut mutando fidem, quæ cladis causa et patri patruoque, magnum momentum facerent;

rent ; præmissis Silano ad Colcam duodetriginti oppidis regnantem, ut equites peditesque ab eo quos se per hiemem conscripturum pollicitus erat acciperet ; ipse ab Tarracone profectus, protinus ab sociis, qui accolunt viam, modica contrahenda auxilia, Castulonem pervenit. Eò adducta ab Silano auxilia, tria millia peditum & quingenti equites. Inde ad Bæculam urbem progressus omnem exercitum civium, sociorum, peditum equitumque quinque & quadraginta millibus. Castra ponente eos Mago & Masinissa cum omni equitatu aggressi sunt. turbassentque munientes, ni abditi post tumultum, opportunè ad id positum, ab Scipione equites improvisò in effusos incurrissent. Hi promptissimum quemque, & proximè vallum, atque in ipsos munitores primùm investum, vixdum proelio inito fuderunt : cum ceteris, qui sub signis atque ordine agminis incescerant, longior & diu ambigua pugna fuit. sed quum ab stationibus primùm expeditæ cohortes, deinde ex opere deducti milites, atque arma capere iussi plures & integri fessis, magnumque jam agmen armatorum à castris in proelium rueret, terga haud dubiè vertunt Poeni Numidæque. Et primò turmatim abibant ; nihil propter pavorem festinationemve confusis ordinibus : dein postquam acrius ultimis incidebat Romanus, neque sustineri impetus poterat, nihì jam ordinum memores, passim, quàm cuique proximum fuit, in fugam effunduntur. Et quantum eo proelio aliquantum & Romanis aucti, & diminuti hostibus animi erant ; tamen nunquam per aliquot insequentes dies, ab excursionibus equitum levisque armaturæ cessatum est.

XIV. Ubi satis tentatæ per hæc levia certamina vires sunt, prior Asdrubal in aciem copias eduxit : deinde & Romani processere. sed utraque acies pro vallo stetit instructa. & quum ab neutris pugna coepta esset, jam die ad occasum inclinante, à Pœno prius, deinde ab Romano in castra copiarè ductæ. Hoc idem per dies aliquot factum. prior semper Pœnus copias castris educebat : prior sessis stando signum receptui dabat. ab neutra parte procursum, telumve missum, aut vox ulla orta. mediam aciem hinc Romani, illinc Carthaginenses mixti Afris : cornua socii tenebant. erant autem utrimque Hispani pro cornibus. ante Punicam aciem elephanti castellorum procul speciem præbebant. Jam hoc in utrisque castris sermonis erat ; ita, ut instructi stetissent, pugnaturus. medias acies, Romanum Pœnumque, quos inter belli causa esset, pari robore animorum armorumque concursuras. Scipio, ubi hæc obstinatè credita animadvertit, omnia de industria in eum diem, quo pugnaturus erat, mutavit. Tesseram vesperi per castra dedit, ut ante lucem viri equique curati & pransi essent, armatus eques frenatos instratosque teneret equos. Vixdum satis certa luce, equitatum omnem cum levi armatura in stationes Punicas immisit. inde confestim ipse cum gravi agmine legionum procedit ; præter opinionem destinatam suorum hostiumque, Romano milite cornibus firmatis, sociis in mediam aciem acceptis. Asdrubal, clamore equitum excitatus, ut ex tabernaculo profuit, tumultumque ante vallum, & trepidationem suorum, & procul signa legionum fulgentia, plenosque hostium campos vidit ; equitatum omnem

cepissetque tanto impetu castra, ni se ex vehementi sole, qualis inter graves imbre nubes effulget, tanta vis aque deiecisset, ut vix in castra sua receperint se victores. quosdam etiam religio cepit, ut illis quicquam eo die conandi. Carthaginenses quamquam fessos labore ac vulnibus, non imberque ad necessariam quietem vocabat: tamen, quis abitus & periculum cessandi non dabat tempus, prima luce oppugnatatis hostibus castra, satis undique circa ex propinquis vallibus congestis surgent villum; munimento sese, quando in armis periculum praedii foret, defensuri. Sed transitio sociorum, fuga ut tutior mora videretur, fecit. Principium defectionis ab Aene regulo Tuderanorum factum est. is cum magni popularium manu transfugeret. inde duo munia oppida cum praedictis evadit a praefectis Romanis. Et nequius, inclinatio gentis ad defectionem animis, serperet res, silentio praemissa noctis Asdrubal castra movet.

XVI. Scipio, ut prima luce, qui in stationibus erant, retulerunt praefectos hostes, praemisso equitatu signa ferri jubet. adeoque citato agmine tendunt, ut, si via recta vestigia sequentes illant, tandem dubie assecuturi fuerint. docibus est creditum, brevius aliud esse iter ad Ertim fluvium, ut transiuntibus aggredierentur. Asdrubal, clauso transitu fluminis, ad Oceanum flectit. & jam inde supplecturum modo effusi abibant; idque aliquantum ab legionibus Romanis intervalli fecit. Eques levisque armatura, nunc ab tergo nunc ab lateribus occupando, fatigabat morabaturque: sed quoniam ad crebros tumultus signa consistere, & tunc equestria, nunc cum velicibus auxiliisque posuerat proelia

proelia conferrent, supervenerunt legiones. Inde non jam pugna, sed trucidatio velut pecorum fieri, donec ipse dux, fugæ auctor, in proximos collectus cum sex milibus ferme semiermum evasit. capti cæsi captique. Castra tumultuaria raptim Boni tamulo editissimè commiserunt: atque inde, quum hostis nequoquam subire iniquo ascensu potatus esset, haud difficulter sese tutari sunt. Sed obsidio in loco nudo atque inopi vix in paucos dies tolerabilis erat: itaque transitiones ad hostes fecerant. Postremò ipse dux, navibus acceptis, (nec procul inde aberat mare) nocte relicto exercitu, Gadels per fugit. Scipio, fuga ducis hostium audita, decem milia pedum, nulle equites reliquit Silens ad castrorum obsidionem. ipse cum ceteris cepit, septuagesimis castris, protinus caussis regularum civitatumque cognoscendis, ut præmia ad veram meritorum estimationem tribui possent, Tarraconem rediit. Post professionem ejus Messius, cum Silens clam congressus, ut ad nova consilia gentem quoque suam obedientem haberet, cum paucis populis in Africam trajecit; non tam evidenti eo tempore subitæ mutationis eussæ, quàm documento post id tempus constantissime ad ultimam senectam fidei, ne tum quidem non sine probabili causa fecisse. Mago inde, missis ab Asdrubale navibus, Gades petit. Ceteri deserti ab ducibus, pars transitione, pars fuga dispersati per proximas civitates sunt, nulla manus numero, aut viribus insignis. Hoc maxime modo ductu atque auspicio P. Scipionis pulsà Hispania Carthaginienses sunt, tertio decimo anno post bellum initum, quinto postquam P. Scipio provinciam

& exercitum accepit. Haud multo post Siliam debellatum referens, Tarraconem ad Scipionem rediit.

XVII. L. Scipio, cum multis nobilibus captivis, nuncius receptæ Hispaniæ Romam est missus; & quum ceteri lætitiæ gloriaque ingenti eam reus vulgò ferrent, unus qui gesserat, inexplebilis vultus veræque laudis, parvum instar eorum, quæ spe ac magnitudine animi concepisset, receptæ Hispaniæ ducebat. jam Africam magnamque Carthaginem, & in suum decus nomenque velut consummatam ejus belli gloriam spectabat. Itaque præmolendas sibi ratus jam res, conciliandosque regum gentiumque animos, Syphacem præstantem regem statuit tenere. Massylorum is rex erat; Massyli, gens affinis Mauris, in regionem Hispaniæ, maximè quæ sita Nova Carthago est, spectabat. Fœdus ea tempestate regi cum Carthaginensibus erat, quod hæud gravius ei sanctiusque, quam vulgò barbaris, quibus ex fortuna pendet fides, ratus fore, oratorem ad eum C. Lælium cum donis mittit. Quibus barbarus lætus, & quia res tam prosperæ ubique Romanis, Peris in Italia advenisse, in Hispania nullæ jam erant; amicitiam se Romanorum accipere annuit. firmandæ ejus fidem nec dare nec accipere, nisi cum ipso coram duce Romano. Ita Lælius, in id modò fide ab rege accepta, tutum adventum fore, ad Scipionem rediit. Magna in omnia momentum Syphax affectanti res Africæ erat, opulentissimus ejus tunc rex, bello jam expertus ipsos Carthaginenses; finibus etiam regni aptè ad Hispaniam, quod fretum exiguo dirimuntur, positis. Dignam itaque rem-

Scipio

LIBER. XXVIII.

Scipio ratus, quæ, quoniam non aliter posset, nullo periculo poteretur : L. Marcio Tarracone, I Silano Carthagine Nova, quod pedibus ab Tarracone itineribus magnis ierat, ad præsidium Hispaniæ relicto : ipse cum G. Lælio duabus quinquereimis ab Carthagine profectus, tranquillo mari, plurimum remis interdum & leni adjuvante vento, in Africam trajecit. Fortè ita incidit, ut eo ipso tempore Asdrubal pulsus Hispania, septem trirēibus portum investit, anchoris positæ terræ applicaret naves ; quum conspectæ duæ quinquereimæ, haud cuiquam dubio quin hostium essent, opprimique à pluribus, prorsusquam portum intrarent, possent, nihil aliud, quàm tumultum ac trepidationem simul militum ac nautarum, nequicquam æqueque & naves expedientium, fecerunt. percussa enim ex alto vela paullo actiori vento prius in portum intulerunt quinquereimæ, quàm Pœni anchoras molirentur. nec ultra tumultum cedere quicquam in regio portu audebat. Itaque prior in terram Asdrubal, mox Scipio & Lælius egressi ad rem pergunt.

XXVIII. Magnificumque id Syphaci (nec erat eis) visum, duorum opulentissimorum ea tempeste duces populorum uno die suam pacem atque iustitiamque petentis venisse. Utrumque in horum invitatur. &, quoniam fors eos sub uno tempore esse atque ad eisdem penates voluisset, contra in colloquium dirimendarum simularum est conatus : Scipione abeunte, aut privati ullum cum Pœno odium esse, quod collido finiret ; aut de republica se quicquam posse agere injussu senatus posse. Illud magis

gno opere tendente rege, ne alter hospitum exclusus mensa videretur, ut in animum induceret ad easdem venire epulas; haud abnuit. Coenatumque simul apud regem est: eodem etiam lectis Scipio atque Asdrubal (quia ita cordi erat regi) accubuerunt. Tanta autem inerat comitas Scipioni, atque ad omnia naturalis ingenii dexteritas, ut non Syphacem modò, barbarum infectumque moribus Romanis, sed hostem etiam infestissimum facundè alloquendo sibi conciliavit; *mirabiliorumque sibi cum congresso eorum visum pra se ferebat, quàm bello rebus gestis. nec dubitare quis Syphacem, regnumque ejus jam in Romanorum esse potestate. eam artem illi viro ad conciliandos animos esse. Itaque non quo modo Hispania amissa sint, querendum magis Carthaginiensibus esse, quàm quo modo Africam retineant, cogitandum. Non peregrinandum, neque circa amoenas bras vagantem saltum decem Romanum, relicta provincia nova ditionis, relicta exercitiis, duobus novibus in Africam trajecisse, & commisisse sese in hostilem terram, in potestatem regiam, in fidem inexpertam, sed potius Africa spem affectantem. Hoc enim jam pridem volutare in animo, hoc palam fremere; quid non, quemadmodum Annibal in Italia, sic Scipio in Africa bellum gereret. Scipio, foedere icto cum Syphace, profectus ex Africa, dubiisque & plerumque saevis in alto jactatus ventis, die quarto Novæ Carthaginis portum tenuit.*

XIX. Hispaniæ sicut à bello Punico quietæ erant, ita quædam civitates, propter conscientiam culpæ, metu magis quàm fide, quietas esse apparebat: quarum maximè insignes, & magnitudine

& noxa, Illiturgi & Castulo erant. Castulo, quum prosperis rebus socii fuissent, post cæsos cum exercitibus Scipiones, defecerant ad Pœnos. Illiturgitani, prodendis qui ex illa clade ad eos perfugerant, interficiendisque, scelus etiam defectioni addiderant. In eos populos primo adventu, quum dubiæ Hispaniæ essent, meritò magis quàm utiliter sævitum foret; tunc jam tranquillis rebus, quia tempus expetendæ pœnæ videbatur venisse, accitum ab Tarracone L. Marcium cum tertia parte copiarum ad Castulonem oppugnandum mittit: ipse cum cetero exercitu quintis ferme ad Illiturgin castris pervenit. Clausæ erant portæ, omniaque instructa & parata ad oppugnationem arcendam. adeo conscientia, quid se meritos scirent, pro indicto eis bello fuerat. Hinc exhortari milites Scipio orsus est. *Ipsos, claudendo portas, indicasse Hispanos, quid, ut timerent, meriti essent. itaque multo infestioribus animis cum iis, quàm cum Carthaginiensibus, bellum gerendum esse. Quippe cum illis propè sine ira de imperio & gloria certari; ab iis perfidia & crudelitatis & sceleris pœnas expetendas esse. Venisse tempus, quo & nefandam commilitonum necem, & in semet ipsos, si eodem fuga delati forent, instructam fraudem ulciscerentur: & in omne tempus gravi documento sancirent, ne quis unquam Romanum civem militemve in ulla fortuna opportunum injuria duceret.* Ab hac cohortatione ducis incitati, scalas electis per manipulos viris dividunt: partitoque exercitu, ita ut parti alteri Lælius præesset legatus, duobus simul locis ancipiti terrore urbem aggrediuntur. Non dux unus aut plures principes oppidanos, sed suus ipsorum ex

conscientia culpæ metus ad defendendam intipigre urbem hortatur. & meminerant, & admonebant alii alios; *supplicium ex se, non victoriam peti. Ubi quisque mortem oppeteret, id referre: utrum in pugna & in acie, ubi mors communis & victum saepe erigeret & affigeret victorem; an postmodo, cremata & diruta urbe, ante ora captarum conjugum liberorumque, inter verbera & vincula, omnia fœda atque indigna passi expirarent.* Igitur non militaris modò ætas, aut viri tantum, sed femine puerique supra animi corporisque vires adsunt: propugnantibus tela ministrant, saxa in muros montibus gerunt. Non libertas solum agebatur, quæ virorum fortium tantum pectora acuit; sed ultima omnium supplicia, & fœda mors ob oculos erat. Accendebantur animi & certamine laboris ac periculi, atque ipso inter se conspectu. Itaque tanto ardore certamen initum est, ut domitor ille totius Hispaniæ exercitus, ab unius oppidi juventute saepe repulsus à muris, haud satis decore proelio trepidavit. Id ubi vidit Scipio, veritus ne vanis conatibus suorum hostibus cresceret animus, & sequio aniles fieret; sibi met conandum ac partem periculi capeffendam esse ratus, increpita ignavia militum, ferri scalas jubet: se ipsum, si ceteri cunctentur, ascensurum minatur. Jam subierat haud mediocri periculo moenia, quum clamor undique ab sollicitis vicem imperatoris militibus sublatus, scalæque multis simul partibus erigi coepit. Et ex altera parte Lælius instat. Tum victa oppidanorum vis, dejectisque propugnatoribus occupantur muri: arx etiam ab ea parte, quæ inexpugnabilis videbatur, inter tumultum capta est.

XX. Transfuges Afri, qui tum inter amplexa Romanensium erant, de oppidanis in ea ruenda, unde periculum videbatur, versis, & Romanensium subeuntibus quæ adire poterant, confecerunt ediffissimam urbis partem, quia rupe præaltaangebatur, neque opere ullo munitionem, & ab defensoribus vacuam. levium corporum homines, & multa exercitatione perniciosum, clavos secum ferreos portantes, quæ per inæqualiter eminentis rupis poterant, scandunt. sicuti nimis arduam & leve saxum occurrebat, clavos per modica intervalla figentes, quum velut gradus fecissent; primi insequentes extrahentes manu, postremi sublevantes eos qui præirent, in summum evadunt. inde decurrunt cum clamore in urbem jam captam ab Romanis. Tum verò apparuit, ab ira & ab odio urbem oppugnatam esse. nemo capiendi vivos, nemo, patentibus ad direptionem omnibus, prædæ memor est. Trucidant inermes juxta atque armatos, feminas periter ac viros; usque ad infantium cradem ira crudelis pervenit. Ignem deinde tectis injiciunt, ac diruunt quæ incendio absumi nequeant: adeo vestigia quoque urbis extinguere, ac delere memoriam hostium sedit cordi est. Castulonem inde Scipio exercitum ducit. quam urbem non Hispani modo convenerant, sed Punicis etiam exercitus è dissipata passim fuga reliquis tatabatur. sed adventum Scipionis præveniret fama cladis Illiturgitanorum, terrorque inde ac desperatio invaserat; & in diversis causis, quæ sibi quisque consultum sine alterius respectu videret, primò tacita suspicio, deinde aperta discordia iniectionem inter Carthaginienses atque Hispanos fecit. His Cerdubellus propalam deditionem

auctor. Himilco Punicis auxiliariis præerat: quæ urbemque, clam fide accepta, Cerdabellus Romanæ prodit. Mitior ea victoria fuit, nec tantundem noxæ admissum erat, &c. aliquantulum iræ lenierat voluntaria deditio.

XXI. Marcus inde in barbaros, si qui nondum perdomiti erant, sub jus ditionemque redigendos: Scipio Carthaginem, ad vota solvenda Diis, munusque gladiatorium, quod mortis causa patris patruisque paraverat, edendum rediit. Gladiatorium spectaculum fuit non ex eo genere hominum, ex quo lanistis comparare mos est, servorum delectu ac liberorum, qui venalem sanguinem habent. Voluntaria omnis, & gratuita opera pugnantium fuit. nam alii missi ab regulis sunt ad speciem infusæ genti virtutis ostendendum: alii ipsi professi, se pugnuros in gratiam ducis: alios æmulatione & certamen, ut provocarent provocatique haud abnuent, traxit, quidam, quas disceptando controversias finire nequiverant, aut noluerant, pacto inter se ut victorem res sequeretur, ferro decreverunt. Neque obscuri generis homines, sed clari illustresque, Corbis & Orsua, patruelis fratres, de principatu civitatis, quem Ibern vocabant, ambigentes, ferro se certaturos professi sunt. Corbis major erat ætate. Orsua pater principis proximè fuerat; à fratre majore post mortem ejus principatu accepto. Quænam verbis disceptare Scipio vellet, ac sedare: ita. negatum id ambo dicere communibus cognatis: nec alium Deorum hominumve, quàm Martem, se judicem habituros esse. Robore major, minor flore ætatis ferox, mortem in certamine, quàm ut alter alterius insensio subiiceretur, præoptantes, quod

quæ ab tanta rabie diripi nequirent, infigne spectaculo exercitui præbuere, documentumque, quantum cupiditas imperii malum inter mortales efficit. Major usus armorum & astu facile stolidas vires minoris superavit. Huic gladiatorum spectaculo ludi funebres additi pro copia, & provinciali & castrensi apparatu.

XXII. Res interim nihilo minus ab legatis gehebantur. Marcus, superato Bete amari, quem incolæ Certim appellant, diu opulentas civitates sine certamine in deditionem accipit. Astapsa urbs erat, Carthaginensium semper partis: neque id tam dignum ira erat, quàm quod extra necessitates belli præcipuum in Romanos gerebant odium. nec urbem, aut situ aut munimento tutam, habebant, quæ ferociore iis animos faceret: sed ingenua incolarum atrocitatis heu, ut excursions in finitimum agrum sectorum populi Romani facerent, impulerant, & vagos milites Romanos litasque & mercatores exciperent. magnam etiam comitatum, quia paucis parum tutum fuerat, transgredientem fines, positis infidiis circumventum, iniquo loco interfecerunt. Ad hanc urbem oppugnandam quum adnotus exercitus esset, oppidani conscientia scelerum, quia nec deditio tota ad tam infestum videbatur, nec spes manibus ut armis tuendæ salutis erit, facinus in se ac suos foedum ac ferum consilium. Locum in foro destinant, quo preciosissima rerum sanctorum congererent. super eum cumulum conjuges ac liberos confidere quum iussissent, ligna circa struunt, falcisque virgulorum conjiciunt. Quinquaginta deinde armatis juvenibus præcipiunt, ut, donec incertus eventus pugnae esset,

offis; praesidium ex loco fortissimum fuerunt. impetumque, quae cetera fortunis essent, fortuitum. ad rem inclinationem cederent; neque in eo iam esse ut ards disperderet; scirent, omnes, quos cunctos in praesentem cernerent; morientem in ipsa pugna obituos. Illi se per Deos superas inferosque orare, ut manerent libertatis, quae illis diebus morte longius moriturum infanti solvenda esset, nihil relinquerent, in quod se ire iratus hostis possit. Fortuna ignemque in munitis esse, amica ac fideles potius esse, quae pericula essent, absuere manus, quam insidiam superbo cadere hostes. His adhortationibus exacerbatum animi adiecta; si quem à proposito spes molitiae animi fluxisset. inde concitata agmine perterritis portis ingenti tumultu erant. Neque erat ulla satis firma ratio opposita; quia nil minus, quam ut egredi nocentibus auderent, timere poterat. perpauci equitum turmas, levisque armatura, repente à castris ad id ipsam emissa, occurrunt. Acrior impetus atque animis, quam compositionis ordinis ulla pugna fuit. Itaque pulsus eque, qui primus hosti se obolerat, terrorem intulit. leviter armaturae pugnatumque sub ipso vallo foret, ut robur legionum, periculis ad instruendum dato tempore, acriter direxisset. Ibi quoque trepidum periculum circa signa est; quoniam caeci furore invulacra ac ferrum recordi audacia uarent. dein relictis milibus, adversus temerarios impetus pertinax, caelo primorum insequentes suppressit. comatus paulo post ultra inferre pedem, ut nominem cedere, atque obstinato motu in vestigio quicquid illis erat; praefixa acie (quod ut facere possent multitudo armatorum facile suppeditabat) cornua

hostium amplexus, in orbem pugnantes ad unum omnes occidit.

XXIII. Atque hæc tamen hostium interum, ac tum maximè dimicantium, jure belli in armatos repugnantefque edebantur. foedior alia in urbe trucidatio erat; quum turbam feminarum puorumque imbellem inermemque cives sui caderent, & in succensum rogi semianima pleraque injicerent corpora, riveque sanguinis flammam orientem restingerent: postremo ipsi, cæde miseranda suorum fatigati, cum armis medio se incendio injecerunt. Jam cædi perpetrata victores Romani supervenerunt: ac primo conspectu tam fœdæ rei mirabundi parumper obstupuerunt: dein, quum aurum argentumque, cumulo rerum aliarum interfulgens, aviditate ingenii humani rapere ex igne vellet; correpti alii flamma sunt, alii ambusti afflatu vaporis: quum receptus primis, urgente ingenti turba, non esset. Ita Astapa, sine præda militum, ferro ignique absumpta est. Marcius, ceteris ejus regionis metu in ditionem acceptis, victorem exercitum Carthaginem ad Scipionem reduxit. Per hos ipsos dies perfugæ à Gadibus venerunt, pollicentes, urbem, Punicumque præsidium, quod in ea urbe esset, & imperatorem præsidii cum classe prodituros esse. Mago ibi ex fuga substitit: navibusque in Oceanum collectis, aliquantum auxiliorum & trans fretum ex Africa ora, & ex proximis Hispaniæ locis per Hannonem præfectum coëgerat. Fide accepta dataque perfugis & Marcius eo cum expeditis cohortibus, & Lælius cum septem triremibus & quinqueremi una est.

finis

missas, ut terra marique communis consilio, equo
gererent.

XLIV. Scipio ipse gravi morbo implicatus, quod
vivere tamen fecerat, quum ad id quisque quod, ex-
dierat (infra hominum libidine alendi, de industria
rumores) adjiceret aliquid, provinciam, eamque, ap-
paruerunt longinqua ejus turbavit: apperuerunt
quantam excitatura molem vera fuisset clades, quum
tunc rumor tantas procellas excivisset, non socii
in fide, non exercitus in officio mansit. Mando-
nites & Indibilis, quibus (quia regnum sibi misse-
rat, pectus inde Carthaginiensibus, destinarent, ani-
ma) nihil pro spe contigerat, concitata populati-
bus (Lacetani autem erant) & juventute Celti-
corum exiit, agrum Suessetanum Sedetanumque
sociorum populi Romani hostiliter depopulati sunt.
Civilius alius furor in castris ad Sueroam, ortus
Octavi ibi milia militum erant, presidium genti-
bus, quae cis Iberum incolunt, impositum. Mon-
tes autem eorum mentes sunt, non tam primis
quam de viis imperatoris debui rumores allati sunt,
sed jam ante, licentia ex diuturno, ut sit, otia cel-
lata, & nonnihil, quod in hostico laeta rap-
tatis vivere, arctiores in pace res erant. Ac pi-
mo sermones tantum occulti serchantur: si bello
in provincia esset, quid sese inter pacatas facere?
debellatum jam & confecta provincia esset, cur
Italiam non revelli? Flagitatum quoque stipendi-
um procacius, quam ex more & modestis militi-
bus: & ab custodiis praeterea in circumventu-
gibus tribunos iacta: & noctu quidam pons
in agrum circa pacatum ierat: postremo in

LIBER MXVIII.

421

ac propitius suis cōtinentis ab ignis abbas-
omnia libidine ac licentia militum, nihil instans,
ac discipulis insidias, aut imperio coram, qui pre-
erant, delectatur. Formis tamen Romanorum con-
stituta constituit una ea sit, quod tribunes con-
tinentis furoris hanc expertis seditionis defec-
tibus tui fore, de jura reddere te principis sine-
bills, de signum ab eis petebant, de in stationes
de vigiliis in ordinem ibant, de ut via imperii
abstulerint, in spectem dicto perentiam cito sibi
impetantes servabant. Erupt deinde subito, post-
quam reprehendere atque impetantes tribunes ea
que fecerant, de conati eorum in, de propitius
abstineret furoris eorum de fectus soris, fectus
Pugatis itaque ex principis, de paulo post de cor-
dis tribunas, in principis seditionis, gregarios mi-
lites, C. Albius Calpurnius de C. Atrium Umbro,
duosque omnia consensu imperium est, qui ne-
quiquam solutiois, contenti ornamento, insignis
etiam fectus imperii, fectus fectusque atrocitas
suis, neque venit in montem, fectus tunc fectus
corvibus virgis illis fectusque imminere, quod
est, montem aliorum praesumpit. Mons Scipianus
flectit fectus occidit, animos: sub rejas vulga-
tes in fectus fectus non dabant totam fectus
et fectus fectus inco tempore de fectus pecunias im-
perii, de fectus propitius et fectus de fectus
flectit rejas, quam omnia fectus andent, animos
insignis fectus que ipsi fectus.

1817. Quam alios subinde accentes runcios
non eorum modo, sed etiam fectus expectant,
etque supervenit quisquam, et fectusque te-
mere ortus rumor: tum primi auctores requiri
corpi.

cepit. & subrahente se quoque, ut credidit, potius temere, quam fixissè rem talem videri posset; destituti duces jam sui ipsi insignia, & per vana imagine imperii quod gererent; reman, jam statimque mox in se versuram potestatem hortabantur. Suspecti ita seditioni, quam vivere prius, quam etiam valere Scipionem, certi auctores afferrent, tribuni militum septem, ab ipso Scipione missi, supervenerunt. Ad quorum primam adventum consperati animi, mox, ipsis placido firmiore per amicitibus notos, cum quibus congressi erant, leniti sunt. circumstantes enim tametsi principum, inde de principis priorisque, ubi summoque imperio se ferentibus circumspiciendo, aliquid sceleris, aut emicantes magis, quæ causis in consuetudine, quæ subita foret, quam factum accidisset. Valge stipendium non datum ad diem iustitiam. Sed quum eodem tempore, quo scilicet Hispaniam occupasset, post duorum imperatorum duorumque exercituum stragem, sua virtute destruitur, Romanum, ac relictæ provinciæ esset. Illi utique non poenam non meritis habere, sed recte se illis gratiam qui exsolvat non esse. Talis quoniam tor æqua oratio, sequi ex relicturos ad imperatores respondebant. letari, quod nihil tristis nec infirmabilis esset. Et P. Scipionem Deum benignissimum & rempublicam esse gratias referendæ. Scipionem bellis affectum, ad seditionum procellas rudem, sollicitum habebat ros; ne aut exercitus potius, quam aut ipse puniendo modum excederet. in præsentia, ut cepisset, leniter agi placuit. Et missi circa stipendiarum civitates exactores, stipendii spem prosequantur. Illudque subinde propositum, ut

ad leniendam seditionem ierant, obviam exercitui missis, quina nomina principum seditionis edita sunt. ut eos per idoneos homines, benigno vultu ac sermone in hospitium invitatos, sopitosque vino vincirent. Haud procul jam Carthagine aberant, quum ex obviis auditum, postero die oranem exercitum cum M. Silano in Lacetanos proficisci, non metu modò omni, qui tacitus infidebat animis, liberavit eos, sed lætitiā ingentem fecit: quòd magis habituri solum imperatorem, quàm ipsi futuri in potestate ejus essent. Sub occasum solis urbem ingressi sunt, exercitumque alterum parantem omnia ad iter viderunt, excepti sermonibus de industria compositis, *latum opportunumque adventum eorum imperatori esse, quòd sub ipsam profectiōnem alterius exercitus venissent*, corpora curant. A tribunis sine ullo tumultu auctores seditionis, per idoneos homines perducti in hospitia, comprehensi ac vincti sunt. Vigilia quarta impedimenta exercitus, cujus simulabatur iter, proficisci cœpere, sub lucem signa mora, & ad portam retentum agmen: custodesque circa omnes portas missi, ne quis urbe egrederetur. Vocati deinde ad concionem qui pridie venerant, ferociter in forum ad tribunal imperatoris, ut ultro territuri succlamationibus, concurrunt. Simul & imperator in tribunal ascendit: & reducti armati à portis inermi se concioni ab tergo circumfuderunt, tum omnis ferocia concidit, &, ut postea fatebantur, nihil æquè eos terruit, quàm præter spem robur & color imperatoris, quem affectum visuros crediderant, vultusque, qualem ne in acie quidem aiebant meminisse. Sed ita tacitus paullisper, donec nunci-

atum

atum est, deductos in forum auctores seditionis, de parata jam omnia esse.

XXVII. Tum, silentio per præconem facto, ita incepit: Nunquam mihi defuistis orationem, qua exercitum meum alloquerer, credidi. non quoddam unquam potius quam res exercuerim; sed quia, prope in palatinis in castris habitus, assueveram militaribus ingeniis. Ad vos quemadmodum loquar, nec consilium; nec oratio suppeditas: quos ne quo nomine quidem appellare debeam, scio. Cives? qui a patriis vestra desistis. an milites? qui imperium auspicantque abnatis, sacramenti religionem rupistis. Hostes? corpora, ora, vestimenta, habitum etiam agnosco: facta, dicta, consilia, animos hostium video. Quid enim vos, nisi quoddam Illergetes & Laetani, aut optastis aliam, aut sperastis? Et illi tamen Manducianum atque Indibilem, regis nobilitatis viros, ad vos furoris secuti sunt: vos auspicium & imperium ad Umbrianum Asrium & Calensium Albium detulistis. Regate vos id omnes fecisse, aut factum voluisse, milites: patrum eam furorem atque amentiam esse. Libenter credam negantibus: nec enim ea sunt commissa, quæ, vulgata in omnem exercitum, sine placulis ingentibus explari possint. Inuitus ea, candorem videra, attingo: sed, nisi tacta tractaque, sciri non possunt. Equidem, pulsas Hispania Carthaginensibus, nullum locum tota provincia, nullos homines credebam esse, ubi vita inuisa esset mea. sic me non solum adversus socios gesseram, sed etiam adversas hostes. In castris enim meis (quantum me opinio fefellit!) fama moris mea non accepta salutem, sed etiam expectata est. Non quod ego vulgari facinus per omnes velim: (equidem si totum exerci-

exercitum meum mortem mihi optasse crederem, hic
 statim ante oculos vestros morerer: nec me vita ju-
 varet, invisa civibus & militibus meis) sed multi-
 tudo omnis, sicut natura maris, per se immobilis
 est, venti & aura cient; ita aut tranquillum, aut
 procella in vobis sunt: & causa atque origo omnia
 furoris penes auctores est; vos contagione insanistis.
 Qui mihi ne hodie quidem scire videmini, quo amen-
 tia progressi sitis: quid faciamus in me, quid in pa-
 triam, parentesque ac liberos vestros, quid in Deos,
 sacramenti testes, quid adversus auspicia, sub quibus
 militatis, quid adversus morem militia disciplinam-
 que majorum, quid adversus summi imperii maje-
 statem ausi sitis. De me ipso taceo. temere, potius
 quam acide, credideritis. Denique ego sim, cujus
 imperii tadere exercitum, minime mirandum sit. pa-
 tria quid de vobis meruerat, quam, cum Mandonia
 & Indibili consociando consilia, prodebatis? quid po-
 pulus Romanus, quum imperium, ablatum ab tri-
 bunis suffragio populi creatis, ad homines privatos
 detulistis? quum, eo ipso non contenti, si pro tribunis
 illos haberetis, fasces imperatoris vestri ad eos, qui-
 bus servus, cui imperarent, nunquam fuerat, Ro-
 manus exercitus detulistis. In pratorio tetenderunt
 Albius & Atrius: classicum apud eos cecinit: sig-
 num ab iis petatum est: sederunt in tribunali P. Sci-
 pionis: lictor apparuit: submoto inceserunt: fasces
 cum securibus praestiterunt. Deinde plures, &
 submissi jaci de caelo, & infusos fasces circumdare,
 vos portens esse putatis: hoc est portendit,
 quod nullis hostis, nullis supplicibus fore sui-
 guine cornu, qui tandem facinus non fuit, expulsi
 possit.

LIBER XXVIII.

47.

XXVIII. Atque ego (quanquam nullum scelus rationem habet) tamen ut in re nefaria, qua mens, quod consilium vestrum fuerit, scire velim. Rhegium quondam in praesidium missa legio, interfectis per scelus principibus civitatis, urbem opulentam per decem annos tenuit. propter quod facinus tota legio, millia hominum quatuor, in foro Roma securi percussa sunt. Sed illi primum non Atrium Umbrum semilixam, nominis etiam abominandi ducem, sed Decium Fubellium tribunum militum secuti sunt: nec cum Pyrrho, nec cum Samnitibus aut Lucanis, hostibus populi Romani, se conjunxerunt, vos cum Mandonio & Indibili consilia communicastis, & arma consociaturi fuistis. Illi, sicut Campani Capuam Tusceis veteribus cultoribus ademptam, Mamertini in Sicilia Messanen, sic Rhegium habituri perpetuam sedem erant: nec populum Romanum, nec socios populi Romani ultro lacessaturi bello. Sucronemne vos domicilium habituri eratis? ubi si vos decedens confecta provincia imperator relinquerem, Deum hominumque fidem implorare debebatis, quod non rediretis ad conjuges liberosque vestros. Sed horum quoque memoriam, sicut patria meique, ejeceritis ex animis vestris. Viam consilii scelerati, sed non ad ultimum dementis, exsequi volo. Mene vivo, & cetero incolumi exercitu, cum quo ego die uno Carthaginem cepi, cum quo quatuor imperatores, quatuor exercitus Carthaginensium fudi, fugavi, Hispania expuli: vos octo millia hominum, minoris certe omnes pretii, quam Albius & Atrius sunt, quibus vos subjecistis, Hispaniam provinciam populo Romano erepturi eratis? Amolior & amoveo nomen meum: nihil ultra facile credidam mortem meam.

à vobis violatus sum. Quid? si ego morerer, cum expiratura respublica, mecum casurum imperium populi Romani erat? ne istuc Jupiter Optimus Maximus sirit; urbem, auspiciò Diis auctoribus æternam conditam, fragili huic & mortali corpori aequalem esse. Flaminio, Paulo, Graccho, Postum Albino, M. Marcello, T. Quintio Crispino, Cn. Fuvio, Scipionibus meis, tot tam claris imperatoribus uno bello absumptis, superstes est populus Romanus eritque, mille aliis nunc ferro nunc morbo morientibus: meo unius funere elata populi Romani est Respublica? Vos ipsi hic in Hispania, patre & patrino meo, duobus imperatoribus interfectis, Septimium Marcium ducem vobis adversus exultantes recen victoria Pœnos delegistis. & sic loquor, tanquam si duce Hispania futura fuerint. M. Silanus eodem jure, eodem imperio mecum in provinciam missus, Scipio, frater meus, C. Lælius legati, vindices tu gestatis imperii deessent? utrum exercitus exercitus an duces ducibus, an dignitas, an causa comparata poterat? quibus si omnibus superiores essetis, armum Pœnis contra patriam, contra civis vestros ferretis? Africam Italia, Carthaginem urbi Romæ imperare velletis? quam ob noxam patria? Cornelianum quondam damnatio injusta, miserum & indignum exsilium, ut iret ad oppugnandam patriam impulsus: revocavit tamen à publica parricidio privata pietas. Vos qui dolor, quæ ira incitavit? Si pendiumque diebus paucis imperatore agro feridis non moderatum, satis digna causa fuit, cur patria indignaretis bellum? cur ad Illergetes descisceretis à populo Romano? cur nihil divinarum humanarumve rerum à violatum vobis esset? Insanistis profecto milites

neque major in corpus meum vis morbi, quàm in vestras mentes invasit. Horret animus referre, quid crediderint homines, quid speraverint, quid optaverint. Auserat omnia irrita oblivio, si potest: si non, utcumque silentium tegat. Non negaverim, tristem atrocemque vobis visam orationem, quanto creditis facta vestra atrociora esse, quàm dicta mea? Et me ea, qua fecistis, pati equum censetis: vos ne dici quidem omnia aequo animo ferretis? Sed ne ea quidem ipsa ultra exprobrabuntur, utinam tam facile vos obliviscamini eorum, quàm ego obliviscar. Itaque quod ad vos universos attinet, si erroris poenitet, satis superque poenarum habeo. Albius Caelenus, & Atrius Umber, & ceteri nefaria seditionis auctores sanguine luent quod admiscerunt. Vobis supplicii eorum spectaculum non modò non acerbum, sed letum etiam, si sana mens rediit, debet esse. de nullis enim, quàm de vobis, infestius, aut immitius consuluerunt.

XXIX. Vix finem dicendi fecerat, quum ex præparato simul omnium rerum terror oculis auri-
busque est offusus. Exercitus, qui corona concionem circumdederat, gladiis ad scuta concrepuit. præconis audita vox citantis nomina damnatorum in concilio. Nudi in medium protrahebantur. & simul omnis apparatus supplicii expromebatur. delegati ad palum, virgisque cæsi, & securi percussi, leo torpentibus metu qui aderant, ut non modò rociore vox adversus atrocitatem poenæ, sed ne mirus quidem exaudiretur. Tracti inde de me-
i omnes, purgatoque loco, citati milites nomi-
im apud tribunos militum in verba P. Scipio
jurârunt, stipendiumque ad nomen singulis per-
VOL. IV. C solutum.

solutum. Hunc finem exitumque seditio militum, coepta apud Sucronem, habuit.

XXX. Per idem tempus ad Bætim fluvium Hanno præfectus Magonis, missus à Gadibus cum parva manu Afrorum, mercede Hispanos sollicitando, ad quatuor millia juvenum armavit. castris deinde exutus ab L. Marcio, maxima parte militum inter tumultum captorum castrorum, quibusdam etiam in fuga amissis, palatos persequente equite, cum paucis ipse effugit. Dum hæc ad Bætim fluvium geruntur, Lælius interim freto in Oceanum eVectus ad Cartejam classe accessit. Urbs ea in ora Oceani sita est, ubi primum è faucibus angustis panditur mare. Gades sine certamine prodicione recipiendi, ultro qui eam rem pollicerentur in castra Romana venientibus, spes, sicut antè dictum est, fuerat. sed patefacta immatura proditio est, comprehensosque omnes Mago Adherbali prætori Carthaginem devehendos tradit. Adherbal, conjuratis in quinqueremem impositis, præmissaque ea, quia tardior quàm triremis erat, ipse cum octo triremibus modico intervallo sequitur. Jam fretum intrabat quinqueremis, quum Lælius & ipse, in quinqueremi è portu Cartejæ sequentibus septem triremibus eVectus, in Adherbalem ac triremes invehitur, quinqueremem satis credens deprehensam rapido in freto in adversum æstum nec procari non posse. Pœnus in re subita parum incertus trepidavit, utrum quinqueremem sequeretur, an in hostes rostra converteret. Ipsa cunctio facultatem detrectandæ pugnae ademit. jam enim sub ictu teli erant, & undique instabant æstus. æstus quoque arbitrium moderandi naves

tenerat. neque erat navali pugna similis: quippe ubi nihil voluntarium, nihil artis aut consilii esset. Una natura freti, æstusque totius certaminis potens, suis alienis navibus nequicquam remigio in contrarium tendentes invehebat, ut fugientem videres retro vertice intortam victricibus illatam: & sequentem, si in contrarium tractum incidisset maris, fugientis modo sese avertentem. Jam in ipsa pugna hæc quum infesto rostro peteret hostium navem, obliqua ipsa scutum alterius rostri accipiebat: illa quum transversa objiceretur hosti, repente intorta in proram circumagebatur. Quum inter triremes fortuna regente anceps proelium misceretur, quinquereimis Romana, seu pondere tenacior seu pluribus remorum ordinibus scindentibus vortices, quum facilius regeretur, duas triremes suppressit, unius prædata impetu lateris alterius remos deterfit. ceterasque, quas indepta esset, multasset, ni cum reliquis quinque navibus Adherbal velis in Africam transmisisset.

XXXI. Lælius victor Cartejam reductus, auditis quæ acta Gadibus erant; patetactam prodicionem, conjuratosque missos Carthaginem, spem ad irritum redactam, qua venissent; nunciis ad L. Marcium missis, nisi terere frustra tempus sedendo ad Gades vellent, redeundum ad imperatorem esse; silentiente Marcio, paucos post dies ambo Carthaginem rediere. Ad quorum discessum non respexit modò Mago, quum terra marique ancipiti metu urgeretur; sed etiam, audita rebellionè Illergetum, spem recuperandæ Hispaniæ nactus, nuncios Carthaginem mittit ad senatum: qui, simul & seditionem civilem in castris Romanis, simul &

fectionem sociorum in majus verbis extollentes hortarentur, ut auxilia mitterent, quibus traditum à patribus imperium Hispæniæ repeti posset. Mandonius & Indibilis in fines egressi, pœnissimè, dum quidnam de seditione statueretur, scirent, suspensiqueverunt: si civium error ignoscatur, non diffidentes sibi quoque ignosci posse, postquam vulgata est atrocitas supplicii, suam quoque mortem pari poena iustitiam rati, vocatis turpis, ad arma popularibus, contractisque, quæ ante habuerant auxiliis, in sedes suas agrum, ubi principio defectionis stativa habuerant, cum viginti milibus peditem, octo milibus equitum quingentis transfecerunt.

XXXII. Scipio, cum fide solvendi, periter omnibus mortis innoxisque dispendii, tum nulli ex sermone in omnes placato, facile reconciliatis, militum animis, priusquam castra ab Carthagine moveret, concione advocata, quibus verbis in periculum rebellantium regulum invocatus, nequaquam indigno animo se ire professus est ad iudicandum, sed factis, quo erilem errorem nuper sanaverit. Tam se, si quid fecisset, quàm viscera facerent suam, bene gerit, et lacrimis triginta hominum equitumque, et octo millium seu imprudentiam, seu nequitiæ, nunc, satis erecto animo ad eadem Illergetum viri. Non enim eos, neque natos in eadem terra, nec ulli sciam societate junctos esse. animi, quæ sola fuerit, fidei quoque amicitia ipsos per scelus rapisse. In exercitu suo se, præterquam quod omnes erant, aut socios, Indibilique nominis videant, etiam se, neque quod pœnis ferre sit miles, qui non aut à patre suo, aut à patre, qui primus Romanis dominis in eam provinciam venerat.

veneris, aut à patre consule, aut à se sit ex Italia
 excedas. Scipionum nomini auspiciisque omnes affue-
 rit, quos fecerit in patriam ad merisum triumphum
 deducere velit: quid consulatum petenti, velut si om-
 nium civitatis agatur, huius, affuturos speres.
 Quod ad expeditionem attineat, quæ infles, imma-
 thorens esse verum suarum gestarum; qui id bellum
 incat. Pægonis Hercule filii, qui extra orbem ter-
 rarum de triumphis Oceana insulam cum paucis
 perfugeris navibus, majorum ætatem affo, quam Il-
 liadum: quippe illic & duxit Carthaginiensem, &
 Hannibalem Punicum præfulum effo; hic, latro-
 nes, latronumque duces: quibus ut ad populandos
 finitimosque agros, ut hucque ardua, & capienda pe-
 cora aliqua vis sit; ita in acie ac signis collatis nul-
 lum effo: virgis velutisato ad fugam, quam armis
 pugnatores effo. Itaque non quod nullum inde
 periculum; aut ferum majoris belli videas, ideo se,
 præquam provinciam decedas, opprimendos Illygetes
 duxisse: sed primam, ne imponit tam scelerata de-
 fectio effo: deinde, ne quis in provincia simul vi-
 videret, & felicitate perdonita relicto hostis dici
 posset. Proinde Deis bene precantibus sequerentur
 non tam ad bellum gerendum (naque enim cum pa-
 tri huius certationem effo) quam ad expandis ab homi-
 nibus sceleris penam.

XXXIII. Ab hac oratione dimissos, ad iter se
 compere in diem postero jubet: profectusque
 lectis castris pergit ad Iberum flumen. inde su-
 perito anni, die quarto in conspectu hostium po-
 nit castra. Campus ante montibus circa septus
 erat. in eam vallem Scipio quum pecora, rapta
 præterque ex hostium agris, propelli ad irritandam
 feri

feritatem barbarorum jussisset, velites subsidio mis-
sit. à quibus ubi per procurfationem cotarsissa pug-
na esset, Lælium cum equitatu impetum ex pe-
cullo facere jubet. Mons, opportunè promissus,
equitum insidias texit: nec ulla mora pugna filia
est. Hispani in conspecta procul pecora, volles
in Hispanos præda occupatos incurriere. Prælo
missilibus territavere; deinde, emissis levibus telis,
quæ irritare magis quam decernere pugnam pote-
rant, gladios nudant, & collato pede res corpora per-
ri est: ancepsque pedesire certamen erat, cum
equites supervenissent. neque ex adverso tantum
lati obvios obrivere, sed circumvesti etiam quo-
dam per insimulæ civi, ab tergo se, ut ptereaque
strucluerent, objecere: majorque cædes factæ, quæ
quantam edere levia per excursiones proelia solent.
Ira magis accensa adverso prælio barbaris est, quàm
inimicuri animi. itaque, ne percussu viderentur
prima luce postero die in aciem processisse. Mons
capiet omnes copias angusta, sicut ante dixerat
est, Vallis: dux ferme peditum paries, cunctis equi-
tatis in aciem descendit. quod reliquum peditum
erat, obliquo constituerunt colle. Scipio pro-
esse loci angustias ratus, & quod in arctis pugna
Romano aptior quàm Hispano militi futura vide-
batur, & quod in eum locum detracta hostium a-
cies esset, qui non omnem multitudinem eorum
caperet, novo etiam consilio adiecit animam: e-
quitem nec se posse circumdare cornibus in tam
angusto spatio; & hosti, quem cum pedibus eduxis-
set, inutilem fore. itaque imperat Lælio, ut per
colles quàm occultissimo itinere circumducatur equi-
tes; segregetque, quantum possit, equestrem à pe-
destri

destri pugna. Ipse omnia signa peditum in hostes venit: quatuor cohortes in fronte statuit, quia latius pandere aciem non poterat. Moram pugnandi nullam fecit, ut ipso certamine averteret ab conspectu transiuntium per colles equitum, neque ante circumductos sentire, quam tumultum equestribus pugnæ ab tergo accepere. Ita duo diversa proelia erant: duo peditum acies, duo equitatus per longitudinem campi (quia misceri ex genere utroque periculum angustiae non patiebantur) pugnabant. Hispanorum quum neque pedes equiti, nec eques pediti auxilio esset: pedes fiducia equitis temere otiosissimè campo caderetur, eques circumventus nec positum à fronte (jam enim strata pedestres corpore erat) nec ab tergo equitem sustineret: & ipsi quum diu in orbeo sese stantibus equis defendissent, ad unum omnes celi sunt, nec quisquam peditum equumve superuit, qui in valle pugnauerunt. Tertia pars, quæ in colle ad spectandum, magis tutum quam ad partem pugnae capessendam steterat, & locum & tempus ad fugiendum habuit: inter eos & regali ipsi fugerunt, priusquam tota circumveniretur acies, inter tumultum elapsi.

XXXIV. Castra eodem die Hispanorum, præter ceteram prædam, cum tribus ferme millibus hominum capiuntur. Romani sociique ad mille ducentes eo proelio ceciderunt: vulnerata amplius sex millia hominum, minus crepita victoria fuisset, si patientiore campo, & ad fugam capessendam facili, foret pugnatum. Indibilis, abjectis belli consiliis, nihil minus afflictis rebus experta fide &

elementa Scipionis ratis, Mandonium fratrem illum mittit: qui advolutus genibus faciliem audientem temporis ejus accusat, quantum velat donum quidam pestifera non Mergetes modo & Lacedaemonii, sed castra quoque Romana insanierint. Silano quidem & fratribus & reliquorum popularium cum conditionem offer: ut aut, si ita videretur, reddere stipendium P. Scipioni, ab eodem illo acceptum; aut si videretur, his uni debitam vitam pro eo in perpetuum donarent. Antea in causa sua fiduciam sibi fuisse, nondum experta clementia ejus: nunc contra, nullum in causa, tantum in misericordia victoris spem repositum habere. Mos veteritus erat Romanis, cum quo nec foedere nec aequis legibus jungeretur amicitia, non prius imperio in eum tuncque potestatem uti, quam omnia divina humanaque dedisset; obsolescentes accepti, arma adempta, praefidia utribus imposita forent. Scipio, multis invectus in praetorem Mandonium absentemque Indibilium verbis, illos quidem meritis perisse ipsorum maleficio, uti: victores suo atque populi Romani beneficiis: Tarracum se neque arma iis adaptandum, (quippe de pignora rimantium rebellionem esse) sed libera arma relinquere, solutosque metu animos: neque se in obsequio innoxios, sed in ipsos, si defecerint, furibundum nec ab-inermi, sed ab armato hoste poenas expectaturum. Utinamque fortunam expertis pernicere sese, atrum propitios, an iratos habere Romanos mullent. Ita dimissus Mandonius; pecunia tantummodo imperata, ex qua stipendium militi praestari posset, ipse, Marcio in alteriorem Hispaniam praemisso, Silano Tarracum remisso, paucos moratus dies, dum

lum imperitiam pecuniam. Illi reges pernumera-
mus, cum expeditis Marciam, jam appropinqua-
mus Gemoni, affligitur.

XXV. Inchoata res, jam ante de Magnifica a-
liis aequalis de caussa dilata erat, quod Numida
non ipso ungue cingendi Scipione valebat, atque
ipsi dextra fides, fuitque ea tum minoris tanta lon-
ge ac tam brevi caussa Scipioni fuit. Magnifica
primum Gadihus efficit, cursum advenit, cum a Mar-
cio fides caussade, consumpi eques, inclusos in
Mula, perveniensque proxima, reuera de facere co-
misi de ipsos sentio, ad hoc equitem, manifestare
Mula, Magones perpulsi, ut se trahere in con-
iunctum ad depulsa, ad proximos Hispanos a-
pro, perierat. Transgressus, tres principes Nu-
midarum, promittit ad tempus locumque collo-
qui, si mandum, dux pro obsidibus retineri a Sci-
pione jubet, remisso tercio, qui, quo iussus erit
advenit, Magnificam cum paucis in colloquium
perpulsi. Ceperat, jam ante Numidam, ex fama
non gaudium admittit, in: subditi, atque a-
nimo faciem quoque corporis amplam, ac magni-
ficam, cursum major patiens generatio cepit,
in: etiam quod, suapte natura multa, majestas
erat, adornabat, promissa, casaria, habitusque
corporis, non cultus munditiis, sed virilis, vese ac
militaris, & atas in medio virium robore, quod
levis, nitidusque ex morbo velot renovatus flos
juventutis faciebat. Prope attonitus ipso congressu
Numida, gratias de fratre, filio remisso agit. Ex
se tempore affert, cum se quassisse occasionem,
non tandem oblatam Deum immortalium benefi-
cia non omiserit. Cupere se illi populoque Romano

operam navare: ita ut nemo omnis externis magni-
cuique adjuverit rem Romanam. Id se, etiam si jam-
pridem velles, minus prestare in Hispania, terra ar-
liena atque ignota, potuisse: in qua autem gentis
educatusque in spem paterni regni esset, facile pro-
faturus. Siquidem eundem Scipionem ducem in
Africam mittant Romani, satis sperare parvum ar-
vi Carthaginem esse. Latus cum Scipio vidit audi-
vitque, quum caput rerum in omni hostium equi-
tatu Masinissam fuisse sciret, & ipse juvenis spem
men animi præ se ferret. Fide data acceptaque
profectus retro Tarracoenam est. Masinissa permis-
su Romanorum, ne sine causa trajecisse in conti-
nentem videretur, populatus proximos agros, Ga-
des rediit.

XXXVI. Magoni, desperatis in Hispania rebus,
in quarum spem seditione primum militaris, deinde
defectio Indibilis animos ejus sustulerant, paranti
trajicere in Africam, nunciatum ab Carthagine est.
jubere senatum, ut classem, quam Gadibus haber-
ret, in Italiam trajiceret; conducta ibi Gallorum
ac Ligurum quanta maxima posset juventute, con-
jungeret se Annibali; neu senescere bellum, maxi-
mo impetu, majore fortuna, corptum, finiret. Ad-
eam rem & a Carthagine pecunia Magoni advecta
est: & ipse, quantam potuit, a Gaditanis exegit;
non, ut modò eorum, sed etiam templis spolia-
tis, & privatim omnibus coactis, aurum, argentum,
que in publicum conferre. Quum prætercheretur
Hispaniæ oram, haud procul Carthagine, Nova ex-
positis in terram militibus, proximos depopulatus
agros, inde ad urbem classem appulit. Ibi quum in-
terdiu milites in navibus tenuisset, nocte in litus
exposi-

oppugnabant portum nostrum, quae erat Carthago. Romanis Romanis dedit: nos praesidio suo
 valido urbem tenui ratum, et aliquos oppidum nostrum. Ceterum
 namque Carthago repido simul populationem, agrestem
 unquam fugaret, et hostium adventum attulerunt:
 de viis intravit clavis erat, nec sine causa electam
 ante urbem flumen apparet, inque instructi
 armisque hanc portum, ad flumen ac mare ver-
 sum, continuantur. Ubi esset hostes, multa in-
 ter pugnas navis erant, ad mare tumultu majorem
 quam vi subitanea, paratae repente portus. Roma-
 ni cum clamore impetu turbatosque hostes, et
 ad priorem insistentem coniectumque telorum aver-
 sos, usque ad litus cum multis caede persequuntur.
 nos, nisi navis inter appulsa repidos accipiant,
 repulsi pugnae aut fuga quiescant. In ipsis
 quoque repulsi navibus erant, de hostes,
 cum subitanea impetu, trahunt scilicet omnesque,
 de archibus hostes innotando morantur, preci-
 dentur, neque navibus, incerto praetene-
 bre quod aut petunt aut vitant, foras interie-
 runt. Postea cum quoniam clavis inde retro ad Occi-
 dentem, unde venerat, fugisset, ad octingentos ho-
 mines cum ipso navium introitus, et ad duo milia
 attulerunt adventu.

-Sed et in Mago quem Gades repetisset, ex-
 facilius ad Gimbini flumina protulit a Gadibus is
 locum ubi clavis appulsa, mittendis legatis, que-
 rentibus quod portus ille socio neque amico clavis
 forent, perperamque, multitudinis concursu fa-
 ctum, infans de ore suo petentem abs concordan-
 tibus navis attulerunt, et colligunt.

rum

num, qui summus Portus est, sagittatorum pennis
 quatitorem elicit, laceratosque verberibus cruciatibus
 gi iussit: inde navibus ad Pityesiam insulam, cum
 tum milia ferme à copriasset, (Portus ejus earum
 incolant) trajecit. Itaque classis bona tum pae-
 accepta est: nec commacatus modo indigne pro-
 bitur, sed in supplementum classis juvenis arma-
 que data, quorum fiducia Peneus in Baleares insu-
 las (quinguenta inde milia absumit) transmisit.
 Duæ sunt Baleses. major altera, atque opulentior
 armis virisque; & portum habet, ubi commode
 hibernaturum se (& jam extremam autumnæ æstis)
 ceterbar. ceterum, haud secus quam si Romani e-
 am insulam incoherent, hostiliter classis occursum
 est. Fundis ut nunc plurimum, ita tunc sola vo-
 telo utebantur. nec quisquam alterius gentis unum
 tantum ea arte, quantum inter alios omnes Bales-
 res excellunt. Itaque tanta vis lapidum, creberrimæ
 grandinis modo, in propinquantem jam terræ
 classem effusa est, ut intrare portum non ausinga-
 verterent in altum naves. In minorem inde Ba-
 leariam insulam trajecerunt, fertilem agro, viris
 armisque haud æquè validam. Itaque egressi na-
 vibus supra portum loco munito castra locant: et
 sine certamine urbes agroque potiti, duobus mili-
 bus auxilium inde conscriptis, missisque Catha-
 gienam ad hibernandum, naves subdixerunt. Post
 Magonis ab Oceani ora discessum, Gaditani Roma-
 nis deduntur.

XXXVIII. Hæc in Hispania P. Stipionis doctæ
 auspicioque gesta. Ipse, L. Lentulo & L. Manlio
 Acidino provincia tradita, decem navibus Romam
 rediit. & senatu intra urbem dato in sedæ Bal-
 neæ,

nam, quæstus illi Hispania gessisset, diffinitur, quibus
 ea signa collecta dimicissim, quæ oppida ex hostibus
 vinepissim, quæ gentes in didicim populi Romani
 ut, ecce gessisset, idcirco, quæ nos, in imperatores
 quæstus in Hispania gessisset, in Hispania gessisset, in
 non, Gæthaginis formidinis, in his rebus reliquissim. Ob
 hæc res, gessisset, magna tentata, est, triumphus spes,
 quibus, perita, pertinaciter, quibus, nonnullum ad, eam
 dicta, triumphissim, qui, sine, magistratus, res, gessisset,
 ostendebat. Senatu missa, urbem, est, ingressus, ar
 gibusque, per, se, in, crastina, tulit, quatuordecim
 milia, pondo, centum, et, signati, argenti, magnam
 nummorum. Comitia, inde, crendis, consulibus, ha
 buit, L. Venerius, Philo, centumque, omnes, ingenti, favore, P. Scipionem, con
 solum, dixerunt, collega, additur, ei, P. ⁴⁰⁵ ⁵⁴⁷
 Lælius, Crassus, pontifex, maximus, Co
 terna, comitia, maiore, quam, ulla, per, id, bellum,
 celebrata, frequentia, prodium, memorie, est. Con
 venerant, undique, non, suffragandi, modum, sed, etiam
 spectandi, causa, P. Scipionis, concurrebantque, et
 domum, frequentes, et, in, Capitolium, ad, immen
 tem, eum, quum, centum, habes, votis, in, Hispania
 Jovi, sacrificaret, spondebantque, azonis, sicut, C.
 Lælius, superius, bellum, Punicum, finisset, ita, id
 quod, instaret, P. Cornelium, finitimum, atque, ut
 Hispania, omni, Romano, expulisset, sic, Italia, pulsa
 rum, esse, Africamque, ei, perinde, ac, debellatum, in
 Italia, foret, provinciam, destinabant. Prætoris, in
 de, comitia, habita, creati, duo, qui, tum, ædiles, ple
 bis, erant, Sp. Læretius, et, Cn. Octavius, et, ex
 prius, Cn. Servilius, Cæpio, et, L. Aemilius, Papus.
 Quatuordecimo, anno, Punico, belli, P. Cornelius, Sci
 pio

pio & Licinius Crassus ut consulatum inierunt, nominatim consules provincie suae: Sicilia Scipionem extra sortem, concedente collega, qui cura factorum pontificem maximum in Italia retinebat, Brutii Crasso. Tum praetoriae provinciae ipse sortem coniecit. urbana Cn. Servilio obtigit: Ariminum (ita Galliam appellabant) Sp. Lucretio: Sicilia L. Emilio: Cn. Octavio Sardinia. Senatus in Capitolio habitus. ita, referente P. Scipione, senatusconsultum factum est, ut quos ludas inter seditionem militarem in Hispania vorasset, ex ea pecunia, quam ipse in avarium detulisset, faceret.

XXXIX. Tum Saguntinorum legatos in senatum introduxit. Ex eis maximus natus: *Et si nihil ultra malorum est, Patres conscripti, quam quod passi sumus, ut ad ultimum fulem vobis prestaremus, tamen ex vestra merita imperatorumque vestrorum erga nos fuerunt, ut nos cladum nostrarum non poeniteat. Bellum propter nos suscepistis: susceptum quartum decimum annum tam pertinaciter geritis, ut saepe ad ultimum discrimen & ipsi veneritis, & populum Carthaginiensem adduxeritis. Quum in Italia tam atrox bellum & Annibalem hostem haberetis, consules cum exercitu in Hispaniam, velut ad colligendas reliquias naufragii nostri, misistis. P. & Cn. Cornelii, ex quo in provinciam venerunt, nullo tempore destiterunt, qua nobis secunda, quaeque adversa hostibus nostris essent, facere. Jam omnium primum oppidum nobis restituerunt: per omnem Hispaniam cives nostros venundatos, dimissis qui conquirerent, ex servitute in libertatem restituerunt. Quum jam prope esses, ut optabilem ex miserrima fortunam habere-*

habueramus: P. Q. C. Cornelii imperatores vobis in-
 stituta nobis prope quibus vobis perierimus. nam verò
 adhuc certum est ex disjunctis locis in sedem anti-
 quam videtur, ut iterum perierimus, & adve-
 rant ostendit patriam videtur: nec ad pernici-
 em nostram Carthaginiensi utique nos duci aut ad-
 oratio opus esse; ad Turdulis nos veterinali hostibus,
 qui prius quoque entuli causa nobis fuerant, oc-
 cingit posse: quoniam ex hispanis repentes missis no-
 bis P. Hanni Scipionem, quem, fortissimè omni-
 um Saguntinorum videmus, quia consilium declara-
 tum videmus, ad vidisse nos civibus nostris renuci-
 aturi sumus, spem omnem salutemque nostram, qui
 quum plurimas hostium vestrorum cepisset in Hispa-
 nia urbes, ubique ex captivorum numero excretos Sa-
 guntinos in patriam remisit: postremo Turdetaniam,
 adeo infestam nobis, ut illa gente incolumi stare Sagun-
 tum non posset, ita bello afflixit; ut non modo
 nobis, (absit verbo invidia) ne posteris quidem ti-
 menda nostris esset. Deletam urbem cernimus eo-
 rum, quorum in gratiam Saguntum deleverat An-
 nibal. vectigal ex agro eorum capimus, quod no-
 bis non fructu jucundius est, quam ultione. Ob
 hac, quibus majora neque sperare neque optare
 ab Diis immortalibus poteramus, gratias actum nos
 decem legatos Saguntinus senatus populusque ad vos
 misit: simul gratulatum, quod ita res hos annos in
 Hispania atque Italia gessistis, ut Hispaniam non I-
 bero amne tenus, sed quæ terrarum ultimas finit O-
 ceanus, domitam armis habeatis; Italie, nisi quate-
 nus vallum castrorum cingit, nihil reliqueritis Pæno-
 Fovi Optimo Maximo, præfidi Capitolina arcis, non

grates

præter tantum ob hæc agere iussi sumus; sed de
 hoc etiam, si vos permitteretis, coronam auream
 Capitolium victoria ergo ferre. Id uti permit-
 quasumus: utique, si vobis ita videtur, qua
 imperatores vestri commoda tribuerint, ea rat
 que perpetua auctoritate vestra faciatis. Se
 legati Saguntinis respondit. Et dirutum & re-
 sum Saguntum fidei socialis utrimque servata
 mentum omnibus gentibus fore. Suos imperi
 recte & ordine & ex voluntate senatus facisse,
 Saguntum restituerint, civesque Saguntinos se
 exemerint: queque alijs his benignè fecerint, e
 natum ita voluisse fieri, donum permittere ut in
 pitolio ponerent. Locus inde lautique legatis
 beri iussa, & muneris ergo in singulos dari ne-
 nus deha millia æris. Legationes deinde cete
 senatum introductæ, auditæque. Et petentibi
 guntinis, ut, quatebus tunc possent, Italiam sp
 rum irent: duces dati, literæque per oppida
 sæ, ut Hispanos comiter acciperant. Tum d
 publica, de exercitiis scribendis, de provinci
 latum.

XL. Quum Africam novam provinciam
 sortem P. Scipioni destinari, homines fama feri
 & ipse, nulla jam modica gloria contentus,
 ad gerendum modò bellum, sed ad finiendum
 ceter se consulem declaratum esse; neque alia
 fieri posse, quam si ipse in Africam exercitum
 porcasset; & acturum se id per populum apertu
 ret, si senatus adversaretur: id consilium hanc
 quam primoribus Patrum quum placeret, ceter

per orationem quæ ambrosio p. 112. Q. 112.

sua max. confessione me sibi praeferret. audiam ego personatus honoribus, certamina mihi atque amulato signis cum adolescente florentissima propinam. videlicet, ut mihi jam vivendo, non solum totius gerendis, fuisse, si huius negata fuerit, Africa provincia de carnatur. tota ea gloria, qua parva est, vivendum atque merendum est. Vincere ego prohibui Annibalem, ut de vobis, quorum viget nunc viras, etiam vinci posses.

XLII. Illud te mihi ignoscere, P. Cornelii, equidem erit, si, quod in me ipso nunquam pluris foret hominum quidem republicam, fecerim, ut sciam quid dux placere bene publico propinam. quoniam si aut bellum nullum in Italia, aut in hostis esset, qui videret, gloria generaretur, quid in Italia rationem esset id bene publico faceret, simul cum bello maxime aut gloria tua esse arpeum videri possit. Quod vero Annibal hostis incolam exercitus quatuordecim annos Italiam obsideret, pariter et a. R. Romani, gloria tua, si hostis eum, qui non foret, et gladium nobis causa fuit, non consul Italia expugnavit. Et sicut pater C. Lucanum prioris Patris patri potius belli titulus fuit, ita pater se huius fuerit, et nisi aut Annibal Annibali dux est preferendus, aut illud bellum huius, aut victoria illa major clariorque quidem hoc (modo contingat ut te consule vincamus) futura est. Ab Drepanis atque Eryce detraxisse Annibalem, quidem Italia expulisse Pater atque Annibalem, malis? No in quidem, est magis paratum quidem sperantem gloriam amplecteris, Hispania ponam quidem Italia bello liberata gloriosus fuerit. Nam dux is est Annibal, quem non magis sinuisse videtur

quidam contempsisse, qui aliud bellum maluerit,
regitur ad hoc nocturnis, nec per istos circuitus,
nam hoc Africanus trajectoris focusuram te illuc
habeat speres, postea quam recte hinc itinare, u-
nitat est, ad bellum intendit. Egregiam istam
in belli Præcisi parvum potest. Hoc & mæuri
est, cum quam destrueris, ab omni te oppugna-
t. Pax ante in Italia, quam bellum in Africa,
& nobis prius decedat timor, quam alio alii
por. Si utrumque hoc dicitur, aspiciatque fieri
se timida hic vult, illis Carthaginiæ expa-
statorum videri, nobis quæstiones pugnare
hæc potest, namque charitatem, cum dicitur
insequente fuerit. Aliam enim quædam, præde-
cipit, quæ in Italia, & in Africa illa dicitur
hinc alio arctum non potest, præterquam
quædam classis advenit, quædam dicitur præ-
cessisse, nihil reliquum est, peritum tandem
hinc advenit, quædam fuit. Et dicitur in
præcepta bellum in Africa gerere. Quid, si
animos dicitur omni videri, & alio etiam
alio animos, sed quæ videri, accideri
est, victor dicitur in ad urbem pergat, cum
ante consulem ex Africa, sicut Q. Fulvium
pau, accesserit. Quid, quod in Africa quo-
dam communis belli eris. Domus tibi tua,
quædamque, ita triginta dies cum exercitibus
dicitur, hinc nam dicitur, cum dicitur.

proximis cladibus suis exercituumque suorum, numerare velim. Athenienses, prudentissima cunctis bello domi relicto, auctore aequo impigro ac nobili rege, magna classe in Siciliam transmissa, tanta per qua navali florentem rempublicam suam in perpetuum afflixerant.

XLII. Externa & iam antiqua repetō. Africa eadem ista & M. Atilius, insignis utriusque fortuna exemplum, nobis documento fuit. Ne tibi, P. Corneli, quam ex illo Africam conspexeris, ludus & iocus fuisse Hispaniae tua videbuntur. Quid enim simile: paucos mihi prae ter oram Italiae Galliarum vastas, Baeporis in urbem sociorum classem appulsi: copiosos milites, per rursus omnia, ad socios & amicos populi Romani, Tarracōnem duxisse: ad Tarracōnem deinde iter per praesidia Romana: circa Iherum exercitus patris parvique tui, post amissos imperatores ferociores & calamitate ipsa: dux & equitarius quidem ille L. Martius, & militari suffragie ad tempus doctus, ceterum, si nobilitas ac possit honores adornarent, clavis imperatoribus qualis esse belli par: oppugnata per feminum aciem Carthago, nullo trium Punicarum exercituum sociis defendenda. Cetera, neque ea elevo, nullo tamen hoc Africa bello comparanda, ubi non portus nullas classe hostium apertus, non ager pacatus, non socii, non rex amicus, non consistendi usquam loci, non procedendi. Quae cumque circumspexeris, hostilia caecia atque infesta: An Syphaci Numidique traditis fatis sis foveat creditum. Non semper ceteris affolix & fraudis fidem in parvis sibi praestitit, ut, quantum opera premium sit, cum mercede magna

na fallat. Non hostes patrem patriumque tuum
 armis prius, quam Celtiberi socii fraude circumve-
 nerunt: nec tibi ipsi à Magonis & Asdrubale hostium
 ducibus, quantum ab Indibili & Mandonio in fidem
 acceptis, periculi fuit. Numidis tu credere potes,
 defectionem militum tuorum expertus? Et Syphax
 & Masinissa se, quam Carthaginienses, malum po-
 tentissimos in Africa esse: Carthaginienses, quam
 quemquam alium. Nunc illos æmulatione inter sese,
 & omnes causa certaminum acunt: quia procul
 externus metus est. Ostende illis Romanæ arma, &
 exercitum alienigenam: jam velut ad commune re-
 stinguendum incendium concurrent. Aliter quidem il-
 li Carthaginienses Hispaniam defenderunt: aliter
 moenia patriæ, templa Deum, aras & focos defen-
 dent: quum euntes in proelium parida prosequerentur
 conjunx, & parvi liberi occurrerent. Quid porro,
 si satis confisi Carthaginienses consensu Africa, fide
 sociorum regum, monibus suis, quum tuo exercitu
 que tui presidio nudatam Italiam viderint, ipsi ad-
 tro notum exercitum in Italiam aut ex Africa mi-
 serint, aut Magonem, quem à Balearibus classe
 transmissa jam præter oram Ligurum Alpium
 vectari constat, Annibali se conjungere jusserint?
 Nempe in eodem terrore erimus, in quo nuper fuimus,
 quum Asdrubal in Italiam transcendit: quem tu,
 qui non solum Carthaginem, sed omnem Africam ex-
 ercitu tuo es clausurus, e manibus tuis in Italiam
 emisisti. Victum à te dices, eo quidem minus vol-
 lem & id, tua, non reipublica solum, cussa, iter
 datum victo in Italiam esse. Ratero nos omnia, quæ
 prospera tibi ac reipublica in imperio evenere, tuo

consilia assignare; adversa casibus incertis belli & fortuna delegare. Quo melior fortiorque es; eo magis talem presidem sibi patria atque universa Italia retinet. Non potes ne ipse quidem dissimulare, ubi Annibal sit, ibi caput atque arcem huius belli esse, quippe qui pra se ferat, eam tibi causam trajiciendi in Africam esse, ut Annibalem eo trahas. Sive igitur hic, sive illic, cum Annibale est tibi futura res. Utrum ergo tandem firmior eris in Africa solus, an hic tuo collegaquo exercitu conjuncto? ne Claudius quidem & Livius consules tam recenti exemplo, quantum id intersit, documento sunt? Quid? Annibalem utrum tandem extremus angulus agri Bruttii frustra jam diu postentem ab domo auxilia, an propinqua Carthago & tota socia Africa potentiam armis virisque facies? Quod istud consilium est, ibi malle docuero, ubi tua dimidio minores copia sit, hostium multo majores; quam ubi duobus exercitiis adversas aciem, tot praeliis & tantis diuturnis & graui militum fessum, pugnandum sit? Quamto compar consilium tuum parentis tui consilio sit, reputa. Ille consul profectus in Hispaniam, ut Annibali ab Alpibus descendenti occurreret, in Italiam ex provincia rediit: tu, quum Annibal in Italia sit, relinquere Italiam paras; non quia repugnans id utile, sed quia tibi amplum & gloriosum census esse: sicut quum provincia & exercitus relicto, pro lege, sine senatusconsulto, duobus navibus populi Romani imperator fortunam publicam & maiestatem imperii, quae non in tuo sapie periclitabantur, commisit. Ego P. Cornelium, Patres conscripti, republica nobisque, antequam ista periculis crearentur, consulam

quodlibet: necesse estque ad custodiam vestri
 posse scriptos, esse non quos regio mare per
 vos custodiat: qua temeraria volumus, custodiam.

LIII. Quum oratione ad tempus parata Fa-
 tum auctoritate & inveterata prudentiae fa-
 magnam partem senatus & seniores maximè
 esset, pluresque consilium senis quàm animum
 scentis ferocem laudarent; Scipio ita locutus
 est: Et ipse Q. Fabius principio orationis, P. C.
 memoravit, in sententia sua posse obrectatio-
 suspectam esse. Cujus ego rei non tam ipse au-
 tantum virum insimulare, quàm ea suspicio,
 orationis an rei, haud sanè purgata est. Sic
 honores suos & famam rerum gestarum ex-
 verbis ad extinguendum invidia crimen, tan-
 ta mihi ab infimo quoque periculum sit, ne me
 amuletur: & non ab eo, qui, quia super ce-
 excellat, quo me quoque niti non dissimulo, me
 equari nolit. sic senem se perfunctum honoribus,
 ne infra aetatem filii etiam sui posuit; tanquam
 longius, quàm quantum vita humana spatium
 cupiditas gloria extendatur, maximaque pars
 in memoriam ac posteritatem promineat. Maxi-
 cuique id accidere animo certum habeo, ut se
 non praesentibus modo, sed cum vultu et
 re comparent. Equidem inquit dignum, quod
 est. Q. Fabi. laudes non assequi solent velle;
 sed non velle tam dicere, quod si possint, omnes
 possunt. Illud nec sibi in ore non vult, ipse
 non animi sit, ut velint, quamquam vult
 non credere, cum in lingua non verum non
 ut crediderint, sed in lingua, quod non vult

generis humani detrimentum sit. Commemoravit quantum esset periculi aditurus, si in Africam trajicerem: ut meam quoque, non solum reipublica exercitus vicem videretur sollicitus. Unde hac repente de me cura exorta? quum pater patruusque meus interfecti, quum duo exercitus eorum prope occisione occisi essent, quum amissa Hispania, quum quatuor exercitus Pœnorum, quatuor duces omnia metu armisque tenere, quum quesitus ad id bellum imperator nemo se ostenderet præter me, nam profiteri nomen ausus esset, quum mihi quatuor & viginti annos nato datulisset imperium populus Romanus; quid ita tum nemo aetatem meam, vim hostium, difficultatem belli, patris patruisque recentem cladem commemorabat? Utrum major aliqua nunc in Africa calamitas accepta est, quàm tunc in Hispania eras? An majores nunc sunt exercitus in Africa, duces plures melioresque, quàm tunc in Hispania fuerunt? An aetas mea tunc maturior bello gerendo fuit, quàm nunc est? An cum Carthaginensi hoste in Hispania, quàm in Africa bellum geri aptius est? Facile est post fusos fugatosque quatuor exercitus Punicos, post tot urbes vi captas ac metu subactas in ditionem, post perdomita omnia usque ad Oceanum, tot regulas, tot feruas gentes, post receptam totam Hispaniam, ita ut vestigium nullum belli reliquum sit, elevare meas res gestas: eam, Hercule, quàm, si victor ex Africa redierim, ac ipsa elevare, qua nunc regnandi mei causa, ac terribilia eadem videantur, verbis extollantur. Negas aditum esse in Africam, negas illos patere perire. M. Atilium captum in Africa commemorat;

iam M. Atilius primo accessu ad Africam of-
rit. neque recordatur, illi ipsi tam infelici im-
muni passisse tamen portus Africa, & res egre-
rimo anno gessisse: & quantum ad Carthagi-
ni duces attinet, invictum ad ultimum perman-
-

Nihil igitur mo isto tu exemplo terrueris: si
illo, non priore, si nuper, non annis antè qua-
nta, ista clades accepta foret; qui ego minùs
Africam Regulo capto, quàm Scipionibus occisis
Spaniam trajicerem. Nec felicius Xanthippum
Lamonium Carthagini, quàm mo patrie mea
in natum esse: cresceretque mihi ex eo ipso
a, quod possit in hominis omnis virtute sanctum
mei esse. At etiam Athenienses audiendi sunt,
re in Siciliam, omisso domi bello, transgressi.
ergo, quoniam Græcæ fabulas enarrare vacat,
Agathoclem potiùs Syracusanum regem, quàm
Sicilia Punico bello ureretur, transgressum in
eamdem Africam, avertisse eò bellum unde ve-
-, refers?

LIV. Sed quid ultro motum inferre hosti, &
remoto periculo aliam in discrimen adducere,
sit, veteribus externisque exemplis admonere
est? Majus præsentisve ullum exemplum esse,
in Annibal, potest? multum interest, alienos po-
te fines, an tuos uri; excindi videas. plus ani-
miferenti periculum, quàm propulsan- ti. Ad
major ignotarum rerum est terror, bona mala-
hostium ex propinquo ingressus fines aspicias.
speraverat Annibal fore, ut tot in Italia populi
deficerent, quos defecerant post Cannensem cla-
- quanto minùs quicquam in Africa Cartha-
OL. IV. D niensibus

nienſibus firmum ac ſtabile eſt; inſidis ſociis; gravi-
bus ac ſuperbis dominis? Ad hoc, non etiam deſecti
ab ſociis, viribus noſtris, milite Romano ſtetimus.
Carthaginienſi nihil civilis roboris eſt: mercede para-
tos milites habens, Afros Numidasque, lociſſimo ſu-
di mutanda ingenia. Hic modo nihil mora ſit, ve-
nè & trajeciſſe me audietis, & ardere bello Afri-
cam, & militentem hinc Annibalem, & obſideri
Carthaginem, latiores & frequentiores ex Africa ex-
ſpectare nuntias, quàm ex Hispania accipiebatis.
Hæc mihi ſpes ſubjicit fortuna populi Romani. Di
ſtuderis ab hoſte violati teſtes, Syphax & Maſiniſſæ
rogas: quorum ego fidei ita imitur, ut bene tunc
de perſidia ſum. Multa, quæ nunc ex intervallo non
apparent, bellum aperiet. & id eſt viri & ducis,
non deſſe fortuna præbenti ſe, & oblata caſa ſe-
dere ad conſilium. Habebo, Q. Fabi, parum, quan-
das, Annibalem; ſed illum potius ego traham, quàm
ille me retineat. In ſua terra cogam pugnare eum;
& Carthago potius præmium victoriæ erit, quàm
ſecurita Bruttiorum caſtella. Ne quid interim,
dum trajicio, dum expono exercitus in Africa,
dum caſtra ad Carthaginem præmoveo; reſpublicam
hic detrimenti capiat, quod tu, Q. Fabi, quum vi-
der tota Italia volitaret Annibal, potuiſſi præſtare:
hec, vide, ne conſumuloſum ſit, concuſſo jam &
pene fracto Annibale, negare, poſſe P. Licinium con-
ſulem, virum fortiſſimum, præſtare, qui, ne de ſu-
cris abſit pontifex maximus, ideo in fortis tunc
longinqua provincia non venit. Si, Hæcule, videris
maturnus hoc, quæ ego conſeo, modo perſectetur bel-
lum, tamen ad dignitatem populi Romani, famam
que

que apud reges gentesque externas pertinebat, non ad defendendam modò Italiam, sed ad inferenda; etiam Africa arma, videri nobis animum esse: nec hoc credi vulgarique, quod Annibal ausus sit, neminem ducem Romanorum audere: & priore Punico bello, tum quum de Sicilia certaretur, toties Africam nostris exercitiis & classibus oppugnatam; nunc, quum de Italia certatur, Africam paratam esse. Requiescat aliquando vexata tam diu Italia: uratur evanescaturque invicem Africa. Castra Romana potius Carthaginis portus immineant, quàm nos iterum vallum hostium ex mœnibus nostris videamus. Africa sit reliqui belli sedes: illuc terror fugaque, populatio agrorum, defectio sociorum, cetera belli clades, quæ in nos per quatuordecim annos ingruerunt, vertantur. Quæ ad rempublicam pertinent, & bellum quod instat, & provincias de quibus agitur, dixisse satis est. Illa longa oratio nec ad vos pertinens sit, si, quemadmodum Q. Fabius meas res gestas in Hispania elevaris, sic ego contra gloriam ejus eludere, & meam verbis extollere velim. Neutrum faciam, Patres conscripti. & si ulla alia re, modestia certè & temperando lingua adolescens senem vicero. Ita & vixi & res gessi, ut tacitus ea opinione, quam vestra sponte conceptam animis haberetis, facile contentus essem.

XLV. Minus æquis animis auditus est Scipio, quia vulgatum erat; si apud senatum non obtinisset, ut provincia Africa sibi decerneretur, ad populum extemplo laturum. Itaque Q. Fulvius, qui consul quater & censor fuerat, postulavit à consule, ut palam in senatu diceret, permitteretne Patribus, ut de provinciis decernerent? statutusque eo esset quod

consuissent, an ad populum laturus? Quum Scipio respondisset, se, quod è republica esset, facturum; tum Fulvius, Non ego ignarus, quid responsurus facturusve esses, quasivi: quippe quum pra te feras sentire magis, quam consulere senatum; & ni provinciam tibi, quam volueris, ex templo decernamus, paratam rogationem habeas. Itaque à vobis, tribuni plebis, postulo, inquit, ut sententiam mihi ideo non dicenti, quòd, etsi in meam sententiam discedatur, non sit ratum habiturus consul, auxilio sitis. Inde altercatio orta, quum consul negaret æquum esse tribunos intercedere, quo minùs suo quisque loco senator rogatus sententiam diceret; tribuni ita decreverunt: Si consul senatui de provinciis permittit, stari eo, quod senatus censuerit, placet; nec de ea re ferri ad populum patiemur: si non permittit, qui de ea re sententiam recusabit dicere, auxilio erimus. Consul diem ad colloquendum cum collega petiit. Postero die permissum senatui est. Provinciæ ita decretæ. alteri consuli. Sicilia, & triginta rostratæ naves, quas C. Servilius superiore anno habuisset: permissumque, ut in Africam, si id è republica esse censeret, trajiceret. alteri Bruttii, & bellum cum Annibale, cum eo exercitu, quem L. Veturius, aut Q. Cæcilius: hi & tortirentur inter se, compararentve uter in Brutiis duabus legionibus, quas consul reliquisset, rem gereret; imperiumque in annum prorogaretur, cui ea provincia evenisset. & ceteris præter consules prætoresque, qui exercitibus provinciisque præfutura erant, prorogata imperia. Q. Cæcilio sorte evenit, ut cum consule in Brutiis adversus Annibalem bellum gereret. Ludi deinde Scipionis, magna

gna frequentia & favore spectantium, celebrati. Legati Delphos ad donum ex præda Asdrubalis portandum missi, M. Pomponius Matho & Q. Catus, tulerunt coronam auream cc pondo, & simulacra spoliolum ex mille pondo argenti facta. Scipio quum, ut delectum haberet, neque impetrasset, neque magnopere tetendisset: ut voluntarios ducere sibi milites liceret, tenuit; & quia impensæ negaverat reipublicæ futuram classẽ, ut quæ ab sociis darentur ad novas fabricandas naves acciperet. Etruriæ primũ populi, pro suis quisque facultatibus, consulem adiuturos polliciti. Cærites frumentum sociis navalibus commeatumque omnis generis; Populonienses ferrum; Tarquinienses lintea in vela; Volaterrani interamenta navium & frumentum; Arretini triginta millia scutorum, galeas totidem, pila, gæsa, hastas longas, millium quinquaginta summam pari cujusque generis numero expleturos, secures, rutra, falces, alveolos, molas quantum in quadraginta longas naves opus esset, tritici centum & viginti millia modium, & in viaticum decurionibus remigibusque collaturos: Perusini, Clusini, Rusellani abietem in fabricandas naves. & frumenti magnum numerum. abiete ex publicis silvis est usus. Umbriæ populi, & præter hos Nursini, & Reatini, & Amiternini, Sabinusque omnis ager, milites polliciti. Marsi, Peligni, Marrucinique, multi voluntarii, nomina in classẽ dederunt. Camertes, quum æquo foedere cum Romanis essent, cohortem armatam sexcentorum hominum miserunt. Triginta navium carinæ, viginti quinquereemes, decem quadriremes quum essent positæ; ipse ita institit operi, ut die

quadragésimo quinto, quàm ex filvis detracta materia erat, naves instructæ armatzque in aquam deductæ sint.

XLVI. Profectus in Siciliam est triginta navibus longis; voluntariorum septem ferme millibus in naves impositis. Et P. Licinius in Bruttios ad duos exercitus consulares venit. ex eis cum sibi fumpfit, quem L. Veturius consul habuerat. Metello, ut, quibus præfuisset legionibus, iis præficeret (facilius cum assuetis imperio rem gesturum ratus) permisit. Et prætores diversi in provincias profecti. Et quia pecunia ad bellum deerat, agri Campani regionem, à fossa Græca ad mare versam, vendere quæstores iussi; indicio quoque permisso, qui ager civis Campani fuisset, ut is publicus populi Romani esset. indici præmium constitutum, quantæ pecuniæ ager indicatus esset, pars decima. Et Cn. Servilio prætori urbis negotium datum, ut Campani cives, ubi cuique ex senatusconsulto liceret habitare, ibi habitarent: animadverteretque in eos, qui alibi habitarent. Eadem æstate Mago Amilcaris filius ex minore Balearum insula, ubi hibernarat, juventute lecta in classem imposita, in Italiam, triginta ferme rostratis navibus & multis onerariis, duodecim millia peditum, duo ferme equitum trajecit: Genuamque, nullis præfidiis maritimam oram tutantibus, repentino adventu cepit. inde ad oram Ligurum Alpinorum, si quos ibi motus facere posset, classem appulit. Ingauni (Ligurum ea gens est) bellum ea tempestate gerebant cum Epanteriis montanis. Igitur *Pœnus*, Savone oppido Alpino præda deposita, & decem longis navibus in statione ad prædium re-

lictæ.

lictis, ceteris Carthaginem missis ad tuendam maritimam oram, (quia fama erat, Scipionem trajecturum esse) ipse societate cum Ingaunis, quorum gratiam malebat, composita, montanos instituit oppugnare. Et crescebat exercitus indies; ad famam nominis ejus Gallis undique confluentibus. Ea literis cognita Sp. Lucretii, ne frustra Asdrubale cum exercitu deleti biennio antè forent lætati, si per aliud inde bellum duce tantum mutato oriretur, curam ingentem accenderunt Patribus. Itaque & M. Livium proconsulem ex Etruria yolonum auxilium admoveere Ariminum jusserunt: & Cn. Servilio prætori negotium datum, ut, si è republica censeret esse, urbanas legiones, cui imperio videretur dato, ex arbe duci juberet. M. Valerius Laevinus Arretium eas legiones duxit. Eisdem diebus naves onerarias Pœnorum ad octoginta circa Sardiniam ab Cn. Octavio, qui provincie præerat, captas, Cælius frumento missio ad Annibalem commentatusque onestas, Valerius prædam Etruscæ Ligurumque montanorum captivos Carthaginem perportantes, tradit. In Brutiis nihil ferme anno eo memorabile gestum est. Pestilentia incoësserat pariete in Romanos Pœnosque, nisi quoddam Punicum exercitum super morbum etiam fames affecit. Propter Junonis Lacinie templum æstatem Annibal egit: ibique aram condidit, dedicavitque, cum ingenti rerum ab se gestarum titulo, Punicis Græcisque literis insculpto.

LIBER XXIX.

E P I T O M E.

II. *ELLUM* in Hispania finitum, victore Romano, quod Indibilis excitaverat. ipse in acie occisus. III. Mandonius expositis Romanis à suis deditus

est. III, IV. Ex Sicilia C. Latius in Africam à Scipione missus, ingentem pradam reportavit: & mandata Masinissa Scipioni exposuit, conquerentis quod nondum exercitum in Africam trajecisset. Magoni, qui in Gallia & in Liguribus erat, ex Africa & militum ampla manus missa, & pecunia quibus auxilia conduceret: praeceptumque, ut se Annibali jungeret. VI. Scipio à Syracusis in Bruttios trajecit: & Locros, pulso Punico praesidio, fugatoque Annibale, recepit. XII. Pax cum Philippo facta est. X, XI. Ida mater deportata est Romam à Pessinunte oppido Phrygia, carmine in libris Sibyllinis invento, pelli Italia alienigenam hostem posse, si mater Idæa deportata Romanam esset. tradita autem est Romanis per Attalum regem Asia. XIV. Lapis erat, quem matrem Deum incolae dicebant. Excepit P. Scipio Nasica, Cn. filius, ejus qui in Hispania perierat, vir optimus à senatu judicatus, adolescens nondum quaestorius: quoniam ipsa responsum habebat, ut numen id ab optimo viro reciperetur, consecrareturque. XVI, XVII, &c.

Locrenses legatos Romam miserunt, qui de impotentia Q. Pleminii legati quererentur, quod pecuniam Proserpina abstulerat, & liberos eorum ac conjuges stupraverat. XXII. Pleminius, in catenis Romanam perductus, in carcere mortuus est. XXI, XXII. Quum falsus rumor de P. Scipione praefusse, qui in Sicilia erat, in urbem perlatus esset, tanquam is luxuriaretur: missis ob hoc legatis à senatu qui explorarent an ea vera essent, purgatis infamia Scipio in Africam trajecit senatus permissu. XXIII. Syphax, accepta in matrimonium filia Asdrubalis Gifgonis, amicitia, quam cum Scipione ipse junxerat, renunciavit. XXVIII, &c. Masinissa, rex Massylorum, dum pro Carthaginiensibus in Hispania militat, amisso patre Gala, de regno exciderat. quo per bellum saepe reposito, aliquos praeliis à Syphace rege Numidarum victus, in totum privatus est: & cum ducentis equitibus exsul Scipioni se junxit, & cum eo primo statim bello Hannonem Amilcaris filium cum ampla manu interemit. XXXV. Scipio, adventu Asdrubalis & Syphacis, qui prope centum millibus armatorum venerant, ab obsidione Utica depulsus, hiberna communiavit. XXXVI. Sempromius consul in agro Crotoniensi prospere adversus Annibalem pugnavit. XXXVII. Lustrum à censoribus conditum est. censa sunt civium capita ducenta quindecim millia. Inter censores, Marcum Livium & Claudium Neronem, notabilis discordia fuit. nam & Claudius Livio collega equum ademittit, quod à populo damnatus actusque in exsilium fuerat: & Livius Claudio, quod falsum in se testimonium dixisset, & quod minimè bona fide secum in gratiam redisset. Idem omnes tribus, extra unam,

*arripis reliquit: quod & innocentem se demonstrasset,
& postea consulem censorumque fecissent.*

I.

CIPIO, postquam
in Siciliam venit, vo-
luntarios milites ordi-
navit, centuriavitque:

Ante Chr.

205.

M. C. 147.

ex iis trecentos juvenes, floren-
tes aetate & virium robore, ier-

mes circa se habebat; ignorantes quem ad usum
neque centuriati, neque armati servarentur. Tum
ex totius Siciliæ juniorum numero principes ge-
nere & fortuna trecentos equites, qui secum in
Africam trajicerent, legit; diemque iis, qua equis
armisque instructi atque ornati adessent, edixit. Gra-
vis ea militia procul domo terra marique multos
labores, magna pericula allatura videbatur; neque
ipsos modò, sed parentes cognatosque eorum ea
cura angebat. Ubi dies, quæ dicta erat, advenit,
arma equalisque ostenderunt. tum Scipio renunciari
sibi dixit, quosdam equites Siculorum tanquam
gravea & duram habere eam militiam. Si qui
ita animati essent, malle eos sibi jam tum fieri,
quàm postmodo quærentes, segnes atque inutiles
milites reipublice esse. expromerent quid sentirent,
cum bona venia se auditurum. Ubi ex his unus
ausus est dicere, se prorsus, si sibi utrum velit li-
berum esset, nolle militare: tum Scipio ei, *Quæ-
nam igitur, adolescens, quid sentires, non dissimula-
sti, vicarium tibi expeditum, cui tu arma equum-
que & cetera instrumenta militiæ tradas. & specula-
hinc exempla ducam, decens, decorem
curasque accipiam.* *Imo conditionem accipiam.*

ti.

ti, unum ex trecentis, quos inermes habebat, tradidit. Ubi hoc modo eximiorum equitem cum gratia imperatoris ceteri viderunt; se quisque excusare, & vicarium accipere. Ita trecentis Siculis Romani equites substituti sine publica impensa. Decendorum atque exercendorum curam Siculi habuerunt: quia edictum imperatoris erat, ipsum militaturum, qui ita non fecisset. Egregiam hanc alam equitum evasisse ferunt, multisque proeliis rempublicam adjuvisse. Legiones inde quum inspiceret, plurimorum stipendiorum ex iis milites delegit, maximè qui sub duce Marcello militaverant. quos cum optima disciplina instructos credebatur, tum etiam ab longa Syracusarum obsidione pericissimos esse urbium oppugnandarum. nihil enim parvum, sed Carthaginis jam excidia agitabat animo. Inde exercitum per oppida dispersit: frumentum Siculorum civitatibus imperat: ex Italia advecto parvit: veteres naves refecit, & cum iis C. Laelium in Africam prædatum mittit; novas Panormi subducit, quia ex viridi materia raptim factus erat, ut in sicco hibernarent. Præparatis omnibus ad bellum, Syracusas, nondum ex magnis belli motibus satis tranquillas, venit. Græci res à quibusdam Italici generis eadem vi, qua per bellum ceperant, retinentibus, concessas sibi ab senatu repetebant. Omnium primum ratus, tueri publicam fidem, partim edicto, partim iudiciis etiam in pertinaces ad obtinendam injuriam redditis, suas res Syracusanis restituit. Non ipsis tantum ea res, sed omnibus Siciliae populis grata fuit, eoque citius bellum adjuverunt. Eadem ætate in Hispania eorum ingens bellum, conciente Illorgene Indi-

Indibili, nulla alia de caussa, quàm per admirationem Scipionis contemptu imperatorum aliorum oritur. Eum superesse unum ducem Romanis, ceteris ab Annibale interfectis, rebatur. eò nec in Hispania casis Scipionibus alium, quem mitterent, habuisse: Et posteaquam in Italia gravius bellum urgeret, adversus Annibalem eum arcessitum. præterquam quòd nomina tantum ducum in Hispania Romani haberent, exercitum quoque inde veterem deductum. Trepida omnia, ut inconditam turbam tironum, esse. nunquam talem occasionem liberanda Hispania fore. Servitum ad eam diem aut Carthaginiensibus aut Romanis: nec invicem his aut illis, sed interdum utrisque simul. Pulsos ab Romanis Carthaginienses ab Hispanis, si consentirent, pelli Romanos posse. ne ab omni externo imperio soluta in perpetuum Hispania in patrios rediret mores ritusque. Hæc aliaque dicendo, non populares modò, sed Ausetanos quoque, vicinam gentem, concitat, & alios finitimos sibi atque illis populos. itaque intra paucos dies triginta millia peditum, quatuor ferme equitum in Sedetanum agrum, quo edictum erat, conveniunt.

II. Romani quoque imperatores, L. Lentulus & L. Manlius Acidinus, ne glisceret, prima negligendo, bellum, junctis & ipsi exercitibus per agrum Ausetanum, hostico, tanquam pacato, clementer ductis militibus, ad sedem hostium pervenire. trium millium spatio procul à castris eorum posuerunt castra. Primò per legatos nequicquam tentatum, ut discederetur ab armis. dein quum in: pabulatores Romanos impetus repente ab equitibus: Hispanis factus esset, summissio ab statione Roma:

nitata, proclium equestre fuit; haud sin-
 crando in partem ullam eventu. Sole ori-
 postero die armati instructique omnes mille
 passus procul à castris Romanis aciem o-
 re. Medii Ausetani erant. cornua, dextrum
 tes, laevum ignobiles tenebant Hispani po-
 Inter cornua & mediam aciem intervalla
 ia satis latè fecerant; qua equitatum, ubi
 is esset, emitterent. Et Romani, more suo
 rum quum instruxissent, id modò hostium
 i sunt, ut inter legiones & ipsi patentes
 relinquerent vias. Ceterum Lentulus ei
 usum equitis fore ratus, quæ prior in de-
 tem intervallis hostium aciem equites emi-
 Ser. Coraelio, tribuno militum, imperat, e-
 per patentes in hostium acie vias permittere
 jubeat. ipse, cœpta parum prospere pede-
 signa, tantum moratus, dum cedenti duode-
 legioni, quæ in lævo cornu adversus Illerge-
 ata erat, tertiam decimam legionem ex sub-
 n primam aciem firmamentum ducit. Post-
 n sequata ibi pugna est, ad L. Manlium in-
 ma signa hortantem, ac subsidia quibus te-
 bat locis inducentem, venit. indicat, tuta
 o cornu esse: jam missum ab se Cornelium
 m procella equestri hostes circumfusurum.
 ze dicta dederat, quum Romani equites, in
 s inveci hostes, simul pedestres acies turbis
 simul equitibus Hispanorum viam immitten-
 os clauserunt. Itaque, omiſsa pugna equé-
 d pedestrem Hispani descenderunt. Roma-
 peratores, ut turbatos hostium ordines, &
 tionem pavoremque, & fluctuantia viderunt
 signa.

signa, hortantur, orant milites, ut *periculis invadant, non restitui aciem patientur*. non sustinuisse tam infestum impetum barbari, ni regulus ipse Indibilia, cum equitibus ad pedes degressus, ante primas signa peditum se objecisset. Ibi aliquamdiu atrox pugna stetit. tandem postquam ii, qui circa regem, hominacem restanter, deinde pilo tunc affixum, pugnabant, obruti telis occubuerunt; tunc, fuga passim coepta, plures cæsi, quia equos conlocandendi equitibus spatium non fuerat, & quis periculis acriter institerunt Romani. nec ante abscessum est, quàm castris quoque exuerunt hostem. Tredecim millia Hispanorum cæsa eo die, octingenti ferme capti. Romanorum sociorumque paulo amplius ducenti, maximè in lævo cornu, occiderunt. Pulsi castris Hispani aut qui ex prælio effugerant, sparsi primò per agros, deinde in suas quisque civitates redierunt.

III. Tum à Mandonio evocati in concilium, conquestique ibi clades suas, increpitis auctoribus belli, legatos mittendes ad arma tradenda, deditionemque faciendam consueverunt. Quibus culpam in auctorem belli Indibilem, ceterosque principes, quorum plerique in acie cecidissent; conferentibus, tradentibusque arma & dudentibus sese, responsa est: *In deditionem non accipi res, si Mandonium ceterosque belli auctores tradidissis viros. seu minus, exercitus se in agrum Illorgetum Austanorumque, & deinceps aliorum populorum, deducas.* Hæc dicta legatis, renuntiataque in concilium. Ibi Mandonius, ceterique principes comprehensi & traditi ad supplicium. Hispanis populis reddita pax: *spendiunt, ejus anni duplex, & frumentum sex mensura*

unum horum. sequaque et tunc exercitus :
 idem ab triginta ferme populis accepti. Ita
 in rebellantis tumultu haud magno motu
 paucos dies concito et compresso, in Africam
 terrae versus, C. Laelius, nocte ad Hip-
 Regium quum accessisset, huc prima ad-
 idem agrum sub signis milites sociosque
 duxit. Omnibus, pacis modo incurioni-
 ut, magna clades illata : nuntiusque trepidi
 pitem terrore ingenti complere, cladem
 iam, Scipionemque imperitorem (et fama
 iam in Siciliam transgressum) advenisse
 quot caecos vidisset, nec quanta manus o-
 pulenter, satis geri, curia in majore
 augere, accipere, itaque primo ter-
 rore, deinde meritis amicos innotuit :
 fortunas mutasse, et qui modo ipsi exerci-
 to manibus Romana habuissent viros, su-
 at hostium exercitibus, annis Italiam populos
 aut voluntatem in deditum accepissent : in
 lites, Africae populationes, et obsidum Car-
 taginensium forent, nequaquam pari ad petenda
 et ac Romani fuissent. Illi Romanam ple-
 tis Latium iuventutem praebuisse : majorem
 fragrantiorumque pro tot casu exercitibus sub-
 um, Ceterum suum gladium, inbellum in
 inbellum in agris esse : mercede parari auxilia
 in gente ad omnem artem sui mobili atque
 Jaro reges, Syphacem post colloquium cum
 alienatum, dederunt aperta defectione in-
 no hostem, nihil usquam sui, nihil auxilii
 nec adigenam ex Gallia evocare tumultum
 quic-

quicquam, nec conjungere sese Annibali: & Annibalem ipsum jam & fama senescere, & viribus.

IV. In hac deflenda prolapsos ab recenti nuncio animos rursus terror instans revocavit ad consulandum, quonam modo obviam presentibus periculis iretur. Delectus raptim in urbe agrisque haberi placet; mittere ad conducenda Afrorum auxilia; munire urbem; frumentum convehere; tela, arma parare; instruere naves, ac mittere ad Hipponem adversus Romanam classem. Jam hac agentibus nuncius tandem venit, Lælium, non Scipionem, copiasque, quantæ ad incurfiones agrorum satis sint, transvectas, summæ belli molem adhuc in Sicilia esse. Ita respiratum, mittique ad Syphacem legationes; aliosque regulos, firmandæ societatis causa, coeptæ. Ad Philippum quoque missi, qui ducenta argenti talenta pollicerentur, ut in Siciliam aut Italiam trajiceret. Missi & ad duos imperatores in Italiam, ut omni terrore Scipionem retinerent, ad Magonem non legati modò, sed viginti quinque naves longæ, sex millia peditum, octingenti equites, septem elephantum, ad hoc magna pecunia ad conducenda auxilia, quibus fretus propius urbem Romanam exercitum admo-veret, conjungeretque se Annibali. Hæc Carthagine parabant agitabantque; ad Lælium, prædas ingentes ex agro inermi ac nudo præditiis agentem, Masiniussa, fama Romanæ classis excitus, cum equitibus paucis venit. *Is sequitur rem agi ab Scipione questus, quod tum non jam exercitum in Africam trajecisset, percussis Carthaginiensibus, Syphace impedito finitimis bellis, quoniam*

nam latere; si spiciamus ad sua ut valis con-
 sideretur, nihil sincera fide cum Romanis
 nam. Hortaretur, ac stimularos Scipionem, ne
 es; se, quamquam regno pulsus esset, cum haud
 mendis cepit. affuturum pedum equitumque.
 16. Latio morandum in Africa esse: classem cro-
 profectam de Carthagine, cum qua absente Sci-
 pium satis tutum esset contrahi veritatem.

Ab hoc sermone dimisso Masinissa, Lelius
 eo die naves praeda onustas ab Hippono solvit,
 Rusque in Siciliam, mandata Masinissae Scipio-
 posuit: Etsi non ferme diebus naves, quae ab
 hagine ad Magonem missae erant, inter Albia-
 nos, Ligures Genusque accesserunt. In his
 tum fortè Mago tenebat classem, qui, lega-
 m auditis verbis, iubentium exercitus quam-
 imos comparare, exemplo Gallorum & Ligu-
 (namque utriusque gentis ingens ibi multitu-
 dinem) concilium habuit. & missum se ad eos
 iocundas in libertatem vitæ; & ut ipsi cornu-
 sibi ab dono praesidia: sed quævis viribus,
 ut exercitus id bellum geratur, in cornu peo-
 esse. Dux exercitus Romanos, unum in Gal-

*ribus, quod præcul agro urbibusque ceterum castra Romana sint, libera consilia esse: illos armare juven-
tutem, & capessere pro parte bellum æquum esse.* Ligures haud abnuere, tempus modo duorum ann-
sum potest ad delectus habendos. Interim Mago
milites, Gallis dimissis, clam per agros eorum
nocturne conducere, comitatus quoque omnis ge-
neris occultè ad eusa à Gallicis populis mitteban-
tur. M. Livius exercitum volonum ex Etruria in
Galliam traducit: junctusque Lucretio, si se Ma-
go ex Liguribus propius urbem moveat, obviam
iac parat; si Pœnus sub angulo Alpium quietus se
contineat, & ipse in eadem regione circa Arimi-
num Italiae præsidio futurus.

VI. Post reditum ex Africa C. Lælii, & Sol-
pione stimulo Maniuli adhortationibus, &
auditis prædam ex hostium terra cernentibus
epta classe offerri, accensis ad trajiciendum
quàm primam, intervenit majori minor cogitatio
Loeros urbem recipiendi, quæ sub defectionem
Italiæ defeiverat & ipsa ad Pœnos. Spes autem
affectandæ ejus rei ex minima re affulsit: Iatreci-
anis magis quàm iusto bello in Brutiis gerebantur
res; principio ab Numidis facto, & Brutiis, non
speietate magis Pœnica quàm suspice ingenio, con-
gruentius in eam moerem. Passim Romani
quoque jam contagione quadam rapto gaudentes,
quantum per duces licebat, excursiones in hostium
agros facere. Ab iis egressi quidam urbem Lo-
erenses circumventi, Rhegiumque abstracti fuerant,
is eo captivorum numero fabri quidam fuisse, af-
flicti fortè apud Pœnos mercede opus in arce Lo-
erorum facere. Si cogniti ab Loerensium præci-
vibus.

pibus, qui pulsi ab adversa factione, quæ Annibali Locros tradiderat, Rhegium se contulerant, quum cetera percunctantibus, (ut mos est qui diu absunt) quæ domi agerentur, exposuissent; spem fecerunt, si redempti ac remissi forent, arcem se iis tradituros. ibi se habitare, fidemque sibi rerum omnium inter Carthaginenses esse. Itaque, ut qui simul desiderio patriæ angerentur, simul cupiditate inimicos ulciscendi arderent, redemptis extemplo iis remissisque, quum ordinem agendæ rei composuissent, signaque quæ procul edita observarent; ipsi ad Scipionem Syracusas profecti, apud quem pars exsulum erat, referentes ibi promissa captivorum, quum spem ab effectu haud abhorrentem consuli fecissent; tribuni militum cum iis M. Sergius & P. Marienus missi, iussique ab Rhegio tria millia militum Locros ducere. & Q. Pleminio prætoris scriptum, ut rei agendæ adesset. Profecti ab Rhegio, scalas ad editam altitudinem arcis fabricatas portantes, media ferme nocte ex eo loco, unde convenerat, signum dedere proditoribus arcis. qui parati intentique, & ipsi scalas ad idipsum factas quum demississent, pluribusque simul locis scandentes accepissent, priusquam clamor oriretur, in vigiles Poenorum, ut in nullo tali metu sopitos, impetus est factus. quorum gemitus primò morientium exauditus; deinde subita consternatio ex somno, & tumultus. quum causâ ignoraretur, postremò certior res, aliis excitantibus alios, jamque ad arma pro se quisque vocabat. hostes in arce esse: & cædi vigiles. oppressique forent Romani, nequaquam numero pares, ni clamor ab iis, qui extra arcem erant, sublatu, incertum unde accidisset.

diffet (omnia vana augente nocturno tumultu) fecisset. Itaque velut plena jam hostium arce territi Poeni, omisso certamine, in alteram arcem (duæ sunt haud multum inter se distantes) confugiant. Oppidani urbem habebant, victoribus præmium in medio positam. Ex arcibus duabus proeliis quotidie levibus certabatur. Q. Pleminius Romano, Amilcar Punico præsidio præerat : & arcessentes ex propinquis locis subsidia, copias augebant. Ipse postremò veniebat Annibal. nec sustinuisent Romani, nisi Locrensiùm multitudo, exacerbata superbia atque avaritia Pœnorum, ad Romanos inclinasset.

VII. Scipioni ut nunciatum est, in majore discrimine Locris rem verti, ipsumque Annibalem adventare ; ne præsidium etiam periclitaretur haud facili inde receptu, & ipse à Messana, L. Scipione fratre in præsidio ibi relicto, quum primùm æstu frerum inclinatum est, naves mari secundo misit. Et Annibal à Butroto amni (haud procul is ab urbe Locris abest) nuncio præmissò, ut sui luce prima summa vi proelium cum Romanis ac Locrensisbus conferrent, dum ipse, averfis omnibus in eum tumultum, ab tergo urbem incautam aggredetur : ubi luce cœptam invenit pugnam, ipse nec in arcem se includere, turba locum arctum impediturus, voluit ; neque scalas, quibus scanderent muros, attulerat. sarcinis in acervum conjectis, quum haud procul muris, ad terrorem hostium, aciem ostendisset, cum equitibus Numidis circumequitabat urbem, dum scalæ, quæque alia ad oppugnandum opus erant, parantur, ad visendum qua maximè parte aggredetur. progressus
ad

d murum, scorpione icto, qui proximus eum
 ortē steterat, territus inde tam periculoso casu, re-
 ceptui canere quum iussisset, castra procul ab ictu
 di communiit. Classis Romana à Messana Lo-
 ros aliquot horis die superante accessit. expositi
 omnes ē navibus. & ante occasum solis urbem
 ingressi sunt. Postero die coepta ex arce à Poenis
 magna. & Annibal jam scalis, aliisque omnibus ad
 oppugnationem paratis subibat muros, quum re-
 pente in eum, nihil minus quàm tale quicquam ti-
 nentem, patefacta porta erumpunt Romani. ad
 lucentes improvidos quum invasissent, occidunt.
 ceteros Annibal, ut consulem adesse sensit, in ca-
 tra recipit: nuncioque misso ad eos, qui in arce
 erant, ut sibi et ipsis consulerent, nocte motis
 castris abiit. Et qui in arce erant, igni injecto
 castris quæ tenebant, ut is tumultus hostem mora-
 retur, agmen suorum fugæ simili cursu ante no-
 tem assecuti sunt.

VIII. Scipio ut & arcem relictam ab hostibus;
 vacua vidit castra, vocatos ad concionem Lo-
 nenses graviter ob defectionem inculcavit: de au-
 ribus supplicium sumpsit, bonaque eorum alte-
 factionis principibus, ob egregiam fidem ad-
 is Romanos, concessit. publicè nec dare nec
 re se quicquam Locrensibus dixit: *Romam
 vent legatos. quam senatus aquum censuisset,
 ortuam habituros. Illud satis scire, etsi malè
 ulo Romano meriti essent, in meliore statu sub
 Romanis futuros, quàm sub amicis Carthagi-
 nis fuerint.* Ipse, Q. Pleminio legato, præ-
 : quod arcem ceperat, ad tuendam urbem
 cum quibus venerat copiis Messanam tra-
 jecit.

jecit. Ita superbe & crudeliter habiti Locrenses à Carthaginienſibus poſt defectionem ab Romanis fuerant, ut modicas injurias non æquo modò animo pati, ſed prope lubenti poſſent. verùm enimvero tantum Pleminius Amilcarem præſidii præfeſtum; tantum præſidiarii milites Romani Poenos ſcelere atque avaritiâ ſuperaverunt, ut non armis, ſed vitiis videretur certari: nihil omnium, quæ inopi inviſas opes potentioris faciunt, prætermiſſum à oppidanis eſt ab duce aut à militibus. in corpore ipſorum, in liberos, in conjuges infandæ contumeliæ editæ. Nam avaritia ne ſacrorum quidem ſpoliatione abſtinuit: nec alia modò templa violata, ſed Proſerpinæ etiam intacti omni ætate theſauri; præterquam quòd à Pyrrho, qui cum magno piaculo ſacrilegii ſui manubias retulit, ſpoliati dicebantur. Ergo ſicut antè regiz naves laceratæ naufragiis nihil in terram integri, præter ſacram pecuniam Deæ, quam aſportabant, extulerant: tum quoque alio genere cladis eadem illa pecunia omnibus contactis ea violatione templi fuorem objecit: atque inter ſe ducem in ducem, militem in militem rabie hoſtili vertit.

IX. Summæ rei Pleminius præerat: militum pars ſub eo, quam ipſe ab Rhegio abduxerat, pars ſub tribunis erat. Rapto poculo argenteo ex oppidani domo Pleminii miles fugiens, ſequentibus quorum erat, obviuſ fortè Sergio & Matieno tribunis militum fuit. cui quum juffu tribunorum ademptum poculum eſſet; jurgium inde & clamor, pugna poſtremò orta inter Pleminii milites tribunorumque, ut ſuis quiſque opportunuſ advenerat, multitudi- &

minii milites, quæ ad Pleminium, cruorem ac
 vulnera ostentantes, non sine vociferatione atque
 indignatione concurrissent, probra in eum ipsi
 jactata in jurgiis referentes, accensus ira, domo
 sese precipit : vocatusque tribunos nudari, ac vir-
 gas expediri jubet. Dum spoliandis iis (repugna-
 bant enim, militemque implorabant) tempus teri-
 tur, repente milites, feroces recenti victoria, ex
 omnibus locis, velut adversus hostes ad arma con-
 dementum esset, concurerunt. Et quum violata
 jam virgis corpora tribunorum viderent, tum verò
 in multo impotentiorum subito rabiem accensi, sine
 respectu non majestatis modò, sed etiam humani-
 tatis, in legatum impetum, lictoribus prius indi-
 gant in modum mulctatis, faciunt. tum ipsum,
 ab suis interceptum & seclusum, hostiliter lacerant,
 de prope exanguem, naso auribusque mutilatis, re-
 linquunt. His Messaniam nunciatis, Scipio, post
 paucos dies Locros hexeri advectus, quum causam
 Pleminii & tribunorum audisset, Pleminio noxa li-
 berato, relictoque in ejusdem loci præsidio, tribu-
 nis sortibus judicatis, & in vincula coniectis, ut
 Romam ad senatum mitterentur, Messaniam atque
 inde Syracusas redit. Pleminius impotens iræ, ne-
 glectam ab Scipione & nimis leviter latam suam
 injuriam ratus ; nec quemquam æstimare alium
 cum litum posse, nisi qui atrocitatem ejus patiendo
 sensit ; tribunos attrahi ad se jussit, laceratosque
 omnibus, quæ parti corpus ullum potest, supplicii
 interfecit : nec satiatus vivorum poena, insepultos
 projecit. Simili crudelitate & in Locrensi princi-
 pes est usus, quos ad conquerendas injurias ad
 P. Scipionem præfectos audivit. & quæ atrox per
 libidinē

libidinem atque avaritiam foeda exempla in socios ediderat, tunc ab ira multiplicia edere : infamiae atque invidiae non sibi modò, sed etiam imperatori esse.

X. Jam comitiorum appetebat tempus, quum P. Licinii consulis literæ Romam allatæ, *se, exercitumque suum gravi morbo affectari : nec sibi potuisse, ni eadem vis mali, aut gravior etiam in hostes ingruisset. Itaque quoniam ipse venire ad comitia non posset, si ita Patribus videretur, se Q. Cæcilium Metellum dictatorem comitiorum causa dicturum : exercitum Q. Cæcilii dimitti à republica esse. Nam neque usum ejus ullum in presentia esse, quum Annibal jam in hiberna suos receperit : Et tanta incesse in ea castra vis morbi, ut, nisi maturè dimittantur, nemo omnium superfuturus videatur. ea consuli à Patribus facienda, ut è republica fideque sua duceret, permissa. Civitatem eo tempore repens religio invaserat, invento carmine in libris Sibyllinis, propter crebrius eo anno de coelo lapidatum inspectis. Quandoque hostis alienigena terra Italia bellum intulisset, eum pelli Italia vincique posse, si mater Idæa à Pessinunte Romam advenire foret.* Id carmen ab decemviris inventum eo magis Patres movit, quòd & legati, qui donum Delphos portaverant, referebant, & sacrificantes ipsos Pythio Apollini litavisse, & responsum oraculo editum, majorem multo victoriam, quàm cujus ex spoliis dona portarent, adesse populo Romano. In ejusdem spei summam conferebant P. Scipionis velut præfagientem animum de fine belli, quòd depoposcisset provinciam Africam. Itaque quo maturius *fatis, ominibus, oraculisque portendentis sese vi-*
Ætore

Ætoriz compotes fierent, id cogitare, quæ ratio transportandæ Romam Deæ esset.

XI. Nullas dum in Asia civitates socias habebat populus Romanus. tamen memores, Æsculapium quoque ex Græcia quondam, hauddum ullo foedere sociata, valetudinis populi causâ arcessitum; & jam cum Attalo rege propter commune adversus Philippum bellum coeptam amicitiam esse; facturum cum quæ possit, populi Romani causâ: legatos ad eum decernunt, M. Valerium Lævinum, qui his consul fuerat ac res in Græcia gesserat, M. Cæcilium Metellum prætorium, Ser. Sulpicium Galbam ædilitium, duos quæstorios, C. Tremellium Flaccum & M. Valerium Faltonem. His quinque naves quinquereμες, ut ex dignitate populi Romani adirent eas terras, ad quas concilianda majestas nomini Romano esset, decernunt. Legati Asiam petentes, protinus Delphos quum escendissent, oraculum adierunt, consulentes, ad quod negotium domo missi essent, perficiendi ejus quam sibi spem populoque Romano portenderet. Responsum esse ferunt, *per Attalum regem compotes ejus fore quod peterent. quum Romam Deam decessissent, tum curarent, ut eam, qui vir optimus Roma esset, hospitio exciperet.* Pergamum ad regem venerunt. Is legatos comiter acceptos Pessinuntem in Phrygiam deduxit: sacrumque iis lapidem, quem matrem Deum incolæ esse dicebant, tradidit. ac deportare Romam jussit. Præmissus ab legatis M. Valerius Falto nunciavit, Deam apportari; quærendum virum optimum in civitate esse, qui eam rite hospitio exciperet. Q. Cæcilius Metellus dictator ab consule in Brutiis comitiorum

rum caussa dictus, exercitusque ejus dimissus :
Ante Chr. magister equitum L. Veturius Philo.
 204- Comitia per dictatorem habita. Con-
v. C. 548. sules facti M. Cornelius Cethegus, P.
 Sempron. Tuditanus absens, quum pro-
 vinciam Græciam haberet. Prætores inde creati,
 Ti. Claudius Nero, M. Marcius Ralla, L. Scribo-
 nius Libo, M. Pomponius Matho. Comitibus per-
 actis, dictator sese magistratu abdicavit. Ludi Ro-
 mani ter, plebeji septies instaurati. Curules erant
 ædiles Cn. & L. Cornelii Lentuli. Lucius Hispa-
 niam provinciam habebat. absens creatus, absens
 eum honorem gessit. Ti. Claudius Asellus & M.
 Junius Pennus plebeji ædiles fuerunt. Ædem Vir-
 tutis eo anno ad portam Capenam M. Marcellus
 dedicavit, septimodecimo anno postquam à patre
 ejus primo consulatu vota in Gallia ad Clastidium
 fuerat. Et flamen Martialis eo anno est mortuus
 M. Æmilius Regillus.

XII. Neglectæ eo biennio res in Græcia erant.
 itaque Philippus Ætolos, desertos ab Romanis, cui
 uni fidebant auxilio, quibus voluit conditionibus ad
 petendam & paciscendam subegit pacem. quod
 nisi omni vi perficere maturasset, bellantem eum
 cum Ætolis P. Sempronius proconsul, successer
 imperii missus Sulpicio, cum decem millibus pedi-
 tum, & mille equitibus, & triginta quinque ro-
 stratis navibus (haud parvum momentum ad opem
 ferendam sociis) oppressisset. Vixdum pace facta
 nuncius regi venit, Romanos Dyrrhachium venis-
 se : Parthinosque & propinquas alias gentes motas
esse ad spem novandi res : Dimallumque oppu-
 gnari. *Eò se verterant Romani ab Ætolorum,*

quod missi erant, auxilio: irati, quod sine auctoritate sua adversus foedus cum rege pacem fecissent. Ea quum audisset Philippus, ne qui motus major in finitimis gentibus populisque oriretur, magnis itineribus Apolloniam contendit, quod Sempronius se receperat, missis Lætorio legato cum parte copiarum & quindecim navibus in Ætoliam, & ad visendas res, pacemque, si posset, turbandam. Philippus agros Apolloniatum vastavit; & ad urbem admotis copiis, potestatem pugnae Romano fecit. quem posteaquam quietum muros tantummodo tueri vidit; nec satis fidens viribus, ut urbem oppugnaret, & cum Romanis quoque, sicut cum Ætolis, cupiens pacem, si posset, fin minus, inducias facere; nihil ultra irritatis novo certamine odiis in regnum se recepit. Per idem tempus, tædio diutini belli, Epirotæ, tentata prius Romanorum voluntate, legatos de pace communi ad Philippum misere; satis confidere conventuram eam affirmantes, si ad colloquium cum P. Sempronio imperatore Romano venisset. Facile impetratum (neque enim ne ipsius quidem regis abhorrebat animus) ut in Epirum transiret. Phoenice urbs est Epiri. ibi prius collocutus rex cum Eropo, & Darda, & Philippo, Epirotarum prætoribus, postea cum P. Sempronio congreditur. Affuit colloquio & Amynder Athamanum rex, & magistratus alii Epirotarum & Acarnanum. Primus Philippus prætor verba fecit, & petiit simul ab rege & ab imperatore Romano, ut finem belli facerent, darentque eam Epirotis veniam. P. Sempronius condiciones pacis dixit, ut Parthini, & Dimallum, & Bergulum, & Eugenium, Romano-

rum essent; Atintania, si missis Romam legatis ab senatu impetrasset, Macedoni accederet. In eas condiciones quum pax conveniret, ab rege foederi adscripti, Prusia Bithyniae rex, Achaei, Boeoti, Thessali, Acarnanes, Epirotæ: ab Romanis, Ilien- ses, Attalus rex, Pleuratus, Nabis Lacedæmonio- rum tyrannus, Elei, Messenii, Athenienses. Hæc conscripta consignataque sunt, & in duos menses induciæ factæ, donec Romam mitterentur legati, ut populus in has condiciones pacem juberet. juf- seruntque omnes tribus, quia, verso in Africam bello, omnibus aliis in præsentia levare bellis vole- bant. P. Sempronius, pace facta, ad consulatum Romam decessit.

XIII. M. Cornelio, P. Sempronio consulibus (quintusdecimus is annus Punici belli erat) pro- vinciae, Cornelio Etruria cum veteri exercitu, Sem- pronio Bruttii, ut novas scriberet legiones, decre- tæ. Prætoribus, M. Marcio urbana, L. Scribonio Liboni peregrina, & eidem Gallia, M. Pomponio Mathoni Sicilia, Ti. Claudio Neroni Sardinia eve- nit. P. Scipioni cum eo exercitu, cum ea classe, quam habebat, prorogatum in annum imperium est. item P. Licinio, ut Bruttios cum duabus le- gionibus obtineret, quoad eum in provincia cum imperio morari consuli è republica visum esset. Et M. Livio & Sp. Lucretio, cum binis legionibus, quibus adversus Magonem Galliae præsidio fuissent, prorogatum imperium est. Et Cn. Octavio, ut, quum Sardiniam legionemque Ti. Claudio tradidisset, ipse navibus longis quadraginta maritimam o- ram, quibus finibus senatus censuisset, tutaretur M. Pomponio prætori in Sicilia Cannensis exerci-

tus duæ legiones decretæ : T. Quintius Tarentum, C. Hostilius Tubulus Capuam, prætores, sicut priore anno, cum veteri uterque præsidio, obtinerent. De Hispaniæ imperio, quos in eam provinciam duos proconsules mitti placeret, latum ad populum est. Omnes tribus eisdem L. Cornelium Lentulum & L. Manlium Acidinum proconsules, sicut priore anno tenuissent, obtinere eas provincias iusserunt. Consules delectum habere instituerunt, & ad novas scribendas in Bruttios legiones, & cæterorum (ita enim iussi ab senatu erant) exercituum supplementum.

XIV. Quanquam nondum apertè Africa provincia decreta erat (occultantibus id, credo, Patribus, ne resciscerent Carthaginenses) tamen in eam spem erecta civitas erat, in Africa eo anno debellatum iri ; finemque bello Punico adesse. Impleverat ea res superstitionum animos : pronique & ad nuncianda & ad credenda prodigia erant. eo plura vulgabantur : *Duos soles visos : & nocte interluxisse : & faciem Setia ab ortu solis ad occidentem porrigi visum. Tarracina portam, Anagnina & portam & multis locis murum de caelo tactum. In ade Junonis Sospita Lanuvii cum horrendo fragore strepitum editum.* Eorum procurandorum causa diem unum supplicatio fuit : & novendiale sacrum, quodd de coelo lapidatum esset, factum. Eò accessit consultatio de matre Idæa accipienda. quam præterquam quodd M. Valerius, unus ex legatis, prægressus, actutum in Italia fore nunciaverat ; recens nuncius aderat, Tarracinae jam esse. Haud parvæ rei iudicium senatum tenebat, qui vir optimus in civitate esset. Veram certè victoriam ejus

sibi quisque mallet, quàm ulla imperia, honoresve suffragio seu Patrum seu plebis delatos. P. cipionem, Cn. filium, ejus qui in Hispania ceciderat, adolescentem nondum quaestorium, judicarent in tota civitate virum bonorum optimum esse. id quibus virtutibus inducti ita judicarent, sicut pròditum à proximis memoriz temporum illorum scriptoribus, libens posteris traderem; ita meas opiniones, conjectando rem vetustate obrutam, non interponam. P. Cornelius cum omnibus matronis Ostiam ire jussus obviam Deæ: isque eam de nave accipere, & in terram elatam tradere ferendam matronis. Postquam navis ad ostium amnis Tiberini accessisset, sicut erat jussus, in salum nave evehctus, ab sacerdotibus Deam accepit, extulitque in terram. Matronæ primores civitatis, inter quas unius Claudie Quintæ insignis est nomen, accepere: cui dubia (ut traditur) sancta fama, clariorem ad posteros tam religioso ministerio pudicitiam fecit. Eæ per manus succedentes deinceps aliæ aliis, omni effusa civitate obviam, thuribus ante januas positis, quæ præferbatur, atque incenso thure, precantibus, ut volens propitiæque urbem Romanam iniret, in aedem Victoriz, quæ est in palatio, pertulere Deam pridie Idus Aprilis. isque dies festus fuit. populus frequens dona Deæ in Palatium tulit; lectisterniumque & ludi fuere, Megalesia appellata.

XV. Quam de supplemento legionum, quæ in provinciis erant, ageretur; tempus esse, à quibusdam senatoribus subjectum est, quæ dubiis in rebus utcumque tolerata essent, ea, dempto jam

Eref

Ereētis exspectatione Patribus, subjecerunt, colonias Latinas duodecim, quæ Q. Fabio & Q. Fulvio consulibus abnuissent milites dare, eas annum jam ferme sextum vacationem militiæ, quasi honoris & beneficii causâ, habere : quum interim boni obediētesque socii pro fide atque obsequio imperii Romani continuis omnium annorum delectibus exhausti essent. Sub hanc vocem non memoria magis Patribus renovata rei prope jam oblitteratæ, quàm ira irritata est. itaque nihil prius referre consules passi, decreverunt, ut consules magistratus, denosque principes, Nepete, Sutrio, Ardea, Calibus, Alba, Carseolis, Sora, Succsa, Setia, Circeis, Narnia, Interamna, (ex namque coloniæ in ea causâ erant) Romam excirent : iis imperarent, quantum quaque earum coloniarum militum plurimum dedisset populo Romano, ex quo hostes in Italia essent, duplicatum ejus summa numerum pedisum daret, & equites centenos videnos. si qua eum numerum equitum explere non posset, pro equito uno tres pedises liceret dare. pedites equitesque quàm locupletissimi legerentur, mitterenturque, ubicumque extra Italiam supplemento opus esset. Si qui ex iis recusarent, retineri ejus colonia magistratus legatosque placere : neque, si postularent, senatum dari, priusquam imperata fecissent. stipendium præterea iis coloniis in millia aris, asses singulos imperari, exigique quotannis : censumque in iis coloniis agi ex formula ab Romanis censoribus data. dari autem placere eandem, quam populo Romano : deferrique Romam ab juratis censoribus coloniarum, priusquam magistratu abirent. Ex hoc senatusconsulto accitis Romam magistratibus, primoribusque earum colo-

niarum, consules quum militem stipendiumque imperâssent, alii aliis magis recusare ac reclamare. *negare, tantum militum effici posse: vix, si simplum ex formula imperetur, enixuros. Orare, atque obsecrare, ut sibi senatum adire ac deprecari liceret. nihil se, quare perire meris debent, admisisse: sed si pereundum etiam foret, neque suum delictum, neque iram populi Romani, ut plus militum darent, quàm haberent, posse efficere.* Consules obstinati manere legatos Romæ jubent, magistratus ire domos ad delectus habendos: nisi summa militum, quæ imperata esset, Romam adducta, neminem iis senatum daturum. Ita præcisâ spe senatum adeundi deprecandique, delectus in iis duodecim coloniis, per longam vacationem numero juniorum aucto, haud difficulter est perfectus.

XVL Altera itidem res, prope æquè longo neglecta silentio, relata à M. Valerio Lævino est: qui privatis collatas pecunias, se ac M. Claudio consulibus, reddi tandem æquum esse dixit, *nec mirari quemquam debere, in publica obligata fide suam præcipuam curam esse. Nam præterquam quod aliquid propriè ad consulem ejus anni, quo collata pecunia essent, pertineret, etiam se auctorem ita conferendi fuisse; inopi arario, nec plebe ad tributum sufficiente.* Grata ea Patribus admonitio fuit: jussuque referre consulibus, decreverunt, *ut tribus pensionibus ea pecunia solveretur: primam præsentem ii qui tum essent, duas tertii & quinti consules numerarent.* Omnes deinde alias curas una occupavit, postquam Locrensi clades, quæ ignoratæ ad eam diem fuerant, legatorum adventu vulgatæ sunt. nec tam Q. Pleminii scelus, quàm Scipionis

in eo aut ambitio aut negligentia iras hominum irritavit. Decem legati Locrensiū, obfiti squalore & sordibus, in comitio sedentibus consulibus, velamenta supplicum, ramos oleæ (ut Græcis mos est) porrigentes, ante tribunal cum flebili vociferatione humi procubuerunt. Quærentibus consulibus, Locrenses se dixerunt esse, *ea passos à Q. Plaminio legato, Romanisque militibus; quæ pati ne Carthaginenses quidem velit populus Romanus. Rogare, uti sibi Patres adeundi, deplorandique ærumnas suas potestatem facerent.*

XVII. Senatu dato, maximus natu ex iis, Scio, inquit, quanti astimentur nostra apud vos querela, Patres conscripti, plurimum in eo momenti esse, si probè sciatis, & quo modo proditi Locri Annibali sint, & quo modo, pulso Annibalis præsidio, restituti in ditionem vestram. quippe si & culpa defectionis procul à publico consilio absit, & reditum in vestram ditionem appareat, non voluntate solum, sed ope etiam ac virtute nostra; magis indignemini, bonis ac fidelibus sociis tam atroces atque indignas injurias ab legato vestro militibusque fieri. Sed ego causam utriusque defectionis nostra in aliud tempus differendam arbitror esse, duarum rerum gratia: unius, ut coram P. Scipione, qui Locros recepit, omnium nobis rectè perperamque factorum testis, agatur: alterius, quod qualecumque sumus, tamen hac, qua passi sumus, pati non debuimus. Non possumus dissimulare, Patres conscripti, nos, quum præsidium Punicum in arce nostra haberemus, multa fœda, indigna, & à præfecto præsidii Amilcare, & ab Numidis Afrisque passos esse. Sed quid illa sunt, collata cum illis, quæ hodie patimur? Cum bona ventia, quæ so-

audiat, Patres conscripti, id, quod invitus dicam. In discrimine est nunc humanum omne genus, utrum vos an Carthaginienses principes orbis terrarum videat. si ex iis, quæ Locrenses aut ab illis passi sumus, aut à vestro presidio nunc cum maximè patimur, æstimandum Romanum ac Punicum imperium sit; nemo non illos sibi quàm vos dominos praoptet. Et tamen videte, quemadmodum Locrenses in vos animati sunt. Quum à Carthaginiensibus injurias tanta minores acciperemus, ad vestrum imperatorem confugimus: quum à vestro presidio plusquam hostilia patiamur, nusquam aliò quàm ad vos querelas detulimus. Aut vos respicietis perditas res nostras, Patres conscripti, aut ne ab Diis quidem immortalibus quod precemur quicquam superest. Q. Pleminius legatus missus est cum presidio ad recipiendas à Carthaginiensibus Locros, & cum eodem ibi relictus est presidio. In hoc legato vestro (dant enim animus ad loquendum liberè ultima miseria) nec hominis quicquam est, Patres conscripti, præter figuram & speciem, neque Romani civis præter habitum vestitusque & sonum Latina lingua. Pestis, ac bellum inhumanum, quales fretum quondam, quo ab Sicilia dividimur, ad perniciem navigantium circumse-disse fabula ferunt. At si scelus, libidinemque, & avaritiam solus ipse exercere in socios vestros satis habere, unam profundam quidem voraginem tamen patientia nostra expleremus. nunc omnes centuriones militesque vestros (adè in promiscuo licentiam atque improbitatem esse voluit) Pleminius fecit. omnes rapiunt, spoliant, verberant, vulnerant, occidunt: confluant masernas, virgines, ingenuos raptos ex complexu parentum. Quosidie capiunt urbi nostra,

quo

quotidie diripitur: dies noctesque omnia passim mulierum puerorumque, qui rapiuntur atque asportantur, ploratus sonant. Miretur qui sciat, quo modo aut nos ad patiendum sufficiamus, aut illos, qui faciunt, nondum tantarum injuriarum satietas ceperit. Neque ego exsequi possum, nec vobis opera est audire singula, qua passi sumus. communiter omnia complectar. Nego domum ullam Locris, nego quemquam hominem expertem injuria esse: nego ullum genus sceleris, libidinis, avarisia superesse, quod in illo, qui pati potueris, pratermissum sit. Vix ratio iniri potest, uter casus civitatis sit detestabilior, quam hostes bello urbem cepere, an quam exitiabilis tyrannus vi atque armis oppressit. Omnia, qua capta urbes patiuntur, passi sumus, & cum maxime patimur, Patres conscripti: omnia qua crudelissimi atque importunissimi tyranni scelera in oppressos ciues edunt, Plenuius in nos, liberosque nostros, & conjuges edidit.

XVIII. Unum est, de quo nominatim & nos queri religio infixæ animis cogat, & vos audire & exsoluere rempublicam vestram religione, si ita vobis videbitur, velimus, Patres conscripti. Vidimus enim, cum quanta caritionia non vestros solum colatis Deos, sed etiam externos accipiat. Fannum est apud nos Proserpina, de cuius sanctitate templi credo aliquam famam ad vos pervenisse Pyrrhi bello: qui quum ex Sicilia rediens Locros classe praterueheretur, inter alia fœda, qua propter fidem erga vos in civitatem nostram facinora edidit, thesauros quoque Proserpina, intactos ad eam diem, spoliavit: atque ita pecunia in naves imposita, ipse terra est profectus.

Quid ergo evenit, Patres conscripti? Classis postero die fœdissima tempestate lacerata: omnesque naves,

qua

qua sacram pecuniam habuerunt, in littora nostra ejecta sunt. Qua tanta clade edoctus tandem Deos esse superbissimus rex, pecuniam omnem conquistam in thesauros Proserpina referri iussit. nec tamen illi unquam postea prosperi quicquam evenit : pulsusque Italia, ignobili atque inhonesta morte, temere nocte ingressus Argos, occubuit. Hac quum audisset legatus vester, tribunique militum, & mille alia, qua, non augenda religionis causa, sed presentis Dea numine saepe comperta nobis majoribusque nostris, referebantur : ausi sunt nihilominus sacrilegas admoveere manus intactis illis thesauris, & nefanda prada seipso ac domos contaminare suas, & milites vestros. quibus per vos, fidem vestram, Patres conscripti, priusquam eorum scelus expietis, neque in Italia, neque in Africa quicquam rei gesseritis ; ne, quod piaculi commiserunt, non suo solum sanguine, sed etiam publica clade luant. Quanquam ne nunc quidem, Patres conscripti, aut in ducibus aut in militibus vestris cessat ira Dea. Aliquoties jam inter se signis collatis concurrunt. dux alterius partis Pleminius, alterius duo tribuni militum erant. non acius cum Carthaginiensibus, quam ipsi inter se ferro dimicaverunt. praeiussentque occasionem furore suo Locros recipiendi Annibali, ni accitus à nobis Scipio intervenisset. At, Hercule, milites contactos sacrilegio furor agitat, in ducibus ipsis puniendis nullum Dea numen apparuit ? Immo ibi praesens maximè fuit. Virgis caesi tribuni ab legato sunt. Legatus deinde insidiis tribunorum interceptus, praeterquam quod toto corpore laceratus, naso quoque auribusque decisis ex sanguis est relictus. recreatus deinde legatus ex vulnere tribunos militum in vincula conjectos, diu

verba-

verberatos, servilibusque omnibus suppliciis cruciatus trucidando occidit: mortuos deinde prohibuit sepeliri. Has Dea poenas à templi sui spoliatoribus habet: nec ante defunctos omnibus eos agitare furis, quam reposita sacra pecunia in thesauris fueris. Majores quondam nostri, gravi Crotoniensium bello, quia extra urbem templum est, transferre in urbem eam pecuniam voluerunt. noctu audita ex delubro vox est, abstinere manus: Deam sua templa defensuram. Quia movendi inde thesauros incussa erat religio, muro circumdare templum voluerunt. aliquantum jam altitudinis excitata erant moenia, quum subito collapsa ruina sunt. Sed & nunc, & saepe aliàs Dea suam sedem, suumque templum aut intusa est, aut à violatoribus gravia piacula exegit. nostras injurias nec potest, nec possit alius ulcisci, quam vos, Patres conscripti. Ad vos, vestramque fidem supplices confugimus. nihil nostra interest, utrum sub illo legato, sub illo praesidio Locros esse sinatis, an irato Annibali & Poenis ad supplicium dedatis. Non postulamus, ut ex templo nobis, ut de absente, ut indidita causa credatis. Veniat, coram ipse audiat, ipse dilatat. Si quicquam sceleris, quod homo in homines edere potest, in nos pratermisit; non recusamus, quin & nos omnia eadem iterum, si pati possumus, patiamur, & ille anni divino humanoque liberetur sceleris.

XIX. Hæc quum ab legatis dicta essent, quaesissetque ab iis Q. Fabius, detulissentne eas querelas ad P. Scipionem, responderunt: missas legatos esse, sed eum belli apparatu occupatum esse: & in Africam aut jam trajecisse, aut intra paucos dies trajecturum. Et legati gratia quantis esset apud imper-

inde Scipionem: legati, qui exercitui praessent, donec novus imperator ad eum exercitum venisset. Sin M. Pomponius & decem legati comperissent, neque jussu, neque voluntate P. Scipionis ea facta esse; ut ad exercitum Scipio maneret, bellumque, ut proposuisses, gereret. Hoc facto senatusconsulto, cum tribunis plebis actum est, aut compararent inter se, aut forte legerent, qui duo cum pratore ac legatis irent. Ad collegium pontificum relatum de expiandis, quæ Locris in templo Proserpinæ tacta, violata, elataque inde essent. Tribuni plebis cum pratore & decem legatis profecti, M. Claudius Marcellus & M. Cincius Alimentus: iis ædilis plebis datus, quem, si aut in Sicilia, pratori dicto audiens non esset Scipio, aut jam in Africam trajecisset, comprehendere tribuni juberent, ac jure sacrosanctæ potestatis reducerent. Prius Locros ire, quàm Messanam, consilium erat.

XXI. Ceterum duplex fama est, quod ad Pleminium attinet. alii, auditis quæ Romæ acta essent, in exilium Neapolim euntem, fortè in Q. Metellum unum ex legatis incidisse, & ab eo Rhegium vi retractum tradunt: alii, ab ipso Scipione legatum cum triginta nobilissimis equitum missum, qui Q. Pleminium in catenas, & cum eo seditionis principes, conjicerent. Ii omnes, seu ante Scipionis, seu tum pratoris jussu traditi in custodiam Rheginis. Prætor legatique Locros profecti; primam, sicuti mandatum erat, religionis curam habere. omnem enim sacram pecuniam, quæque apud Pleminium, quæque apud milites erat, conquistam, cum ea, quam ipsi secum attulerant, in thesauris reposuerunt, ac piaculare sacrum fecerunt.

tum

tum vocatos ad concionem milites, prætor signa extra urbem efferre jubet: castraque in campo locat, cum gravi edicto, *Si quis miles aut in urbe restitisset, aut secum extulisset, quod suum non esset. Locrensisbus se permittere, ut, quod sui quisque cognosceret, prehenderet: si quid non compareret, repeteret. Ante omnia, libera corpora placere sine mora Locrensisbus restitui: non levi defunctorum pœna, qui non restitisset. Locrensiùm deinde concionem habuit, atque iis libertatem legesque suas populùm Romanum senatùmque restituere dixit. Si qui Pleminium, aliumve quem accusare vellet, Rhegium se sequeretur. Si de P. Scipione publicè queri vellent, ea qua Locris nefariè in Deos hominesque facta essent, jussu aut voluntate P. Scipionis facta esse, legatos mitterent Messanam. ibi se cum consilio cogniturum. Locrenses prætori legatisque, & senatui ac populo Romano gratias egere. se ad Pleminium accusandum ituros. Scipionem, quanquam parum injuriis civitatis suæ doluerit, eum esse virum, quem amicum sibi quàm inimicum malint esse. pro certo se habere, neque jussu, neque voluntate P. Scipionis totam nefanda commissã: aut Pleminio nimium, aut sibi parum creditum. Natura insitum quibusdam esse, ut magis peccari nolint, quàm satis animi ad vindicanda peccata habeant. Et prætori & consilio haud mediocre onus demptum erat de Scipione cognoscendi. Pleminium & ad duo & triginta homines cum eo damnaverunt, atque in catenis Romanam miserunt. ipsi ad Scipionem profecti sunt, ut ea quoque, quæ vulgata sermonibus erant de cultu ac defidia imperatoris, solutaque militiæ disciplina, comperta oculis perferrent Romanam.*

XXII. Venientibus eis Syracusas, Scipio res, non verba ad purgandum sese paravit. exercitum omnem eò convenire, classem expediri jussit, tanquam dimicandum eo die terra marique cum Carthaginienſibus eſſet. Quo die venerunt, hospitio comiter acceptis, poſtero die terreſtrem navalemque exercitus non inſtructos modò, ſed hos decurrentes, classem in portu, ſimulacrum & ipſam e- dentem navalis pugnae, oſtendit: tum circa arma- mentaria & horrea aliumque belli apparatus viſen- dum prætor legatique ducti. Tantaque admiratio ſingularum univerſarumque rerum incuſſa, ut ſatis crederent, aut illo duce atque exercitu vinci Car- thaginienſem populum, aut nullo alio poſſe: jube- rentque, quod Dii bene verterent, trajicere, & ſpei conceptæ, quo die illum omnes centuriæ pri- orem conſulem dixiſſent, primo quoque tempore compotem populum Romanum facere: adeoque lætis inde animis proſecti ſunt, tanquam victoriam, non belli magnificum apparatus, nunciaturi Ro- mam eſſent. Pleminius, quique in eadem cauſſa erant, poſtquam Romam eſt ventum, extemple in carcerem conditi. ac primò producti ad popu- lum ab tribunis, apud præoccupatos Locrenſium clade animos, nullum miſericordiæ locum habue- runt. poſtea, quum ſæpius producerentur, jam ſe- neſcente invidia, mollebantur iræ: & ipſa defor- mitas Pleminii, memoriaque abſentis Scipionis, fa- vorem ad vulgum conciliabat. Mortuus tamen prius in vinculis eſt. quàm judicium de eo populi perſi- ceretur. Hunc Pleminium Clodius Licinius in li- bro tertio rerum Romanarum refert ludis votivis, quos Romæ Africanus iterum conſul faciebat, co-
natum

natum per quosdam, quos pretio corruperat, aliquot locis urbem incendere, ut frangendi carceris fugiendique haberet occasionem: patefacto dein scelere, delegatum in Tullianum ex senatusconsulto. De Scipione nusquam nisi in senatu actum, ubi omnes legatique & tribuni classem eam, exercitum, ducemque verbis extollentes, effecerunt, ut senatus censeret, primo quoque tempore in Africam trajiciendum; Scipionique permetteretur, ut ex iis exercitibus, qui in Sicilia essent, ipse legeret, quos in Africam secum trajiceret, quos provinciae relinqueret praesidio.

XXIII. Dum hæc apud Romanos geruntur, Carthaginienſes quoque, quum, speculis per promontoria omnia positis, percunctantes paventesque ad singulos nuncios sollicitam hiemem egissent, haud parvum & ipsi tuendæ Africæ momentum adjece-
runt, societatem Syphacis regis, cujus maximè fiducia trajecturum in Africam Romanum crediderunt. Erat Asdrubali Gisgonis filio non hospitium modò cum rege, de quo ante dictum est, quum ex Hispania fortè in idem tempus Scipio atque Asdrubal convenerunt: sed mentio quoque inchoata affinitatis, ut rex duceret filiam Asdrubalis. Ad eam rem consummandam, tempusque nuptiis statuendum (jam enim & nubilus erat virgo) profectus Asdrubal, ut accensum cupiditate (& sunt ante omnes Numidæ barbaros effusi in Venerem) sensit, virginem ab Carthagine arcessit, maturatque nuptias: & inter aliam gratulationem, ut publicum quoque foedus privato adjiceretur, societas inter populum Carthaginienſem regemque, data ultro citroque fide eosdem amicos inimicosque habi-
turos,

turos, jurejurando affirmatur. Ceterum Asdrubal, memor & cum Scipione initæ regi societatis, & quàm vana & mutabilia barbarorum ingenia essent; veritus ne, si trajiceret in Africam Scipio, parvum vinculum ex nuptiæ essent; dum accensum recenti amore Numidam habet, perpelit, blanditiis quoque puellæ adhibitis, ut legatos in Siciliam ad Scipionem mittat, per quos moneat eum, *ne prioribus suis promissis fretus in Africam trajiciat. Se & nuptiis civis Carthaginiensis filia Asdrubalis, quem viderit apud se in hospitio, & publico etiam fœdere cum populo Carthaginiensi junctum. Hortari primum, ut procul ab Africa, sicut adhuc fecerint, bellum Romani cum Carthaginiensibus gerant, ne sibi interesse certaminibus eorum, armaque aut hac aut illa abnuentem alteram societatem sequi necesse sit. Si non abstineat Africa Scipio, & Carthagini exercitum admoveat, sibi necessarium fore, & pro terra Africa, in qua & ipse genitus, & pro patria conjugis suæ, proque parente ac penatibus dimicare.*

XXIV. Cum his mandatis ab rege legati ad Scipionem missi, Syraculis cum convenerunt. Scipio, quanquam magno momento rerum in Africa gerendarum, magnaue spe destitutus erat, legatis propere, priusquam res vulgaretur, remissis in Africam literas dat ad regem: quibus etiam atque etiam monet eum, Ne jura hospitii secum, neu cum populo Romano initæ societatis, neu fas, fidem, dextras, Deos testes atque arbitros conventorum fallat. Ceterum quando neque celeri adventus Numidarum poterat, (vagati enim in urbe, obversatique prætorio erant) &, si fileretur quid
peto.

petentes venissent, periculum erat, ne vera, eo ipso quod celarentur, sua sponte magis emanarent; timorque in exercitu incederet, ne simul cum rege & Carthaginienſibus foret bellandum: avertit à vero falſis præoccupando mentes hominum. Et vocatis ad concionem militibus, *non ultra eſſe cunctandum*, ait. *Inſtare, ut in Africam quamprimum trajiciat, ſocios reges. Maſiniſſam prius ipſum ad Lalium veniſſe, quærentem, quod cunctando tempus tereretur. nunc Syphacem mittere legatos, idem admirantem, quæ tam diſturna mora ſit cauſſa: poſtulantemque, ut aut trajiciatur tandem in Africam exercitus: aut, ſi mutata conſilia ſint, certior fiat, ut & ipſe ſibi ac regno ſuo poſſit conſulere.* Itaque jam ſatis omnibus inſtructis apparatiſque, & re jam non ultra recipiente cunctationem, in animo ſibi eſſe, *Lilybæum claſſe traduſſa, eodemque omnibus peditum equitumque copiis contractis, quæ prima dies curſum navibus daret, Deis bene juvantibus in Africam trajicere.* Literas ad M. Pomponium mittit, ut, ſi ei videretur, Lilybæum veniret: ut communiter conſulerent, quas legiones potiffimùm, & quantum militum numerum in Africam trajiceret. item circum oram omnem maritimam miſit, ut naves onerariæ comprehenſæ Lilybæum omnes traherentur. Quicquid militum naviumque in Sicilia erat, quum Lilybæum conveniſſent, & nec urbs multitudinem hominum, nec portus naves caperet, tantus omnibus ardor erat in Africam trajiciendi, ut non ad bellum duci viderentur, ſed ad certa victoriæ præmia. præcipuè qui ſuperabant ex Cannenſi exercitu milites, illo, non alio, duce credebant navata reipublicæ opera finire ſe militiam ignominioſam

niosam posse. Et Scipio minimè id genus militum aspernabatur: ut qui neque ad Cannas ignavia eorum cladem acceptam sciret, neque ullos æquè veteres milites in exercitu Romano esse, expertosque non variis proeliis modò, sed urbibus etiam oppugnandis. Quinta & sexta Cannenses erant legiones. eas se trajecturum in Africam quum dixisset, singulos milites inspexit: relictisque, quos non idoneos credebat, in locum eorum subieci quos secum ex Italia adduxerat; supplevitque ita eas legiones, ut singulæ sena millia & ducentos pedites, trecenos haberent equites. sociorum item Latini nominis pedites equitesque de exercitu Cannensi legit.

XXV. Quantum militum in Africam transportatum sit, non parvo numero inter auctores discrepat. Alibi decem millia peditum, duo millia & ducentos equites: alibi sedecim millia peditum mille & sexcentos equites: alibi parte plus dimidiam auctam, quinque & triginta millia peditum equitumque in naves imposita invenio. quidam non adjecere numerum, inter quos me ipse irre dubia poni malim. Coelius ut abstinet numero, ita ad immensum multitudinis speciem auget. Volucres ad terram delapsas clamore militum ait, tantamque multitudinem conscendisse naves, ut nemo mortalium aut in Italia aut in Sicilia relinqui videretur. Milites ut in naves ordinat ac sine tumultu conscenderent, ipse eam sibi curam sumpsit. nauticos C. Lælius, qui classis præfectus erat, in navibus, ante conscendere coactus continuit. Commeatus imponendi M. Pomponii prætori cura data, quinque & quadraginta dierum cibari

cibaria, è quibus quindecim dierum cocta, imposita. Ut omnes jam in navibus erant, scaphas circummisit, ut ex navibus gubernatoresque & magistri navium, & bini milites in forum convenirent ad imperia accipienda. Posteaquam convenerunt, primum ab iis quæsit, si aquam hominibus jumentisque in totidem dies, quot frumentum, imposuissent. Ubi responderunt, aquam dierum quinque & quadraginta in navibus esse; tum edixit militibus, ut silentium quieti nautis sine certamine ad ministeria exsequenda bene obedientes præstarent. cum viginti rostratis se ac L. Scipionem ab dextro cornu, lævum totidem rostratas, & C. Lælium præfectum classis cum M. Porcio Catone (quæstor tum is erat) onerariis futurum præsidio. Lumina in navibus singula rostratæ, bina onerariæ haberent: in prætoria nave insigne nocturnum trium luminum fore. Emporia ut peterent, gubernatoribus edixit. Fertilissimus ager, eoque abundans omnium copia rerum est regio, & imbelles (quod plerumque in urbere agro evenit) barbari sunt: priusque, quam Carthagine subveniretur, opprimi videbantur posse. Iis editis imperiis, redire ad naves jussi: & postero die, Diis bene juvantibus, signo dato solvere naves.

XXVI. Multæ classes Romanæ è Sicilia, atque ipso illo portu profectæ erant. Ceterum non eo bello solum, (nec id mirum, prædatum enim tantummodo pleræque classes ierant) sed ne priore quidem ulla profectio tanti spectaculi fuit. quam si magnitudine classis æstimaretur, & bini consules cum binis exercitibus ante trajecerant: & prope totidem rostratæ in illis classibus fuerant,
quot

quot onerariis Scipio tum trajiciebat. nam præter quinquaginta longas naves, quadringentis ferme onerariis exercitum transvexit. Sed & bellum bello, secundum priore ut atrocius Romanis videretur, cum quod in Italia bellabatur, tum ingentes strages tot exercituum simul cæsis ducibus effecerant. & Scipio dux partim factis fortibus, partim suapte fortuna quadam ingentis ad incrementa gloriæ celebratus converterat animos: simul & mens ipsa trajiciendi, nulli ante eo bello duci tentata, quod ad Annibalem detrahendum ex Italia, transferendumque & finiendum in Africa bellum, se transire vulgaverat. Concurrerat ad spectaculum in portum omnis turba non habitantium modò Lilybæi, sed legationum omnium ex Sicilia: quæ & ad prosequendum Scipionem officii causâ conveniant, & prætorem provinciæ M. Pomponium secutæ fuerant. ad hoc legiones, quæ in Sicilia relinquebantur, ad prosequendos commilitones processerant. nec classis modò prospectantibus è terra, sed terra etiam omnis circa referta turba spectaculo navigantibus erat.

XXVII. Ubi illuxit, Scipio è prætoria nave, silentio per præconem factò, *Divi Divaque, inquit, qui maria terrasque col'isis, vos precor quasque, uti quæ in meo imperio gesta sunt, geruntur, postque gerentur, omni mihi, populo plebique Romana, sociis nominique Latino, qui populi Romani, quique meam sectam, imperium auspiciumque terra, mari, omnibusque sequuntur, bene verruncet: eaque vos omnia bene juveris: bonis ausibus auxitis: salvos incolumesque victis perduellibus victores, spoliis decoratos, præda onustos triumphantesque, mecum domos reduces sistatis: inimi-*
corum

eorum hostiumque ulciscendorum copiam faxitis: quaque populus Carthaginiensis in civitatem nostram facere molitus est, ea ut mihi populoque Romano in civitatem Carthaginiensium exempla edendi facultatem desis. Secundum eas preces, cruda exta, cæsa victima, uti mos, in mare porricit, tubaque signum dedit proficiscendi. Vento secundo vehementi satis profecti, celeriter è conspectu terræ ablati sunt & à meridie nebula occipit, ita ut vix concursus navium inter se vitarent. lenior ventus in alio factus. noctem insequentem eadem caligo obtinuit: sole orto est discussa, & addita vis vento. Jam terram cernebant. haud ita multo post gubernator Scipioni ait, non plus quinque millia passuum Africam abesse, Mercurii promontorium se cernere. si jubeat eò dirigi, jam in portu fore omnem classem. Scipio, ut in conspectu terra fuit, precatus Deos, uti bono reipublicæ suoque Africam viderit, dare vela, & alium infra navibus accessum petere jubet. Vento eodem ferebantur. ceterum nebula sub idem ferme tempus, quo pridie, exorta, conspectum terræ ademit. & ventus premente nebula cecidit. Nox deinde incertiora omnia fecit. itaque anchoras, ne aut inter se concurrerent naves, aut terræ inferrentur, jecere. Ubi illuxit, ventus idem coortus, nebula disjecta, aperuit omnia Africæ littora. Scipio, quod esset proximum promontorium, percunctatus, quum Pulchri promontorium id vocari audisset; *Placet omni,* inquit, *huc dirigite naves.* Eò classis decurrit: copiæ omnes in terram expositæ sunt. Prosperam navigationem sine terrore ac tumultu fuisse, per multis Græcis Latinisque auctoribus credidi. Cœ-

lius unus, præterquam quodd non merfas fluctibus naves, ceteros omnes cœlestes maritimosque terrores, postremò abreptam tempestate ab Africa classẽ ad insulam Ægimurum, inde ægre correctum cursum exponit: & prope obrutis navibus, injussu imperatoris, scaphis haud secus quàm naufragos milites sine armis cum ingenti tumultu in terram evasisse.

XXVIII. Expositis copiis Romani castra in proximis tumulis metantur. Jam non in maritimos modò agros conspectu primùm classis, dein tumultu egredientium in terram pavor terrorque pervenerat, sed in ipsas urbes. neque enim hominum modò turba mulierum puerorumque agminibus immista omnes passim compleverat vias, sed pecora quoque præ se agrestes agebant, ut relinqui subitò Africam diceres. Urbibus verò ipsis majorem, quàm quem secum attulerant, terrorem inferebant. præcipuè Carthaginis, prope ut captæ, tumultus fuit. Nam post M. Atilium Regulum & L. Manlium consules, annis prope quinquaginta, nullum Romanum exercitum viderant, præter prædatorias classes, quibus exsensiones in agros maritimos factæ erant: raptisque quæ obvia fors fecerat, prius recursum semper ad naves, quàm clamor agrestes conciret, fuerat. eo major tum fuga pavorque in urbe fuit. Et, hercule, neque exercitus domi validus, neque dux, quem opponerent, erat. Asdrubal, Gisgonis filius, genere, fama, divitiis, regia tum etiam affinitate, longè primus civitatis erat. sed cum ab illo ipso Scipione aliquot præliis fustum, pulsumque in Hispania meminerant: *nec magis ducem duci parem, quàm tumultuari-*

am

um exercitum suum Romano exercitui esse. Itaque velut si urbem extemplo aggressurus Scipio foret, ita ad arma est conclamatum: portæque rapim clausæ, & armati in muris, vigiliæque & stationes dispositæ, ac nocte insequenti vigilatum est. Postero die quingenti equites, speculatum ad mare turbandosque egredientes ex navibus missi, in stationes Romanorum inciderunt. jam enim Scipio classe Uticam missa, ipse haud ita multum progressus à mari, tumulos proximos ceperat, & equites in stationibus locis idoneis posuerat, & per agros miserat prædatum.

XXIX. Ii cum Carthaginiensi equitatu prælium quum commisissent, paucos in ipso certamine, plerosque fugientes persecuti; in quibus præfectum quoque Hannonem, nobilem juvenem, occiderunt. Scipio non agros modò circa vastavit, sed urbem etiam proximam Afrorum satis opulentam cepit. ubi præter cetera, quæ extemplo in naves onerarias imposita, missaque in Siciliam erant, octo millia liberorum capitum servorumque sunt capta. Lætissimus tamen Romanis in principio rerum gerendarum adventus Malinissæ fuit, quem quidam cum ducentis haud amplius equitibus, plerique cum duum millium equitatu tradunt venisse. Ceterum quum longè maximus omnium ætatis suæ regum hic fuerit, plurimumque rem Romanam juverit: operæ pretium videtur excedere paululum ad enarrandum, quàm varia fortuna usus sit in amittendo recuperandoque piterno regno. Militanti pro Carthaginiensibus in Hispania, pater ei moritur: Galæ nomen erat. Regnum ad fratrem regis Oesalcem, pergrandem natu (mos ita apud

Numidas est) pervenit. haud multo post, Oesalce quoque mortuo, major ex duobus filiis ejus Capusa, puero admodum altero, paternum imperium accepit. Ceterum quum magis jure gentis quàm auctoritate inter suos aut viribus obtineret regnum; existitit quidam, Mezetulus nomine, non alienus sanguine regibus, familiae semper inimicae, ac de imperio varia fortuna cum iis, qui tum obtinebant, certantis. Is concitatis popularibus, apud quos invidia regum magnae auctoritatis erat, castris palam positis, descendere regem in aciem, ac dimicare de regno coëgit. in eo proelio Capusa cum multis principum cecidit, gens Massyliorum omnis in ditionem imperiumque Mezetuli concessit. regio tamen nomine abstinuit: contentusque nomine modico tutoris, puerum Lacumacen, qui stirpis regiae supererat, regem appellat, Carthaginiensem nobilem feminam, sororis filiam Annibalis, quae proximè Oesalci regi nupta fuerat, matrimonio sibi jungit, spe Carthaginiensium societatis: & cum Syphace hospitium vetustum legatis missis renovat, omnia ea auxilia praeparans adversus Masinissam.

XXX. Et Masinissa, audita morte patrui, dein nece fratris patruelis, ex Hispania in Mauritaniam (Bocchar ea tempestate rex Maurorum erat) trajicit. ab eo supplex infirmis precibus auxilium itineri, quoniam bello non poterat, quatuor millia Maurorum impetravit. Cum iis, praemisso nuncio ad paternos suosque amicos, quum ad fines regni pervenisset, quingenti ferme Numidae ad eum convenerunt. Igitur Mauria inde, sicut convenerat, retro ad regem remissis, quanquam aliquanto minor

spe multitudo, nec cum qua tantam rem aggredi
 faris auderet, conveniret; ratus agendo ac molien-
 do vires quoque ad agendum aliquid collecturum,
 proficiscenti ad Syphacem Lacumaci regulo ad
 Thapsum occurrit. Trepidum agmen quum in
 urbem refugisset, urbem Masinissa primo impetu
 capit, & ex regis alios tradentes se recipit; alios
 vim parantes occidit. pars maxima cum ipso pue-
 ro inter tumultum ad Syphacem, quod primum in-
 tenderant iter, pervenerunt. Fama hujus modicæ
 rei, in principio rerum prospere actæ, convertit
 ad Masinissam Numidas. affluebantque undique ex
 agris vicisque veteres milites Gæ, & invitabant
 juvenem ad recuperandum paternum regnum. Nu-
 mero militum aliquantum Mezetus superabat, nam
 & ipse cum exercitum, quo Capusam vicerat, &
 ex receptis post eadem regis aliquot habebat: &
 puer Lacumaces ab Syphace auxilia ingentia ad-
 duxerat, quindecim millia peditum. Mezetulo de-
 cem millia equitum erant, quibuscum Masinissa,
 nequaquam tantum peditum equitumve habens, acie
 conflixit. vicit tamen & veterum militum virtus,
 & prudentia inter Romana & Punica arma exer-
 citati ducis. Regulus, cum tutore & exigua Ma-
 salsylorum manu, in Carthaginiensium agrum per-
 fugit. Ita recuperato regno paterno Masinissa,
 quia sibi adversus Syphacem haud paullo majorem
 restare dimicationem cernebat, optimum ratus cum
 fratre patruele gratiam reconciliare, missis qui &
 puero spem facerent, si in fidem Masinissæ sese
 permisisset, futurum in eodem honore, quo apud
 Galam Oesalces quondam fuisset: & qui Mezetu-
 lo, præter impunitatem, sua omnia cum fide resti-
 tu

tui sponderent: ambo præoptantes exsilio modicam domi fortunam (omnia, ne id fieret, Carthaginiensibus de industria agentibus) ad sese perduxit.

XXXI. Asdrubal tum fortè, quum hæc gerebantur, apud Syphacem erat. qui Numidæ, haud sanè multum ad se pertinere credenti, utrùm penes Lacumacen an Masinissam regnum Massyliorum esset, falli eum magnopere ait, si Masinissam eisdem contentum fore, quibus patrem Galaam aut patrum ejus Oesalcem, credat, multo majorem indolem in eo animi ingenique esse, quàm in nullo gentis ejus unquam fuisset. Sæpe enim in Hispania rara inter homines virtutis specimen dedisse secius pater hostibusque. & Syphacem & Carthaginienses, nisi orientem illum ignem oppressissent, ingenti mox incendio, quum jam nullam opem ferro possent, arduos. Adhuc teneras & fragiles ejus vires offe, vixdum coalescens fovens regnum. Instando stimulandoque pervincit, ut exercitum ad fines Massyliorum admoveat; atque in agro, de quo sæpe cum Gala non verbis modò disceptatum, sed etiam armis certatum fuerat, tanquam haud dubiè juris sui, castra locet: si quis arceat, quod maxime cupus sit, acie dimicaturum. sin per metum agro cedatur, in medium regnum eundum: aut sine certamine concessuros in ditionem ejus Massylios, aut nequaquam pares futuros armis. His precibus incitatus Syphax Masinissa bellum infert: & primo certamine Massylios fundit fugatque. Masinissa cum paucis equitibus ex acie in montem (Balbum incolæ vocant) perfugit. familiae aliquæ cum mapalibus pecoribusque suis (ea pecunia illis est) persecuti sunt regem, cetera Massyliorum multo

titudo in ditionem Syphacis concessit. Quem ceperant exsules montem, herbidus aquosusque est: &, quia pecori bonus alendo erat, hominum quoque, carne ac lacte vescentium, abunde sufficiebat alimentis. Inde nocturnis primò ac furtivis incursionibus, deinde aperto latrocinio infesta omnia circa esse: maximè uri Carthaginiensis ager, quia & plus prædæ quàm inter Numidas, & latrocinium tutius erat. jamque adeo licenter eludebant, ut ad mare devectam prædam venderent mercatoribus, appellentibus naves ad id ipsum; pluresque, quàm justo sæpe in bello, Carthaginiensium caderent, caperenturque. Deplorabant ea apud Syphacem Carthaginienses, infensumque & ipsam ad reliquias belli persequendas instigabant. sed vix regium videbatur, latronem vagum in montibus consectari.

XXXII. Boechar, ex præfectis regis vir acutus & impiger, ad id delectus. ei data quatuor millia pedum, duo equitum: præmiorumque ingentium spe oneratus, si caput Masinissæ retulisset, aut vivum (id verò inestimabile gaudium fore) cepisset; palatos incuriososque agentes improvisò adortus, pecorum hominumque ingenti multitudine à præsidio armatorum exclusa, Masinissam ipsum cum paucis in verticem montis compellit. Inde prope ut jam debellato, nec præda modò pecorum hominumque captorum missa ad regem, sed copiis etiam, ut aliquanto majoribus, quàm pro reliquiis belli, remissis, cum quingentis haud amplius pedibus, ducentisque equitibus degressum jugis Masinissam persecutus in valle arcta, faucibus utrimque obfessis, inclusit. ibi ingens cædes Massyliorum fa-

Etā. Masinissa cum quinquaginta haud amplius
 equitibus per anfractus montis ignotos sequentibus
 se eripuit. Tenuit tamen vestigia Bocchar : ad-
 eptusque eum patentibus prope Clupeam urbem
 campis, ita circumvenit, ut, præter quatuor equi-
 tes, omnes ad unum interfecerit. cum iis ipsum
 quoque Masinissam saucium prope è manibus inter
 tumultum amisiit. In conspectu erant fugientes;
 ala equitum dispersa toto campo, quibusdam ut
 occurrerent per obliqua tendentibus, quinque ho-
 stes sequebatur. amnis ingens fugientes accepit;
 (neque enim cunctanter, ut quos major metus
 urgeret, immiserant equos) raptique gurgite, &
 in obliquum prælati. duobus in conspectu hostium
 in prærapidum gurgitem haustis, ipse periisse cre-
 ditus. at duo reliqui equites cum eo inter virgulta
 ulterioris ripæ emerferunt. Is finis Bocchari sè-
 quendi fuit; nec ingredi flumen auso, nec habere
 credenti se jam quem sequeretur. Inde vanus au-
 ctor absumpti Masinissæ ad regem redit; missique,
 qui Carthaginem gaudium ingens nunciarent: to-
 taque Africa, fama mortis Masinissæ repleta, variè
 animos affecit. Masinissa, in spelunca occulta quora
 herbis curaret vulnus, duorum equitum litrociniis
 per dies aliquot vixit. ubi primum ducta cicatrix,
 patique posse visa jactationem, audacia ingenti
 pergit ire ad regnum repetendum. atque in ipso
 itinere, haud plus quadraginta equitibus collectis,
 quam in Massylios, palam jam quis esset ferens,
 venisset, tantum motum cum favore pristino, tum
 gaudio insperato, quodd; quem periisse crediderant,
 incolumem cernebant, fecit, ut intra paucos dies
 sex milia pedum armatorum, quatuor equitum,

ad eum convenirent: atque non in possessione modò paterni regni esset, sed etiam socios Carthaginiensium populos, Masæsyolorumque fines (id Syphacis regnum erat) vastaret. inde irritato ad bellum Syphace, inter Cirtham Hipponemque, in jugis opportunorum ad omnia montium, confedit.

XXXIII. Majorem igitur eam rem Syphax ratus, quàm ut per præfectos ageret, cum filio juvene, (nomen Verminæ erat) parte exercitus missa, imperat, ut; circumducto agmine, in se intentum hostem ab tergo invadat. Nocte profectus Vermina, qui ex occulto aggressurus erat, Syphax autem interdium aperto itinere, ut qui signis collatis acie dimicaturus esset, movit castra. Ubi tempus visum est, quo pervenisse jam circummissi videri poterant; & ipse leni clivo ferente ad hostem, cum multitudine fretus, tum præparatis ab tergo insidiis, per adversum montem erectum aciem ducit. Masinissa fiducia maximè loci, quo multo æquiore pugnaturus erat, & ipse dirigit suos. Atrox proelium & diu anceps fuit; loco & virtute militum Masinissam; multitudine, quæ nimio major erat, Syphacem juvante. Ea multitudo divisa, quum pars à fronte urgeret, pars à tergo se circumfudisset, victoriam haud dubiam Syphaci dedit. & ne effugium quidem patebat, hinc à fronte, hinc ab tergo inclusis. Itaque ceteri pedites equitesque cæsi aut capti: ducentos ferme equites Masinissa circa se conglobatos; divisosque turmatim in tres partes; erumpere jubet; loco prædicto, in quem ex dissipata convenirent fuga. Ipse, quàm intenderat, inter media tela hostium evasit. duæ turmæ hæere. altera metu de-

dita hosti, pertinacior in repugnando telis obruta & confixa est. Verminam, prope vestigiis instantem, in alia atque alia flectendo itinera eludens, tædio & desperatione tandem fessum ablistere sequendo coëgit. ipse cum sexaginta equitibus ad minorem Syrtim pervenit. Ibi cum conscientia egregia sæpe repetiti regni paterni, inter Punica emporia gentemque Garamantum, omne tempus, usque ad C. Lælii classisque Romanæ adventum in Africam, consumpsit. Hæc animum inclinant, ut, cum modico potius quàm cum magno præsidio equitum, ad Scipionem quoque postea venisse Masinissam credam. quippe illa regnantis multitudo, hæc paucitas exsulis fortunæ conveniens est.

XXXIV. Carthaginienses, ala equitum cum præfecto amissa, alio equitatu per novum delectum comparato, Hannonem Amilcaris filium præficiunt. Asdrubalem subinde ac Syphacem per literas nunciosque, postremò etiam per legatos arcessunt. Asdrubalem opem ferre prope circumfessæ patriæ jubent: Syphacem orant, ut Carthagini, ut universæ Africæ subveniat. Ad Uticam tum castra Scipio ferme mille passus ab urbe habebat: translata à mari, ubi paucos dies stativa conjuncta classi fuerant. Hanno, nequaquam satis valido, non modò ad laceßendum hostem, sed ne ad tuendos quidem à populationibus agros, equitatu accepto, id omnium primum egit, ut per conquestionem numerum equitum augeret. nec aliarum gentium aspernatus, maximè tamen Numidas (id longè primum equitum in Africa est genus) conducit. Jam ad quatuor millia equitum habebat, quum Saleram nomine urbem occupavit; quindecim

decim ferme millia ab Romanis castris. Quod ubi Scipioni relatum est, æstiva sub tectis agere equitatus; *Sint, inquit, vel plures, dum talem ducem habeant.* eoque minùs cessandum ratus, quo illi segniùs rem agerent: Masinissam cum equitatu præmissum portis obequitare, atque hostem ad pugnam elicere jubet. ubi omnis multitudo se effudisset, graviorque jam in certamine esset, quàm ut facile sustineri posset, cedere paulatim: se in tempore pugne obventurum. Tantum moratus, quantum satis temporis prægresso visum ad eliciendos hostes, cum Romano equitatu secutus, tegentibus tumultis, qui peropportunè circa viæ flexus oppositi erant, occultus processit. Masinissa ex composito, nunc terrentis nunc timentis modo, aut ipsis obequitabat portis, aut cedendo, quum timoris simulatio audaciam hosti faceret, insequentem temere eliciebat. Nondum omnes egressi erant, varièque dux fatigabatur: alios vino & somno graves arma capere & frenare equos cogendo: aliis, ne sparsi & inconditi sine ordine, sine signis omnibus portis excurrerent, obsistendo. Primò incautè se evehentes Masinissa excipiebat: mox plures simul conferti porta effusi æquaverant certamen: postremò jam omnis equitatus proelio quum adesset, sustineri ultra nequivere. Non tamen effusa fuga Masinissa, sed cedendo sensim, impetus eorum excipiebat, donec ad tumultos tegentes Romanum equitatum pertraxit. Inde exorti equites, & ipsi integris viribus & recentibus equis, Hannoni Afrisque, pugnando ac sequendo fessis, se circumfundere: & Masinissa flexis subitò equis in pugnam rediit. Mille ferme qui primi agminis fuerant,

T. LIVII

ant, ut quibus haud facilis receptus fuit, cum
duce Hannone interclusi atque interfecti fund
eros, ducis præcipuè terribiles cæde, effusè fugi
tes, per tria millia passuum victores secuti, ad
20 præterea millia equitum aut ceperunt, aut oc
iderunt. inter eos satis constabat, non minus du
centos Carthaginiensium equites fuisse; & divites
quosdam & genere illustres.

XXXV. Eodem fortè, quo hæc gesta sunt, die,
naves, quæ prædam in Siciliam vexerant, cum
commatu rediere; velut ominatæ, ad prædam al
teram repetendam sese venisse. Duos eodem no
mine Carthaginiensium duces duobus equestribus
prociis interfectos, non omnes auctores sunt: ve
riti, credo, ne falleret bis relata eadem res. Cæ
lius quidem & Valerius captum etiam Hannonem
tradunt. Scipio præfectos equitesque prout cujus
que opera fuerat, ante omnes Masinissam insigni
bus donis donat: & firmo præsidio Salerni impo
sito, ipse cum cetero exercitu profectus, non agris
modò quacumque incedebat populatis, sed urbibus
etiam quibusdam vicisque expugnatis, latè fuso ter
rore belli, septimo die quàm profectus erat, ma
gnam vim hominum, & pecoris, & omnis gene
ris prædæ trahens, in castra redit; gravesque ire
rum hostium spoliis naves dimittit. Inde, om
nis expeditionibus parvis populationibusque, ad op
pugnandam Uticam omnes belli vires converti
eam deinde, si cepisset, sedem ad cetera exsequ
da habituras. Simul & à classe navales socii,
ex parte urbs mari alluitur, simul & terrestris
exercitus, ab imminente prope ipsis incensibus tur
lo, est admotus. Tormenta machinasque &c

venerat secum, & ex Sicilia missa cum commentibus erant: & nova in armamentario, multis talium operum artificibus de industria inclusis, fiebant. Uticenses tanta undique mole circumfessis in Carthaginiensi populo, Carthaginiensibus in Asdrubale ita, si is movisset Syphacem, spes omnis erat. sed, desiderio indigentium auxilii, tardula cuncta movebantur. Asdrubal. intentissima conquisitione, quum ad triginta milia peditum, tria equitum confecerat, non tamen ante adventum Syphacis castra propius hostem movere est ausus. Syphax cum quinquaginta milibus peditum, decem equitum advenit: confestimque motis ab Carthagine castris, haud procul Utica munitionibusque Romanis confedit. Quorum adventus hoc tamen momenti fecit, ut Scipio, quum quadraginta ferme dies nequiquam omnia experiens, obsederat Uticam, abscederet inde irrito incepto, jam enim hiens instabat. Castra hiberna in promontorio, quod tenui jugo continenti adherens in aliquantum maris spatium extenditur, communit: uno vallo & muralium castra amplectitur, jugo medio legionum, castris impositis, litus ad septentrionem versus subductis nautes, navalesque socii tenobant; eriguntque vallem, ad alterum litus deversam, equitum. Haec in Africa usque ad extremum autumnus gesta.

XXXVI. Præter convectum undique ex populatis circa agris frumentum, commeatusque ex Sicilia atque Italia advectos, Cn. Octavius proprætor ex Sardinia ab Ti. Claudio prætere, cujus ea provincia erat, ingentem vim frumenti advexit: horreaque non solum, quæ jam facta erant, repleta,

sed

sed nova edificata. . . Vestimenta exercitui decerne-
 id mandatum Octavio, ut cum prætorib. ageret, si
 quid ex ea provincia comparari ac mitti posset. ea
 quoque haud segniter curata res. Mille ducentæ
 togæ brevi spatio, duodecim millia tunicarum mis-
 sa. Æstate ea, qua hæc in Africa gesta sunt, P.
 Sempronius consul, cui Bruttii provincia erat, in
 agro Crotonienſi cum Annibale in ipſo itinere tu-
 multuario prælio conflixit, agminibus magis quàm
 acie pugnatum eſt. Romani pulſi, & tumultu
 veriùs quàm pugna mille & ducenti de exercitu
 conſulis interfecti: in caſtra trepidè reditum. Ne-
 que oppugnare tamen ea hoſtes auſi, ceterùm ſi-
 lentio proximæ noctis profectus inde conſul, præ-
 miſſo nuncio ad P. Licinium proconſulem, ut ſuas
 legiones admooveret, copias conjunxit. ita duo du-
 ces, duo exercitus ad Annibalem redierunt. nec
 mora dimicandi facta eſt, quum conſuli duplicatæ
 vires, Poeno recens victoria animo eſſet. In pri-
 mam aciem ſuas legiones Sempronius induxit: in
 ſubſidiis locatæ P. Licinii legiones. Conſul prin-
 cipio pugnæ ædem Fortunæ Primigeniæ vovit, ſi
 eo die hoſtes fuſiſſet: compoſque ejus voti fuit.
 Fuſi ac fugati Poeni, ſupra quatuor millia arma-
 torum caſa: paullo minùs trecenti vivi capti, &
 equi quadraginta, & undecim militaria ſigna. Per-
 culſus adverſo proelio Annibal Crotonem exerci-
 tum abduxit. Eodem tempore M. Cornelius con-
 ſul, altera parte Italiæ, non tam armis quam judi-
 ciorum terrore, Etruriam continet: totam ſerme
 ad Magonem, ac per eum ad ſpem novandi res
 verſam. . . *Has quaſtiones et ſenatusconſulto mini-
 ſtri ambicioſè habuit. multique nobiliſ Etrurſci, qui*
 aut

aut ipsi ierant, aut miserant ad Magonem de populorum suorum defectione, primò præsentem condemnati, postea, conscientia sibi met ipsi exilium consciscentes, quum absentes damnati essent, corporibus subtractis, bona tantum, quæ publicari poterant, pignora poenæ præbebant.

XXXVII. Dum hæc consules diversis regionibus agunt, censores interim Romæ M. Livius & C. Claudius senatum recitaverunt. Princeps iterum lectus Q. Fabius Maximus. notati septem, nemo tamen qui sella curuli sedisset. Sarta tecta acriter & cum summa fide exegerunt. viam è foro Boario ad Veneris, & circa foros publicos, & ædem Matris magnæ in Palatio faciendam locaverunt. vectigal etiam novum ex salaria annona statuerunt. sextante sal & Romæ & per totam Italiam erat. Romæ pretio eodem, pluris in foris & conciliabulis, & alio alibi pretio præbendum locaverunt. Id vectigal commentum alterum ex censoribus satis credebant, populo iratum, quod iniquo iudicio quondam damnatus esset. & in pretio salis maximè oneratas tribus, quarum opera damnatus erat, credebant. inde Salinatori Livio inditum cognomen. Lustrum conditum ferius, quia per provincias dimiserunt censores, ut civium Romanorum in exercitiis, quantus ubique esset, referretur numerus. Censâ cum iis ducenta decem quatuor milia hominum: condidit lustrum C. Claudius Nero. Duodecim deinde coloniarum, (quod nunquam antea factum erat) deferentibus ipsarum coloniarum censoribus, censum acceperunt: ut, quantum numero militum, quantum pecunia valerent, in publicis tabulis monumenta existeret.

Equi-

Equitum deinde census agi coeptus est. & ambo fortè censores equum publicum habebant. Quum ad tribum Polliam ventum est, in qua M. Livii nomen erat, & præco cunctaretur citare ipsum censores: *Cita*, inquit Nero, *M. Livium*. & sive ex residua & vetere similitudine, sive intempestiva jactatione severitatis inflatus; Livium, quia populi judicio esset damnatus, equum vendere jussit. item M. Livius quum ad tribum Narniensem & nomen collegæ ventum est, vendere equum C. Claudium jussit, duarum rerum causa: unius, quòd falsum adversus se testimonium dixisset: alterius, quòd non sincera fide secum in gratiam redisset. Itaque ibi foedum certamen inquinandi famam alterius cum suæ famæ damno factum est. Exitu censuræ, quum in leges jurasset C. Claudius, & in ærarium descendisset, inter nomina eorum, quos ærarios relinquebat, dedit collegæ nomen. Deinde M. Livius in ærarium venit, & præter Mæciam tribum, quæ se nec condemnasset, neque condemnatum aut consulem aut censores fecisset; populum Romanum omnem, quatuor & triginta tribus, ærarios reliquit: quòd & innocentem se condemnasset, & condemnatum consulem & censores fecisset: neque inficiari possent, aut judicio semel, aut comitiis bis ab se peccatum esse. Inter quatuor & triginta tribus & C. Claudium ærarium fore. Quòd si exemplum haberet his eundem ærarium relinquendi, C. Claudium nominatim se inter ærarios fuisse reliquit. Præter certamen notarum inter censores. Castigatio inconstantiæ populi censoria & gravitate temporum illorum digna. In invidia censores quum essent, cre-

scendi

scendi ex his ratus esse occasionem, Cn. Bæbius tribunus plebis diem ad populum utrique dixit. Ea res consensu Patrum discussa est, ne postea obnoxia populari auræ censura esset.

XXXVIII. Eadem æstate in Brutiis Clamptia à consule vi capta; Consentia & Pandosia, & ignobiles aliæ civitates voluntate in ditionem venerunt. Et quum comitiorum jam appeteret tempus, Cornelium potius ex Etruria, ubi nihil belli erat, Romam acciri placuit. Is consules Cn. Servilium Cæpionem & C. Servilium Geminum creavit. Inde prætorum comitia habita. creati Cn. Cornelius Lentulus, P. Quintilius Varus, P. Ælius Pætus, P. Villius Tappulus. Hi duo quum ædiles plebis essent, prætores creati sunt. Consul, comitiis perfectis, ad exercitum in Etruriam rediit. Sacerdotes eo anno mortui, atque in locum eorum substituti, Tib. Veturius Philo flamen Martialis, in locum M. Æmili Regilli, qui priore anno mortuus erat, creatus inauguratusque: & in M. Pomponii Marthonis suguris & decemviri locum creati, decemvir M. Aurelius Cotta, sugur Tib. Sempronius Gracchus admodum adolescens; quod tunc petrarum in mandandis sacerdotiis erat. Quadrigæ aureæ eo anno in Capitolio positæ ab ædilibus curulibus, C. Livio, & M. Servilio Gemino. Et ludi Romanæ biduum instaurati. Item per biduum plebei; ab ædilibus P. Ælio, P. Villio. Et Jovis epulam fuit, ludorum causa.

*Ante Chr.
203.
U.C. 549.*

LIBER XXX.

E P I T O M E.

V, VI. **I**N Africa Scipio Carthaginienses, & eundem Syphacem Numidarum regem, Asdrubalemque pluribus præliis vicit, adjuvante Masinissa: vi, aque hostium castra expugnavit, in quibus quadraginta millia hominum ferro ignique consumpta sunt. XI, XII, &c. Syphacem per C. Laelium & Masinissam cepit. Masinissa Sophonisbam, uxorem Syphacis, filiam Asdrubalis, captam statim adamat, & nuptiis factis uxorem habuit: castigatusque à Scipione, venenum ei misit, quo hausto illa decessit. XX, XXV. Effectumque est multis Scipionis victoriis, ut Carthaginienses, in desperationem acti, in auxilium publica salutis Annibalem ex Italia revocarent. XXX, &c. Isque, anno decimo sexto Italia discedens, in Africam trajecit, tentavitque per colloquium pacem cum Scipione componere: XXXV. Et, quum de conditionibus pacis non convenisset, nec victus est. XXXVII. Pax Carthaginiensibus data est potentibus. Annibal Giffonem, pacem dissuadentem, manus sua detraxit: excusata deinde temeritate facti, ipse pacem suavis. XIX. Mago, qui bello in agro Insubrium cum Romanis conflixerat, vulneratus, dum in Africam per legatos revocatus reverteretur,

verteretur, ex vulnere mortuus est. XLIV. Masinissa regnum restitutum est. XLV. Reversus in urbem Scipio amplissimum nobilissimumque egit triumphum, quem Q. Terentius Culleo senator pileatus secutus est. Scipio Africanus (incertum militari prius favere, an populari cura ita cognominatus) primus certe hic imperator victa à se nomine gentis nobilitatus est.

I.

N. Servilius Cæpio, &

C. Servilius Geminus

consules (sextusdecimus is annus belli Pu-

nici erat) quum de republica bel-

loque & provinciis ad senatum

petulissent, censuerunt Patres, ut consules inter se compararent, sortirenturque, uter Bruttios adversus Annibalem, uter Etruriam ac Ligures provinciam haberet. cui Bruttii evenissent, exercitum à P. Sempronio consule acciperet. P. Sempronius (ei quoque enim proconsuli imperium in annum prorogabatur) P. Licinio succederet: is Romam reverteretur, bello quoque bonus habitus ad cetera, quibus nemo ea tempestate instructior civis habebatur, congestis omnibus humanis à natura fortunæque bonis. Nobilis idem ac dives erat: forma viribusque corporis excelebat: facundissimus habebatur, seu causa oranda, seu in senatu & ad populum suadendi ac dissuadendi locus esset; juris pontificii peritissimus. Super hæc bellicæ quoque laudes consulatus compotem fecerant. Quod in Brutiis provincia, idem in Etruria ac Liguribus decretum. M. Cornelius novo consuli tradere exercitum

Ante Chr.

203.

V. C. 549.

exercitum iussus: ipse prorogato imperio Galliam provinciam obtinere cum legionibus iis, quas prætor L. Scribonius priore anno habuisset. Sortit deinde provincias. Cæpioni Bruttii, Servilio Geminio Etruria evenit. Tum prætorum provinciæ in sortem conjectæ. Jurisdictionem urbanam Pærus Ælius, Sardiniam Cn. Lentulus, Siciliam P. Villius, Ariminum cum duabus legionibus (sub Lucretio Spurio eæ fuerant) Quintilius Varus est sortitus. Et Lucretio prorogatum imperium, ut Genuam oppidum à Magone Pœno dirutum exædificaret. P. Scipioni non temporis, sed rei gerendæ finis, donec debellatum in Africa foret, prorogatum imperium est. decretumque ut supplicatio fieret quod is in Africam provinciam trajecisset, ut e res salutaris populo ipsique duci atque exerciti esset.

II. In Siciliam tria millia militum sunt scripti &, quia quod roboris ea provincia habuerat in Africam transvectum fuerat, ne qua classis ex Africa trajiceret, quadraginta navibus custodiri placuerat Siciliæ maritimam oram. Tredecim novas naves Villius secum in Siciliam duxit: ceteræ in Sicilia veteres refectæ. Huic classi M. Pomponius prioris anni prætor prorogato imperio præpositus novos milites ex Italia advectos in naves imposuit. Parem navium numerum Cn. Octavio prætori: tem prioris anni cum pari jure imperii ad tuendam Sardinie oram Patres decreverunt. Lentulus prætor duo millia militum dare in naves iussus. & Italice ora, quia incertum erat, quod missuri classem Carthaginenses forent (videbantur autem quicquid nudatum præsidii esset petituri) M. Marci prætor

prætori prioris anni cum totidem navibus tuenda data est. tria millia militum in eam classem ex decreto Patrum consules scripserunt, & duas legiones urbanas ad incerta belli. Hispaniæ cum exercitibus imperioque veteribus imperatoribus, Lentulo & L. Manlio Acidino, decretæ. Viginti omnino legionibus, & centum sexaginta navibus longis res Romana eo anno gesta. Prætores in provincias ire iussi. Consulibus imperatum, priusquam ab urbe proficiscerentur, ludos magnos facerent, quos T. Manlius Torquatus dictator in quintum annum vovisset, si eodem statu respublica staret. Et novas religiones excitabant in animis hominum prodigia ex pluribus locis nunciata. Aurum in Capitolio corvi non lacerasse tantum rostris crediti, sed etiam edisse. Mures Antii coronam auream arrosere. Circa Capuam omnem agrum locustarum vis ingens, ita ut unde advenissent parum constaret, complevit. Equuleus Reate cum quinque pedibus natus. Anagninæ sparsi primum ignes in cœlo, dein fax ingens arsit. Frusinone arcus solem tenui linea amplexus; circulum deinde ipsum major solis orbis extrinsecus inclusit. Arpini terra campestri agro in ingentem sinum confedit. Consulum alteri primam hostiam immolanti caput jecinoris defuit. Ea prodigia majoribus hostiis procurata. editi à collegio pontificum Dii quibus sacrificaretur.

III. his transactis, consules prætoresque in provincias profecti. omnibus tamen (velut eam sortitis) Africæ cura erat. seu quia ibi summam rerum bellicque verti cernebant: seu ut Scipioni gratificarentur, in quem tum omnis versa civitas erat.

Itaque

Itaque non ex Sardinia tantum, (sicut ante dictum est) sed ex Sicilia quoque & Hispania vestimenta frumentumque, & arma etiam ex Sicilia & omni genus commeatus eo portabantur. Nec Scipio ullo tempore hiemis belli opera remiserat, quæ multi simul undique eum circumstabant. Uticam obsidebat castra in conspectu Asdrubalis erant. Carthaginenses deduxerant naves. classem paratam instruatamque ad commeatus intercipiendos habebant. Inter hæc ne Syphacis quidem reconciliandi curam ex animo miserat: si fortè eum satias amoris in uxore ex multa copia cepisset. Ab Syphace magis pacis cum Carthaginensibus conditiones, ut Romani Africa, Pœni Italia excederent, quàm, si bellaretur, spes ulla desciturum afferebatur. Hæc per nuncios magis equidem acta crediderim, (& ita pars major auctores sunt) quàm ipsum Syphacem, ut Antias Valerius prodit, in castra Romana ad colloquium venisse. Primum eas conditiones imperator Romanus vix auribus admisit. postea, ut causa probabilis suis commeandi foret in castra hostium, mollius eadem illa abnuere: ac spem facere, sæpius ultro citroque agitantibus rem venturam. Hibernacula Carthaginensium, congesta temere ex agris materia exædificata, lignea ferme tota erant. Numidæ præcipuè arundine textis storeaque pars maxima tectis, passim nullo ordine, quidam, ut sine imperio occupatis locis, extra fossam etiam valliumque habitabant. Hæc relata Scipioni spem fecerant castra hostium per occasionem incendiendi.

IV. Cum legatis, quos mitteret ad Syphacem; *salonum loco primos ordines spectata virtutis at-*

que prudentius servili habitu mittebat; qui, dum in colloquio legati essent, vagi per castra alius alia, sedes exitusque omnes, situm formamque & universorum castrorum & partium, quæ Pœni, quæ Numidæ haberent, quantum intervalli inter Asdrubalis ac regia castra esset, specularentur: moremque simul noscerent stationum, vigiliarumque: nocte, an interdiu opportuniore insidianti essent. & inter crebra colloquia alii atque alii de industria, quod pluribus omnia nota essent, mittebantur. Quum sæpius agitata res certiore spem pacis indies & Syphaci & Carthaginiensibus per eum faceret; legati Romani vetitos se reverti ad imperatorem ajunt, nisi certum responsum detur. Proinde seu ipsi staret jam sententia, seu consulendus Asdrubal & Carthaginienses essent, consuleret. Tempus esse, aut pacem componi, aut bellum naviter geri. Dum consulitur Asdrubal ab Syphace, ab Asdrubale Carthaginienses; & speculatores omnia visendi, & Scipio ad comparanda ea, quæ in rem erant, tempus habuit: & ex mentione ac spe pacis, negligentia, ut sit, apud Pœnos Numidamque orta cavendi, ne quid hostile interim paterentur. Tandem relatum responsum, quibusdam (quia nimis cupere Romanus pacem videbatur) iniquis per occasionem adjectis, quæ peropportune cupienti tollere inducias Scipioni causam præbuere. ac nuncio regis, quum relaturum se ad consilium dixisset; postero die respondit, *Se uno frustra tendente, nulli alii pacem placuisse. Renunciaret igitur, nullam aliam spem pacis, quam relictis Carthaginiensibus, Syphaci cum Romanis esse.* Ita tollit inducias, ut libera fide incepta exsequeretur, deductisque navi

bus (& jam veris principium erat) machinas tormentaue, velut à mari aggressurus Uticam, imponit. Duo millia militum ad capiendum, quem antea tenuerat, tumultum super Uticam mittit: simul ut ab eo quod parabat, in alterius rei curam converteret hostium animos: simul ne qua, quum ipse ad Syphacem Asdrubalemque profectus esset, eruptio ex urbe, & impetus in castra sua relicta cum levi præsidio fieret.

V. His præparatis advocatoque consilio, edicere exploratoribus jussis quæ comperta afferrent, Masinissaque, cui omnia hostium nota erant; postremò, quid ipse pararet in proximam noctem, proponit. Tribunis edicit, ut, ubi prætorio dimisso signa concinuissent, extemplo educerent castris legiones. Ita, ut imperaverat, signa sub occasum solis efferri sunt coepta. ad primam ferme vigiliam agmen explicaverunt: media nocte (septem enim millia itineris erant) modico gradu ad castra hostium perventum. Ibi Scipio partem copiarum Lælio, Masinissamque ac Numidas attribuit: & castra Syphacis invadere, ignesque conjicere jubet. Singulos deinde separatim, Lælium ac Masinissam seductos obtestatur, *ut, quantum nox providentia adimat, tantum diligens expleant curaque. Se Asdrubalem Punicaque castra aggressurum. Ceterum non ante capturum, quam ignem in regis castris conspexisset.* Neque ea res morata diu est. nam ut proximis casis injectus ignis hæsit, extemplo proxima quæque, & deinceps continua amplexus, totis se passim dissipavit castris. Et trepidatio quidem, quanta necesse erat in nocturno effuso tam latè incendio, orta est. ceterum fortui-

fortuitum, non hostilem ac bellicum, ignem ratum esse, sine armis ad restinguendum incendium effusi, in armatos incidere hostes; maximè Numidas, ab Masinissâ notitia regionum castrorum ad exitus itinerum idoneis locis dispositos. Multos in ipsis cubilibus semisomnes hausit flamma: multi in præcipiti fuga, ruentes super alios alii, in angustis portarum obtriti sunt.

VI. Relucentem flammam primò vigiles Carthaginensium, deinde excitati alii nocturno tumultu quum conspexissent, ab eodem errore credere & ipsi sua sponte incendium ortum. & clamor inter cædem & vulnera sublatus, an ex trepidatione nocturna esset, confusus, sensum veri adimebat. Igitur pro se quisque inermes, ut quibus nihil hostile suspectum esset, omnibus portis, quæ cuique proximum erat, ea modò quæ restinguendo igni forent portantes, in agmen Romanum fuebant. Quibus cæsis omnibus, præterquam hostili odio, etiam ne quis nuncius effugeret, exemplo Scipio neglectas, ut in tali tumultu, portas invadit. ignibusque in proxima tecta coniectis, effusa flamma primò veluti sparsa pluribus locis reluxit: dein per continua serpens uno repente omnia incendio hausit. Ambusti homines jumenta que totâ primùm fuga, dein strage obruerant itinera portarum. Quos non oppresserat ignis, ferro absumpti: binæque castra clade una deleta. Duces tamen ambo, & ex tot millibus armatorum duo millia peditum, & quingenti equites semiermes, magna pars faucii, afflatique incendio effugerunt. Cæsa aut hausta flammis quadraginta millia hominum sunt: captâ supra quinque millia; multa

VOL. IV. G Cartha-

Carthaginiensium nobiles, undecim senatores :
 gna militaria centum septuaginta quatuor ; eque
 Numidici, supra duo millia septingenti ; elephanti
 sex capti, octo flamma ferroque absumpti : magna
 vis armorum capta. Ea omnia imperator
 Vulcano sacrata incendit.

VII. Asdrubal ex fuga cum paucis Afrorum
 urbem proximam petierat : eoque omnes, qui
 pererant, vestigia ducis sequentes, se contulerunt.
 metu deinde, ne dederetur Scipioni, urbe excessit.
 Mox eodem patentibus portis Romani accepti
 nec quicquam hostile, quia voluntate concessera
 in ditionem, factum. duce subinde urbes captæ
 reptaque. ea præda, & quæ castris incensis
 igne rapta erat, militi concessa est. Syphax octo
 millium ferme inde spatio loco communito con
 dit. Asdrubal Carthaginem contendit, ne quod
 per metum ex recenti clade mollius consulere
 tur quod tantus primò terror est allatus, ut, omni
 Utica, Carthaginem crederent extemplo Scipione
 obsessurum. Senatum itaque Suffetes (quod ve
 consulare imperium apud eos erat) vocaverunt.
 Ibi tribus dictis sententiis, una, de pace legatos
 Scipionem decernebat : altera, Annibalem ad tue
 dam ab exitiabili bello patriam revocabat : tert
 Romanæ in adversis rebus constantiæ erat ; re
 pandum exercitum, Syphacemque orandum,
 bello abstereretur, censebat. Hæc sententia, quod
 Asdrubal præsens, Barcinæque omnes factionis
 sum malebant, vicit. Inde delectus in urbe ag
 que haberi coeptus : & ad Syphacem legati, mi
 summa ope, & ipsum reparantem bellum : qui
 uxor non jam ut ante blanditiis satis potentibus
 animo

animum amantis, sed precibus & misericordia valuisse; plena lacrimarum obtestans, ne patrem suam patriamque proderet: iisdemque flammis Carthaginiem, quibus castra conflagrassent, absumi sineret. Spem quoque opportunè oblatam afferebant legati, quatuor millia Celtiberorum circa urbem nomine Abbam, ab conquistoribus suis conducta in Hispania, egregiæ juventutis, sibi occurrissè: & Asdrubalem propediem affore cum manu handquaquam contemnenda. Igitur non benignè modò legatis respondit, sed ostendit etiam multitudinem Numidarum agrestium, quibus per eisdem dies arma equosque dedisset, & omnem juventutem affirmat exciturum ex regno. Scire incendio, non proelio, cladem acceptam, cum bello inferiorem esse, qui armis vincatur. Hæc legatis responsa. Et post dies paucos rursus Asdrubal & Syphax copias junxerunt. is omnis exercitus fuit triginta ferme millium armatorum.

VIII. Scipionem, velut debellato jam, quod ad Syphacem Carthaginensesque attineret, Uticæ oppugnandæ intentum, jamque machinas admoventem muris, avertit fama redintegrati belli. modicisque præfidiis, ad speciem modò obsidionis, terra marique relictis, ipse cum robore exercitus ire ad hostes pergit. Primo in tumulto, quatuor ferme millia distante ab castris regiis, consedit: postero die cum equitatu in Magnos (ita vocant) campos, subjectos ei tumulto, degressus, succedendo ad stationes hostium, lacescendoque levibus proeliis, diem absumpsit. & per insequens biduum tumultuosius hinc atque illinc excursionibus invicem nihil dictu satis dignum fecerunt. quarto die

utrimque in aciem descensum est. Romanis principes post hastatorum prima signa, in subsidiis triarios constituit: equitatum Italicum ab dextro cornu, ab lævo Numidas Masinissamque opposuit. Syphax Asdrubalque Numidicis adversus Italicum equitatum, Carthaginiensibus contra Masinissam locatis; Celtiberos in mediam aciem in adversa signa legionum acceperè. ita instructi concurrunt. Primo impetu simul utraque cornua & Numidæ & Carthaginienses pulsi. nam neque Numidæ; maxima pars agrestes, Romanum equitatum, neque Carthaginienses, & ipse novus miles, Masinissam recenti super cetera victoria terribilem sustinere. Nudata utrimque cornibus Celtiberum acies stabat: quod nec in fuga salus ulla ostendebatur locis ignotis, neque spes veniæ ab Scipione erat; quem, bene meritum de se & gente sua, mercenariis armis in Africam oppugnatum venissent. Igitur circumfusus undique hostibus, alii super alios cadentes obstinati moriebantur. omnibusque in eos versis, aliquantum ad fugam temporis Syphax & Asdrubal præceperunt. Fatigatos cæde diutius, quàm pugna, victores nox oppressit.

IX. Postero die Scipio Lælium Masinissamque, cum omni Romano & Numidico equitatu expeditisque militum, ad persequendos Syphacem atque Asdrubalem mittit. ipse cum robore exercitus urbes circa omnes, quæ Carthaginiensium ditionis erant, partim spe, partim metu, partim vi subegit: Carthagini quidem erat ingens terror: & circumferentem arma Scipionem, omnibus finitimis *proxim perdomitis, ipsam Carthaginem repente aggressurum*

gressurum credebant. Itaque & muri reficiebantur, propugnaculisque armabantur : & pro se quisque quæ diutinae obsidioni tolerandæ sunt, ex agro convehebat. Rara mentio est pacis, frequentior legatorum ad Annibalem arcessendum mittendorum, pars maxima classem, quæ ad commeatus excipiendo parata erat, mittere jubent ad opprimendam stationem navium ad Uticam incautè agentem ; forsitan etiam navalia castra relicta cum levi præsidio oppressuros. In hoc consilium maximè inclinant, legatos tamen ad Annibalem mittendos censent. quippe classi ut felicissimè gerantur res, parte aliqua levare Uticæ obsidionem : Carthaginem ipsam qui tueantur, neque imperatorem alium quàm Annibalem, neque exercitum alium quàm Annibalis superesse. Deductæ ergo postero die naves, simul & legati in Italiam profecti, raptimque omnia stimulante fortuna agebantur : & in quo quisque cessasset, prodi ab se salutem omnium rebatur. Scipio gravem jam spoliis multarum urbium exercitum trahens, captivis aliisque præda in vetera castra ad Uticam missis, jam in Carthaginem intentus, occupat relictum fuga custodum Tuneta. abest ab Carthagine quindecim millia ferme passuum : locus cum operibus, tum suapte natura tutus ; & qui & ab Carthagine conspici, & præbere ipse prospectum, cum ad urbem tum ad circumfusum mare urbi, posset.

X. Inde quum maximè vallum Romani jacerent, conspecta classis hostium est, Uticam Carthagine petens. Igitur, omisso opere, pronunciatum iter, signaque raptim ferri sunt coepta : ne naves in terram & obsidionem verteret, ac minimè navali

navali proelio aptæ opprimerentur. Quî enim restitissent agili & nautico instrumento aptæ & armatæ classi naves tormenta machinasque portantes, & aut in onerariarum usum versæ, aut ita pulsæ ad muros, ut pro aggere ac pontibus præbere ascensus possent? Itaque Scipio, contra quàm in navali certamine solet, rostratis, quæ præsidio aliis esse poterant, in postremam aciem receptis prope terram, onerariarum quadruplicem ordinem promuro adversus hostem opposuit: easque ipsas, ne in tumultu pugnae turbari ordines possent, malis antennisque de nave in navem trajectis, ac validis funibus velut uno inter se vinculo illigatis comprehendit: tabulasque superinstravit, ut pervius in totum navium ordo esset: & sub ipsis pontibus intervalla fecit, quâ procurrere speculatoriæ naves in hostem, ac tutò recipi possent. His raptim pro tempore instructis, mille ferme delecti propugnatores onerariis imponuntur: telorum maximè missilium, ut quamvis longo certamine sufficerent, vis ingens congeritur. Ita parati atque intenti hostium adventum opperiebantur. Carthaginienses, qui, si maturassent, omnia, permixta turba trepidantium, primo impetu oppressissent; perculsi terrestribus cladibus, atque inde ne in mari quidem, ubi ipsi plus poterant, satis fidentes, die segni navigatione absumpto, sub occasum solis in portum (Ruscinona Afri vocant) classe appulsi, postero die sub ortum solis instruxere ab alto naves veluti ad justum proelium navale, & tanquam exiturus contra Romanis. Quum diu stetissent, *postquam* nihil moveri ab hostibus viderunt, tum *demum* onerarias aggrediuntur. Erat res minimè certamini

certamini navali similis, proximè speciem muros oppugnantium navium. altitudine aliquantum onerariæ superabant. ex rostratis Pœni vana pleraque (utpote supino jactu) tela in superiorem locum mittebant. gravior ac pondere ipso librator superne ex onerariis ictus erat. Speculatoriæ naves ac levia ipsa navigia, quæ sub constratis pontium per intervalla excurrabant, primò ipso tantum impetu ac magnitudine rostratarum obruebantur: deinde & propugnatoribus quoque incommodæ erant, quòd permittæ cum hostium navibus inhibere sæpe tela cogeant, metu, ne ambiguo ictu suis inciderent. postremò asseres ferreo unco præfixi (harpagonas vocat miles) ex Punicis navibus injici in Romanas coepti. Quos quum neque ipsos, neque catenas, quibus suspensi injiciebantur, incidere possent; ut quæque retro inhibita rostrata onerariam hærentem unco traheret, scindi videres vincula, quibus alia aliis innexa erat, seriemque aliam simul plurium navium trahi. Hoc maximè modo lacerati quidem omnes pontes, & vix transfiliendi in secundum ordinem navium spatium propugnatoribus datum est. Sex ferme onerariæ puppibus abstractæ Carthaginem sunt. major quàm pro re lætitia, sed eo gravior, quòd inter assiduas clades ac lacrimas unum quantumcumque ex insperato gaudium affulserat; cum eo, ut appareret haud procul exitio fuisse Romanam classem, nì cessatum à præfectis suarum navium foret, & Scipio in tempore subvenisset.

XI. Per eosdem fortè dies quum Lælius & Masinissa quintodecimo ferme die in Numidiam pervenissent, Massylii regnum paternum Masinissæ

læti, ut ad regem diu desideratum, concessere. Syphax, pulsus inde præfectis præsidiisque suis, vetere se continebat regno; nequiquam quieturus. Stimulabant ægrum amore uxor socerque: & ita viris equisque abundabat, ut subiectæ oculis regni, per multos florentis annos, vires, etiam minùs barbaro atque impotenti animo spiritus possent facere. Igitur omnibus, qui bello apti erant, in unum coactis, equos, arma, tela dividit: equites in turmas, pedites in cohortes, sicut quondam ab Romanis centurionibus didicerat, distribuit. Exercitu haud minore, quàm quem priùs habuerat, ceterùm omni propè novo atque incondito, ire ad hostes pergit. Et, castris in propinquo positis, primò pauci equites, ex tuto speculantes, ab stationibus progredi: inde jaculis summoti recurrere ad suos: inde excursiones invicem fieri, & quum pulsos indignatio accenderet, plures subire. quod irritamentum certaminum equestrium est, quum aut vincentibus spes, aut pulsus ira aggregat suos. Ita tum à paucis prælio accenso, omnem utrimque postremò equitatum certaminis studium effudit. ac dum sincerum equestre prælium erat, multitudo Masæylorum, ingentia agmina Syphace emittente, sustineri vix poterat. deinde, ut pedes Romanus repentino per turmas suas viam dantes intercurfu stabilem aciem fecit, absterruitque effusè invehentem sese hostem; primo barbari segniùs permittere equos, deinde stare ac propè turbari novo genere pugnæ: postremò non pediti solùm cedere, sed ne equitem quidem sustinere peditis præsidio audentem. Jam signa quoque legionum appropinquabant, tum vero Masæyli non modò

primùm

primum impetum, sed ne conspectum quidem signorum atque armorum tulerunt. tantum seu memoria priorum cladum, seu præsens terror valuit.

XII. Ibi Syphax, dum obequitat hostium turmis; si pudore, si periculo suo fugam sistere posset; equo graviter icto effusus opprimitur capiturque: & vivus (lætum ante omnes Masinissæ præbiturus spectaculum) ad Lælium pertrahitur. Cirtha caput regni Syphacis erat: eò se ingens hominum contulit vis. Cædes in eo proelio minor quàm victoria fuit, quia equestri tantummodo proelio certatum fuerat. non plus quinque millia occisa, minus dimidium ejus hominum captum est; impetu in castra facto, quò perculsa rege amisso multitudo se contulerat. Masinissa, *sibi quidem, dicere, nihil esse in praesentia pulchrius, quàm victorem, recuperatum tanto post intervallo patrium invisere regnum: sed tam secundis, quàm adversis rebus non dari spatium ad cessandum. Si se Lælius cum equitatu victoque Syphace Cirtham præcedere sinat; trepida omnia metu se oppressurum: Lælium cum peditibus subsequi modicis itineribus posse.* Assentiente Lælio prægressus Cirtham, evocari ad colloquium principes Cirthenium jubet. sed apud ignaros regis casus, neque, quæ acta essent, promendo, nec minis, nec suadendo ante valuit, quàm rex victus in conspectum datus est. Tum ad spectaculum tam foedum comploratio orta: & partim pavore mœnia sunt deserta, partim repentino consensu gratiam apud victorem querentium parefactæ portæ. Et Masinissa, præsidio circa portas opportunaque mœnium dimisso, ne cui fugæ pateret exitus, ad regiam occupan-

dam citato vadit equo. Intranti vestibulum in ipso limine Sophonisba, uxor Syphacis, filia Asdrubalis Poeni occurrit. & quum in medio agmine armatorum Masinissam insignem, cum armis tum cetero habitu, conspexisset; regem esse (id quod erat) rata, genibus advoluta ejus, *Omnia quidem, inquit, ut posses in nos, Dii tibi dederunt, virtusque & felicitas tua. Sed si captiva apud dominum vita necisque sua vocem supplicem mittere licet; si genua, si vittricem attingere dextram: precor quasque per maiestatem regiam, in qua paullo antè nos quoque fuimus; perque gentis Numidarum nomen, quod tibi cum Syphace commune fuit; per hujusce regia Deos, qui te melioribus omnibus accipiant, quam Syphacem hinc miserunt; hanc veniam supplici des, ut ipse, quodcumque fert animus, de captiva statuas, neque me in cujusquam Romani superbum ac crudele arbitrium venire sinas. Si nihil aliud quam Syphacis uxor fuisssem, tamen Numida atque in eadem mecum Africa geniti, quam alienigena & externi fidem experiri malletm. Quid Carthaginiensi ab Romano, quid filia Asdrubalis timendum sit, vides. Si nulla alia re potes, morte me ut vindicem ab Romanorum arbitrio, oro obsecroque. Forma erat insignis, & florentissima ætas. itaque quum modò dextram amplectens, in id, ne cui Romano traderetur, fidem exposceret; propiusque blanditias oratio esset, quam preces: non in misericordiam modò prolapsus est animus victoris, sed (ut est genus Numidarum in Venerem præceps) amore captivæ victor captus, data dextra in id quod petebatur obligandæ fidei, in regiam concedit. Institit deinde reputare secum ipse, quemad-*

quemadmodum promissi fidem præstaret. quod quum expedire non posset, ab amore temerarium atque impudens mutuatur consilium. Nuptias in eum ipsum diem repente parari jubet, ne quid relinqueret integri aut Lælio, aut ipsi Scipioni consulendi velut in captivam, quæ Masinissæ jam nupta foret. Factis nuptiis supervenit Lælius : & adeo non dissimulavit improbare se factum, ut primo etiam cum Syphace & ceteris captivis detractam eam toro geniali mittere ad Scipionem conatus sit. victus deinde precibus Masinissæ orantis, ut arbitrium, utrius regum duorum fortunæ accessio Sophonisba esset, ad Scipionem rejiceret ; misso Syphace & captivis, ceteras urbes Numidiæ, quæ præfidiis regni tenebantur, adjuvante Masinissæ recepit.

XIII. Syphacem in castra adduci, quum esset nuntiatum ; omnis, velut ad spectaculum triumphi, multitudo effusa est. Præcedebat ipse victus, sequebatur grex nobilium Numidarum. Tum quantum quisque plurimum posset, magnitudini Syphacis famæque gentis, victoriam suam augendo, addebat : illum esse regem, cujus tantum majestati duo potentissimi in terris tribuerint populi, Romanus Carthaginiensisque, ut Scipio imperator suus ad amicitiam ejus petendam, relicta provincia Hispania exercituque, duabus quinquaginta milibus in Africam navigaverit : Asdrubal, Poenorum imperator, non ipse modo ad eum in regnum venerit, sed etiam filium ei nuptum dederit. Habuisse eum tempore uno in potestate duos imperatores, Poenum Romanumque. Sicut ab Diis immortalibus pars utraque hostis conciliandis pacem petisset, ita ab eo utrimque pariter

pariter amicitiam petitam. Jam tantas habuisse opes, ut Masinissam regno pulsum eò redegeris, ut vita ejus fama mortis & latebris, ferarum modo in silvis raptò viventis, tegeretur. His sermonibus circumstantium celebratus rex in prætorium ad Scipionem est perductus. Movit & Scipionem cum fortuna pristina viri præsentis fortunæ collata: tum recordatio hospitii, dextræque datæ, & fœderis publicè ac privatim juncti. Eadem hæc & Syphaci animum dederunt in alloquendo victore. nam quum Scipio, quid sibi voluisset, quæreret, qui non societatem solum abnuisset Romanam, sed ultro bellum intulisset; tum ille, peccasse quidem sese, atque insanasse fatebatur; sed non tum demum, quum arma adversus populum Romanum cepisset: exitum sui furoris fuisse, non principium. tunc se insanasse, tum hospitium privata & publica fœdera omnia ex animo ejecisse, quum Carthaginiensem matronam domum acceperit. Illis nuptialibus facibus regiam conflagrâsse suam: illam furiam pestemque omnibus delinquentis animum suum averxisse atque alienasse: nec conquiesse, donec ipsa manibus suis nefaria sibi arma adversus hospitem atque amicum induerit. Perdito tamen atque afflicto sibi hoc in miseriis solatii esse, quod in omnium hominum inimicissimi sibi domum ac penates eandem pestem ac furiam transisse videat. neque prudentiorem, neque constantiorem Masinissam, quàm Syphacem esse, etiam juvenem incautiorem. certè stultius illum atque intemperantiùs eam, quàm se duxisse.

XIV. Hæc non hostili modò odio, sed amoris etiam stimulis, amatam apud æmulum cernens, quum dixisset; non mediocri cura Scipionis ani-

mum

mum pepulit. & fidem criminibus raptæ prope inter arma nuptiæ, neque consulto neque expectato Lælio, faciebant: tamque præceps festinatio, ut quo die captum hostem vidisset, eodem matrimonio junctam acciperet, & ad penates hostis sui nuptiale sacrum conficeret, eo foediora hæc videbantur Scipioni, quodd ipsum in Hispania juvenem nullius forma pepulerat captivæ. Hæc secum volutanti Lælius ac Masinissa supervenerunt; quos quum pariter ambo & benigno vultu excepisset, & egregiis laudibus frequenti prætorio celebrasset; abductum in secretum Masinissam sic alloquitur: *Aliqua te existimo, Masinissa, insuentem in me bona, & principio in Hispaniam ad jungendam mecum amicitiam venisse, & postea in Africa teipsum, spesque omnes tuas in fidem meam commississe. Atqui nulla earum virtus est, propter quas appetendus tibi visus sum, qua ego aquæ atque temperantia & continentia libidinum gloriatus fuerim. Hanc te quoque ad ceteras tuas eximias virtutes, Masinissa, adjecisse velim. non est, non, (mibi crede) tantum ab hostibus armatis atasi nostra periculum, quantum ab circumfusis undique voluptatibus. qui eas sua temperantia frenavit ac domuit, na multo majus decus majorumque victoriam sibi peperit, quàm nos Syphace victo habemus. Qua me absente strenuè ac fortiter fecisti, libenter & commemoravi, & memini: cetera teipsum reputare tecum, quàm, me dicente, erubescere malo. Syphax populi Romani auspiciis victus captusque est. Itaque ipse, conjunx, regnum, ager, oppida, homines, qui insolent, quicquid denique Syphacis fuit, prada populi Romani est: & regem, conjugemque ejus, etiamsi non civis Carthaginienſis*

*thaginienſis eſſet; etiamſi non patrem ejus imperato-
rem hoſtium videremus, Romam oporteret miſſi;
ac ſenatus populiſque Romani de ea judicium atque
arbitrium eſſe, qua regem nobis ſocium alienaſſe,
atque in arma egiſſe præcipitem dicatur. Vires ani-
mam, curva deformes multa bona uno vitio; & tot
meritorum gratiam majore culpa, quàm cauſſa cul-
pa eſt, corrumpas.*

XV. Maſiniſſæ hæc audienti non rubor ſolùm
fuſſuſus, ſed lacrimæ etiam obortæ. & quum ſe
quidem in poteſtate futurum imperatoris dixiſſet,
orâſſetque eum, ut, quantum res fineret, fidei ſuæ
temere obſtriſcæ conſuleret, (promiſiſſe enim, ſeſe
in nullius poteſtatem eam traditurum) ex prætorio
in tabernaculum ſuum conſuſus conceſſit. Ibi ar-
bitris remotis, quum crebro ſuſpirio & gemitu,
quod facilè ab circumſtantibus tabernaculum exau-
diri poſſet, aliquantum temporis conſumpſiſſet;
ingenti ad poſtremum edito gemitu, fidum è ſer-
vis vocat, ſub cujus cuſtodia regio more ad incerta
fortune venenum erat, & miſtum in poculo fer-
re ad Sophonisbam jubet, ac ſimul nunciare: *Ma-
ſiniſſam libenter primam ei fidem præſtaturum fuiſſe,
quam vir uxori debueris. quoniam arbitrium ejus,
qui poſſint, adiuvant, ſecundam fidem præſtare, ne
viva in poteſtatem Romanorum veniat. Memor pa-
tris imperatoris, patriæque, & duorum regum, qui-
bus nupta fuiſſet, ſibi ipſa conſularet. Hunc nun-
cium ac ſimul venenum ferens, miniſter, quum
ad Sophonisbam veniſſet, Accipio, inquit, nuptiale
munus; nec ingratum, ſi nihil majus vir uxori
præſtare potuit. Hæc tamen nuncia; melius meo
meritorium fuiſſe, ſi non in funere meo miſiſſem.*

non locuta est ferocius, quàm acceptum poculum, nullo trepidationis signo dato, impavidè hausit. Quod ubi nunciatum est Scipioni, ne quid seget sapieni ferox juvenis gravior consuleret, accitum eum extemplo nunc solatur; nunc, quòd temeritatem temeritate alia luerit, tristioreinque rem, quàm necesse fuerit, fecerit, leniter castigat. Postero die, ut à præsenti motu averteret animum ejus, in tribunal ascendit: & concionem advocari jussit. Ibi Masinissam primum regem appellatum, eximisque ornatam laudibus, aurea corona, aurea patera, sella curuli, & Scipione eburneo, toga picta, & palmata tunica donat. Addit verbis honorem, *Neque magnificentius quicquam triumpho apud Romanos, neque triumphantibus ampliorum ornatu esse, quo unum omnium externorum dignum Masinissam populus Romanus ducat.* Lælium deinde & ipsum collaudatum aurea corona donat. & alii militares viri, prout à quoque navata opera erat, donati. His honoribus mollitus regis animus, erectusque in spem propinquam, sublato Syphace, omnis Numidiz potiunde.

XVI. Scipio, C. Lælio cum Syphace aliisque captivis Romam misso, cum quibus & Masinissæ legati profecti sunt, ipse ad Tuneta rursus castra refert: &, quæ munimenta inchoaverat, permunit. Carthaginenses non brevi solum, sed propè vano gaudio ab satis prospera in præsens oppugnatione classis perfusi, post famam capti Syphacis, in quæ plus propè, quàm in Asdrubale atque exercitu suo, spei reposerant, perculsi, jam nullo ausore belli ultra audito, oratores ad pacem petendam mittunt triginta seniorum principes. id erat

sanctius apud illos consilium, maximaque ad ipsum senatum regendum vis. Qui ubi in castra Romana & prætorium pervenerunt, more adulationis (accepto, credo, ritu ex ea regione, ex qua oriundi erant) procubuerunt. Conveniens oratio tam humili adulationi fuit, non culpam purgantium, sed transferentium initium culpæ in Annibalem, impotentiaque ejus fautores. veniam civitati petebant, civium temeritate bis jam antè eversæ; incolumi futuræ iterum hostium beneficio. *Imperium ex victis hostibus populum Romanum, non perniciam petere. Paratis obedienter servire, qua vellet, imperaret.* Scipio, & venisse ea spe in Africam se ait, & spem suam prospero belli eventu auxilam, victoriam se non pacem domum reportaturum esse: tamen, quum victoriam prope in manibus habeat, pacem non abnuere; ut omnes gentes sciant, populum Romanum & suscipere justè bella, & finire. Leges pacis se has dicere. Captivos & perfugas & fugitivos restituant: exercitus ex Italia & Gallia deducant: Hispania abstineant: insulis omnibus, quæ inter Italiam & Africam sunt, decedant: naves longas, præter viginti, omnes tradant: tritici quingenta, hordei trecenta millia modiorum. Pecuniarum summam quantam imperaverit, parum convenit. alibi quinque millia talentum, alibi quinque millia pondo argenti, alibi duplex stipendium militibus imperatum invenio. *His conditionibus, inquit, placeatne pax, eriduum ad consulandum dabitur. Si placuerit, necum inducias facite, Romanis ad senatum mittite legatos.* Ita dimissi Carthaginenses, nullas recusandas condiciones pacis quum consulissent, & quippe qui motum tem-

poris

poris quærerent, dum Annibal in Africam trajiceret) legatos alios ad Scipionem, ut inducias facerent; alios Romam ad pacem petendam mittunt, ducentes paucos in speciem captivos, perfugasque & fugitivos, quo impetrabilior pax esset.

XVII. Multis ante diebus Lælius cum Syphace primoribusque Numidarum captivis Romam venit, quæque in Africa gesta essent, omnia exposuit ordine Patribus; ingenti omnium & in præsens lætitia, & in futurum spe. Consulti inde Patres Regem in custodiam Albam mittendum censuerunt: Lælium retinendum, donec legati Carthaginenses venirent. Supplicatio in quadriduum decreta est. P. Ælius prætor senatu misso, & concione inde advocata, cum C. Lælio in Rostra ascendit. Ibi verò audientes, fusos Carthaginensium exercitus, devictum & captum ingentis nominis regem, Numidiam omnem egregia victoria peragratam; tacitum continere gaudium non poterant, quin clamoribus, quibusque aliis multitudo solet, lætitiâ immodicam significarent. Itaque prætor extemplo edixit, *Usi editui ades sacras omnes tota urbe aperirent, circummeundi, salutandique Deos, agendique grates per totum diem populo potestas foret.* Postero die legatos Masinissæ in senatum introduxit. *Gratulati primum senatui sunt, quod P. Scipio prospere res in Africa gessisset. deinde gratias egerunt, quod Masinissam non appellasset modo regem, sed fecisset, restituendo in paternum regnum; in quo post Syphacem sublatum, si ita Patribus visum esset, sine metu & certamine esset regnatorus: deinde, quod collaudatum pro concione amplissimis decorasset donis; quibus ne indignus esset, &*
dedisse

dedisse operans Masinissam, & porro daturum esse. Petere, ut regium nomen, ceteraque Scipionis beneficium, & munera senatus decreto confirmaret: & nisi molestum esset, illud quoque petere Masinissam, ut Numidas captivos, qui Roma in custodia essent, remitterent. Id sibi amplum apud populares futurum esse. Ad ea responsum legatis: Rerum gestarum in Africa prospere communem sibi cum rege gratulationem esse. Scipionem rectè atque ordine videri fecisse, quòd eum regem appellaveris: & quicquid aliud feceris, quod cordi foret Masinissa, ex Patres comprobare atque laudare. Munera, quæ legati ferrent regi, decreverunt: singula purpurea quo cum fibulis aureis singulis, & lato clavo tunicis; & equos duos phaleratos; bina equestria arma cum lorice; & tabernacula, militaremque suppellectilem, qualem præberi consuli mos esset. Hæc regi prætor mittere jussus. legatis in singulos domus ne minùs quinque millium, comitibus eorum millium sex; & vestimenta bina legatis, singula comitibus, Numidisque, qui ex custodia emissi redderentur regi, ad hoc ædes, libera loca, lautia legatis decreta.

XVIII. Eadem æstate, qua hæc decreta Romæ, & in Africa gesta sunt, P. Quintilius Varus prætor, & M. Cornelius proconsul in agro Insubrium Gallorum cum Magone Poeno signis collatis pugnarunt. Prætoris legiones in prima acie fuerunt. Cornelius super in subsidio rebus, ipse ad prima signa equo advectus, proque ab hostibus curantibus prætor ac proconsul milites ad instrendam in hostes signa summa vel hortabatur. Postquam nihil commovebat, tum Cornelio Quintilio, Lælio,

ut vides, sit pugna, inquit : & induratus præter
 spem resistendo hostium timor : ac, ne veritas in au-
 daciam, periculum est. Equestrem procellam excite-
 rimus oportet, si turbare ac flatu movere volumus.
 Itaque vel tu ad prima signa prælium suscipe, ego
 inducam in pugnam equites : vel ego hic in prima a-
 ciem rem geram, tu quatuor legionum equites in ho-
 stem mitte. Utram vellet prætor muneris partem
 proconsule accipiente, Quintilius prætor cum filio,
 cui Marco prænomen erat, impigro juvene, ad e-
 quites pergit, iussosque ascendere in equos. repente
 in hostem emittit. Tumultum equestrem auxit
 clamor ab legionibus additus : nec stetit hostium
 acies, ni Mago ad primum equitum motum para-
 tos elephantos extemplo in prælium induxisset. Ad
 quorum stridorem odoremque & ad spectum territi
 equi, vanum equestre auxilium fecerunt. & ut per-
 mixtus, ubi cuspidem uti & cominus gladio posset,
 roboris maioris Romanus eques erat ; ita in abla-
 tum paventibus procul equis melius ex intervallo
 Numidæ jaculabantur. Simul & peditum legio
 duodecima, magna ex parte cæsa, pudore magis
 quàm viribus tenebat locum : nec diutius tenuisset,
 ni ex subsidio terdecima legio, in primam aciem
 inducta, proelium dubium expetisset, Magoque ex
 subsidio Gallos integre legioni opposuisset. Qui-
 bus hæc magno certamine fuis, hastati legionis
 undecimæ conglobant sese ; atque elephantos, jam
 etiam peditum aciem turbantes, invadunt, in quos
 quum pila confertos coniecissent, nullo ferme fru-
 stra emissio, omnes retro in aciem suorum averte-
 runt. quatuor gravati vulneribus corruerunt. Tum
 prima commota hostium acies : simul omnibus

peditibus, ut aversos videre elephantos, ad augendum pavorem ac tumultum effusis. sed donec stetit ante signa Mago, gradum sensim referentes ordines tenorem pugnae servabant. posteaquam femine transfixo cadentem, auferrique ex proelio propè exsanguem videre, extemplo in fugam omnes versi. ad quinque millia hostium eo die caesa, & signa militaria duo & viginti capta. Nec Romanis incruenta victoria fuit. duo millia & trecenti de exercitu praetoris, pars multo maxima ex legione duodecima amissi. inde & tribuni militum duo, M. Cosconius & M. Manius. tertiedecimæ quoque legionis, quæ postremo proelio affuerat, Cn. Helvius, tribunus militum, in restituenda pugna cecidit; & duo & viginti ferme equites illustres, obtriti ab elephantis, cum centurionibus aliquot perierunt. & longius certamen fuisset, ni vulnere ducis concessa victoria esset.

XIX. Mago proximæ noctis silentio profectus, quantum pati viæ per vulnus poterat, itineribus extensis, ad mare in Ligures Ingaunos pervenit. ibi eum legati ab Carthagine paucis antè diebus in sinum Gallicum appulis navibus adierunt, jubentes, primo quoque tempore in Africam trajicere. idem & fratrem ejus Annibalem (nam ad eum quoque ille legatos eadem jubentes) facturum. Non in eo esse Carthaginensium res, ut Galliam atque Italiam armis obtineant. Mago non imperio modo senatus, periculoque patriæ motus. sed metuens etiam, ne victor hostis moranti instaret; Liguresque ipsi, relinqui Italiam à Pœnis cernentes, ad eos, quorum mox in potestate futuri essent, deficerent: *simul sperans leniorem in navigatione, quam*
in

in via iactationem vulneris fore, & curationi omnia commodiora, impositis copiis in naves profectus, vixdum superata Sardinia, ex vulnere moritur. naves quoque aliquot Pœnorum, disiectæ in alto, à classe Romana, quæ circa Sardiniam erat, capiuntur. Hæc terra marique in parte Italiæ, quæ jacet ad Alpes, gesta. Consul C. Servilius, nulla memorabili re in provincia Etruria & Gallia (quoniam eò quoque processerat) gesta, patre C. Servilio & C. Lutatio patruo ex servitute post sextumdecimum annum receptis, qui ad vicum Tanetum à Boijs capti fuerant; hinc patre, hinc Catulo lateri circumdatis, privato magis quàm publico decore insignis Romam rediit. Latum ad populum est; *ne C. Servilio fraudi esset, quòd patre, qui sella curuli sedisset, vivo, quum id ignoraret, tribunus plebis atque adilis plebis fuisset, contra quàm sanctum legibus erat.* Hac rogatione perlata, in provinciam rediit. Ad C. Servilium consulem, qui in Brutiis erat, Consentia, Uffugum, Vergæ, Besidiz, Hetriculum, Sypheum, Argentanum, Clampetia, multique alii ignobiles populi, senescere Punicum bellum cernentes, defecere. Idem consul cum Annibale in agro Crotoniensi acie conflixit. Obscura ejus pugnæ fama est. Valerius Antias quinque millia hostium cæsa ait. quæ tanta res est, ut aut impudenter ficta sit, aut negligenter prætermissa. Nihil certè ultra rei in Italia ab Annibale gestum. nam ad eum quoque legati ab Carthagine, vocantes in Africam, iis fortè diebus, quibus ad Magonem, venerunt.

XX. Frendens gemenque, ac vix lacrimis temperans, dicitur legatorum verba audisse. posteaquam
edua

edita sunt mandata, Jam non perplexè, inquit, sed palem revocant, qui, votando supplementum & pacem mitti, jampridem retrahabant. Vicis ergo Annibalem non populus Romanus toties casus fugatusque, sed senatus Carthaginiensis obtrectatione invidia. neque hac deformitate radicus mei tam P. Scipio exsultabis atque effretos sese, quàm Hanno, qui domum nostram, quando alia re non potuit, ruina Carthaginiis oppressit. Jam hoc ipsum præfagiens animo, præparaverat antè naves. itaque inutili militum turba præsidii specie in oppida Pruttii agri, quæ pauca magis metu quàm fide continebantur, dimissa, quod roboris in exercitu erat in Africam tranfrevit: multis Italici generis (quia in Africam secuturos abnuentes concesserant in Junonis Lacinie delubrum, inviolatum ad eam diem) in templo ipso foedè interfectis. Rarè quemquam alium; patriam exilii causa relinquentem, magis moestum abisse ferunt, quàm Annibalem hostium terra excedentem. Respexisse sæpe Italice littora, & Deos hominesque accusantem, in se quoque ac suum ipsius caput execratum, quod non cruentum ab Cannensi victoria militem Romanum duxisset. Scipionem ire ad Carthaginem ausum, qui consul hostem in Italia Poenum non vidisset. se centum millibus armatorum ad Trasimenum & Cannas casis, circa Casilinum, Cumasque & Nolam consenuisse. Hæc accusans querensque, ex diutina possessione Italice est detractus.

XXI. Romam per eisdem dieb, & Magonem & Annibalem profectos, allatum est. cujus duplicis gratulationis minuit letitiam, & quod patrum duces in retinendis iis (quoniam in prædictum ab se

statu esset) aut animi aut virium habuisse videban-
 tur: & quod solliciti erant, omni belli mole in u-
 num ducem exercitumque inclinata, quo evasura
 esset res. Per eisdem dies legati Saguntini vene-
 runt, comprehensos cum pecunia adducentes Car-
 thaginienses, qui ad conducenda auxilia in Hispa-
 niam trajecissent. ducentum & quinquaginta auri,
 octingenta pondo argenti in vestibulo curiæ posue-
 runt. Hominibus acceptis & in carcerem conditis,
 auro argentoque reddito, gratiæ legatis actæ: at-
 que insuper munera data, ac naves, quibus in Hi-
 spaniam reverterentur. Mentio deinde ab seniori-
 bus facta est, *segniùs homines bona, quàm mala,*
sensire. Transiit in Italiam Annibalis, quantum
terroris pavorisque, sese meminisse; quas deinde cla-
des, quos lætus incidisse? Visa castra hostium è mu-
ris urbis: qua vota singulorum, universorumque
fuisse? quoties in conciliis voces, manus ad cælum
porrigentium, auditas? en unquam ille dies futurus
esset, quo vacuum hostibus Italiam bona pace floren-
tem visuri essent? Dedisse tandem id Deos sexto-
decimo demum anno: nec esse, qui Diis grates agen-
das censeant. Adeo ne advenientem quidem gratiam
homines benignè accipere, nedum ut præterita satis
memores sint. Conclamatum deinde ex omni par-
 te curiæ est, uti referret P. Ælius prætor: decre-
 tumque, ut quisque dies circa omnia pulvinaria
 supplicaretur, victimæque majores immolarentur
 centum viginti. Jam dimisso Lælio, legatisque
 Masinissæ, quum, Carthaginiensium legatos de pa-
 ce ad senatum venientes Putcolis visos, inde terra
 venturos, allatum esset; revocari C. Lælium pla-
 cuit, ut eorundem de pace ageretur. Q. Fulvius
 Gilla.

Gillo, legatus Scipionis, Carthaginenses Romam adduxit: quibus vetitis ingredi urbem, hospitium in villa publica, senatus ad sedem Bellone datus est.

XXII. Orationem eandem ferme, quam apud Scipionem, habuerunt; culpam omnem bellum publico consilio in Annibalem vertentes. *Eum insuper senatus non Alpes modo, sed Iberum quoque transfessum: nec Romanis solum, sed ante etiam Saguntinis, privato consilio bellum insulisse. Senatui ac populo Carthaginensi, si quis verè astimet, foedus ad eum diem inviolatum esse cum Romanis. Itaque nihil aliud sibi mandatum esse scire paterent, quam ut in ea pace, qua postremo cum consule Lutatius facta esset, manere liceret.* Quum, more tradito, Patribus potestatem interrogandi, si quis quid vellet, legatos prætor fecisset; senioresque qui foederibus interfuerant, alia alii interrogarent; nec meruisse per ætatem (etenim omnes ferme juvenes erant) dicerent legati: conclamatum ex omni parte curiæ est, Punica fraude electos, qui veterem pacem repeterent, cuius ipsi non meminissent.

XXIII. Emotis deinde curia legatis, sententiæ interrogari coepit. M. Livius C. Servilium consulem, qui propior esset, arcessendum; ut coram eo de pace ageretur, censibat. quum de re majore quam quanta ea esset, consultatio incidere non posset; non videri sibi, absente consulum altero ambobusve eam transigi, sitis ex dignitate populi Romani esse. Q. Metellus, qui triennio ante consul dictatorque fuerat, *quum P. Scipio cadendo exercitus, agros populando, in eam necessitatem compulisset hostes, ut supplices pacem peterent; & nemo*

omnium verius existimare posset, qua mente ea pax peteretur, quàm is, qui ante portas Carthaginiis bellum gereret: nullius alterius consilio, quàm Scipionis, accipiendam abnuendamve pacem esse. M. Valerius Lævinus, qui bis consul fuerat, speculatores, non legatos, venisse arguebat: jubendosque eos Italia excedere, & custodes cum iis usque ad naves mittendos: Scipionique scribendum, ne bellum remitteret. Lælius Fulviusque adjecerunt, & Scipionem in eo positam habuisse spem pacis, si Annibal & Mago Italia non revocarentur. Omnia simulaturos Carthaginienses, duces eos exercitusque expectantes: deinde, quamvis recentium fœderum & Deorum omnium oblitus, bellum gesturos. Eo magis in Lævini sententiam discessum. Legati pace infecta, ac propè sine responso, dimissi.

XXIV. Per eos dies C. Servilius consul, haud dubius quin pacatæ Italiæ penes se gloria esset, velut pulsum ab se Annibalem persequens, in Siciliam, inde in Africam transiturus, trajecit. Quod ubi Romæ vulgatum est, primò censuerunt Patres, ut prætor scriberet consuli, senatum æquum censere in Italiam reverti eum: deinde, quum prætor specturum eum literas suas diceret, dictator ad id ipsum creatus P. Sulpicius, pro jure majoris imperii consulem in Italiam revocavit. reliquum anni cum M. Servilio, magistro equitum, circumeundis Italiæ urbibus, quæ bello alienatæ fuerant, noscendisque singularum causis consumpsit. Per induciarum tempus, & ex Sardinia ab Lentulo prætore centum onerariæ naves, cum commeatu & viginti rostratarum præsidio, & ab hoste & ab tempestatibus mari tuto, in Africam transmiserunt. Ca.

OCTAVIO, ducentis onerariis, triginta longis navibus ex Sicilia trajicienti, non eadem fortuna fuit. In conspectum ferme Africæ prospero cursu vectum primò destituit ventus, deinde versus in Africam turbavit, ac passim naves disjecit. ipse cum rostratis, per adversos fluctus ingenti remigum labore intrus, Apolliniis promontorium tenuit. onerariæ pars maxima ad Ægimurum, (insula ea finum ab alto claudit, in quo sita Carthago est, triginta ferme millia ab urbe) aliæ adversus urbem ipsam ad Calidas Aquas delatæ sunt. Omnia in conspectu Carthaginis erant, itaque ex tota urbe in forum concursum est. Magistratus senatum vocare, populus in curiæ vestibulo fremere, ne tanta ex oculis manibusque amitteretur præda. Quum quidam pacis petiræ, alii induciarum (necdum enim dies exierat) fidem opponerent, permixto pene senatus populiq; concilio, consensus est, ut classe quinquaginta navium Asdrubal Ægimurum trajiceret, inde per littora portusque dispersas Romanas naves colligeret. Desertæ fuga nautarum primum ab Ægimuro, dein ab Aquis onerariæ Carthaginem puppibus tractæ sunt.

XXV. Nondum reverterant ab Roma legati, neque sciebatur, quæ senatus Romani de bello aut pace sententia esset: necdum induciarum dies exierat. eo indigniorem injuriam ratus Scipio, ab iis qui petissent pacem & inducias, & spem pacis & fidem induciarum violatam esse; legatos Carthaginem M. Bæbium, L. Sergium, L. Fabium exemplo misit. qui quum multitudinis concursu propè violati essent, nec reditum tutiorem futurum cernerent; petierunt à magistratibus, quorum auxilio

vis prohibita erat, ut naves mitterent quæ se prosequerentur. Dux triremes dux quum ad Bagradam flumen pervenissent, unde castra Romana conspiciabantur, Carthaginem rediere. Classis Purpura ad Uticam stationem habebat: ex ea tres quadriremes, seu clam missio à Carthagine truncio uti fieret, seu Asdrubale qui classi præerat sine publica fraude auso facinus, quinqueremem Romanam superantem promontorium ex alto repente aggressæ sunt. sed neque rostro ferre celeritate subterlabentem poterant, neque transilire armati ex humilioribus in altiorē navem. & defendebatur egregiè, quoad tela suppedirunt. cæcis deficientibus, quum jam nulla alia res eam, quàm propinquitās terræ, multitudoque à castris in littus effusa, tueri possisset; concitata remis, quanto maximo impetu poterant, in terram quum simlissent, navis tantum jactura facta, incolumes ipsi evaserunt. Ita alio super aliud scelere quum haud dubiè induciæ ruptæ essent, Lælius Pulviusque ab Roma cum legatis Carthaginensibus supervenerunt. quibus Sulpicio, *etsi non induciarum modò fides à Carthaginensibus, sed etiam jus gentium in legatis violatum esset; tamen se nihil nec institutis populi Romani, nec suis moribus indignum in iis facturum esse*, quum dixisset; legatis dimissis, bellum parabat. Annibali jam terræ appropinquanti, jussus è nauticis ascendere in malum, ut specularetur quam tenerent regionem, quum dixisset, sepulchrum dirutum prostram spectare, abominatus, prætervehi jussu gubernatore, ad Leptim appulit classem, atque ibi copias exposuit.

^{Ante Chr.} ²⁰⁷ ^{U.C. 550.} **XXVI.** Hæc eo anno in Africa
 ita. Insequens excedunt in eum
 tum, quo M. Servilius Geminus,
 tum magister equitum erat, &
 Claudius Nero consules facti sunt). Ceterum
 in superioris anni quum legati sociantur urbium
 Græciæ questu essent, vastatos agros ab regis
 fidis, profectosque in Macedoniam legatos ad
 repetendas non admissos ad Philippum regem;
 mul nunciassent, quatuor millia militum cum
 patro duce trajecta in Africam duci, ut essent
 thaginensibus præsidio, & pecuniæ aliquantum
 nâ missum: legatos ad regem, qui hæc adve
 foedus facta videri Patribus nunciarent, mitter
 censuit senatus. Missi C. Terentius Varro,
 Mamilius, M. Aurelius. iis tres quinqueremes
 tæ. Annus insignis incendio ingenti, quo cl
 Publicius ad solum exustus est, & aquarum
 gnitudine: sed annonæ vilitas fuit; præterq
 quod pace omnis Italia erat aperta, etiam q
 magnam vim frumenti ex Hispania missam
 Valerius Falto & M. Fabius Buteo ædiles cur
 quaternis æris vicatim populo descripserunt.
 dem anno Q. Fabius Maximus moritur, exacta
 tatis, si quidem verum est, augurem duos &
 aginta annos fuisse, quod quidam auctores s
 Vir certè fuit dignus tanto cognomine, vel si
 rum ab eo inciperet. Superavit paternos hono
 aviros æquavit. Pluribus victoriis, & majori
 proclis avus insignis Rullus; sed omnia æquan
 nus hostis Annibal potest. Cautior tamen q
 promptior hic habitus fuit. & sicut dubites, uti
 ingenio cunctator fuerit, an quia ita bello proq

quod tum gerebatur, aptum erat: sic nihil certius est, quam *unum hominem nobis cunctando rem restituisse*, sicut Ennius ait. Augur in locum ejus inauguratus Q. Fabius Maximus, filius; in ejusdem locum pontifex (nam duo sacerdotia habuit) Ser. Sulpicius Galba. Ludi Romani diem unum, plebei ter toti instaurati ab ædilibus, M. Sextio Sabino & C. Tremellio Flacco: ii ambo prætores facti, & cum iis C. Livius Salinator & C. Aurelius Cotta. Comitia ejus anni utrum C. Servilius consul habuerit, an (quia cum res in Etruria tenerint, quæstiones ex senatusconsulto de conjurationibus principum habentem) dictator ab eo dictus P. Sulpicius, incertum, ut sit, diversi auctores faciunt.

XXVII. Principio insequentis anni, M. Servilius, Tib. Claudius, senatu in Capitolium vocato, de provinciis retulerunt. Italiam atque Africam in sortem conjici, Africam ambo cupientes, volebant. ceterum Q. Metello maxime annitente, neque data, neque negata est Africa. Consules jussi cum tribunis plebis agere, ut, si iis videretur, populum rogarent, quem vellet in Africa bellum gerere. Omnes tribus P. Scipionem jusserunt, nihilominus consules provinciam Africam (ita enim senatus decreverat) in sortem conjecerunt. Ti. Claudio Africa evenit, ut quinquaginta navium classem, omnes quinqueres, in Africam trajiceret, parique imperio cum Scipione imperator esset. M. Servilius Etruriam sortitus, in eadem provincia & C. Servilio prorogatum imperium, si consulem manente ad urbem senatus placuisset. Prætores, M. Sulpicius Gallus & C. Silius, ut duæ legiones pro-

vinciamque traderet ei P. Quintilius Varus: C. Livius Bruttios cum duabus legionibus, quibus P. Sempronius proconsul priore anno præfuerat: Cn. Tremellius Siciliam, ut ab P. Villio Tappulo prætere prioris anni provinciam & duas legiones acciperet; Villius proprætor viginti navibus longis, milicibus mille oram Siciliæ tutaretur; inde M. Pomponius viginti navibus reliquis mille & quingentos milites Romam deportaret. C. Aurelio Cottæ urbana evenit. ceteris ita, uti quisque obtinebant provincias exercitusque, prorogata imperia. Sexdecim non amplius eo anno legionibus defensum imperium est. Et ut placatis Diis omnia inciperent agerentque, ludos quos M. Claudio Marcello, T. Quintio consulibus, T. Manlius dictator, quasque hostias majores voverat, si per quinquennium illud respublica eodem statu fuisset, ut eos ludos consules, priusquam ad bellum proficiscerentur, facerent. Ludi in circo per quadriduum facti: hostiæque, quibus votæ erant Diis, cæse.

XXVIII. Inter hæc simul spes, simul cura indies crescebat: nec satis certum constare apud animum poterat, utrum gaudio dignum esset, Annibalens, post sextum decimum annum, ex Italia discedentem, vacuum possessionem ejus reliquisse populo Romano; an magis metuendum, quodd incolumi exercitu in Africam transisset. *Lacum nimirum, non periculum, vastatum capis tanta dimicationis vatem, qui nuper decessisset, Q. Fabium haud frustra canere solitum; graviores in sua terra futurum hostem Annibalem quàm in aliis fuisset. nec Scipioni aut cum Syphace, incendiis harthæis rege, cui Statorius similis ducere exercitus soli-*

ius sit, aut cum socero ejus Asdrubale, fugacissimo duce, rem futuram, aut tumultuariis exercitiis, ex agrestium semiarmi turba subito collectis: sed cum Annibale, prope nato in pratorio patris, fortissimi ducis, alito atque educato inter arma; puero quondam milite, vixdum juvene imperatore: qui senex vincendo factus, Hispanias, Gallias, Italiam ab Alpibus ad fretum monumentis ingentium rerum compléset, ducere exercitum aequalem stipendiis suis; duratum omnium rerum patientia, quas vix fides fiat homines passos; perfusum millies cruore Romano; exuvias non militum tantum, sed etiam imperatorum portantem. Multos occursuros Scipioni in acie, qui pratores, qui imperatores, qui consules Romanos sua manu occidissent, muralibus vallaribusque insignes coronis, pervagos capta castra, captas urbes Romanas. Non esse hodie tot fasces magistratibus populi Romani, quot captos ex cade imperatorum præferre posset Annibal. Has formidines agitando animis, ipsi curas & metus augebant etiam, quod quum assuèssent per aliquot annos bellum ante oculos, aliis atque aliis in Italiæ partibus, lenta spe, in nullum propinquum debellandi finem gerere, exreterant omnium animos Scipio & Annibal, velut ad supremum certamen comparati duces. Ii quoque, quibus ingens erat in Scipione fiducia, & victoriæ spes, quo magis in propinquam eam imminabant animis, eo curæ intentioris erant. Haud dispar habitus animorum Carthaginensibus erat: quos modò petisse pacem, intuentes Annibalem ac rerum gestarum ejus magnitudinem, poenitebat: modò, quum respicerent, bis sese acie victos, Syphacem captum, pulsos se Hispania, pulsos Italia,

capere omnia unius virtute & consilio Scipii
facta, velut fatalem eum ducem in exitum
naturum horrebant.

XXIX. Jam Adrumetum venerat Annibal.
de ad reficiendum ex iustatione maritima, milit
pauca diebus sumptis, excitus paucis nunciis
circa Carthaginem obtineri armis afferenti
magnis itineribus Zamam contendit. Zama qu
que diuturnum iter ab Carthagine abest, inde per
speculatores, quum excepti à custodibus Ro
mis deducti ad Scipionem essent; traditos eos
manibus missum; iussusque omnino mense vivere
nia, per castra, quæ vellent, circumduci jul
percunctatusque, satim per commodum omnia
plorassent, datis qui prosequerentur, retro ad A
balem dimisit. Annibal nihil quidem eorum, c
nunciabantur, (nam & Masinissam cum sex m
ibus peditum, quatuor equitum venisse eo ipso
re die, afferbant) læto animo eudivit; maxime
sua fiducia, quæ non de nihilo profecto conce
est, percussus. Itaque quaquam & ipse ca
belli ejus erat, & adventu suo turbaverat & pe
inducias & spem fœderum; tamen, si itaq
quàm si victus, peteret pacem, sequitur impet
passe ratus, nuntium ad Scipionem misit, ut
loquendi sœrum potestatem faceret. Id utrum
sponte fecerit, an publico consilio, neutrum
effusum habeo. Valerius Antias primo, per
victum, eum à Scipione, quo dodecim milia
matorum in acie sunt, exisse, mille & septing
septi, legatum cum aliis decem legatis tradit in
stra ad Scipionem venisse. Ceterum Scipio qu
vultu quibusdam abisset, nulloque compo

duces castra prorsulerunt, ut coire ex propinquo possent. Scipio haud procul Nedagara urbe, tum ad cetera loco opportuno, tum quod aequatio intra telli conjectum erat, confedit. Annibal tumulum à quatuor millibus inde, tutum commodumque alloqui, nisi quodd longinquæ aequationis erat, cepit. ibi in medio locus conspectus undique, ne quid insidiarum esset, delectus.

XXX. Summoris pari spatio armatis, cum singulis interpretibus congressi sunt non suæ modò ætatis maximi duces, sed omnis ante se memoriæ, omnium gentium cuilibet regum imperatorumve pares. Paullisper alter alterius conspectu, admiratione mutua prope attoniti, conticuere. Tum Annibal prior: *Si hoc ita fato datum erat, ut qui primus bellum intuli populo Romano, quique toties propè in manibus victoriam habui, is ultro ad pacem petendam venirem; lator, te mihi forte posissimum datum, à quo peterem. Tibi quoque inter multa egregia non in ultimis laudum hoc fueris, Annibalem, cui tot de Romanis ducibus victoriam Dii dedissent, tibi cessisse: teque huic bello, vestris prius, quàm nostris, claudibus insigni, finem imposuisse. Hoc quoque ludibrium casus ediderit fortuna, ut cum patre tuo consule ceperim arma, cum eodem primùm Romano imperatore signa contulerim, ad filium ejus incernis ad pacem petendam veniam. Optimum quidem fuerat, eam patribus nostris mentem datam ab Diis esse, ut & vos Italia, & nos Africa imperio contenti effemus. neque enim ne vobis quidem Sicilia atque Sardinia satis digna pretia sumus pro tot obfissis, tot exercitiis, tot tam egregiis amissis ducibus. Sed præterita magis reprehendi possunt, quàm*

capere: omnia unius virtute & consilio Scipionis facta, velut fatalem eum ducem in exitum suum natum horrebant.

XXIX... Jam Adrumetum venerat Annibal. unde ad reficiendum ex iustatione maritima, militum paucis diebus sumptis, excitus pavidis nunciis omnia circa Carthaginem obtineri armis afferentium, magnis itineribus Zamam contendit. Zama quaque dierum iter ab Carthagine abest. inde praemis speculatores, quum excepti à custodibus Romanis deducti ad Scipionem essent; traditos eos ad hanc militiam, ipsosque omisso metu visere omnia, per castra, quæ vellent, circumduci iussit: percunctatusque, satim per commodum omnia explorassent, datis qui prosequerentur, retro ad Annibalem dimisit. Annibal nihil quidem eorum, quæ nunciabantur, (nam & Masinissam cum sex millibus peditum, quatuor equitum venisse eo ipso forte die, afferbant) lato anime audivit; maxime hostis fiducia, quæ non de nihilo profecto concepta est, perculsit. Itaque quanquam & ipse causa belli ejus erat, & adventu suo turbaverat & postis inducias & spem foederum; tamen, si intactam si victus, peteret pacem, æquiora impetrari posse ratus, nuncium ad Scipionem misit, ut colloquendi serum potestatem faceret. Id etiam si sponte fecerit, an publico consilio, negotium cur assanem habeo. Valerius Antias, primo, praedictum eum à Scipione, quo de decem milia veteranorum in acie sunt, cetera, mille & septingenti sumpti, legatum cum aliis decem legatis tradit in castra ad Scipionem venisse. Ceterum Scipio quum colloquium habuisset, ante omnia, quæ postea

cam, animus. Novi vobis spiritus magnos magis quam utiles, mihi talis aliquando fortuna affulsit. Quod si in secundis rebus bonam quoque mercedem darent Dii; non ea solum qua evenissent, sed etiam ea qua evenire possent, reputaremus. Ut omnium obliviscaris aliorum, satis ego documenti in omnes casus sum. Quem modo castris inter Anienem atque urbem vestram positus, ac jam propè scandentem moenia Roma videras; hic cernis, duobus fortissimis viris fratribus clarissimis imperatoribus orbatum, ante moenia propè obsessa patria, quibus terris vestram urbem, ea pro mea deprecantem. Maxima cuique fortuna minimè credendum est. In bonis tuis rebus, nostris dubiis, tibi ampla ac speciosa danti est pax: nobis petentibus magis necessaria, quam honesta. Melior tutiorque est certa pax, quam sperata victoria. hac in tua, illa in Deorum manu est. Ne tot annorum felicitatem in unius hora dederis discrimen. Cum tuas vires, tum vim fortune, Martemque belli communem propone animo. Utriusque ferrum, corpora humana erunt, nusquam minus, quam in bello, eventus respondens. Non tantum ad id, quod data pace jam habere potes, si praelio vincas, gloria adjeceris; quantum ademeris, si quid adversi eveniat. Simul parva ac sperata decora unius hora fortuna evertere potest. Omnia, in pace jungenda tua potestatis sunt, P. Corneli: tunc ea habenda fortuna erit, quam Dii dederint. Inter paucæ felicitatis virtutisque exemplum M. Atilius quondam in hac eadem terra fuisse, si visor pacem potentibus dedisset patribus nostris: sed non statuendo tandem felicitatis modum, nec co-

hibendo

bibendo efferebat. se fortunam, quanto aliois cla-
 tus erat, eo facilius caruit. Est quidam ejus qui
 ait, non qui petis, conditiones dicere pacis, sed for-
 fitur non indigni sumus, qui nobiscum ipsis manifestare
 rogemus. Non recusamus, quia omnia propter
 quod bellum incursus est, vestra sint, Sicilia, Sardinia,
 Hispania, quicquid insularum toto inter Africam I-
 taliasque continetur mari: Carthaginenses, inclusi
 Africa littoribus, vos (quando ita Dñs placuit) ex-
 ternis etiam terris marique videamus regentes impe-
 ria. Haud negaverim, propter non nimis facere po-
 sitam aut expectatam nuper pacem, suspensum esse
 vobis Punicam fidem, multum, parique potius sit,
 ad fidem tuenda pacis pertinet, Scipio. Vestra quo-
 que (ut audio) patres nonnihil etiam ob hoc, quia
 parum dignitatis in legatione erat, negaverunt pa-
 cem. Annibal peto pacem: qui neque patrem nisi
 utilem crederem: Et propter eandem utilitatem
 tuebor eam, propter quam petii. Et quomodo mo-
 dum, quia a me bellum coeptum est, ne quem
 ejus poeniteret, quoad ipsi invidere Dei, presti-
 ti: ita amittat, ne quem pacis per me parva poeni-
 teat.

XXXI. Adversus hæc imperator Romanus in
 hæc se sententiam respondit. Non me fallēbas,
 Annibal, adventus tui spei Carthaginenses et præ-
 sentem induciarum fidem et spem pacis dārēbās:
 nequa tu id sanē dissimulas, qui de conditionibus su-
 perioribus pacis omnia subtrahas, præter ea, quæ
 jampridem in nostra potestate sunt. Ceterum si-
 cut tibi cura est, sentire cives tuos, quanto per te
 opere levetur: sic mihi laborandum est, ne, qua-
 tum

unde populum, unde bellum subtrahit ex conditionibus
 pacis, praemia perfidie habent. Indigni, quibus
 eadem patens conditio, ut etiam profut vobis fraus,
 negotiis: Neque patres nostri priores de Sicilia, neque
 nos de Hispania fecimus bellum: Et tunc Martem
 morum facinororum periculum, Et tunc Martem excidi-
 mus nobis pia ac iusta maluerunt arma. Vis la-
 quei cassisse, Et tu ipse factoris? Dii testes sunt: qui
 Et illius belli exitum fecundumque fasque dede-
 runt, Et huius dant, Et dubium. Quod ad me
 attinet, Et humana infirmitatis memini; Et vim
 fortis reputo, Et omnia, quatenus agimus, sub-
 jectum esse mille casibus scio. Ceterum quemadmo-
 dum superbe Et violenter me faceret facere, si
 priusquam in Africam trajecissem, de tua voluntate
 cadentem Italia, Et imposito in naves exercitum ip-
 sum venientem ad pacem petendam aspernaret: sic
 nunc, quum propè manus confecta restituentem ac
 verguerantem in Africam attraxerim, nulla sum
 tibi venecundia obstrictus. Proinde si quid illi ea,
 in qua tum pax convincta videbatur, (quæ sint,
 cessi:) malitiam navium cum commentis per inuicias
 expugnataram, legatorumque violatorum adjicitur;
 est quod referam ad consilium. Sin illa quoque gra-
 via videntur, bellum parat, quoniam pacem pati
 non potuisti. Ita infecta pax, ex colloquio ad su-
 per, quum se receperint; frustra verba iactata re-
 nunciant, armis decernendum esse, habendamque
 eam fortunam, quam Dii dedissent.

XXXII. In castra ut est ventum, pronuntiant
 ambo, Arma expedire milites, animosque illi su-
 premum certamen, non in annum dicti, sed in per-
 petuum

periculum, si felicitas adesset, victores. Roma ex
 Carthago iura gentibus darent, ante crastinam ma-
 gnam scituras. neque enim Africam, aut Italiam,
 sed orbem terrarum victoria premium fore; per pe-
 riculum premia, quibus adversa pugna fortuna fu-
 isset. nam neque Romanis effugium ullum patebat
 in aliena ignotaque terra; & Carthagini, supremo
 auxilio effuso, adesse videbatur praesens excidium.
 Ad hoc discrimen procedunt postero die duorum
 opulentissimorum populorum duo longè clarissimi
 duces, duo fortissimi exercitus, multa ante partem
 decora aut cumulaturo eo die, aut eversuri. An-
 te caput igitur spes & metus miscebant animos; con-
 templantibusque modo suam, modo hostium agi-
 tam, quum oculis magis quam ratione pensarent
 vires, simul læta, simul tristitia observabantur. quæ
 ipsis sua sponte non succurrebant, ea duces admo-
 nendo atque hortando subiciunt. Pœnus sedecim
 annorum in terra Italia reagentes, tot duces Ro-
 manos, tot exercitus occisione occisos, & su-
 cuique decora, ubi ad insignem alicuius pugnae
 memoria militum venerat, referebat. Scipio Eli-
 spanias, & recentia in Africa prœlia, & confessio-
 nem hostium, quod neque non petere pacem pro-
 pter metum, neque sperare in ea præiusta ani-
 mia perfidia potuissent, ad hoc colloquium Anni-
 balis in secreto habitum, ac liberum singenti, quæ
 velit fieri. Ominatur, quibus quondam auspiciis
 patres eorum pugnaverint ad Egæcis insulas, re-
 illi exsultantibus in aciem portendisse Deos, adesse fir-
 mam belli, ac laboris. In manibus esse prædara Car-
 thagini, reditum domum in patriam, ad parentes,
 liberos, conjuges, penitusque Deos, sedem hanc con-
 stare,

posse, vultuque ita leto, ut vicisse jam crederet, dicebat. Instruit deinde primos hastatos; post eos principes: triariis postremam aciem clausit.

XXXIII. Non confertas autem cohortes ante sua quamque signa instruebat; sed manipulos aliquantum inter se distantes, ut esset spatium, quo elephantum hostium accepti nihil ordines turbarent. Laetium (cujus antè legati, eo anno quæstoris extitit: sortem ex senatusconsulto opera utebatur) cum Italico equitatu ab sinistro cornu, Masinissam Numidæque ab dextro opposuit. vias patentes inter manipulos antesignanorum velut (ea tunc levis armatura erat) complevit: dato præcepto, ut, cum impetum elephantorum, aut post rectos refugerant ordines, aut in dextram levamque discursu applicantes se antesignanis, viam, qua irruerent in anticipata tela, belluis darent. Annibal ad terrorem primum elephantos (octoginta autem erant, quos nulla unquam in acie antè habuerat) instruxit; deinde auxilia Ligurum Gallorumque, Balearibus Maurisque admixtis: in secunda acie Carthaginenses Afrosque, & Macedonum legionem: modico inde intervallo relicto, subsidiariam aciem Italicorum militum (Bautti plerique erant, vi ac necessitate plures quam sua voluntate discedentem ex Italia secuti) instruxit. Equitatum etiam ipsum circumdedit cornibus. dextrum Carthaginenses, sinistrum Numidæ tenuerunt. Varia adhortatio erat in exercitu inter tot homines, quibus non lingua, non mores, non lex, non arma, non vestitus habitusque, non causa militandi eadem esset. Auxiliariis, & præsens, & multiplicata merces ex præda ostentatur. *Galli proprio atque insito in Romanos*

agio accenduntur. Liguribus campi uberes Italia, deductis ex aspernis montibus, in spem victoria ostendantur. Mauros Numidasque impotenti Masinissa spectro dominatu terret. Aliis alia spes ac motus jactantur. Carthaginiensibus moenia patria, dii penates, sepulchra majorum, liberi cum parentibus conjugisque pavidæ, aut excidium servitiumque, aut imperium orbis terrarum; nihil aut in metum, aut in spem medium ostentatur. Quum maximè hæc imperator apud Carthaginienses, duces suarum gentium inter populares, plerique per interpretes inter immixtos alienigenis agerent, tubæ cornuque ab Romanis cecinerunt: tantusque clamor ortus, ut elephantis in suos, sinistro maximè cornu, verterentur, Mauros ac Numidas. Addidit facile Masinissa percussis terrorem: nudavitque ab ea parte aciem equestri auxilio. Paucae tamen bestiarum intrepidæ in hostem actæ, inter velutum ordines cum multis suis vulneribus ingentem stragem edebant. resilientes enim ad manipulos velites, quum viam elephantis, ne obtererentur, fecissent, in eos ancipites ad ictum utrimque conjiciebant hastas: nec pila ab antesignanis cessabant, donec undique incidentibus telis exacti ex Romana acie, hi quoque in suo dextro cornu ipsos Carthaginiensium equites in fugam verterunt. Lælius, ut turbatos vidit hostes, addit percussis terrorem.

XXXIV. Utrunque equite nudata erat Punica acies, quum pedes concurrat, nec spe, nec viribus jam par. ad hoc, dictu parva, sed magni eadem in re gerenda momenti res; congruens clamor à Romanis, eoque major & terribior, dissonæ illis, ut gentium multarum discrepantibus lingua.

voces, pugna Romana stabilis & suo & armorum pondere incumbentium in hostem: concursatio & velocitas illinc major, quam vis. Igitur primo impetu extemplo movere loco hostium aciem Romani: ala deinde & umbonibus pulsantes, in summos gradu illato, aliquantum spatii, velut nullo resistente, inceslere: urgentibus & novissimis primos, ut semel motam aciem sentire, quod ipsum vim magnam ad pellendum hostem addebat. Apud hostes, auxiliares cedentes secunda acies Afri & Carthaginienses adeo non sustinebant, ut contra etiam, ne resistentes pertinaciter primos cædendo ad se perveniret hostis, pedem referrent. Igitur auxiliares terga dant repente: & in suos versi, partim refugere in secundam aciem, partim non recipientes cædere; uti paullo ante non adjuri, & tunc exclusi. Et prope duo jam permixta prælia erant: quum Carthaginienses simul cum hostibus, simul cum suis cogerentur conferere manus. non tamen ita percussos iratosque in aciem accipere: sed densatis ordinibus, in cornua, vacuumque circa campum extra prælium eiecere; ne pavidos fuga, vulneribusque milites, in certam & integram aciem miscerent. Ceterum tanta strages hominum armorumque locum, in quo steterant paullo ante auxiliares, compleverat; ut propè difficilior transitus esset, quam per confertos hostes fuerat: itaque qui primi erant hastati, per cumulos corporum armorumque, & rabem sanguinis, qua quisque poterat, sequentes hostem, & signa & ordines confuderunt. principum quoque signa fluctuari ceperant, vagam ante se cernendo aciem. Quod Scipio ubi vidit, receptui propere canere hastati

capere: omnia unius virtute & consilio Scipionis facta, velut fatalem eura ducem in exitum suspensum horrebant.

XXIX. Jam Adrumetum venerat Annibal. unde ad reficiendum ex jactatione maritima, militum paucis diebus sumptis, excitus paucis opaculis omnia circa Carthaginem obtineri armis afferentium, magnis itineribus Zamam contendit. Zama quique dierum iter ab Carthagine abest, inde promissis speculatores, quum excepti à custodibus Romanis deducti ad Scipionem essent, traditos eos ut alienis militum, iussisque transito, mense, visere omnia, & per castra, quæ vellent, circumduci iussit: percunctatusque, satim per commodum omnia explorasset, datis qui prosequerentur, retro ad Annibalem dimisit. Annibal nihil quidem eorum, quæ monciabantur, (nam & Masinissam cum sex millibus peditum, quatuor equitum venisse eo ipso forte die, afferbant) læto animo audivit; maxime hostis fiducia, quæ non de nihilo profecto concepta est, percussit. Itaque quaquam & ipse causa belli ejus erat, & adventu suo turbaverat & postis inducias, & spem foderat; tamen, si integer, quàm si victus, petere pacem, sequora impetrari posse ratus, nuntium ad Scipionem misit, ut colloquendi scum potestatem faceret. Id utrum sua sponte fecerit, an publico consilio, nostrum curatissimè habeo. Valerius Antias primo consilio victum eum à Scipione, quo duodecim milia veteranorum in acie sunt, exisse, nullis & septingenti capti, legatum cum aliis decem legatis tradit in castra ad Scipionem missa. Germanum Scipio quædam intelligens, quædam abiecit, tamen, ut quædam duceret

duces castra protulerunt, ut coire ex propinquo possent. Scipio haud procul Nedagara urbe, tum ad cetera loco opportuno, tum quod aquatio intra telli conjectum erat, confedit. Annibal tumultum à quatuor millibus inde, tutum commodumque alloqui, nisi quod longinquæ aquationis erat, cepit. ibi in medio locus conspectus undique, ne quid insidiarum esset, delectus.

XXX. Summotis pari spatio armatis, cum singulis interpretibus congressi sunt non suæ modò ætatis maximi duces, sed omnis ante se memoriæ, omnium gentium cuilibet regum imperatorumve pares. Paullisper alter alterius conspectu, admiratione mutua prope attoniti, conticuere. Tum Annibal prior: *Si hoc ita fato datum erat, ut qui primus bellum intuli populo Romano, quique toties propè in manibus victoriam habui, is ultro ad pacem petendam venirem; lator, te mihi sorte potissimum datum, à quo peterem. Tibi quoque inter multa egregia non in ultimis laudum hoc fueris, Annibalem, cui tot de Romanis ducibus victoriam Dii dedissent, tibi cessasse: teque huic bello, vestris prius, quàm nostris, cludibus insigni, finem imposuisse. Hoc quoque ludibrium casus ediderit fortuna, ut cum patre tuo consule ceperim arma, cum eodem primum Romano imperatore signa contulerim, ad filium ejus inermis ad pacem petendam veniam. Optimum quidem fuerat, eam patribus nostris mentem datam ab Diis esse, ut & vos Italia, & nos Africa imperio contenti essemus. neque enim ne vobis quidam Sicilia atque Sardinia satis digna pretia sunt pro tot obusibus, tot exercitiis, tot tam egregiis amissis ducibus. Sed præterita magis reprehendi possunt, quàm*

saddi, & homines utique inquiri. *Cetera, quæ ad offens, astimanda Scipioni permitti: atque ita pecunia luere Carthaginienses.* Sunt qui Annibalem ex acie ad mare pervenisse, inde præparata navè ad regem Antiochum extemplo profectum tradant: postulantique ante omnia Scipioni, ut Annibal sibi tradoretur, responsum esse, Annibalem in Africa non esse.

XXXVIII. Posteaquam redierunt ad Scipionem legati; quæ publica in navibus fuerant, ex publicis descripta rationibus quæstores, quæ privata profiteri domini jussi; pro ea summa pecuniæ viginti quinque millia pondo argenti præsentis exacta: induciæque Carthaginiensibus datæ in tres menses. Additum, ne per induciarum tempus alio usquam quam Romam mitteret legatos: & quicumque legati Carthaginem venissent, ne ante dimitterent eos, quam Romanum imperatorem, qui, & quæ petentes venissent, certiores facerent. Cum legatis Carthaginiensibus Romam missi L. Veturius Philo, & M. Marcius Ralla, & L. Scipio imperatoris frater. Post eos dies committatus ex Sicilia Sardiniaque tantam vililitatem annonæ effecerunt, ut pro vectura frumentum mercator nautis relinqueret. Romæ ad truncium primum rebellionis Carthaginiensium trepidatum fuerat; jussusque erat Tib. Claudius maturè in Siciliam classem ducere, atque inde in Africam trajicere: & alter consul M. Servilius ad urbem morari, donec, quo statu res in Africa essent, sciretur. Segniter omnia in comparanda deducendaque classe ab Tib. Claudio consule facta erant; quoddam Patres de pace Scipionis potius arbitrium esse, quibus legibus daretur, quam

cam, animus. Novi vobis spiritus magnos magis quam utiles, mihi talis aliquando fortuna affulsit. Quod si in secundis rebus bonam quoque mentem darent Dii; non ea solis qua evenissent, sed etiam ea qua evenire possent, reputavimus. Ut omnium obliviscaris aliorum, satis ego documenti in omnes casus sum. Quem modo castris inter Anienem atque urbem vestram positis, ac jam propè scandentem moenia Roma videras; hic cernis, duobus fortissimis viris fratribus clarissimis imperatoribus orbatum, ante moenia propè obfessa patria, quibus terrui vestram urbem, ea pro mea deprecantem. Maxima cuique fortuna minimè credendum est. In bonis tuis rebus, nostris dubiis, tibi ampla ac speciosa danti est pax: nobis petentibus magis necessaria, quam honesta. Melior tutiorque est certa pax, quam sperata victoria. hac in tua, illa in Deorum manu est. Ne tot annorum felicitatem in unius hora derideris discrimen. Cum tuas vires, tum vim fortune, Martemque belli communem propone animo. Utinamque ferrum, corpora humana erunt, nusquam minus, quam in bello, eventus respondens. Non tantum ad id, quod data pace jam habere potes, si praelio vincas, gloria adiaceris; quantum ademeris, si quid adversi eveniat. Simul parva ac sperata decora unius hora fortuna evertere potest. Omnia, in pace iungenda tua potestatis sunt. P. Corneli: tunc ea habenda fortuna erit, quam Dii dederint. Inter pauca felicitatis virtutisque exemplo M. Atilius quondam in hac eadem terra fuisse, si victor pacem potentibus dedisset patribus nostris: sed non statuenda tandem felicitatis modum, nec cohibendo

bibendo effrenante se fortissimam, quoniam ab illis clausus erat, eo facilius caruit. Est quidam ejusque dat, non qui petit, condiciones dicere pacis. Sed fortitan non indigni sumus, qui nobismetipsis modicam propinquemus. Non recusamus, quia annua, propter qua bellum initum est, vestra sint, Sicilia, Sardinia, Hispania, quicquid insularum toto inter Africam Italianamque continetur mari: Carthaginienses, inclasi Africa littoribus, vos (quando ista Dñs placuit) externa etiam terra marique videamus regentem imperia. Haud negaverim, propter non nimis sincera petitam aut expectatam neque pacem, suspectam esse vobis Punicam fidem, multum, per quos positum sit, ad fidem tuendam pacis pertinet, Scipio. Vestrum quoque (ut audio) patres nonnihil etiam ob hoc, quia parum dignitatis in legatione erat, negaverunt pacem. Annibal peto pacem: qui neque patere mihi nisi utilem crederem: & propter eandem utilitatem suabor eam, propter quam petii. & quemadmodum, quia à me bellum capsum est, ne quem ejus poeniteret, quoad ipsi invidere Dei, prestiti, ita amiser, ne quem pacis per me parte poenirent.

XXXI. Adversus hæc imperator Romanus in hanc sepe sententiam respondit. Non me fallabas, Annibal, adventus tui spe Carthaginienses & presentem induciarum fidem & spem pacis turbasse: neque tu id sane dissimulas, qui de conditionibus superioribus pacis omnia subtrahas, præter ea, quæ jam pridem in nostra potestate sunt. Ceterum si tibi cura est, sentire cives tuos, quanto per te opere leventur: sic mihi laborandum est, ne, qua

vobis populumque vobis subtracta ex conditionibus
 pacis, et paucis perficere debeant. Indigni, quibus
 eadem pacem conditis, nec eadem propositis vobis fraus,
 et patitis. Neque patres nostri priores de Sicilia, neque
 nos de Hispania fecimus bellum. Et nonne Mithridati
 morum facinororum periculum, et nonne Sygambri excidi-
 tum nobis pia ac iusta inuenerunt arma. Vis la-
 tuisse, et tu ipse faceris. Et Dii testes sunt: qui
 et illius belli exitum fecerunt, et hoc fasque dede-
 rant, et huius dant, et dubitat. Quod ad me
 attinet, et humana infirmitatis memini, et vim
 factura reputo, et omnia, quatenus agimus, sub-
 jectum esse mille casibus scio. Ceterum quemadmo-
 dum superbo et violenter me faceret facere, si,
 priusquam in Africam trajecissem, de tua voluntate
 cadentem Italia, et imposito in naves exercitum ip-
 sum venientem ad pacem petendam aspernaret: sic
 nunc, quum prope manus confecta resistantem ac
 tergiversantem in Africam attraxerim, nulla sum
 tibi venecundia obstrictus. Proinde si quid illi ea,
 in qua tunc pax convenitura videbatur, (quae sint,
 nescis) multa navium cum commentis per inutiles
 expugnationum, legatorumque violatorum adjicitur;
 est quod referam ad consilium. Sin nulla quoque gra-
 via videntur, bellum parare, quoniam pacem pari
 non potuisti. Ita infecta pax, ex colloquio ad su-
 perum, quum se recepissent, frustra verba pactata re-
 nunciant, armis decernendum esse, habendamque
 eam fortunam, quam Dii dedissent.

XXXII. In castra ut est ventum, pronunciant
 ambo, Arma expeditis milites, animosque non su-
 premum certamen, non in amum dicens, sed in per-
 petuum

fricam trajiceret: consul mari, Scipio eodem, quo adhuc, jure imperii terra rema gereret. Si conditiones convenirent pacis, tribuni plebis populum rogarent, utrum consulem, an P. Scipionem, juberent pacem dare: & quem, si deportandus exercitus victor ex Africa esset, deportare. Si pacem per P. Scipionem dari, atque ab eodem exercitum deportari jussissent, ne consul ex Sicilia in Africam trajiceret. Alter consul, cui Italia evenisset, duas legiones à M. Sextio prætor acciperet.

XLI. P. Scipioni cum exercitibus, quos haberet, in provincia Africa prorogatum imperium. Prætori M. Valerio Faltoni duæ legiones in Brutiis, quibus C. Livius priore anno præfuerat, deceret. P. Atilius prætor duas legiones in Sicilia ab Cn. Tremellio acciperet. Legio una M. Fabio in Sardiniam, quam P. Lentulus prætor habuisset, decerneretur. M. Servilio prioris anni consuli cum suis duabus item legionibus in Etruria prorogatum imperium est. Quod ad Hispanias attineret, aliquot jam annos ibi L. Cornelium Lentulum & L. Manlium Acidinum esse. uti consules cum tribunis agerent, si eis videretur, ut plebem rogarent, cui juberent in Hispania imperium esse. is ex duobus exercitibus in unam legionem conscriberet Romanos milites, & in quindecim cohortes socios Latini nominis, quibus provinciam obtineret: veteres milites L. Cornelius & L. Manlius in Italiam deportarent. Cornelio consuli quinquaginta navium classis ex duabus classibus, Cn. Octavii, quæ in Africa esset, P. Villii, quæ Siciliæ oram tuebatur, decreta: ut quas naves vellet, deligeret. P. Scipio quinquaginta longas naves habuit, quas habuissent, quibus

quibus si Cn. Octavium, sicut præfuisset, præesse vellet, Octavio propræto in eum annum imperium esset. si Lælium præficeret, Octavius Romam decederet: reduceretque naves, quibus proconsuli usus non esset. Et M. Fabio in Sardiniam decem longæ naves decretæ. Et consules duas legiones urbanas scribere iussu: ut quatuordecim legionibus eo anno, centum navibus longis respubl. administraretur.

XLII. Tum de legatis Philippi & Carthaginensium actum. Priores Macedonas introduci placuit, quorum varia oratio fuit: partim purgantium quæ questi erant missi ad regem à Roma legati de populatione sociorum: partim ultro accusantium quidem & socios populi Romani, sed multo infestius M. Aurelium; quem ex tribus ad se missis legatis delectu habito substituisse, & se bello lacesse contra fœdus, & sæpe cum præfectis suis signis collatis pugnasse: partim postulantium, ut Macedones, duxque eorum Sopater, qui apud Annibalem mercede militassent, captique in vinculis essent, sibi restituerentur. Adversus ea M. Furius, missus ad idipsum ab Aurelio ex Macedonia, disseruit: *Aurelium relictum, ne socii populi Romani fessi populationibus atque injuriis ad regem deficerent, finibus sociorum non excessisse: dedisse operam, ne impune in agros eorum transcenderent populatores. Sopatrum ex purpuratis & propinquis regis esse. eum cum quatuor millibus Macedonum & pecunia missum nuper in Africam esse Annibali Carthaginensibusque auxilio.* De his rebus interrogati Macedones quum perplexè responderent, ipsi antè responsum tulerunt: *Bellum querere regem, & si pergat,*

propediem inventurum. Dupliciter ab eo fœdus violatum: & quod sociis populi Romani injurias fecerit, bello armisque laceffiverit: & quod hostes auxiliis & pecunia juverit. Et P. Scipionem rectè atque ordine videri fecisse & facere, quod eos, qui arma contra populum Romanum ferentes capti sunt, hostium numero in vinculis habeat: & M. Aurelium à republica facere, gratumque id senatui esse, quod socios populi Romani, quando jure fœderis non posset, armis tœatur. Cum hoc tam tristi responso dimissis Macedonibus, legati Carthaginienses vocati. quorum ætatibus dignitatibusque conspectis, (nam longè primî civitatis erant) tum pro se quisque dicere, verè de pace agi. Insignis tamen inter ceteros Asdrubal erat, (Hædum populares cognomine appellabant) pacis semper auctor, adversusque factioni Barcinæ. Eo tum plus illi auctoritatis fuit, belli culpam in paucorum cupiditatem à republica transferenti, qui quum varia oratione usus esset, nunc purgando crimina; nunc quædam fatendo, ne impudenter certa negantibus difficilior venia esset; nunc monendo etiam Patres conscriptos, ut rebus secundis modè ac moderatè uterentur: Si se atque Hannonem audîssens Carthaginienses, & tempore uti voluissent, duros fuisse pacis condiciones, quas tunc peterent. Raro simul hominibus bonam fortunam bonamque mentem dari. Populum Romanum eo irruentem esse, quod in secundis rebus sapere & consulere meminerit. &, Hercule, mirandum fuisse, si aliter facerent. Ex insolentia, quibus nova bona fortuna sit, impotentes letitia insanire: populo Romano usitata ac propè jam obsoleta ex victoria gaudia esse, ac plus pene parcendo victis, quàm

vita-

vincendo, imperium auxisse. Ceterorum miserabilior oratio fuit, commemorantium, Ex quantis opibus quò recidissent Carthaginiensium res. nihil eis, qui modo orbem prope terrarum obtinuissent armis, supereffe, præter Carthaginis mœnia. Iis inclusos, non terra, non mari quicquam sui juris cernere. Urbem quoque ipsam, ac penates ita habituros, si non in ea quoque, quo nihil ulterius sit, scire populus Romanus velit. Quum flecti misericordia Patres appareret, senatorum unum, infestum perfidæ Carthaginiensium, fucclamasse ferunt, Per quos Deos fœdus isturi essent, quum eos, per quos ante istum esset, fœdissent? Per eosdem, inquit Asdrubal, qui tam infæsti sunt fœdera violantibus.

XLIII. Inclinatorum omnium ad pacem animis, Cn. Lentulus consul, cui classis provincia erat, senatusconsulto intercessit. Tum Manius Acilius & Q. Minucius tribuni plebis ad populum tulerunt, Vellent juberentne senatum decernere, ut cum Carthaginiensibus pax fieret? & quem eam pacem dare, quemque ex Africa exercitus deportare juberent? De pace, uti rogassent, omnes tribus jussurunt: pacem dare P. Scipionem, eundem exercitus deportare. Ex hac rogatione senatus decrevit, ut P. Scipio ex decem legatorum sententia pacem cum populo Carthaginiensi, quibus legibus ei videretur, faceret. Gratias deinde Patribus egere Carthaginienses: petieruntque, ut sibi in urbem introire, & colloqui cum civibus suis liceret, qui capti in publica custodia essent: esse in iis partim propinquos, amicosque suos, nobiles homines; partim ad quos mandata à propinquis haberent. Quibus conventis, quum rursus peterent, ut sibi quos

vellent ex iis redimendi potestas fieret, iussu nomina edere. & quum ducentos ferme ederent, senatusconsultum factum est, *Ut legati Romani ducentos ex captivis, quos Carthaginienses vellent, ad P. Cornelium Scipionem in Africam deportarent: nunciarentque ei, ut, si pax convenisset, sine pretio eos Carthaginiensibus redderet.* Feciales quum in Africam ad foedus ferendum ire juberentur, ipsis postulantis, senatusconsultum in hæc verba factum est: *Ut prius lapides felices, priusque verbenas focum ferrent; ut prætor Romanus his imperaret, ut foedus ferrent, illi præterea sagmina poscerent.* Herbarum id genus ex arce sumptum dari fecialibus solet. Ita dimissi ab Roma Carthaginienses, quum in Africam venissent ad Scipionem, quibus antè dictum est legibus, pacem fecerunt. Naves longas, elephantos, perfugas, fugitivos, captivorum quatuor millia tradiderunt. inter quos Q. Terentius Culleo senator fuit. Naves provectas in altum incendi iussit. quingentas fuisse omnis generis, quæ remis agerentur, quidam tradunt, quarum conspectum repente incendium tam lugubre fuisse Poenis, quàm si ipsa Carthago arderet. De perfugis gravius, quàm de fugitivis, consultum. nominis Latini qui erant, securi percussi: Romani in crucem subleati.

XLIV. Annis antè quadraginta pax cum Carthaginiensibus postremo facta erat. Q. Lutatius, A. Manlius consulibus. bellum initum annis post tribus & viginti, P. Cornelio, Ti. Sempronio consulibus. Finitum est septimodecimo anno, Cn. Cornelio, P. Ælio Peto consulibus. Saepè postea fecerunt Scipionem dimisse: Tà. Claudii priorem repitatem,

dicatent, deinde Cn. Cornelii, fuisse in mora, quo minus id bellum exitio Carthaginis finiret. Carthaginensibus quum prima collatio pecuniae distribuita bello exhaustis difficilis videretur, maestusque et stertus in curia esset, videntem Annibalem ferunt conspectum, cujus quum Afrubal Hædus risum increparet in publico factu, quum ipse lacrimatum oculis esset, *et quomodo modum eris habebis cornu nulli, inquit, si et minus intus cerui possis, facili vultu appareris, non duri, sed prope amantissimi coram teo, quomodo increpare, rigido vultu, quod utique nunquam in te est intemperantia; quibus vestra ista modestia itaque adhorrens invidiam facit. Tunc subito dicit, quum intemperantia vultu, intempeste sermone, interdictionem universis tollit. Ille ubi videtur condonatus. Nec esse in eis alio vestro consilio ab Romanis certatis. Nulla magis vicina illi quiescere potest, si forte hostium non habet, domi inerte: ne prevalens corpora ab internis angustis tunc videntur, sed sola ipsa vicina ostenduntur. Tunc minus ex publicis male sentiat, quoniam ad privatas res pertinet: nec in eis quicquam certis, quoniam pecunia daturus, summus. Denique quum spolia videret Carthaginis decubantem, quomodo intempeste sint ut videtur agere inter res amplexus gentis: Africæ coram te, vultu ingenuis. nunc, quia tributus ex privato conferendus est, nunquam in publico fuisse completis. Quam roror, ut propulsum sentiant brevissime in male vos habet incensum. Ille Annibal spem Castellanicae. Scipio, conuocato aduocato, Mississimam ad regnum patrum Carthage oppido, et totius orbis agrisque, que ex regno Syphace in populi Romani potestatem venissent.*

adjectis donavit. Cn. Octavium classem in Siciliam ductam Cn. Cornelio consuli tradere jussit. legatos Carthaginiensium Romam proficisci, ut, quæ ab se ex decem legatorum sententia pacta essent, ea Patrum auctoritate populique jussu confirmarentur.

XLV. Pace terra marique parta, exercitu in naves imposito, in Siciliam Lilybæum trajecit. inde magna parte militum in navibus missa, ipse per lætam pace non minùs quàm victoria Italiam, effusis non urbibus modò ad habendos honores, sed agrestium etiam turba obsidente vias, Romam pervenit, triumphoque omnium clarissimo urbem est invectus. Argenti tulit in ærarium pondo centum millia viginti tria. militibus ex præda quadragenos æris divilit. Morte substractus spectaculo magis hominum, quàm triumphantis gloriæ, Syphax est; Tibure haud ita multo antè mortuus, quò ab Alba traductus fuerat. conspecta mors tamen ejus fuit; quia publico funere est elatus. Hunc regem in triumpho ductum Polybius, haudquaquam spernendus auctor, tradit. Secutus Scipionem triumphantem est, pileo capiti imposito, Q. Terentius Culleo, omnique deinde vita, ut dignum erat, libertatis auctorem coluit. Africanum cognomen militaris priùs favor, an popularis aura celebraverit; an, sicuti Felicis Sullæ, Magnique Pompeji, patrum memoria, coceptum ab assentatione familiari sit, parum compertum habeo. Primus certè hic imperator nomine victæ ab se gentis est nobilitatus: exemplo deinde hujus, nequaquam victoria pares, insignes imaginum titulos, claraque *agnomina* familiæ fecere.

LIBER XXXI.

E P I T O M E.

XIV. **B**ELLI adversus Philippum Macedonia regem, quod intermissum erat, repetiti causa feruntur ha. Tempore Initiorum duo juvenes Acarnanes, qui non initiati erant, Athenas venerunt, & in sacrarium Cereris cum aliis popularibus suis intraverunt. ob hoc, tanquam nefas summum commisissent, ab Atheniensibus caesi sunt. Acarnanes, mortibus suorum commoti, ad vindicandos illos auxilium à Philippo petierunt. V. Paucis mensibus post pacem Carthaginiensibus datam, quum Atheniensium, qui obsidebantur à Philippo, legati auxilium à senatu petissent, & senatus id censuisset ferendum, plebe, quod tot bellorum continuus labor gravis erat, dissentiente, tenuit auctoritas Patrum, ut socia civitati ferri opem populus juberet. VI. Bellum id P. Sulpicio consuli mandatum est: XXXV, &c. qui, exercitum ad Macedoniam ducto, equestribus praeliis cum Philippo prospere pugnavit. XVI, &c. Abydeni à Philippo obsessi, ad exemplum Saguntinorum, suos seque occiderunt. XXI. L. Furius praetor Gallos Insubres rebellantes, & Amilcarem Poenam, bellum in ea parte molientem, acie vicit. Amilcar eo bello occisus est, & millia hominum triginta quinque. XV, &c. Prater ea expedi-

*tiones Philippi regis, & Sulpicii consulis, expugnationesque urbium ab utroque factas continet. XLVI. Sulpicius consul, adjuvantibus rege Attalo & Rhodiis, bellum gerebat. XLIX. Triumphavit de Gal-
lis L. Furius praesor.*

I.

E quoque juvat, velut ipse in parte laboris ac periculi fuerim, ad finem belli Punici per-
venisse. nam etsi profiteri ausum, perscripturum res omnes Ro-

Ante Chr.

201.

V. C. 551.

manas, in partibus singulis tanti operis farigari minime convenit; tamen quum in mentem venit, tres & sexaginta annos (tot enim sunt à primo Punico ad secundum bellum finitum.) aequè multa volumina occupasse mihi, quàm occuparint quadringenti octoginta octo anni à condita urbe ad Appium Claudium consulem, qui primus bellum Carthaginiensibus intulit; jam provideo animo, velut qui proximo littori vadis inducti mare pedibus ingrediuntur, quicquid progredior, in vastiorem me altitudinem, ac velut profundum invehì, & crescere pene opus, quòd prima quæque perficiendo minui videbatur. Pacem Punicam bellum Macedonicum excepit; periculo haudquaquam comparandum, aut virtute ducis, aut militum robore: claritate regum antiquorum, vetustæque fama gentis, & magnitudine imperii, quo multam quondam Europæ, majorem partem Asiæ obtinuerant armis, propè nobilius. Ceterum coeptum bellum adversus Philippum decem ferme ante annis, tricennio prius depositum erat: quum Ætoli

8.

&c belli &c pacis fuissent causa. vacuos deinde pace Punica jam Romanos, & infensos Philippo, cum ob infidam adversus Aetolos aliosque regionis ejusdem socios pacem, tum ob auxilia cum pecunia nuper in Africam missa Annibali Porcisque, preces Atheniensium, quos agro pervastato in urbem compulerat, excitaverunt ad renovandum bellum.

II. Sub idem fere tempus & ab Attalo rege & Rhodiis legati venerunt, nuntiantes Asiae quoque civitates sollicitari. His legationibus responsum est, curae Asianam rem senatui fore. Consultatio de Macedonico bello integra ad consules, qui tunc in praelio cum Bojis erant, rejecta est. Interim ad Ptolemaeum Aegypti regem legati tres missi, C. Claudius Nero, M. Aemilius Lepidus, P. Sempronius Tuditanus: ut & annuntiarent victum Annibalem, Poenosque; & gratias agerent regi, quod in rebus dubiis, quam finitimi etiam socii Romanos desererent, in fide mansisset; & peterent, ut, si coacti injuriis bellum adversus Philippum suscepissent, pristinum animum erga populum Romanum conservaret. Eodem fere tempore P. Aelius consul in Gallia, quam audisset à Bojis ante suam adventum incursionem in agros sociorum factas, duabus legionibus subitariis tumultus ejus causa scriptis, additisque ad eas quatuor cohortibus de exercitu suo, C. Oppium praefectum socium hac tumultuaria manu per Umbriam (quam tribum Sappiniam vocant) agrum Bojorum invadere jussit. ipse eodem aperto itinere per medios montes duxit. Oppius ingressus hostium fines, prius populationes satis prospere acturo fecit: deinde deinde ad castrum Martium

facia

satis idoneo loco ad demetenda frumenta (jam enim maturæ erant segetes) profectus, neque explorato circa, nec stationibus satis firmis, quæ armatæ inermes atque operi intentos tutarentur, positis, improvise impetu Gallorum cum frumentatoribus est circumventus. Inde pavor fugaque etiam armatos cepit. Ad septem millia hominum palata per segetes sunt cæsa: inter quos ipse C. Oppius præfectus, ceteri in castra metu compulsi, inde sine certo duce consensu militari proxima nocte, relicta magna parte rerum suarum, ad consulem per saltus propè invios pervenire: qui, nisi quod populatus est Bojorum fines, & cum Ingaunis Liguribus foedus icit, nihil, quod esset memorabile, aliud in provincia quum gessisset, Romam rediit.

III. Quum primum senatum habuit, universis postulantibus, ne quam prius rem quàm de Philippo sociorumque querelis ageret; relatum extemplo est: decrevitque frequens senatus, ut P. Ælius consul, quem videretur ei, cum imperio mitteret, qui, classe accepta, quam ex Sicilia Cn. Octavio reduceret, in Macedoniam trajiceret. M. Valerius Lævinus prætor missus, circa Vibonem duodequadraginta navibus ab Cn. Octavio acceptis in Macedoniam transmisit, ad quem quum M. Aurelius legatus venisset, edocuissetque eum quantos exercitus, quantum navium numerum comparasset rex, & quemadmodum circa omnes non continentis modò urbes, sed etiam insulas, partim ipse adeundo, partim per legatos, conciret homines ad arma: majore conatu Romanis id capefendum bellum esse, ne cunctantibus iis auderet *Philippus*, quod *Pyrrhus* prius ausus ex aliquanto
minore

minore regno esset; hæc eadem scribere Aurelium consulibus & senatui placuit.

IV. Exitu hujus anni, quum de agris veterum militum relatum esset, qui ductu atque auspicio P. Scipionis in Africa bellum perfecissent; decreverunt Patres, ut M. Junius, prætor urbis, si ei videretur, decemviros agro Samniti Appuloque, quod ejus publicum populi Romani esset, metiendo dividendoque crearet. Creati P. Servilius, Q. Cæcilius-Metellus, C. & M. Servilii (Geminis ambobus cognomen erat) L. & A. Hostilii. Catones, P. Villius Tappulus, M. Fulvius Flaccus, P. Ælius Pætus, Q. Flaminius. Per eos dies P. Ælio consulum comitia habente, creati consules P. Sulpicius Galba, C. Aurelius Cotta. Prætores exinde facti Q. Minucius Rufus, L. Furius Purpureo, Q. Fulvius Gillo, Cn. Sergius Plancus. Ludi Romani scenici eo anno magnificè apparatusque facti ab ædilibus curulibus L. Valerio Flacco & L. Quintio Flaminino. biduum instauratum est: frumentique vim ingentem, quod ex Africa P. Scipio miserat, quaternis æris populo cum summa fide & gratia dividerunt. Et plebeji ludi ter toti instaurati ab ædilibus plebis, L. Apustio Fullone, & Q. Minucio Rufo, qui ex ædilitate prætor creatus erat. & Jovis epulum fuit ludorum causa.

V. Anno quingentesimo * quinquagesimo ab urbe condita, P. Sulpicio Galba, C. Aurelio consulibus, bellum cum rege Philippo initum est; paucis

Ante Chr.
200.
V. C. 552.

* Quinquagesimo secundo potius pro ratione Catoniana. Vide clar. Dodwelli Tabb. ad Dionys. Hælicar.

mensibus post pacem Carthaginiensibus datam. Omnium primum eam rem Idibus Martiis, quo die tum consulatus inibatur, P. Sulpicius consul retulit : senatusque decrevit, uti consules majoribus hostiis rem divinam facerent, quibus Diis ipsis videretur, cum precatione ea, *Quam rem senatus populusque Romanus de republica, deque incundo novo bello in animo haberet, ea res uti populo Romano, sociisque, ac nomini Latino bene ac feliciter eveniret* ; secundum rem divinam, precationemque, ut de republica, deque provinciis senatum consularent. Per eos dies, opportunè irritandis ad bellum animis, & literæ à M. Aurelio legato & M. Valerio Laevino propretore allatæ : & Atheniensium nova legatio venit, quæ regem appropinquare finibus suis nuntiaret ; brevique non agros modò, sed urbem etiam in ditione ejus futuram, nisi quid in Romanis auxilii foret. Quam pronuntiassent consules, rem divinam rite perfectam esse, & precationem admisisse Deos ; aruspices respondere, lætæque exta fuisse, & prolationem finium, victoriarumque, & triumphum portendi : tum literæ Valerii Aureliique lætæ, & legati Atheniensium auditi. Senatus inde consultum factum est, ut sociis gratiæ agerentur, quod, diu sollicitati, ne obsidionis quidem metu fidem decessissent. de auxilio mittendum respondere placere, quum consules provincias sortiti essent ; atque is consul, cui Macedonia provincia evenisset, ad populum tulisset, ut Philippo regi Macedonum, indiceretur bellum.

VI. P. Sulpicio provincia Macedonia sorte evenit. isque rogationem promulgavit ; *Vallens, jubere* Philippo regi Macedonibusque, qui sub regno
ejus

ejus essent; ab injuriis armisque illatis facili populo Romani, bellum indici. alteri consuli Aurelio Italia provincia obtigit. Prætores exinde sortiti sunt, Cn. Sergius Plancus urbanam: Q. Fulvius Gellio Siciliam: Q. Minucius Rufus Bruttios: L. Furius Purpureo Galliam. Reginio de bello Macedonico primis comitiis ab omnibus ferme centuriis antiquata est, id quum fessæ diuturnitate & gravitate belli sua sponte homines tedie laborum periculisque fecerant, tum Q. Babius, tribunus plebis, viam antiquam criminandi Patres ingressus, incusaverat bella ex bellis fieri, ne pace unquam frui plebs posset. Aegre eam rem passi Patres, hæcatusque probris in senatu tribunus plebis: & consulem pro se quisque hortari, ut de integro comitia rogationi ferendæ ediceret, castigaretque segnitiam populi; atque deceret, quanto damno dedecorique dilatio ea belli futura esset.

VII. Consul, in campo Martio comitiis habitis, priusquam centuriis in suffragium mitteret, concione advocata, *Ignovete, inquit, videmini mihi, Quirites, non, utrum bellum an pacem habeatis; vos consuli: (neque enim liberum id vobis permittet Philippus, qui terra marique ingens bellum molitur) sed utrum in Macedoniam legiones transportetis, an hostem in Italiam accipietis. Hoc quantum interfit, si unquam ante aliàs, Punico coram proximo bello exporti ipsis. Quis enim dubitat, quin, si Saguntinis abfessis fideique nostram implorantibus impigre resistamus opam, sicut patres nostri adsummis tulerant, totum in Hispaniam aversuri bellum fuerimus, quod conciliando cum sacra clade nostra in Italiam accipimus? Ne illud quidem dubium est, quin trana
ipsum*

ipsum Philippum, pactum jam per legatos literasque cum Annibale in Italiam trajicere, misso cum classe Lavino, qui ultro ei bellum inferret, in Macedonia continuerimus. & quod tunc fecimus, quum hostem Annibalem in Italia haberemus, id nunc, pulso Italia Annibale, devictis Carthaginiensibus, cunctamur facere? Patiamur expugnandis Athenis, sicut Sagunto expugnando Annibalem passi sumus, segnitiam nostram experiri regem. Non quinto inde mense, quemadmodum ab Sagunto Annibal, sed quinto inde die, quàm ab Corintho solverit naves, in Italiam perveniet. Ne aquaveritis Annibali Philippum, ne Carthaginiensibus Macedonas; Pyrrho certè equalibitis. dico, quantum vel vir viro, vel gens genti præstat. Minima accessio semper Epirus regno Macedonia fuit, & hodie est. Peloponnesum totam in ditione Philippus habet, Argosque ipsos; non vetere fama magis, quàm morte Pyrrhi nobilitatos. Nostram nunc compara. quanto magis florentem Italiam, quanto magis integras res, salvis ducibus, salvis tot exercitibus, quos Punicum postea bellum absorpsit, aggressus Pyrrhus tamen concussit, & victor prope ad ipsam urbem Romanam venit! Nec Tarentini modò, oraque illa Italia, quam majorem Graciam vocant, ut linguam, ut nomen secutos crederes, sed Lucanus, & Bruttius, & Samnis à nobis defecerunt. Hac vos, si Philippus in Italiam transmiserit, quietura aut mansura in fide creditis? Manserunt enim Punici postea bello. nunquam isti populi, nisi quum deesset ad quem desciscant, à nobis non deficiant. Si piguisset vos in Africam trajicere, hodie in Italia Annibalem & Carthaginienses hostes haberetis: Macedonia potius, quàm Italia, bellum habeat: hostium

*stium urbes agrique ferro atque igni vastentur. Ex-
perti jam sumus, foris nobis, quàm domi, feliciora
potentioraque arma esse. Ite in suffragium bene
jervantibus Diis : & qua Patres censuerunt, vos
jubete. Hujus vobis sententia non consul modò au-
ctor est, sed etiam Dii immortales, qui mihi sacrifi-
canti, precantique, ut hoc bellum mihi, senatus,
vobisque & sociis ac nomini Latino, classibus exerci-
tibusque nostris bene ac feliciter eveniret, laeta om-
nia prosperaque portendere.*

VIII. Ab hac oratione in suffragium missi,
utì rogàrat, bellum jusserunt. Supplicatio inde à
consulibus in triduum ex senatusconsulto indicta
est ; obsecratique circa omnia pulvinaria Dii, quod
bellum cum Philippo populus jussisset, id bene ac
feliciter eveniret. consulique feciales ab consule
Sulpicio, bellum quod indiceretur regi Philippo,
utrùm ipsi utique nunciari juberent ; an satis esset,
in finibus regni quod proximum præsidium esset,
eò nunciari : feciales decreverunt, utrum eorum
fecisset, rectè facturum. Consuli à Patribus per-
missum, ut, quem videretur ex iis, qui extra se-
natum essent, legatum mitteret ad bellum regi in-
dicendum. Tum de exercitibus consulum præto-
rumque actum. consules binas legiones scribere
jussit, veteres dimittere exercitus. Sulpicio, cui
novum ac magni nominis bellum decretum erat,
permisum, ut de exercitu, quem P. Scipio ex Afri-
ca deportasset, voluntarios, quos posset, duceret :
invitum ne quem militem veterem ducendi jus
esset. Prætoribus, L. Furio Purpureoni & Q. Mi-
nucio Rufo, quina millia sociùm Latini nominis
consul daret : quibus præsidium aliter Galliam, aliter
Bruttiam

Bruttios provinciam obtineret. Q. Fulvius Gilla & ipse iussus ex eo exercitu, quem P. Aelius consul habuisset, ut quisque minimè multa stipendia haberet, legere, donec & ipse quinque millia socium ac nominis Latini effecisset : id prædium Sici-
liæ provinciae esset. M. Valerio Falconi, qui prætor priori anno Campaniam provinciam habuerat, prorogatum in annum imperium est, uti prætor ipse Sardiniam trajiceret : atque de exercitu, qui ibi esset, quinque millia socium nominis Latini, qui eorum minimè multa stipendia haberet, legeret. Et consules duas urbanas legiones scribere iussi : quæ, si quod res posceret, multis in Italia pontactis gentibus Punici belli societate, itaque inde tumontibus, mitterentur. Sex legionibus Romanis eo anno usura respublica erat.

IX. In ipso apparatu belli legati ab rege Ptolemaeo venerunt, qui nuntiaverunt ; Athenienses adversus Philippum petisse ab rege auxilium. ceterum etsi communis socii sint, tamen, nisi ex auctoritate populi Romani, neque classem, neque exercitum defendendi aut oppugnandi cuiusquam causa regem in Græciam missurum esse. Vel quieturum eum in regno, si populo Romano socios defendere liceat ; vel Romanos quiescere, si malint, passurum : atque ipsam auxilia, quæ faciliè adversus Philippum tueri Athenas possent, missurum. Gratias regi ab senatu actæ, responsamque ; Inturi socios populo Romano in animo esse. si qua re ad id bellum opus sit, indicaturos regi. regnique ejus spes fore subsidia ferre ac fidelis sua reipublica esse. Munera deinde legatis in singulos quinum millium æris ex senatus-consulto missa.

reut.

rent, pararentque quæ ad bellum opus essent; civitas religiosa, in principiis maxime novorum bellorum, supplicationibus habitis jam, & obsecratione circa omnia pulvinaria facta, ne quid prætermitteretur, quod aliquando factum esset; ludos Jovi, deumque vovere consulem, cui provincia Macedonia evenisset, jussit. Moram voto publica Licinius pontifex maximus attulit, qui negavit ex incerta pecunia vovere debere. *Si in pecunia non posset in bellum usus esse; reponi statim debere, nec cum alia pecunia misceri, quod nisi factum esset, votum rite solvi non posse.* Quanquam & res, & auctor movebat; tamen ad collegium pontificum referre consilium jussus, si posset rectè votum incertæ pecuniæ suscipi posse, rectiusque etiam esse, pontifices decreverunt. Vovit in eadem verba consul, præsente maximo pontifice, quibus antea quinquennialia vota suscipi solita erant: præterquam quod tanta pecunia, quantam tum, quam solveretur, senatus censuisset, ludos, donaque factorem vovit. Toties antè ludi magni de certa pecunia voti erant: ii primi de incerta.

X. Omnium animis in bellum Macedonicum versis, repente nihil minus eo tempore timentibus Gallici tumultus fama exorta est. Insubres, Cœnomanique, & Boji, encitis Salyis, Iuvatibusque, & ceteris Ligusticis populis, Annibalem Poeno duces, qui in iis locis de Asdrubalis exercitu subsisterat, Placentiam invaserant: & direpta urbe, ne per iram magna ex parte incensa, vix duobus milibus hominum inter incendia ruinasque relictis, trajecto Pado ad Cremonam diripiendam pergunt. Vicinæ urbis auditis clades spectantem colonia deducit

ad claudendas portas, præfidiaque per muros disponenda : ut obsiderentur tamen prius quam expugnarentur ; nunciosque mitterent ad prætorem Romanum. L. Furius Purpureo, qui tum provinciæ præerat, cetero ex senatusconsulto exercitu dimisso, præter quinque millia socium ac Latini nominis, cum iis copiis in proxima regione provinciæ circa Ariminum substiterat. is tum senatui scripsit, quo in tumultu provincia esset. *Duarum coloniarum, qua ingentem illam tempestatem Punici belli subterfugissent, alteram captam ac direptam ab hostibus, alteram oppugnari. Nec in exercitu suo satis præsidii colonis laborantibus fore, nisi quinque millia socium quadraginta millibus hostium (eos enim in armis esse) trucidanda objicere velit, & tanta sua clade jam inflatos excidio colonia Romana augere hostium animos.*

XI. His literis recitatis decreverunt, ut C. Aurelius consul exercitum, cui in Etruriam ad conveniendum diem edixerat, Arimini eadem die adesse juberet : & aut ipse, si per commodum reipublicæ posset, ad opprimendum Gallicum tumultum proficisceretur ; aut L. Furio prætori scriberet, ut, quum ad eum legiones ex Etruria venissent, missis in vicem earum quinque millibus sociorum, qui interim Etruriæ præsidio essent, proficisceretur ipse ad coloniam liberandam obsidione. Legatos item mittendos in Africam censuerunt, eosdem Carthaginem, eosdem in Numidiam ad Masinissam. Carthaginem, ut nunciarent, civem eorum Amilcarem relictum in Gallia, haud satis scire ex Asdrubalis prius, an ex Magonis postea exercitu, bellum contra suos facere. exercitus Gal-

lorum.

Ilorum Ligurumque excivisse ad arma contra populum Romanum. eum, si pax placeret, revocandum illis, & dedendum populo Romano esse. simul nunciare jussi, perfugas sibi non omnes redditos esse. magnam partem eorum palam Carthagini obversari dici: quos comprehendendi conquirique debere, ut sibi ex foedere restituantur. Hæc ad Carthaginienses mandata. Masinissæ gratulari jussi, quod non patrium modo recuperasset regnum, sed parte florentissima Syphacis finium adjecta etiam auxisset. Nunciare præterea jussi, bellum cum rege Philippo susceptum, quod Carthaginienses auxiliis juvisset, injuriasque inferendo sociis populi Romani, flagrante bello Italia, coëgisset classes exercitusque in Graciam mitteri; & dissimulando copias, casissa imprimis fuisset ferrius in Africam trajiciendi. Petero, ut ad id bellum mitteret auxilia Numidarum equitum. Dona ampla data, quæ ferrent regi, vasa aurea argenteaque, toga purpurea, & palmata tunica: cum eburneo scipione, & toga prætexta cum curuli sella. jussique polliceri, si quid ei ad firmandum augendumque regnum opus esse judicasset, enixè id populum Romanum merito ejus præstaturum. Verminæ quoque, Syphacis filii, legati per eos dies senatum adierunt; excusantes errorem adolescentiamque, & culpam omnem in fraudem Carthaginiensium avertentes. Et Masinissam Romanis ex hoste amicum factum: Verminam quoque annixuram, ne officiis in populum Romanum aut à Masinissa, aut ab ullo alio vincatur. Petero, ut rex, sociusque, & amicus ab senatu appellaretur. Responsum legatis est: & patrem ejus Syphacem sine causa ex socio & amico hostem repente populi Romanæ

Romani factum: & cum ipsum rudimentum adolescentie, bello incessentem Romanos, posuisset. Itaque postea illi prius potendam à populo Romano assignatam ut rex, facinusque, & amicus appellaretur. Nominis ejus honorem pro magnis erga se regnum emeritis dare populum Romanum consuevit. legatos Romanos in Africa fore: quibus mandatum fuit, ut Vermina pacis dent leges: liberum arbitrium eis populo Romano permittente. Si quid ad eas addi, demum, mutarive vellet, rursus ab senatu ei postulandum fore. Legati cum iis mandatis in Africam missi, C. Torrentius Varro, P. Lucretius, Cn. Octavius. quinquereces singulis dant.

XII. Literæ deinde in senatu recitatæ sunt Q. Minucii prætoris, cui Bruttii provinciæ erat, pecuniam Locris ex Proserpinæ thesauris nocte clausa sublatam: nec, ad quos pertineat facinus, vestigia ulla exstare. Indignè passus senatus non cessari ab sacrilegiis: & ne Pleminium quidem, tam clarum recensque noxæ simul ac poenæ exemplum, homines detertere. Cn. Aurelio consuli negotium datum, ut ad prætorem in Bruttios scriberet: senatui placere, quæstionem de expilatis thesauris eodem exemplo haberi, quo M. Pomponius prætor triennio ante habuisset. quæ inventa pecuniâ esset, reponi. si quo minus inventum foret, expleri: ac piacularia, si videretur, sicut antè pontifices censuissent, fieri causâ expiandæ violationis ejus templi. Prodigia etiam sub idem tempus pluribus locis nunciata acciderunt. In Lucanis cœlum arsisse asserabant: Priverni sereno per diem æquum subrum solem fuisse: Lanuvii templo Sq-

spite Juvonia nocte streptum ingentem eortum.
 Jara animatum obsecro scetus pluribus locis nunc
 cialantur. in Sabinis incertus infans natus, masculus
 an femina efficit: aliter sedecim jam annorum
 item ambigua scia inventus. Frasinense si-
 gnum cum scillo capite: Sinuessi porcus cum capite
 humani natus, in Lucanis in agro publico equuleus
 cum quinque pedibus. Fœda omnia & deformia,
 eventisque in alienos fortis naturæ visa. Ante
 omnia abstinere seminares, jusque in mare ex-
 templo deportari: sicut, proximo C. Claudio, M.
 Lirio consulis deportatus fratilis prodigiū scetus
 erat. Nihil minus decemvires adire libros de
 portento eo jussit. Decemviri ex libris res di-
 vias captem, quæ proximè secundum id prodi-
 gium factæ essent, imperant. carmen præterea
 ab ter novenis virginibus cæci per urbem jussit,
 donumque Juvoni regius ferri. Ea uti fierent, C.
 Aurelius consul ex decemvirorum responso curavit.
 Carmen sicut patrum memoria Livius, ita tum
 condidit P. Licinius Tegale.

XIII. Expensis omnibus religionibus, (nam e-
 tiam Locris sacrilegium porvestigatum à Q. Minu-
 cio erat, pecuniæque ex bonis natorum in thesauros
 repem) quum consules in provincias proficisci
 vellent, privati frequentes, quibus ex pecunia,
 quam M. Valerio & M. Claudio consulibus mutu-
 am dederant, tertia pars debebatur eo anno,
 adiungit senatum: qui consules, quum ad no-
 vum bellum, quod magnæ clæssis magnisque exer-
 citibus gerendum esset, viæ stratum sufficeret,
 rogaverant esse, unde eis in præsentia solveretur.
 Senatus hæc petentes eos non sustinuit. Si in Punicum
 bellum, aculis ante, in Macedonicum quoque bel-
 lum

lum uti respublica vellet; aliis ex aliis orientibus bellis, quid aliud quàm publicatam pro beneficio tanquam ob noxam suam pecuniam fore? Quum & privati æquum postularent, nec tamen solvendo ære alieno respublica esset, quod medium: inter æquum & utile erat decreverunt, Ut, quoniam magna pars eorum agros vulgò venales esse diceret, & sibi met emptis opus esse, agri publici, qui intra quinquagesimum lapidem esset, copia iis fieret. Consules agrum aestimatores, & in jugera asses vectigales, testandi causa publicum agrum esse, imposuerunt: ut si quis, quum solvere posset populus, pecuniam habere, quàm agrum, mallet, restitueret agrum populo. Læti eam conditionem privati acceperunt. Trientius, Tabuliusque is ager, quia pro tertia parte pecuniæ datus erat, appellatus.

XIV. Tum P. Sulpicius, secundum vota in Capitolio nuncupata, paludatus cum licitoribus profectus ab urbe, Brundisium venit: & veteribus militibus voluntariis ex Africano exercitu in legiones descriptis, navibusque ex classe consulis Cornelii lectis, altera die, quàm à Brundisio solvit, in Macedoniam trajecit. Ibi ei præstò fuere Atheniensium legati, orantes, ut se obsidione eximeret. Missus extemplo Athenas est C. Claudius Cento cum viginti longis navibus, & militum copiis. neque enim ipse rex Athenas obsidebat. eo maxime tempore Abydum oppugnabat; jam cum Rhodiis & Attalo navalibus certaminibus, neutro feliciter prælio, vires expertus. Sed animos ei faciebat, præter ferociam insitam, foedus iustum cum Antiocho Syriæ rege: divitiarumque jam cum eo Ægypti opes; cui, morte audita Ptolemæi regis, ambo imminebant. Contraxerant autem sibi cum Phi-

lippo bellum Athenienses haudquaquam digna causa: dum ex vetere fortuna nihil præter animos servant. Acarnanes duo juvenes, per Initiorum dies non initiati, templum Cereris, imprudentes religionis, cum cetera turba ingressi sunt. Facile eos sermo prodidit, absurdè quædam percunctantes. deductique ad antistites templi, quum palam esset per errorem ingressos, tanquam ob infandum scelus interfecti sunt. Id tam foedè atque hostiliter factum gens Acarnanum ad Philippum detulit: impetravitque ab eo, ut, datis Macedonum auxiliis, bellum se inferre Atheniensibus pateretur. Hic exercitus, primò terram Atticam ferro ignique depopulatus, cum omnis generis præda in Acarnaniam rediit. & irritatio animorum ea prima fuit. postea justum bellum decretis civitatis ultro indicendo factum. Attalus enim rex Rhodiique, secuti cedentem in Macedoniam Philippum, quum Eginam venissent; rex Piræcum, renovandæ firmandæque cum Atheniensibus societatis causa, trajecit. Civitas omnis obviam effusa cum conjugibus ac liberis, sacerdotes cum insignibus suis intrantem urbem, ac Dii propè ipsi exciti sedibus suis exceperunt.

XV. In concionem extemplo populus vocatus, ut rex, quæ vellet, coram ageret. deinde ex dignitate magis visum, scribere eum, de quibus videretur, quàm præsentem aut referendis suis in civitatem beneficiis erubescere, aut significationibus acclamationibusque multitudinis, assentatione immodicâ pudorem onerantis. In literis autem, quæ missæ in concionem recitatæ sunt, commemoratio erat beneficiorum primùm in civitatem so-

ciam : deinde rerum, quas adversus Philippum gessisset : ad postremum adhortatio, capeffendum bellum, dum se, dum Rhodios, tum quidem dum etiam Romanos haberent. nequicquam postea, si tum cessassent, prætermiffam occasionem quassituros. Rhodii deinde legati auditi sunt, quorum recens erat beneficium, quod naves longas quatuor Atheniensium captas nuper à Macedonibus, recuperatasque remiserant. Itaque ingenti consensu bellum adversus Philippum decretum. Honores regi primùm Attalo immodici, deinde & Rhodiis habiri, tum primùm mentio illata de tribu, quam Attalida appellarent, ad decem veteres tribus addenda. & Rhodiorum populus corona aurea virtutis gratia donatus, civitasque Rhodiis data, quemadmodum Rhodii prius Atheniensibus dederant. Secundùm hæc rex Attalus Æginam ad classem se recepit. Rhodii Ciam ab Ægina, inde per insulas Rhodum navigarunt : omnibus, præter Andrum, Parumque, & Cythnum, quæ præfidiis Macedonum tenebantur, in societatem acceptis. Attalum Æginæ missi in Ætoliam nuncii, expectatique inde legati aliquamdiu nihil agentem tenuere. & neque illos excire ad arma potuit, gaudentes utcumque composita cum Philippo pace : & ipse, Rhodiique, si institissent tunc Philippo, egregium liberatæ per se Græciæ titulum habere potuissent ; patiendo rursus eum in Hellespontum trajicere, occupantemque Græciæ opportuna loca vires colligere, bellum aluere ; gloriamque ejus gesti perfectæque Romanis concesserunt.

XVI. Philippus magis regio animo est usus :
qui quam Attalum Rhodiosque hostes non susti-
-nisset.

nuisset. ne Romano quidem, quod imminere; bello territus, Philocle quodam ex præfectis suis, cum duobus millibus peditum, equitibus ducentis, ad populandos Atheniensium agros misso, classe tradita Heraclidi, ut Maroneam peteret, ipse terra eodem, cum expeditis duobus millibus peditum, equitibus ducentis, pergit. & Maroneam quidem primo impetu expugnavit: Ænum inde cum magno labore, postremo proditione Ganymedis præfecti Prolemæi cepit. deinceps alia castella, Cypselæ, & Doriscon, & Serrheum, occupat. inde progressus ad Chersonesum, Elaunta & Alopeconnesum, tradentibus ipsis, recipit. Callipolis quoque & Madytos dedita, & castella quædam ignobilia. Abydeni, ne legatis quidem admissis, regi portas clauferunt. ea oppugnatio diu Philippum tenuit: eripique ex obsidione, ni cessatum ab Attalo & Rhodiis foret, potuerunt. Attalus trecentos tantum milites in præsidium, Rhodii quadriremem unam ex classe, quum ad Tenedum staret, miserunt. eodem postea, quum jam vix sustinerent obsidionem, & ipse Attalus quum trajecisset, spem tantum auxilii ex propinquo ostendit; neque terra neque mari adjutis sociis.

XVII. Abydeni primò tormentis per muros dispositis non terra modò adeuntes aditu arcebant; sed navium quoque stationem infestam hosti faciebant. postea quum & muri pars strata ruinis, & ad interiorem raptim oppositum murum cuniculis jam perventum esset; legatos ad regem de conditionibus tradendæ urbis miserunt. Paciscebantur autem, ut Rhodiam quadriremem cum sociis navalibus, Attalique præsidium emitti liceret;

atque ipsis urbe excedere cum singulis vestimentis. Quibus quum Philippus nihil pacati, nisi omnia permittentibus, respondisset: adeo renunciata hæc legatio ab indignatione simul ac desperatione iram accendit, ut, ad Saguntinam rabiem versi, matronas omnes in templo Dianæ, pueros ingenuos virginesque, infantes etiam cum suis nutricibus in gymnasium includi juberent: aurum & argentum in forum deferri: vestem pretiosam in naves Rhodiam Cyzicenamque, quæ in portu erant, conjici: sacerdotes victimasque adduci, & altaria in medio poni. ibi delecti primum, qui, ubi caesam aciem suorum pro diruto muro pugnantem vidissent, ex templo conjuges liberosque interficerent: aurum, argentum, vestemque, quæ in navibus esset, in mare deicerent: tectis publicis privatisque, quamprimum locis possent, ignes subjicerent: & se facinus perpetraturos, præeuntibus execrabile carmen sacerdotibus, jurejurando adaçti: tum militaris ætas jurare, neminem vivum, nisi victorem, acie excessurum. Hi memores Doorum adeo pertinaciter pugnaverunt, ut, quum nox proelium diremptura esset, rex prior, territus rabie eorum, pugna abstiterit. Principes, quibus atrocior pars facinoris delegata erat, quum paucos, & confectos vulnerebus ac lassitudine, superesse proelio cernebant; luce prima sacerdotes cum infulis ad urbem dedendam Philippo mittunt.

XVIII. Ante deditionem, ex iis legatis Romanis, qui Alexandriam missi erant, M. Æmilius trium consensu, minimus natu, audita obsidione *Abydenorum*, ad Philippum venit. qui questus *Athalo Rhodiisque arma illata*; & quoddam maxime

Aby-

Abydum oppugnaret, quum rex ab Attalo & Rhodis ultro se bello laceffitum diceret, *Num Abydens quoque, inquit, ultro tibi intulerunt arma?* Infuseto vera audire, ferociter oratio visa est, quatinus habenda apud regem esset. *Atque, inquit, & forma, & super omnia Romanorum virtutem eo ferociter facit.* Ego autem primum vellem vos fœderum memores servare mecum pacem. Si bello lacefferitis, mihi quoque in animo est facere, ut regnum Macedoniae nomenque, haud minus quidem Romanum, nobile bello sentias. Ita dimisso legato, Philippus, auro argentoque, quæ concervata erant, accepto, hostium præliam omnem amisit. tunc enim rabies multitudinem invasit, ut, repente proditis rati, qui pugnantes mortem occubissent, perterritumque aliis alii exprobrantes, & sacerdotibus maxime, qui, quos ad mortem devovissent, coram deditionem vivorum hosti fecissent, repente omnes ad eadem conjugum liberorumque discurrebant, seque ipsi per omnes vias æthi interficerent. Obstupescens eo furor rex suppressit impetum militum: &, *videndum se ad moriendum Abydens dare,* dixit. Quo spatio plura factiore in se victi ediderunt, quam infesti edidissent victores. nec, nisi quem vincula, aut alia necessitas mori prohibuit, quisquam vivus in potestatem venit. Philippus, imposito Abydi præsidio; in regnum rediit. Quum velut Sagæ excidium Annibal; sic Philippo Abydenorum clades ad Romanum bellum animos fecisset; nuncii occurrerunt, consulem jam in Epiro esse; & Apolloniam terrestres copias, navales Corcyram in hiberna deduxisse.

XIX. Inter hæc legati, qui in Africam missi erant de Amilcare Gallici exercitus duce, responsum à Carthaginiensibus est; nihil ultra se facere posse, quàm ut exilio eum mulcerent, bonaque ejus publicarent. Perfugas & fugitivos, quos inquirando negligens potuerint, addidisse, & de ea se missuros legatos Romam, qui senatus satisfacerent. Ducenta millia, modicum tritici Romam, ducenta ad exercitum in Macedoniam miserunt. Inde in Numidiam ad reges profecti legati, dona data Masinisse, mandataque edita. Equos mille Numida (quorum duo millia daret) accepti, ipso inanes imponendos curavit: & cum ducentis millibus modicum tritici, ducentis herdai, in Macedoniam misit. Tertia legatio ad Verminem erat. Ad quinquagesimo regni obitum progressus, ut scilicet ipsi quas vellent pacis conditiones, permitteret, necnon pacem bonam iustamque sibi cum populo Romano. Datus leges pacis, iustique ad eam confirmandam minime legatos Romam.

XX. Per idem tempus L. Cornelius Lentulus prætoris in Hispania rediit, qui quam in senatu de se per multos annos fortiter feliciterque gestas exposuisset, postulavitque ut triumphum sibi daretur, licet in subactis res triumpho dignas esse crederetur, sed exemplum à maioribus non accepisse, ut qui neque diceretur, neque censui atque prætoris esset, triumpharet. Prætoris illum Hispaniam provinciam non conficere, aut prætoris obtinuisse. Demeretur tamen ad, ut orans ubique iure, intercedente Ti. Sempinio Longo tribuno plebis, qui nihil magis idcirco majorum, aut ullo exemplo, futurum diceret.

po-

Postremo victus consensu Patrum tribunus cessit:
 & ex senatusconsulto L. Lentulus orans urbem est
 ingressus. Argenti tulit ex præda quadraginta qua-
 tuor millia pondo: auri duo millia quadringenta L.
 militibus ex præda centum viginti asses divisit.

XXI. Jam exercitus consularis ab Arretio Arimi-
 num traductus erat, & quinque millia socium La-
 tini nominis ex Gallia in Etruriam transferant. ita-
 que L. Furius magnis itineribus ab Arimino adver-
 sus Gallos, Cremonam tum obsidentes, profectus,
 castra mille quingentorum passuum intervallo ab
 hoste posuit. Occasio egregiè rei gerendæ fuit, si
 protinus de via ad castra oppugnanda duxisset. pa-
 lati passim vagabantur per agros, nullo satis firmo
 relicto præsidio, lassitudini militum timuit, quod
 raptim ductum agmen erat. Galli clamore suo-
 rum ex agris revocati, omiſſa præda quæ in mani-
 bus erat, castra repetivere; & postero die in aciem
 progressi, nec Romanus moram pugnandi fecit.
 sed vix spatium instruendi fuit: eo cursu hostes in
 proelium venerunt. Dextra ala (in alas divisum
 socialem exercitum habebat) in prima acie locata
 est: in subsidiis duæ Romanæ legiones. M. Fu-
 rius dextræ alæ, legionibus M. Cæcilius, equitibus
 L. Valerius Flaccus (legati omnes erant) præpositi.
 Prætor secum duos legatos, Cn. Lætorium & P.
 Titinnium, habebat; cum quibus circumspicere,
 & obire ad omnes hostium subitos conatus posset.
 Primò Galli, omni multitudine in unum locum
 adnixi, obruere atque obterere sese dextram alam,
 quæ prima erat, sperarunt posse. ubi id parum pro-
 ceedebat, circumvenire à cornibus, & amplecti ho-
 stium aciem (quod in multitudine adversus paucos
 facile videbatur) conati sunt. Id ubi vidit prætor,

ut & ipse dilataret aciem, duas legiones ex subsidiiis dextra lævaque alæ, quæ in prima acie pugnabat, circumdat; ædemque Deo Jovi vocit, si eo die hostes fudisset. L. Valerio imperat, ut parte duarum legionum equites, altera sociorum equitatura in cornua hostium emittat, nec circumvenire eos aciem patiatur. simul & ipse, ut extenuatam mediam diductis cornibus aciem Gallorum vidit, signa inferre confertos milites, & pertumpere ordines jubet. Et cornua ab equitibus, & medii à pedite pulsi, ac repente, quum omni parte cæde ingenti sternerentur, Galli terga vertunt, fugaque effusa repetunt castra. fugientes persecutus eques: mox & legiones insecutæ in castra impetum fecerunt. Minus sex millia hominum inde effugerunt. cæsa & capta supra quinque & triginta millia cum signis militaribus octoginta, carpentis Gallicis, multa præda oneratis, plus ducentis. Amilcar dux Pœnus eo proelio cecidit, & tres imperatores nobiles Gallorum. Placentini captivi ad duo millia liberorum capitum redditi colonis.

XXII. Magna victoria lætaque Romæ fuit. literis allatis, supplicatio in triduum decreta est. Romanorum sociorumque ad duo millia eo proelio ceciderunt: plurimi dextræ alæ, in quam primo impetu vis ingens hostium illata est. Quamquam per prætorem prope debellatum erat, consul quoque C. Aurelius, perfectis quæ Romæ agenda fuerant, profectus in Galliam, victorem exercitum à prætore accepit. Consul alter, quum autumno ferme exacto in provinciam venisset, circa Apolloniam hibernabat. ab classe, quæ Corcyræ subducta erat, C. Claudius, triremesque Romanæ (sicut antè dictum est) Athenas missæ quum Piræum pervenissent,

nissent, despondentibus jam animos sociis spem ingentem attulerant. nam & terrestres ab Corintho; quæ per Megaram incursiones in agros fieri solitæ erant, non fiebant: & prædonum à Chalcide naves, quæ non mare solum infestum, sed etiam omnes maritimos agros Atheniensibus fecerant, non modo Sunium superare, sed nec extra fretum Euripi committere apertæ mari se audebant. Superaverunt his tres Rhodiæ quadriremes: & erant Atticæ tres apertæ naves ad tædendos maritimos agros comparatæ. Hæc classe si urbs ægrique Atheniensium defenderentur, satis in præsentia existimanti Claudio esse, majoris etiam rei fortuna oblata est.

XXIII. Exsules ab Chalcide regionis injuriis pulsi attulerunt, occupari Chalcidem sine certamine ullo posse. nam & Macedonas, quia nullas in propinquo sit hostium metus, vagari passim: & opidanos, præsidio Macedonum fretos, custodiam urbis negligere. His auctoribus profectus, quamquam Sunium ita maturè pervenerit, ut inde pro-
 vchi ad primas angustias Eubœæ posset, ne superato promontorio conspiceretur, classem in statione usque ad noctem tenuit. Præhis tenebris movit: & tranquillo perfectus Chalcidem, paullo ante lucem, quæ infrequentissima urbis sunt, paucis militibus turrim proximam, murumque circa scælis cepit: alibi sopitis custodibus, alibi nullo custodiente, progressi inde ad frequentia ædificia loca, custodibus interfectis, refractaque portâ, ceteram multitudinem armatorum acceperunt. Inde in totam urbem discursum est; aucto etiam tumultu, quod circa forum ignis totam in urbem erat. Con-

flagrârunt & horrea regia, & armamentarium: cum ingenti apparata machinarum tormentorumque. cedes inde passim fugientium pariter ac repugnantium fieri coepta est. nec ullo jam, qui militaris ætatis esset, non aut cæso, aut fugato, Sopatro etiam Acarnanæ, præfecto præsidii, interfecto, præda omnis primò in forum collata, deinde in naves inposita. carcer etiam ab Rhodiis refractus: emissique captivi, quos Philippus tanquam in tutissimam custodiam condiderat. Statuis inde regis dejectis truncatisque, signo receptui dato, conscenderunt naves; & Piræum, unde profecti erant, redierunt. Quod si tantum militum Romanorum fuisset, ut & Chalcis teneri, & non deseri præsidium Athenarum potuisset; magna res principio statim belli, Chalcis & Eripius adempta regi forent. nam ut terra Thermopylarum angustia Græciam, ita mari fretum Eripus claudit.

XXIV. Demetriade tum Philippus erat. quò quum esset nunciata clades sociæ urbis, quanquam ferum auxilium peditis erat, tamen, quæ proxima auxilio est, ultionem petens, cum expeditis quinque millibus peditum & trecentis equitibus extemplo profectus, cursu prope Chalcidæa contendit; haudquaquam dubius opprimi Romanos posse. à qua destitutus spe, nec quicquam aliud, quàm ad deformè spectaculum semirutæ ac fumantis sociæ urbis, quum venisset, paucis vix, qui sepelirent bello absumptos, relictis, æquè raptim se venerat, transgressus ponte Eripom, per Boeotiam Athenas ducit; pari incepto haud disparem eventum ratus responsurum, & respondisset, ni speculator (hæm-

adromos vocat Græci. ingens est uno cursu e-
me-

mittentes spem) contemplantur regium agmen & specula quadam, praegressas nocte media Athenas pervenisset. Idem ibi sonitus eademque negligentia erat, quae Chalcidem dies ab eis paucos prodiderat. Excitati nuncio trepido & pater Atheniensium, & Demetrius praefectus nobilitis mercede militantium multorum, exprocati in forum militum, tuba signum exsequi duri iubent, ut haec audisse omnes sciant, in vadibus ad portas, pedes ad stipes discurrunt. Pugnare post horas Philippus, aliquoties tamen ante locum appropinquans urbi, conspectis luminibus turris, & fremitu hostium trepidationis (ut in tali tumultu) caudendo, sustinet signa: & considere ac conquiscentes agmina iussit, ut aperta propugnacula usurus, quando parum dotes praefuerat. Ab Diogeno accersit, quia eo, ubi in quo urbis posita, maior aliquanto potentiorque, qualem esset, esset: & intra eam utraque latus spatium, ut & oppidani dirigere aciem a fore ad portam possent, & extra limes nullo ferre passus in Academici gymnasium foret, pedes equitumque, hostium liberum spatium preberet. Ex his Athenienses, quae Attali praefidio & cohorte Diogeni, acie intra portam instructa, signa contulerunt. Quod ubi Philippus vidit, habere & hostes in potestate ratus, & die optata cedere (acque tamen illi Graecorum civitatum infestior erat) expectantem, cohortatus militem, se se invicem pugnare, firmiterque id signa, id actionem esse debere, ubi res esset, conchit in hostes equitum, non in caudam, sed etiam gloria clatus, quod impendi turba completis etiam ad spectaculum munda, confecti se pugnare, equitum de-

cebat. Aliquantum ante aciem cum equitibus paucis evehctus in medios hostes, ingentem cum suis ardorem, tum pavorem hostibus injecit. plurimos manu sua cominus eminulque vulneratos, compulsoſque in portam conſecutus & ipſe; quum majorem in anguſtiis trepidantium edidiſſet cædem, in temerario incepto tutum tamén receptum habuit. quia qui in turribus portæ erant, ſuſtinebant tela, ne in permiſtos hoſtibus ſuos conjacerent. Intra muros deinde tenentibus milites Athenienſibus, Philippus, ſigno receptui dato, caſtra ad Cynofarges (templum Herculis, gymnaſiumque, & lucus erat circumjectus) poſuit. ſed Cynofarges, & Lyceum, & quicquid ſancti amœnive ciſta urbem erat, incenſum eſt: dirutaque non teſta ſolum, ſed etiam ſepulchra: nec divini humanive juris quicquam præ impotenti ira eſt ſervatum.

XXV. Poſtero die quum primò clauſe fuiſſent portæ, deinde ſubito apertæ, quia præſidium Attali ab Ægina, Romanique ab Piræo intraverant urbem, caſtra ab urbe retulit rex tria ferme millia paſſuum. inde Eleuſinam proſectus, ſpe improviſo templi caſtellique, quod & imminet & circumdatum eſt templo, capiendi: quum handquaquam neglectas cuſtodias animadvertiſſet, & claſſem à Piræo ſubſidio venire; omiſſo incepto, Megaram, ac protinus Corinthum ducit. & quum Argis Achæorum concilium eſſe audiſſet, inopinantibus Achæis, concioni ipſi ſupervenit. Conſultabant de bello adverſus Nabin, tyrannum Lacedæmoniorum: qui, tranſlato imperio à Philopœmene ad Cycliadem, nequaquam parém illi ducem, dilapſa cernens Achæorum auxilia, redintegraverat bellum, a-

groſque

gressusque facillimum vastaret; & jam urbibus quoque erat terribilis. Adversus hunc hostem quam, quantum ex quaque civitatum militum conscriberetur, consularunt. Philippus dempturum se eis curam, quod ad Nabin & Lacedæmonios retineret, pollicitus: nec tantum agros sociorum populationibus prohibitorum, sed terrorem omnem belli in ipsam Macedoniam, ducto ad extemplo exercitu, translaturum. Illustratio quidam ingenti hominum assensu acciperetur. *His Nabin apertum est, inquit, nos vestra armis auxiliari, non meos sacros indolentem praefidis. Itaque si vobis videtur, statim parate militem, quantum ad Erevum, & Chalcidem, & Corinthum tuenda satis sit: ut, meis ab tergo satis, securus bellum Nabin infervam. & Lacedæmonios.* Non fecit Achæos, quod spectaret tam benigni pollicitationis, auxiliumque oblatum adversus Lacedæmonios: id quod, ut ostendem Achæorum juvenutem eductet ex Peloponneso, ad illigandam Romano bello gentem. & id quidem coagulare Cydiades, praetor Achæorum, nihil attinere ratus, id modo quam dixisset, non licere legibus Achæorum de alijs rebus cessare, quam propter quas convocati essent, decreto de exercitu parando adversus Nabin facto, concilium fortiter ac libere habitum dimisit: inter assentatores regios ante eam diem habitus. Philippus magnam spe depulsas, voluntariis paucis militibus conscriptis, Corinthum, atque in Atticam terram rediit.

XXVI. Per eos ipso dies, quibus Philippus in Achaja fuit, Philotes, praefectus regis, ex Euboea profectus, cum multis militibus Theorum (Macedonum)

cedonum

occisi: plures capti. Legatus, incolomi exercitu reducto ad consulem, remittitur inde extemplo ad classem.

XXVIII. Hac satis felici expeditione bello commisso, reguli ac principes accolæ Macedonum in castra Romana veniunt; Pleuratus Scerdilædi filius, & Amynder Athamanum rex, & ex Dardanis Batò, Longari filius. Bellum suo nomine Longarus cum Demetrio Philippi patre gesserat. Polli-centibus auxilla respondit consul, Dardanorum & Pleurati opera, quum exercitum in Macedoniam induceret, se usurum. Amynandro Ætolos concitandos ad bellum attribuit. Attali legatis (nam ii quoque per id tempus venerant) mandat, ut Æginæ rex, ubi hibernabat, classem Romanam oppetiretur. qua adjuncta, bello maritimo, sicut antè, Philippum urgeret. Ad Rhodios quoque missi legati, ut capefferent partem belli. Nec Philippus segnius (jam enim in Macedoniam pervenerat) apparabat bellum. Filium Perseæ, puerum admodum, datis ex amicorum numero qui ætatem ejus regerent, cum parte copiarum ad obsidendas angustias quæ ad Pelagoniam sunt, mittit. Sciathum & Peparethum, haud ignobiles urbes, ne classi hostium prædæ ac præmio essent, diruit. Ad Ætolos mittit legatos, ne gens inquieta adventu Romanorum fidem mutaret.

XXIX, Concilium Ætolorum statuta die, quod Panætolium vocant, futurum erat. Huic ut occurrerent, & legati regis iter accelerarunt, & ab consule missus L. Purius Purpureo legatus venit. Atheniensium quoque legati ad id concilium occurrerunt. Primo Macedones, cum quibus recentissi-

rum

numm. foedus erat, audiri sunt. qui, nulla nova re,
nihil se novi habere, quod afferrent, dixerunt. qui-
bus enim de causis, experta inutili societate Roma-
na, pacem cum Philippo fecisse, compositionem sangui-
fero esse eos debere? At instans inquit amicus ex le-
gatis, Romanorum imperium, ut levissimum dicam,
indidit? qui quam legatio vestris Roma responderi
ita iussisset. Quid ad nos venitis? Atoll, sine quo-
rum auctoritate pacem cum Philippo fecistis? Li-
dem nunc, ut bellum socium adversus Philippum ge-
ratis, postulat. Et ante properas nos; Et pro vobis
armis sumptis adversus cum sumptibus; namque vos
in pace esse cum Philippo putabam, etiam ut au-
xilio essetis: prout in Sicilia confederatis, iterum,
ut Syracusas oppressas ab Carthaginiensibus in libe-
tatem ducerent. In Messaniam Et Syracusas, Et
totam Siciliam ipsi habent: intelligatque provincias
non seditibus Et fessibus subsecrunt. Scilicet, so-
cietas vobis dandis legibus vestris, per magistratus et
vobis erant deditis habere, sedem hostemque li-
bere, quem vultis, habere, pacem ab bellum arbi-
trio habere vestris, sic Siciliam civitatibus, Syra-
cusas, aut Messaniam, aut Lilybæam indicium quon-
lium. Præter Romanus conventus agit, eo imperio
evocati conventus, excolto in suggestu superba iura
reddentem, stuporem terroribus vident: erga ergo,
sectores cervicibus imminenti: Et quædam aliquam
que aliam dominum serviantur. Nec ad mirari de-
bent, aut possunt: quibus Italia arbis, Ebogium,
Tarentum, Capuam, ne finitimas nominent: qua-
rum ruinis prois urbs Romana, ejusdem subiectas
videant imperia. Capua quidem, sepulchrum aq
ammonitionis Campani populi, late Et ceteri aje-

Ita ipso populo, superasti, arbo trunca, sine sonata,
sine plebe, sine magistratibus, prodigium, relicta
crudelitas habitanda, quam si doleta foret. Furor
est, si alienigena homines, plus lingua & moribus
& legibus quàm maris terrarumque spatio discreti,
has tenuerint, sperare quicquam eodem statu man-
surum. Philippi regnum efficere aliquid videtur li-
bertati vestre: qui, quum merito vestro vobis infa-
stus esset, & nihil à vobis ultra quàm pacem pe-
tuit, fidemque ludio pacis pacta desiderat? Assues-
citis his terris legiones externas, & jugum accipite:
forè ac nequaquam, quum dominam Romanum ha-
bebitis, factum Philippum queratis. Etiales, Aca-
rnanes, Macedones, ejusdem lingua homines, leues ad
contus ora acussa diiungunt coniunguntque: cum
alienigenis, cum barbaris æternum omnibus Græcis
bellum est, cuique natura aversa, qua perpetua est,
non mirabilis in idem causis, hostes sunt. Sed
cunda capis oratio non, ibi desinet. Ille eodem loco
videm homines de ejusdem Philippi pace triumphis nunc
decorant, iidem improbantibus eam pacem Roma-
nis, qui tunc pactam & compositam turbare volunt.
In qua consultatione nihil fortuna miscuit: cur vos
audetis, non video.

XXX. Secundum Macedonas, ipsi Romanis ita
concedentibus jubentibusque Athenienses, qui,
sæcra passi, iustius in crudelitatem servitiemque ro-
gis inveni poterant, introducti sunt. Deplo-
raverunt vastationem populationemque miserabilem a-
gitorum. Diæque id se quori, quod hostilis ab hoste
passi forent, (esse enim quadam belli jura, que ut
facere, ita paci, seu fas,) sæpe exuri, dirui cæta,
gravidæ hominum pecuniarumque ægis, misera magis
quàm

quodam indignis patienti esse. Verum minusero id se queri, quod is, qui Romanos alienigenas & barbaros vocet, adeo omnia simul divina humanaque iura polluerit, ut priore populatione cum inferis Diis, facienda ex eo superis bellum infartum gesserit: omnia sepulchra monumentaque diruta esse in sinibus suis, omnium nudatas matres, nullius ossa terra tegi: delubra sibi fuisse, qua quondam pagatim habitantes in parvis illis castris vicisque consecrata, ne in tantum urbem quidam contribui majores sui deorfus reliquerint, circa ea vanda templa Philippum infestis circumvenisse ignes: simulacra & truncata simulacra Deorum inter praefatos jactu posita templorum. Quibus terram alicuius fecerit, exuratum quondam, opulentumque, tandem cum, si Deos, delubra Graecumque ritum sustulit. Urbi quoque has similes deformitates fluxuras fuisse, nisi Romani subvenissent. Sed cum illi pollere urbem volentem Deo, praesentemque urbi venerandis patribus quibus Haecce Cereris templum, aditus Placae Jovis adsertumque: sed ab urbis tantis templis moesta, seditione inundata vi atque uris repulsa, in eis delubra, qua sibi religione vasa fuerint, servasse. Itaque se orare atque offerre, Aedem, ut miserec subentensum, ducibus Diis immortalibus, deinde Romanis, qui simulacrum Deo plurimum possit, bellum suscipiant.

XXXI. Tum Romanus legatus: Totam orationis meae formam Macedonibus primam, deinde Atheniensibus meam. Nam & Macedones, quum, ad compescendas Philippi insurias in tot socios nobis auctores, venissent, ultra accusanda Romanos, defenso-

dem ut accusatione potiozem haberem, effecerunt:
 & Athenienses, in Deos superos inferosque nefanda
 atque inhumana scelera ejus referendo, quid mihi
 aut cuiquam reliquerunt, quod obicere ultra possim?
 Eadem Cianos, Abydenos, Æneos, Maronitas, Tha-
 sios, Parios, Samios, Larissenses, Messenios, hinc ex
 Achaja existimate queri: graviora etiam acerbiora-
 que eos, quibus nocendi majorem facultatem habu-
 it. Nam quod ad ea attinet, qua nobis objecit; ni-
 si gloria digna sunt, fateor ea defendi non posse.
 Rhegium, & Capuam, & Syracusas nobis objecit.
 Rhegium, Pyrrhi bello, legio à nobis, Rheginis ipsi
 ut mitteremus orantibus, in presidium missa, ur-
 bem, ad quam defendendam missa erat, per scelus
 possedit. Comprobavimus ergo id facinus, an bello
 persecuti sceleratam legionem, in potestatem nostram
 redactam, tergo & cervicibus poenas sociis pendere
 quum coëgissemus, urbem, agros, suaque omnia
 cum libertate legibusque Rheginis reddidimus? Sy-
 racusani oppressis ab externis tyrannis, quo indigni-
 us esset, quum tulissemus opem, & fatigati propè
 per triennium terra marique urbe munitissima op-
 pugnanda essemus, quum jam ipsi Syracusani servi-
 re tyrannis, quàm capi à nobis mallent; captam
 iisdem armis, & liberatam urbem reddidimus.
 Neque inficias imus, Siciliam provinciam nostram
 esse, & civitates, qua in parte Carthaginiensium
 fuerunt, & uno animo cum illis adversus nos bel-
 lum gesserunt, stipendiarias nobis ac vectigales esse.
 quin contra, hoc & vos & omnes gentes scire vo-
 lumus, pro merito cuique erga nos fortunam esse.
 At Campanorum poena, de qua neque ipsi quidem
 queri

quæri possunt, nos punirent? Hi homines, quum
 pro iis bellum adversus Samnites per annos prope
 septuaginta cum magnis nostris cladibus gessissemus;
 ipsos foedere primum, deinde connubio, atque inde
 cognationibus, postremo civitate nobis conjunxissemus;
 tempore nostro adverso primi omnium Italia populo-
 rum, prasidio nostro foedere interfecto, ad Annibalem
 defecerunt: deinde indignati se obsideri à nobis, An-
 nibalem ad oppugnandam Romam miserunt. Horum
 si neque urbs ipsa, neque homo quisquam superesset,
 quis durius quam pro merito ipsorum statutum indi-
 gnari posset? Plures sibi met ipsi conscientia scelerum
 mortem conseruerunt, quam à nobis supplicio affecti
 sunt. Ceteris ita oppidum, ita agros ademimus; ut
 agrum locumque ad habitandum daremus; urbem
 anteaquam scire incertum pateremur, ut qui hodie
 videt eam, nullum oppugnatæ captæve ibi vestigi-
 um intuent. Sed quid ego Capuam dico, quum
 Carthagini vixit pacem ac libertatem dederimus?
 Magis illud est periculum, ne huius facili vitiis ig-
 noscendo, plures ob ipsam ut experendam adver-
 sus nos fortunam belli intemus. Hac pro nobis
 dicta sint, hac adversus Philippum, cuius domesticæ
 parricidia, & cognatorum amicorumque cides, &
 libidinem, intumescantem prope quàm crudelitatem,
 vos, quo propiores Macedonia estis, melius nostis.
 Quod ad vos attinet Astoris, nos pro vobis bellum
 suscepimus adversus Philippum: vos sine nobis cum
 eo pacem fecistis. Et forsitan dicatis, bello Punico
 occupatis nobis, conctos metu vos, leges pacis ab eo,
 qui tam pluri poterat, accepisse: & nos quum alia
 maiora argerent, deposuim à vobis bellum & ipsi
 omisimus. Nunc & nos, Deum benignitate Punico
 perfecto

perfecto bello, totis viribus nostris in Macedoniam incubuimus: & vobis restituendi vos in amicitiam societatemque nostram fortuna oblata est; nisi perire cum Philippo, quàm vincere cum Romanis moruissis.

XXXII. Hæc dicta ab Romano quum essent, inclinatis omnium animis ad Romanos, Dathocritus prætor Ætolorum, pecunia, ut facta est, ab rege accepta, nihil aut huic aut illi parti assensus, Res magni discriminis consiliis nullam esse tam inimicam, quàm celeritatem, dixit. Celerem obliis penitentiam, sed eandem feram atque inutilem sequi; quum precipitata raptim consilia neque revocari, neque in integrum restitui possint. Deliberationis autem ojes, cuius ipse maturitatem expectandam putaret, tempus ita jam nunc statui possit. quum legibus cautum esset, ne de pace bellave, nisi in Panatolico & Pylæico concilio ageretur, decernerent exemplo, ut præter sine fraude, quum de bello aut de pace agere vellet, advocat concilium: & quod tum referatur decernaturque, ut perinde ius ratumque sit, ac si in Panatolico aut Pylæico concilio idem esset. Dimissis ita suspensa re legatis, egregiè confultum genti aiebat. nam utrius partis melior fortuna belli esset, ad ejus societatem inclinatos. Hæc in concilio Ætolorum acta.

XXXIII. Philippus impigre terra marique parabat bellum. navales copias Demetriadem in Thesalia contraheret: Attalum, Romanamque classem principio veris ab Ægina ratus moturos, navibus maritimæque oræ præfecit Heraclidem, quem & antè præfecerat. ipse terrestres copias comparabat: magnæ se duo auxilia detraxisse Romanis credens:

ex una parte /Etolie, ex altera Dardanes, faucibus ad Pelagium à filio Perseo interclusis, Ab consule non parabatur, sed geretur jam bellum, per Dassaretiorum fines exercitum ducebat, frumentum, quod ex hibernis evasisset, integrum volentes, quod in usum militi suis esset, præsentibus agris, Oppida vicique, partim volumine, partim metu se tradidit, quosdam vi expugnatis, quosdam desertis, in montes propinques refugientibus barbaris, invasissent. Ad Lycum sancta posita prope Saronem fluvium, inde frumentorum circa herrea Dassaretiorum mittebat. Philippus consensit, quidem omnia circa, perveniens ingentem hominum cautebat, sed peram genus quam partem petisset consul, aliam equitum ad explorandum, quoniam hostes iter intrassent, misit. Idem error apud consulem erat. Movisse ex hibernis regem sciebat, quam regionem petisset ignorans. In quoque spectatum miserat equites. His dum alia ex diverso, quam diu incerta hiscebus vagantur per Dassaretios essent, tandem in unum ipse conveniunt. Neutros scellit, ut fremens procul hostium equorumque clamoribus est, hostes appropinquare. Itaque prius quam in conspectum venirent, equos armaque expellerent. nec mora, ubi primum hostem videre, concurrendi facta est, Fortè & numero & virtute, utpote læsti utrimque, hæud imparces, æquis viribus per aliquot horas pugnabant. Fatigatio ipsorum equorumque incerta victoria disiecit prælium. Macedonum quadraginta equites, Romanorum quinque & triginta ceciderunt. Neque eo magis explorati quiescam, in qua regione esset sustinui essent, aut illi ad re-

gem, aut hi ad consulem retulerunt, per transfugas cognitum est: quos levitas ingeniorum ad cognoscendas hostium res in omnibus bellis præbet.

. XXXIV. Philippus aliquid & ad caritatem suorum, & ut promptius pro eo periculum adirent, ratus profecturum se, si equitum, qui ceciderant in expeditione, sepeliendorum curam habuisset; afferri eos in castra jussit, ut conspiceretur ab omnibus funeris honos. Nihil tam incertum, nec tam inæstimabile est, quam animi multitudinis, quod promptiores ad subeundam omnem dimicationem videbatur facturum, id metum pigritiamque incussit. nam qui hastis sagittisque, & rara lanceis vulnera facta vidissent, cum Græcis Illyriisque pugnare assueti, posteaquam gladio Hispaniensi detruncata corpora, brachiis abscissis aut tota cervice defecta, divisa à corpore capita, patentiaque viscera, & foeditatem aliam vulnerum viderunt; adversus quæ tela, quosque viros pugnandum esset, pavidi vulgò cernebant. Ipsum quoque regem terror cepit, nondum justo proelio cum Romanis congressum. itaque revocato filio, præsidioque quod in Pelagoniæ faucibus erat, ut iis copiis suas augeret, Pleurato Dardanisque iter in Macedoniam patefecit. Ipse cum viginti millibus peditum, quatuor equitum, ducibus transfugis ad hostem profectus, paullo plus ducentos passus à castris Romanis tumultum propinquum Athaco fossa ac vallo communivit. ac subiecta cernens Romana castra, admiratus esse dicitur & universam speciem castrorum, & descripta suis quæque partibus, tum tendentium ordine, tum itinerum intervallis: & ne-

gasse, barbarorum ea castra ulli videri posse. Biduum consul & rex, alter alterius conatus expectantes, continuere suos intra vallum: tertio die Romanus omnes copias in aciem eduxit.

XXXV. Rex verò, tam celerem aleam universi certaminis timens, quadringentos Tralleis (Illyriorum id, sicut alio diximus loco, est genus) & Cretenses trecentos, addito iis peditibus pari numero equitum, cum duce Athenagora, uno ex purpuratis, ad laceffendos hostium equites misit. Ab Romanis, quum aberat acies eorum paullo plus quingentos passus, velites & equitum duæ ferme alæ emissæ: ut numero quoque eques pedesque hostem æquarent. Credidere regii, genus pugnae, quo assueverant, fore, ut equites invicem insequentes fugientesque nunc telis uterentur, nunc terga darent: Illyriorum velocitas ad excursiones & impetus subitos usui esset: Cretenses in invehentem se effusè hostem sagittas conjicerent. Turbavit hunc ordinem pugnandi non acrior quàm pertinacior impetus Romanorum. nam haud secus, quàm si tota acie dimicarent, & velites emissis hastis cominus gladiis rem gerebant, & equites, ut semel in hostem evecti sunt, stantibus equis, partim ex ipsis equis, partim desilientes immiscentesque se peditibus, pugnabant. ita nec eques regius equiti par erat, insuetus ad stabilem pugnam; nec pedes concursator, & vagus, & propè seminudus genere armorum veliti Romano, parmam gladiumque habenti, pariterque & ad se tuendum & ad hostem petendum armato. Non tulere itaque dimicationem; nec alia re, quàm velocitate, tutantes se in castra refugerunt.

XXXVI. Uno deinde intermisso die, quum omnibus copiis equitum levisque armaturæ pugnaturs rex esset, nocte cetratos, quos peltastas vocant, loco opportuno inter bina castra in insidiis abdiderat; præceperatque Athenagoræ & equitibus, ut, si aperto prælio procederet res, uterentur fortuna: si minùs, cedendo sensim, ad insidiarum locum hostem pertraherent. Et equestratus quidem cessit: duces cetratæ cohortis, non satis expectato signo ante tempus excitatis suis, occasionem bene gerendæ rei amiserunt. Romanus, & aperto prælio victor & tutus à fraude insidiarum, in castra sese recepit. Postero die omnibus copiis consul in aciem descendit, ante prima signa locatis elephantis, quo auxilio tum primùm Romani, quia captos aliquot bello Punico habebant, usi sunt. Ubi latentem intra vallum sensit, exprobrans metum successit. Posteaquam ne tum quidem potestas pugnandi dabatur, quia ex tam propinquis stativis parum tuta frumentatio erat, dispersos milites per agros equitibus extemplo invasuris; octo ferme inde millium intervallo tutiorem frumentationem habiturus, castra ad Octolophum (id est loco nomen) movit. Quum in propinquo agro frumentarentur Romani, primò rex intra vallum suos tenuit, ne cresceret simul & negligentia cum audacia hosti. Ubi effusos vidit, cum omni equitatu & Cretensium auxiliaribus, quantum equitum velocissimi pedites cursu æquare poterant, citato profectus agmine, inter castra Romana & frumentatores constituit signa. Inde copiis divisas, partim ad confectandos vagos frumentatores emisit, dato signo, ne quem vivum relinquerent; cum parte ipse sub-

stitit, intraque, quibus ad castra recursum videbantur hostes, obsedit. Jam passim cædes ac fugæ erat, necdum quisquam in castra Romana nunciis cladis pervenerat: quia refugientes in regiam stationem incidebant; & plures ab obsidentibus vias, quàm ab emissis ad eandem, interficiebantur. tandem inter medias hostium stationes elapsi quidam trepidi tumultum magis quàm certum nuntium intulerunt castris.

XXXVII. Consul, equitibus jussis, quæ quisque posset, opem ferre laborantibus, ipse legiones à castris educit, & agmine quadrato ad hostem ducit. Dispersi equites per agros quidem aberrarunt, decepti clamoribus aliis ex alio existentibus loco. Pars obvios habuerunt hostes. pluribus locis simul pugna cepit. Regia statio atrocissimam proelium edebat. nam & ipsa multitudine equitum pedumque propè justa acies erat: & Romanorum, quia medium obsederat iter, plurimi in eam inferebantur. Eo quoque superiores Mædones erant, quod & rex ipse hortator aderat, & Cretensium auxiliares multos ex improvise vulnerebant, conferti præparatique in dispersos & effusos pugnantes. Quod si modum in insequendo habuissent, non in præsentis modò certaminis gloriam, sed in summam etiam belli profectum foret. nunc aviditate cædis intemperantiùs insecuti, in prægressas cuncti tribunis militum cohortes Romanas incidere, & fugiens eques, ut primò signa suorum vidit, convertit in effusum hostem equos: versaque momento temporis fortuna pugne est, terga dantibus qui modò secuti erant. Multi cominus congressi, multi fugientes interfecti. nec ferro tantum peri-

ere, sed in paludes quidam coniecti profundo limo cum ipsis equis hausti sunt. Rex quoque in periculo fuit. nam ruente saucio equo præceps ad terram datus, haud multum abfuit quin jacens opprimeretur. Saluti fuit eques, qui raptim ipse desiluit, pavidumque regem in equum subjecit. Ipse, quum pedes æquare cursu fugientes non posset equites, ab hostibus, ad casum regis concitatis, confossus periit. Rex circumvectus paludes pervias inviasque trepida fuga in castra tandem, jam desperantibus plerisque incolumem evasurum, pervenit. Ducenti Macedonum equites eo proelio perire, centum ferme capri, octoginta admodum ornati equi, spoliis simul armorum relatis, abducti.

XXXVIII. Fuerunt, qui hoc die regem temeritatis, consulem segnitiae accusarent. nam & Philippo quiescendum fuisse, quum paucis diebus hostes, exhausto circa omni agro, ad ultimum inopiae venturos sciret: & consulem, quum equitatum hostium levemque armaturam fudisset, ac prope regem ipsum cepisset, protinus ad castra hostium ducere debuisse. nec enim mansuros ita perculsos hostes fuisse; debellarique momento temporis potuisse. Id dictu, quam re, ut pleraque, facilius. nam si omnibus peditum quoque copiis rex congressus fuisset, fortitan inter tumultum, quum omnes victi metuque perculsi ex proelio intra vallum, protinus inde supervadentem munimenta victorem hostem fugerent, exui castris potuerit rex. quum verò integræ copiae peditum in castris mansissent, *stationes* ante portas, praesidiaque disposita essent, *quid, nisi* ut temeritatem regia effusæ paullo ante

secuti percussos equites imitaretur, profecisset? neque enim ne regis quidem primum consilium, quo impetum in frumentatores palatos per agros fecit, reprehendendum foret, si modum prosperæ pugnae imposuisset. Eò quoque minus est mirum, tentasse eum fortunam, quod fama erat, Pleuratium, Dardanosque ingentibus copiis profectos domo, jam in Macedoniam transcendisse. Quibus si undique circumventus copiis foret, sedentem Romanum debellaturum, credi poterat. Itaque secundum duas adversas equestres pugnas multo minus tutam moram in iisdem stativis fore Philippus ratus, quum abire inde & fallere abiens hostem vellet, caduceatore sub occasum solis ad consulem misso, qui inducias ad sepeliendos equites peteret; frustratus hostem, secunda vigilia, multis ignibus per tota castra relictis, silenti agmine abiit.

XXXIX. Corpus jam curabat consul, quum venisse caduceatorem, & quid venisset, nunciatum est. responso tantum dato, manè postero die fore copiam conveniendi, id quod quaesitum erat, nox, dieique insequentis pars ad præcipiendum iter Philippo data est. montes, quam viam non ingressurum gravi agmine Romanum sciebat, petit. Consul, prima luce caduceatore datis induciis dimisso, haud ita multo post abisse hostem quum sensisset, ignarus quâ sequeretur, iisdem stativis frumentando dies aliquot consumpsit. Stuberam deinde petit, atque ex Pelagonia frumentum, quod in agris erat, convexit. inde ad Pellinam est progressus; nondum comperito, quam regionem hostes petissent. Philippus, quum primò ad Bryanium stativa

tiva habuisset, profectus inde transversis limitibus, terrorem præbuit subitum hosti. Movere itaque ex Pellina Romani, & ad Osphagum flumen posuerunt castra. Rex haud procul inde & ipse, vallo super ripam armis ducto (Erigonum incolæ vocant) consedit. inde satis comperto Eordæam petituros Romanos, ad occupandas angustias, ne superare hostes arctis faucibus inclusum aditum possent, præcessit. ibi alia vallo, alia fossa, alia lapidum congerie, ut pro muro essent, alia arboribus objectis, ita ut locus postulabat, aut materia suppeditabat, opere permuniit; atque (ut ipse rebatur) viam suapte natura difficilem, objectis per omnes transitus operibus, inexpugnabilem fecit. Erant pleraque silvestria circa, incommoda phalangi maxime Macedonum: quæ, nisi ubi prælongis hastis velut vallum ante clypeos objecit, (quod ut fiat, libero campo opus est) nullius admodum usus est. Thraces quoque romphææ, ingentis & ipsæ longitudinis, inter objectos undique ramos impediabant. Cretensium una cohors non inutilis erat: sed quæ quoque ipsa ut, si quis impetum faceret, in patentem vulnere equum, equitemque sagittas conjicere poterat; ita adversus scuta Romana nec ad trajiciendum satis magnam vim habebat; nec aperti quicquam erat quod peteret. Itaque id ut vanum teli genus senserunt esse, facti, passim tota valle jacentibus, incessabant hostem: ea majore cum sonitu, quàm vulnere ullo, pulsatio scutorum parumper succedentes Romanos tenuit. Deinde iis quoque spretis, partim testudine facta per adversos vadunt hostes: partim brevi circuitu quum in jugum collis evassissent, trepidos ex præfidiis stationibusque

tionibusque Macedonas deturbant; &, ut in locis impeditis difficili fuga, plerisque etiam obtruncant.

XL. Ita angustiarum minore certamine, quam quod animis proposuerant, superatae: & in Eordæam perventum; ubi pervastatis passim agris, in Elimeam se recepit. inde impetum in Orestidem fecit: & oppidum Celetrum est aggressus, in peninsula situm. Lacus moenia cingit: angustis faucibus unum ex continenti iter est. Primo situ ipso freti, clausis portis, imperium abnuere: deinde postquam signa ferri, ac testudine succedi ad portam; obsessasque fauces agmine hostium viderunt, priusquam experirentur certamen, metu in deditiorem venerunt. Ab Celetro in Dassaretios processit, urbemque Pelium vi cepit. servitia inde cum cetera praeda abduxit, & libera capita sine pretio dimisit, oppidumque iis reddidit, praesidio valido imposito. nam & sita opportunè urbs erat ad impetum in Macedoniam faciendos. Ita peragratis hostium agris, consul in loca jam pacata ad Apolloniam, unde orsus bellum erat, copias reduxit. Philippum averterant Aetoli, & Athamanes, & Dardanii, & tot bella repente alia ex aliis locis exorta. Adversus Dardanos, jam recipientes ex Macedonia sese, Athenagoram cum expeditis peditibus ac maiore parte equitatus misit, iussu insistere ab tergo abeuntibus, & carpendo postremum agmen seniores eos ad movendos domo exercitus efficere. Aetolos Damocritus praetor, qui morae ad decernendum bellum ad Naupactum auctor fuerat, idem proximo concilio ad arma conciverat: post famam equestris ad Ostolophum pugnae, Dardanorumque

danorumque & Pleurati cum Illyriis transitum in Macedoniam, ad hæc classis Romanæ adventum in Oreum, & super circumfusas tot Macedoniæ gentes, maritimam quoque instantem obsidionem.

XLI. Hæ causæ Damocritum Ætolosque restituerant Romanis : & Amynandro rege Athamam adjuncto profecti, Cercinium obsedere. Clauferant portas; incertum, vi, an voluntate: quia regium habebant præsidium. Ceterum intra paucos dies captum est Cercinium, atque incensum, qui supersuerant è magna clade, liberi servique inter ceteram prædam abducti. Is timor omnes, qui circumcolunt Boeben paludem, relictis urbibus, montes cœgit petere. Ætoli, inopia prædæ inde averfi, in Perræbiam, ire pergunt. Cyretias ibi vi capiunt, foedeque diripiunt. qui Malloream incolunt, voluntate in deditionem societatemque accepti. Ex Perræbia Gomphos petendi Amynander auctor erat. & imminet Athamania huic urbi, videbaturque expugnari sine magno certamine posse. Ætoli campos Thessaliæ opimos ad prædam petiere: sequente, quamquam non probante, Amynandro, nec effusas populationes Ætolorum, nec castra, quo fors tulisset loco, sine ullo discrimine ac cura muniendi posita. itaque ne temeritas eorum, negligentiaque, sibi ac suis etiam cladis aliqujus causa esset; quum campestribus locis subjicientes eos castra Phecado urbi videret, ipse paullo plus quingentorum passuum inde tumultum suis, quamvis levi munimento tutum, cepit. quum Ætoli, nisi quoddam populabantur, vix meminisse viderentur se in hostium agro esse, alii palati semier-

mes vagarentur, alii in castris sine stationibus per somnum vinumque dies noctibus æquarent, Philippus inopinantibus advenit. quem quum adesse refugientes ex agris quidam pavidum nunciassent, trepidare Damocritus, ceterique duces: & erat fortè meridianum tempus, quo plerique graves cibo sopiti jacebant. Excitare igitur alii alios, jubere arma capere, alios dimittere ad revocandos qui palati per agros prædabantur. tantaque trepidatio fuit, ut sine gladiis quidam equitum exirent, loricas plerique non induerent. Ita raptim educti, quum universi sexcentorum ægre simul equites peditesque numerum explerent, incidunt in regium equitatum, numero, animis, armisque præstantem. Itaque primo impetu fusi, vix tentato certamine, turpi fuga repetunt castra. cæsi, captique quidam, quos equites ab agmine fugientium interclusere.

XLII. Philippus, suis jam vallo appropinquantibus, receptui cani jussit. fatigatos enim equos virosque non tam proelio, quàm itineris simul longitudine, simul præpropera celeritate habebat. Itaque turmatim equites, invicemque manipulos levis armaturæ aquatum ire, & prandere jubet: alios in statione armatos retinet, opperiens agmen peditum tardiùs ductum propter gravitatem armorum. Quod ubi advenit, & ipsis imperatum, ut, statutis signis, armisque ante se positis, raptim cibum caperent, binis ternisque summum ex manipulis aquandi causa missis; interim eques cum levi armatura paratus instructusque stetit, si quid hostis moveret. Ætoli (jam enim & quæ per agros multitudo sparsa fuerat, receperat se in castra) ut defensuri munimenta, circa portas vallumque

armatos disponunt, dum quietos hostes ipsi feroces ex tuto spectabant. posteaquam mota signa Macedonum sunt, & succedere ad vallum parati atque instructi coepere, omnes repente, relictis stationibus, per averſam partem caſtrorum ad tumulum, ad caſtra Athamanum perſugunt. multi in hac quoque tam trepida fuga capti caſique ſunt Ætolorum. Philippus, ſi ſatis diei ſuper'eſſet, non dubius quin Athamanes quoque exui caſtris potuiſſent, die per proelium, deinde per diſreptionem caſtrorum abſumpto, ſub tumultu in proxima planicie conſedit; prima luce inſequentis diei hoſtem aggreſſurus. Sed Ætoli eodem pavore, quo ſua caſtra reliquerant, nocte proxima diſperſi fugerunt. Maximè uſui fuit Amynder, quo duce Athamanes itinerum periti ſummis montibus per calles ignotos ſequentibus eos hoſtibus in Ætoliam perduxerunt. non ita multos in diſperſa fuga error intulit in Macedonum equites, quos luce prima Philippus, ut deſertum tumultum vidit, ad carpendum hoſtium agmen miſit.

XLIII. Per eos dies & Athenagoras, regius præfectus, Dardanos recipientes ſe in fines adeptus, poſtremum agmen primò turbavit. dein poſteaquam Dardani converſis ſignis direxere aciem, æqua pugna juſto proelio erat. ubi ruſus procedere Dardani coepiſſent, equite & levi armatura regii, nullum talis auxilii genus habentes Dardanos, oneratos immobilibus armis, vexabant. & loca ipſa adjuvabant. Occiſi perpauci ſunt, plures vulnerati; captus nemo, quia non excedunt temere ordinibus ſuis, ſed conſertim & pugnant & cedunt. Ita damna Romano accepta bello, duabus per opportunas

portunas expeditiones coërcitis gentibus, restituerat Philippus; incepto forti, non prospero solum eventu. Minuit deinde ei fortè oblata res hostium Ætolorum numerum. Scopas princeps gentis, ab Alexandria magno cum pondere auri ab rege Ptolemæo missus, sex millia peditum & equites mercede conductos Ægyptum avexit. nec ex juventute Ætolorum quemquam reliquisset, ni Damocritus nunc belli quod instaret, nunc futuræ solitudinis admonens, (incertum cura gentis, an ut adversaretur Scopæ, parum donis cultus) partem juniorem castigando domi continuisset. Hæc ea æstate ab Romanis Philippoque gesta erant.

XLIV. Classis, à Corcyra ejusdem principio ætatis cum L. Apustio legato profecta, Malea superata, circa Scyllæum agri Hermionici Attalo regi conjuncta est. Tum verò Atheniensium civitas, cui odia in Philippum per metum jam diu moderata erant, id omne in auxilii præsentis spem effundit. nec unquam ibi desunt linguæ promptæ ad plebem concitandam. quod genus, cum in omnibus liberis civitatibus, tum præcipuè Athenis, ubi oratio plurimum pollet, favore multitudinis alitur. Rogationem extemplo tulerunt, plebesque scivit, ut *Philippi statua, imagines omnes, nominaque earum, item majorum ejus virilis ac muliebris sexus omnium tollerentur, delerenturque: dies festi, sacra, sacerdotes, quæ ipsius majorumve ejus honoris caussum instituta essent, omnia profanarentur. Loca quoque, in quibus positum aliquid inscriptumve honoris ejus caussum fuisset, detestabilia esse; neque in iis quicquam postea poni dedicarique placere eorum, quæ in loco puro poni dedicarique fas esset.* Sacerdotes publicos, quo-

quotiescumque pro populo Atheniensi, sociisque, & exercitibus, & classibus eorum precarentur, toties detestari atque execrari Philippum, liberos ejus, regnumque, terrestres navalesque copias, Macedonum genus omne, nomenque. additumque decreto, si quis quid postea, quod ad notam ignominiamque Philippi pertineret, ferret, id omne populum Atheniensem jussurum. si quis contra ignominiam, prove honore ejus dixisset fecissetve, qui occidisset eum, jure casurum. postremo inclusum, ut omnia qua adversus Pisistratidas decreta quondam erant, eadem in Philippo servarentur. Athenienses quidem literis verbisque, quibus solis valent, bellum adversus Philippum gerebant.

XLV. Attalus Romanique, quum Piræcum primò ab Hermione petissent, paucos ibi morati dies, operatique æquè immodicis ad honores sociorum, ac quæ in iram adversus hostem fuerant, Atheniensium decretis, navigant à Piræeo Andrum. & quum in portu, quem Gaureleon vocant, constitissent, missis qui tentarent oppidanorum animos, si voluntate tradere urbem quàm vim experiri malent: postquam præsidio regio arcem teneri, nec se potestatis suæ esse respondebant; expositis copiis, omnique apparatu urbium oppugnandarum, diversis partibus rex & legatus Romanus ad urbem subeunt. Plus aliquanto Græcos Romanæ signa armaque non antè visa, animique militum, tam promptè succedentium muro, terruere. Itaque fuga extemplo in arcem facta est. urbe hostes potiti, & in arce, quum biduum loci se magis quàm armorum fiducia tenuissent; tertio die pacti ipsi præsidiumque, ut cum singulis vestimentis De-
lium

hum Boeotiae transveherentur. Ea ab Romanis regi Attalo concessa: praedam ornamentaque urbis ipsi avexerunt. Attalus, ne desertam haberet insulam, & Macedonum fere omnibus, & quibusdam Andriorum, ut manerent, persuasit. postea & ab Delio, qui ex pacto transvecti eo fuerant, promissis regis, quum desiderium quoque patriae facilius ad credendum inclinaret animos, revocati. Ab Andro Cythnum trajecerunt. ibi dies aliquot oppugnanda urbe nequicquam absumpti: &, quia vix operae pretium erat, abscessere. Ad Prasias (continentis Atticae is locus est) Issaeorum viginti lembi classi Romanorum adjuncti sunt. ii missi ad populandos Carystiorum agros. cetera classis Gerastum, nobilem Euboeae portum, dum à Carysto Issaei redirent, tenuit. Inde omnes, velis in altum datis, maris medio praeter Scyrum insulam Icum pervenere. ibi paucos dies, saeviente Borea, retenti, ubi prima tranquillitas data est, Sciatum trajecere, vastatam urbem, direptamque nuper à Philippo. Per agros palati milites frumentum, & si qua alia usui esse ad vescendum poterant, ad naves retulere. praedae nec erat quicquam, nec meruerant Graeci cur diriperentur. Inde Cassandream petentes, primò ad Mendin, maritimum civitatis ejus vicum, tenuere. inde quum superato promontorio ad ipsa moenia urbis circumagere classem vellent, saeva coorta tempestate prope obruti fluctibus; dispersi magna ex parte amissis armamentis in terram effugerunt. Omen quoque ea maritima tempestas ad rem terra gerendam fuit. nam collectis in unum navibus, expositisque copiis aggressi urbem, cum multis vulneribus re-

puli,

pulsi, (& erat validum ibi regium præsidium) irrito incepto regressi Canastrum Pallenes trajecere, inde superato Toronæ promontorio, navigantes Ancanthum petiere. Ibi primò ager vastatus, deinde ipsa urbs vi capta ac direpta. nec ultra progressi, (jam enim & graves præda naves habebant) retro, unde venerant, Sciathum, & ab Sciatho Euboeam repetunt.

XLVI. Ibi relicta classe, decem navibus expeditis sinum Maliacum intravere, ad colloquendum eum Ætolis de ratione gerendi belli. Sipyrhicas Ætolus princeps legationis ejus fuit, quæ ad communicanda consilia Heracleam cum rege & cum Romano legato venit. Petitum ex foedere ab Attalo est, ut mille milites præstaret. tantum enim numerum bellum gerentibus adversus Philippum debebat. Id negatum Ætolis: quòd illi quoque gravati priùs essent ad populandam Macedoniam exire, quo tempore, Philippo circa Pergamum urgente sacra profanaque, abstrahere eum inde respectu rerum suarum potuissent. Ita Ætoli cum spe magis, Romanis omnia pollicentibus, quàm cum auxilio dimissi. Apustius cum Attalo ad classem rediit. inde consultari de Oreo oppugnando coeptum. Valida ea civitas & moenibus, &, quia antè fuerat tentata, firmo erat præsidio. Conjuxerant se iis post expugnationem Andri cum præfecto Agefimbroti viginti Rhodiæ naves, testæ omnes. eam classem in stationem ad Zelasium miserunt; (Isthmiz id super Demetriadem promontorium est peropportunè objectum) ut, si quid inde moverent Macedonum naves, in præsidio essent. *Heracles præfectus regius classem ibi tenebat,*

nebat: regis per occasionem, si quam negligens
 de hostibus dedisset, quibus opera vi quicquam as-
 siliat: Ceterum dispersi Romani & rex Attalus op-
 pugnant: Romani à maritima arce, regii adver-
 sus villam inter duas jacentem arcem, quæ & mu-
 re inter se per urbem est: & ex loco divella, sic dispa-
 re: modo etiam oppugnant: Romani studiis
 bus & vineis, & arce admovebunt muros: regii
 bellis: et apudque, & alio omni genere ter-
 restrium vim ingruentem, & paucis legatis sine
 iuribus: & cunctis, & quicquid aliud prius
 oppugnationis expertum profuerit: Ceterum non
 parva castra Macedonum: quoniam ante tarentum
 urbem erectas: sed etiam presertim in castris,
 & castigationibus regis in admittenda culpa, & simul
 militum, simul promissionem in futurum me-
 moris: in ut parum in expugnatione celsi spei
 esset: Invenit & aliud huiusmodi: non degenit
 relicto quod satis victoribus ad opera perficienda
 militibus, trajecit in proxima constantia: Latis-
 sinque (non illam in Thestia nobilius urbem,
 sed alteram: quam Cretensem vocant) subito ad-
 venit, præter artem, cepit: Attalus quoque An-
 gleton, nihil ininde quævis quicquam in abierit
 oppugnatione urbis instantibus, oppressit: Et jam
 cum opera in esset tunc circa Cretam: cum
 præsidium quod inter erat, labore assiduo, vigiliis
 diurnis pariter nocturnisque, & vulnibus confes-
 sum: Muri quoque parvi, arce incussa subter,
 muros jam hostes præcedunt: pariterque spem tunc
 inter nobis: Muros, quodque super partem est, in
 arcem perierunt: Attalus hoc prius, signo ex
 arce dno adveniens, deinde urbem intra, tunc

tis magna ex parte muris: præsidium oppidanique in alteram arcem perfugere. unde biduo post deductio facta. urbs regi, captiva corpora Romanis celsere.

XLVII. Jam autumnale æquinoctium instabat: & est sinus Euboicus, quem Coela vocant, suspectus nautis. itaque, ante hiemales motus evadere inde cupientes, Piræcum, unde profecti ad bellum erant, repetunt. Apustius, triginta navibus ibi relictis, super Maleam navigat Corcyram. Regem spatium Initiorum Cereris, ut sacris interesset, tenuit. secundum Initia & ipse in Asiam se recepit, Agesimbrotus & Rhodiis domum remissis. Hæc ea æstate terra marique adversus Philippum sociosque ejus à consule & legato Romanis, adjuvantibus rege Attalo & Rhodiis, gesta. Consul alter C. Aurelius ad confectum bellum quum in provinciam venisset, haud clam tulit iram adversus prætorem, quod absente se rem gessisset, misso igitur eo in Etruriam, ipse in agrum hostium legiones induxit: populandoque cum præda majore, quam gloria, bellum gessit. L. Furius, simul quod in Etruria nihil erat rei, quod gereret, simul Gallico triumpho imminens, quem absente consule irato atque invidente facilius impetrari posse ratus, Romam inopinatò quum venisset, senatum in æde Bellonæ habuit: expositisque rebus gestis, ut triumphanti sibi in urbem invehi liceret, petit.

XLVIII. Apud magnam partem senatus, & magnitudine rerum gestarum valebat, & gratia. majores natu negabant triumphum, & quod alieno exercitu rem gessisset, & quod provinciam reliquisset aviditate rapiendi occasionem triumphi.

id verò eum nullo exemplo fecisse. Consulares præcipuè expectandum fuisse consulem dicebant. potuisse enim castris prope urbem positis, tutanda colonia, ita ut acie non decerneret, in adventum ejus rem extrahere. & quod prætor non fecisset, senatui faciendum esse. Consulem expectarent. ubi coram disceptantes consulem & prætorem audissent, veriùs de causâ existimaturos esse. Magna pars senatus nihil præter res gestas, & an in magistratu suisque auspiciis gessisset, censebant spectare senatum debere. *Ex duabus coloniis, quæ velut claustra ad cohibendos Gallicos tumultus opposita fuissent, quum una direpta & incensa esset, trajecturumque id incendium velut ex continentibus tectis in alteram tam propinquam coloniam esset, quid tandem prætori faciendum fuisse? Nam si sine consule geri nihil oportuerit, aut senatum peccasse, qui exercitum prætori dederit: (potuisse enim, si non cum prætoris, sed consulis exercitu rem geri voluerit, ita finire senatusconsultum, ne per prætorem, sed per consulem gereretur) aut consulem, qui non, quum exercitum ex Etruria transire in Galliam jussisset, ipse Arimini occurrerit, ut bello interesset, quod sine eo geri fas non esset. Non expectare belli tempora moras & dilationes imperatorum. & pugnandum esse interdum, non quia velis, sed quia hostis cogat. Pugnam ipsam, eventumque pugna spectari oportere. fusos casosque hosteis: castra capta ac direpta: coloniam liberatam obsidione: alterius colonia captivos recuperatos, restitutosque suis: debellatum uno prælio esse. Non homines tantùm ea victoria latatos, sed Diis quoque immortalibus per triduum supplicationes habitas, quod bene ac feliciter, non quod malè*

ac temere respublica à L. Furio pratore gesta esset. Data fato etiam quodam Furia genti Gallica bella.

XLIX. Hujus generis orationibus ipsius amicorumque victa est præsentis gratia prætoris, absentis consulis majestas: triumphumque frequentes L. Furio decreverunt. Triumphavit de Gallis in magistratu L. Furius prætor. In ærarium tulit trecenta viginti millia æris, argenti centum septuaginta millia pondo. neque captivi ulli ante currum ducti, neque spolia prælata, neque milites secuti; omnia, præter victoriam, penes consulem esse apparebat. Ludi deinde à P. Cornelio Scipione, quos consul in Africa voverat, magno apparatu facti. Et de agris militum ejus decretum, ut quot quisque eorum annos in Hispania aut in Africa militasset, in singulos annos bina jugera acciperet. eum agrum decemviri assignarent. Triumviri inde creati ad supplendum Venusinis colonorum numerum, quod bello Annibalis attenuatæ vires ejus colonis erant, C. Terentius Varro, Titus Quintius Flamininus, P. Cornelius Cn. F. Scipio. hi colonos Venusiam adscripserunt. Eodem anno C. Cornelius Cethegus, qui proconsul Hispaniam obtinebat, magnum hostium exercitum in agro Sedetano fudit. quindecim millia Hispanorum eo prælio dicuntur cæsa, signa militaria capta octo & septuaginta. C. Aurelius consul, quum ex provincia Romam comitiorum causa venisset, non id, quod animis præceperant, questus est, *Non exspectatum se ab senatu, neque disceptandi cum pratore consuli potestatem factam: sed ita triumphum decrevisse senatum, ac nullum, nisi ejus, qui triumphaturus esset, haud*
eorum,

eorum, qui bello interfuissent, verba audiret. Ma-
jores ideo instituisse, ut legati, tribuni militum, cen-
turiones, milites denique triumpho adessent; ut veri-
tas rerum gestarum ejus, cui tantus honor habere-
tur, publicè videretur. Equum ex eo exercitum, qui
cum Gallis pugnauerit, si non militem, licet sal-
tem fuisse, quem percutiari posset sonatus, quid
veri prætor variè referrat? Comitibus deinde diem
indixit: quibus creati sunt consules L.

Cornelius Lentulus, P. Villius Tappu-
lus. Prætores inde facti L. Quinctius
Flaminianus, L. Valerius Flaccus, L. Vil-
lius Tappulus, C. Bæbius Tampilus.

Ante Chr.

199.

V. C. 553.

L. Annona quoque eo anno pervilis fuit. fru-
menti vine magnam ex Africa advectam ædiles
curules, M. Claudius Marcellus & Sex. Ælius Pæ-
tus, binis æris in modios populo diviserunt: &
ludos Romanos magno apparatu fecerunt: diem
unum instaurarunt: signa ænea quinque ex mul-
tatione argento in aurum posuerunt. Plebei lud
ab ædilibus, L. Terentio Massa, & Cn. Bæbio
Tampilus, quem prætorem designaverant, ter toti
instaurati. Et ludi funebres eo anno per quatrimum
in foro, mortis M. Valerii Lævini causa, à P. &
M. filiis ejus facti. & munus gladiatorum datum
ab iis, paria quinque & viginti pugnarunt. M.
Aurelius Cotta, decemvir sacrorum, mortuus: in
ejus locum Manius Acilius Glabrio successit. Co-
mitibus ædiles curules creati sunt fortè ambo, qui
statim occipere magistratum non possent. nam C.
Cornelius Cethegus absens creatus erat, quum Hi-
spaniam obtineret provinciam. C. Valerius Flac-
cus, quem præsentem creabant, quia statim Dalmatiam
erat.

erat, jurare in leges non poterat : magistratum autem plus quinque dies, nisi qui jurasset in leges, non licebat gerere. Petente Flacco, ut legibus solveretur ; senatus decrevit, ut, si ædilis qui pro se juraret, arbitrato consulum daret ; consules, si eis videretur, cum tribunis plebis agerent, uti ad plebem ferrent. Datus qui juraret pro fratre L. Valerius Flaccus, prætor designatus. tribuni ad plebem tulerunt, plebesque scivit, ut perinde esset, ac si ipse ædilis jurasset. Et de altero ædile scitum plebis est factum, rogantibus tribunis, quos duos in Hispaniam cum imperio ad exercitus ire juberent, ut C. Cornelius, ædilis curulis, ad magistratum gerendum veniret, & L. Manlius Acidinus decederet de provincia multos post annos. plebes Cn. Cornelio Lentulo & L. Stertinio proconsulibus imperium esse in Hispania jussit.

L I B E R XXXII.

E P I T O M E.

- I. Omplura prodigia ex diversis regionibus nunciata referuntur : inter qua, in Macedonia in puppi longa navis lauream esse natam. XII, XIII. T.

Quintius Flamininus consul adversus Philippum feliciter pugnavit in faucibus Epiri, fugatumque coëgit in regnum reverti. XIV, &c. Ipse Thessaliam, qua

qua est vicina Macedonia, sociis Aetolis & Athamanibus, vexavit. XVI. L. Quintius Flamininus, consulis frater, navali praelio, Attalo rege & Rhodiis adjuvantibus, Euboeam & maritimam oram cepit. XIX. &c. Aetiae amicitiam receperunt. XXVI. Conjuratio servorum, facta de solvendis Carthaginiensibus obsidibus, oppressa est. XXVII. Praetorum numerus amplius est, ut seni crearentur. XXX. Cornelius Cethegus consul Gallos Insubres praelio fudit. Cum Lacedaemoniis, & tyranno eorum Nabido amicitia juncta est. Praeterea expugnationes urbium in Macedonia referuntur.

I. CONSULES praetoresque. Ante Chr.

quum Idibus Martiis 159.
magistratum inissent, V. C. 553.
provincias sortiti sunt. L. Cornelio Lentulo Italia, P. Villio Macedonia: praetoribus, L. Quintio

urbana, Cn. Baebio Ariminum, L. Valerio Sicilia, L. Villio Sardinia evenit. Lentulus consul novas legiones scribere iussus: Villius à P. Sulpicio exercitum accipere. in supplementum ejus quantum militum videretur ut scriberet, ipsi permissum. Praetori Baebio legiones, quas C. Aurelius consul habuisset, ita decretae, ut retineret eas donec consul novo cum exercitu succederet. in Galliam ubi is venisset, omnes milites exauctorati domum dimitterentur, praeter quinque millia socium. his obtineri circa Ariminum provinciam satis esse. Pro rogato imperio praetoribus prioris anni: Cn. Sergio, ut milibus, qui in Hispania, Sicilia, Sardinia stipendia per multos annos fecissent, agrum assignan-

assignandum curaret : Q. Minucio, ut in Brutiis idem de conjurationibus quæstiones, quas prætor cum fide curaque exercuisset, perficeret ; & eos, quos sacrilegii compertos in vinculis Romam misisset, Locros mitteret ad supplicium ; quæque sublata ex delubro Proserpinæ essent, reponenda cum piaculis curaret. Feriæ Latinæ pontificum decreto instauratæ sunt, quod legati ab Ardea quæsi in senatu erant, sibi in monte Albano Latinis carnem, ut assolet, datam non esse. Abs Sueffa nunciatum est, duas portas, quodque inter eas muri erat, de coelo tactum. & Formiani legat ædem Jovis : item Ostienses ædem Jovis : & Veliterni, Apollinis & Sanci ædes : & in Falerulis sede capillum enatum. & ex Brutiis ab Q. Minucio proprætore scriptum, equuleum cum quinque pedibus, pullos gallinæcos tres cum terribus pedibus natos esse. Inde à P. Sulpicio præconsule ex Macedonia literæ allatæ ; in quibus inter cetera scriptum erat, lauream in puppi navis longæ cantari. Priorum prodigiorum causâ senatus censuerat, ut consules majoribus hostiis, quibus Diis videretur, sacrificarent. ob hoc unum prodigium aruspices in senatum vocati, atque ex responso eorum supplicatio populo in diem unum edicta, & ad omnia pulvinaria res divinæ factæ.

II. Carthaginenses eo anno argentum, in stipendium impositum, primum Romam advererunt. id quia probum non esse quæstores renuntiaverant, experientibusque pars quarta decedat erat, pecunia Romæ mutua sumpta, interimetum argenti supplerunt. Petentibus deinde, ut, si jam videretur senatui, obsides sibi redderentur ;

centum redditu obfides. de ceteris, fi in fide permanerent, ſpes facta. Petentibus iifdem, qui non reddebantur obfides, ut ab Norba, ubi parum commodè effent, aliò traducerentur; concefſum ut Signiam & Ferentinum tranſirent. Gaditanis item petentibus remiſſum, ne præfectus Gadeis mitteretur, adverſus quod iis in fidem populi Romani venientibus cum L. Marcio Septimo conveniſſet. Et Narnienſium legatis, querentibus ad numerum ſibi colonos non eſſe, & immiſtos quofdam non ſui generis pro colonis ſe gerere, earum rerum cauſſa triumviros creare L. Cornelius conſul juſſus. creati Pub. & Sex. Ælii (Pætis fuit ambobus cognomen) & C. Cornelius Lentulus. Quod Narnienſibus datum erat, ut colonorum numerus cogeretur, id Coſſani petentes non impetraverunt.

III. Rebus, quæ Romæ agendæ erant, perfectis, conſules in provincias proſecti. P. Villium, in Macedoniam quum veniſſet, atrox ſeditio militum, jam ante irritata, nec ſatis in principio compreſſa, excepiſ. duo millia ea militum fuere, qui ex Africa poſt devictum Annibalem in Siciliam, inde anno fere poſt in Macedoniam pro voluntariis tranſportati erant. id voluntate factum negabant: *ab tribunis recuſantes in naves impoſitos. ſed utcumque ſeu injuncta ſeu ſuſcepta foret militia, & eam exhaustam, & ſinem aliquem militandi fieri æquum eſſe. Multis annis ſeſe Italiam non viſiſſe. conſanſiſſe ſub armis in Sicilia, Africa, Macedonia. Conſeſſas jam ſe labore & opere, exſangues tot acceptis vulneribus eſſe. Conſul, cauſſam poſtulanda miſſionis probabilem, ſi modeſſè peteretur, videri di-*
xit.

xit ; *seditionis nec eam, nec ullam aliam satis justam causam esse. Itaque si manere ad signa, & dicto parere velint, se de missione eorum ad senatum scripturum. Modestia facilius, quàm pertinacia, quod velint impetraturos.*

IV. Thaumacos eo tempore Philippus summa vi oppugnabat aggeribus vineisque : & jam arietem muris admoturus erat. ceterùm incepto abstinere eum coëgit subitus Ætolorum adventus, qui, Archidamo duce inter custodias Macedonum moenia ingressi, nec die nec nocte finem ullum erumpendi, nunc in stationes nunc in opera Macedonum, faciebant. & adjuvabat eos natura ipsa loci. namque Thaumaci, à Pylis sinuque Maliaco per Lamiam eunti, loco alto siti sunt ; ipsis faucibus imminentes, quam Coelen vocant. Thessalique transeunti confragosa loca, implicataque flexibus vallium vias, ubi ventum ad hanc urbem est, repente velut maris vasti, sic immensa panditur planities, ut subiectos campos terminare oculis haud facile queas. Ab eo miraculo Thaumaci appellati. nec altitudine solum tuta urbs, sed quòd saxo undique abscisso rupibus imposita est. Hæ difficultates, & quòd haud satis dignum tanti laboris periculique pretium erat, ut abstineret incepto Philippus, effecerunt. hiems quoque jam instabat, quum inde abcessit, & in Macedoniam in hiberna copias reduxit.

V. Ibi ceteri quidem, data quantacumque quiete temporis, simul animos corporaque remiserant. Philippum, quantum ab assiduís laboribus itinerum pugnarumque laxaverat annus, tanto magis intentum in universum eventum belli curæ angunt :

non hostes modò timentem, qui terra marique urgebant, sed nunc sociorum, nunc etiam popularium animos, ne & illi ad spem amicitiae Romanorum deficerent, & Macedonas ipsos cupido novandi res caperet. itaque & in Achajam legatos misit, simul qui jusjurandum (ita enim pepigerant, quotannis juraturos in verba Philippi) exigerent : simul qui redderent Achæis Orchomenon, & Heræam, & Triphyliam : Eleis Alipheram contententibus, nunquam eam urbem fuisse ex Triphylia, sed sibi debere restitui : quia una esset ex iis, quæ ad condendam Megalopolim ex concilio Arcadum contributæ forent. Et cum Achæis quidem per hæc societatem firmabat. Macedonum animos sibi conciliavit cum Heraclide. nam, quum cum maximæ invidiæ sibi esse cerneret, multis criminibus oneratum in vincula conjecit, ingenti popularium gaudio. Bellum, si quando unquam antè aliàs, cum magna cura apparavit, exercuitque in armis & Macedonas & mercenarios milites : principioque veris cum Athenagora omnia externa auxilia, quodque levis armaturæ erat, in Chaoniam per Epirum ad occupandas, quæ ad Antigoniam fauces sunt, (Stena vocant Græci) misit. Ipse, post paucis diebus graviore secutus agmine, quum situm omnem regionis adspexisset, maximè idoneum ad muniendum locum credidit esse, præter amnem Aoum. is inter montes, quorum alterum Æropum, alterum Asnaum incolæ vocant, angusta valle fluit ; iter exiguum super ripam præbens. Asnaum Athenagoram cum levi armatura tenere ac communire jubet : ipse in Æropo posuit castra. Quæ abscissæ rupes erant.

statio paucorum armatorum tenebat; quæ minime tuta erant, alia fossis, alia vallis, alia turribus munitiebatur. Magna tormentorum etiam vis (ut missilibus procul arcerent hostem) idoneis locis disposita est. tabernaculum regium pro vallo in conspecto maximè tumultu, ut terrorem hostibus, suisque spem ex fiducia faceret, positum.

VI. Consul per Charopum Epirotem certior factus, quos salus cum exercitu infedisset rex, & ipse quum Corcyrae hibernasset, vere primo in continentem trajectus, ad hostem ducere pergit. quinque millia ferme ab regiis castris quum abesset, loco munito relictis legionibus, ipse, cum expeditis progressus ad speculanda loca, postero die concilium habuit, utrum per infessum ab hoste saltum, quanquam labor ingens, periculumque proponeretur, transitum tentaret: an eodem itinere, quo priore anno Sulpicius Macedoniam intraverat, circumduceret copias. Hoc concilium per multos dies agitati nuncius venit; T. Quintium consulem factum, sortitumque provinciam Macedoniam, maturato itinere jam Corcyram trajectisse. Valerius Antias intrasse saltum Villum tradit, & quia recto itinere nequirit, omnibus à rege infessis, secutum vallem, per quam mediam fertur Aous amnis, ponte raptim facto in ripam, in qua erant castra regia, transgressum, acie conflixisse: fuscum fugatumque regem, castris exutum: duodecim millia hostium eo proelio caesa: capta duo millia & ducentos, & signa militaria centum triginta & duo, equos ducentos triginta. eadem etiam Jovi in proelio votam, si res prospere gesta esset. Ceteri Græci Latinique auctores,

quotum

quorum quidem ego legi annales, nihil memorabile à Villio actum, integrumque bellum insequentem consulem T. Quintium accepisse tradunt.

VII. Dum hæc in Macedonia geruntur, consul alter L. Lentulus, qui Romæ substiterat, comitia censoribus creandis habuit. Multis claris petentibus viris cranti censores P. Cornelius Scipio Africanus & P. Ælius Pætus, hi magna inter se concordia & senatum sine ullius nota legerunt : & portoria venalium Capuæ, Puteolisque item castrorum portorium, quo in loco nunc oppidum est, fruendum locarunt : colonosque eò trecentos (is enim numerus finitus ab senatu erat) adscripserunt, & sub Tifatis Capuæ agrum vendiderunt. Sub idem tempus L. Manlius Acidinus ex Hispania decedens, prohibitus à M. Porcio Læca tribuno plebis, ne ovans rediret, quum ab senatu impetrasset, privatus urbem ingrediens mille ducenta pondo argenti, triginta pondo ferme auri in ærarium tulit. Eodem anno Cn. Bæbius Tamphilus, qui ab C. Aurelio consule anni prioris provinciam Galliam acceperat, temere ingressus Gallorum Insuëbrii fines, propè cum toto exercitu est circumventus, supra sex millia & sexcentos milites amisit. tanta ex eo bello, quod jam timeri desierat, clades accepta est. Ea res L. Lentulum consulem ab urbe excivit. qui ut in provinciam venit plenam tumultus, trepido exercitu accepto, prætorem, multis probris increpitum, provincia decedere, atque abire Romam iussit. Neque ipse consul memorabile quicquam gessit, comitiorum causa Romam revocatus, quæ ipsa per M. Fulvium & Manium Curium tribunos plebis impediebantur : quod T. Quintium Flamini

ainum consulatum ex quaestura petere non patiebantur. *Fam adilitatem praturamque fastidiri: nec per honorum gradus documentum sui dantes nobiles homines tendere ad consulatum; sed, transcendendo media, summa imis continuare.* Res ex campestri certamine in senatum venit. Patres censuerunt, *Qui honorem, quem sibi capere per leges liceret, peteret, in eo populo creandi quem velis potestatem fieri equum esse.* In auctoritate Patrum

Ante Chr.

198.

V. C. 554.

fuere tribuni. Creati consules Sex. Ailius Pætus & T. Quintius Flamininus. Inde prætorum comitia habita. creati L. Cornelius Merula, M. Claudius Marcellus, M. Porcius Cato, C. Helvius, qui ædiles plebis fuerant. ab iis ludi plebeji instaurati. & epulum Jovis fuit ludorum causa. Et ab ædilibus curulibus, C. Valerio Flacco flamine Diali & C. Cornelio Cethego, ludi Romani magno apparatu facti. Ser. & C. Sulpicii Galbæ pontifices eo anno mortui sunt. in eorum locum M. Æmilius Lepidus & Cn. Cornelius Scipio pontifices suffecti sunt.

VIII. Sex. Ailius Pætus, T. Quintius Flamininus consules magistratu inito senatum in Capitolio quum habuissent, decreverunt Patres, *ut provincias Macedoniam atque Italiam consules compararent inter se, sortirenturque. utri eorum Macedonia evenisset, in supplementum legionum tria millia militum Romanorum scriberet, & trecentos equites: item sociorum Latini nominis quinque millia pedum, quingentos equites.* Alteri consuli novus omnis exercitus decretus. L. Lentulo, prioris anni consuli, prorogatum imperium est: vetitusque aut ipse provin-

ca

cia decedere prius, aut veterem exercitum deducere, quam cum legionibus novis consul venisset. Sortiti consules provincias. Ælio Italia, Quintio Macedonia evenit. Prætores, L. Cornelius Merula urbanam, M. Claudius Siciliam, M. Porcius Sardiniam, C. Helvius Galliam est sortitus. Delectus inde haberi est coëptus. nam, præter consulares exercitus, prætores quoque jussi scribere milites erant. Marcello in Siciliam quatuor millia peditum socium. Latini nominis, & trecentos equites; Catoni in Sardiniam ex eodem genere militum tria millia peditum, ducentos equites: ita ut hi prætores ambo, quum in provincias venissent, veteres dimitterent pedites equitesque. Attali deinde regis legatos in senatum consules introduxerunt. Hi regem classe sua copiisque omnibus terra marique Romanam rem juvare, quæque imperarent Romani consules impigre atque obedienter ad eam diem fecisse, quum exposuissent, Vereri dixerunt, ne id præstare ei per Antiochum regem ultra non liceret. vacuum namque prædiis navalibus terrestribusque regnum Attali Antiochum invasisse. Itaque Attalum orare Patres conscriptos, si sua classe, suaque opera uti ad Macedonicum bellum vellent, mitterent ipsi præsidium ad regnum ejus tutandum: si id nolent, ipsum ad sua defendenda cum classe ac reliquis copiis redire paterentur. Senatus legatis ita responderi jussit, Quæd rex Attalus classe copiisque aliis duces Romanos juvisset, id gratum senatui fore: auxilia nec ipsos missuros Attalo adversus Antiochum, socium & amicum populi Romani; nec Attali auxilia retenturos ultra quam regi commodum esset. Semper populum Romanum alienis re-

hæc arbitria allena usum. & principium. & suam in potestate ipsorum, qui ope sua valent adjutos Romanos, esse. Legatos ad Antiochum missuros, qui nunciarent, Attali naviumque ejus. & militum opera adversus Philippum, communem hostem, uti populum Romanum. Gratum eum facturum & senari, si regno Attali abstinere, belloque abesset. Aliquum esse, socios & amicos populi Romani regat, ut se quoque ipsos pacem servare.

IX. Consulem T. Quintium ita habito delectu, ut eos fere legeret qui in Hispania aut Africa meruissent, spectatæ virtutis milites, properantem in provinciam prodigia nunciata atque eorum procuratio Romæ tenuerunt. De cælo tacta erant, via publica Vejis, forum & ædes Jovis Lanuvii, Herculis ædes Ardeæ, Capuæ murus & turres & ædes quæ Alba dicitur. cælum ardere visum erat Arctii. terra Velitris trium jugerum spatio caverna ingenti defederat. Sueffis Auruncæ nunciabant signum cum duobus capitibus natum, & Siquessis porcum humano capite. Eorum prodigiorum causa supplicatio unum diem habita. & consules rebus divinis operam dederunt; placatisque Diis profecti in provincias sunt. Alius cum C. Helvio prætor in Galliam, exercitumque ab L. Lentulo acceptum, quem dimittere debebat, prætori tradidit, ipse novis legionibus, quas secum adduxerat, bellum gesturus: neque memorabilis rei quicquam gessit. Et T. Quintius alter consul maturis, quàm priores soliti erant consules, à Brundisio quum transivisset, Corcyram tenuit cum octo millibus peditum, equitibus octingentis. A Corcyra in proxima Epiri quinquecentis trajecit, & in castra

castra Romana magnis itineribus contendit. inde Villio dimisso paucos moratus dies, dum se copiae à Corcyra assequerentur, concilium habuit, utrum recto itinere per castra hostium viam facere conaretur: an, ne tentata, quidem re tanti laboris ac periculi, per Dassaretios potius Lycumque tuto circumquæ Macedoniam intraret. Vicissetque ea sententia, si timuisset, ne, quum à mari longius recessisset, misso è manibus hoste, si (quod antea fecerat) solitudinibus silvisque se tutari rex voluisset, sine ullo effectu æstus extraheretur. Utcumque esset igitur, illo ipso tam iniquo loco aggredi hostem placuit, sed magis fieri id placebat, quam quæ modo fecer, satis expediebat. Dies quadraginta sine ullo coactu sedentes in conspectu hostium absumpserunt.

X. Iacæ spes data Philippo est per Epinoratum gentem tentanda pacis. habitoque concilio, electi ad eam rem agendam, Bassanis prætor & Alexander magister equitum, consulens & nagera, ubi in arctissimas ripas Aous cœgitur apud, in colloquium adduxerunt. Summa postulatorum consilis erat, præsidia ex civitatibus rex deduceret: iis, quorum agros urbisque populatus esset, redderet eas quæ compensarent. cæterorum re quo arbitrio æstimatio fieret. Philippus aliquam aliarum civitatum condicionem esse respondit, quas ipsa cepisset, eas liberatarum, quæ sibi tradita à maioribus essent, earum hereditaria ac iusta possessione non excessurum, si quas quærentium belli clades, ea civitates, cum quibus bellatum foret; arbitrio quo vellent populorum, cum quibus iam nonisquo fuisset, se usurum. Consul, Nihil ad id, quidem arbitrio aut iudicio eorum esse

dicere. *Cui enim non apparere, ab eo, qui prior arma intulisset, injuriam ortam ? nec Philippum ab ullis bello laceffitum, ipsum priorem vim omnibus fecisse.* Inde quum ageretur, quæ civitates liberandæ essent, Thessalos primos omnium nominavit consul. ad id verò aded accensus indignatione est rex, ut exclamaret, *quid victo gravius imperares T. Quinti ?* atque ita se ex colloquio proripuit. & temperatum ægre est, quin missilibus, quia dirempti medio amne fuerant, pugnam inter se confererent. Postero die per excursiones ab stationibus primò in planitie satis ad id patenti multa levìa commissa proelia sunt : deinde recipientibus se regiis in arcta & confragosa loca, aviditate accensi certaminis, eò quoque Romani penetravere. Pro his ordo, & militaris disciplina, & genus armorum erat aptum urgendis regiis : pro hoste loca, & catapultæ ballistæque, in omnibus propè rupibus, quasi in muris, dispositæ. Multis hinc atque illinc vulneribus acceptis, quum etiam, ut in proelio justo, aliquot cecidissent, nox pugnae finem fecit.

XI. Quum in hoc statu res esset, pastor quidam à Charopo principe Epirotarum missus deducitur ad consulem. Is se in eo saltu, qui regiis tunc oneratus castris erat, armentum pascere ait : omnes montium eorum anfractus callesque nòsse. Si secum aliquos mittere velit, non iniquo nec perdifficili aditu supra caput hostium deducturum. Hæc, Charopus renunciari jubet, ita crederet, ut suæ potiùs omnia, quàm illius potestatis essent. Quum magis vellet credere quàm auderet consul, *missumque gaudio ac metu animum gereret, au-*
toritate

toritate motus Charopi, experiri spem oblatam statuit. &, ut averteret rem à suspitione, biduo insequenti laceffere hostem, dispositis ab omni parte copiis, succedentibusque integris in locum defessorum, non destitit. Quatuor millia inde lecta peditum & trecentos equites tribuno militum tradit. equites, quoad loca patiantur, ducere jubet : ubi ad invia equiti ventum sit, in planitie aliqua locari equitatum ; pedites, quâ dux monstraret viam, ire : ubi, ut polliceatur, super caput hostium perventum sit, fumo dare signum : nec antè clamorem tollere, quàm, ab se signo accepto, pugnam coeptam arbitrari posset. Nocte itinera fieri jubet, (& pernox fortè luna erat) interdium cibi quietisque sumeret tempus. ducem promissis ingentibus oneratum, si fides exstet, victum tamen tribuno tradidit. His copiis ita dimissis, eo intentiùs Romanus undique instat capi stationes.

XII. Interim die tertio quum verticem, quem petierant, Romani cepisse ac tenere se fumo significarent ; tum verò, trifariam divisis copiis, consul valle media cum militum robore succedit : cornua dextra lævaque admovet castris. nec segniùs hostes obviam eunt. & dum aviditate certaminis provecti extra munitiones pugnant, haud paullo superior est Romanus miles & virtute, & scientia, & armorum genere. Posteaquam multis vulneratis interfectisque recepere se regii in loca aut munimento aut natura tuta, verterat periculum in Romanos ; temere in loca iniqua, nec faciles ad receptum angustias progressos, neque impunita temeritate inde receperant sese, ni clamor primùm ab tergo auditus, dein pugna etiam coepta amentes repentino.

terroro regies fecisset. Pars in fugam effusi sunt : pars, quia magis locus fugæ deerat, quàm quodd animi satis esset ad pugnam, quum substitissent, ab hoste, & à fronte & à tergo urgente, circumventi sunt. Deleri totus exercitus potuit, si fugientes persecuti victores essent : sed equitem angustias locorumque asperitas, peditem armorum gravitas impediit. Rex primò effusè ac sine respectu fugit : dein quinque millium spatium progressus, quum ex iniquitate locorum, id quod erat, suspicatus esset, sequi non posse hostem, substitit in tumulto quodam ; dimisitque suos per omnia juga vallesque, qui palatos in unum colligerent. Non plus duobus millibus hominum amissis, cetera omnis multitudo, velut signum aliquod secuta, in unum quum convenisset, frequenti agmine petunt Thessaliam. Romani, quoad tutum fuit insecuti, cædentes spoliantesque cæfos, castra regia, etiam sine defensoribus, difficili aditu, diripiunt : atque ea nocte in suis castris manserunt.

XIII. Postero die consul per ipsas angustias, quæ se inter valles flumen insinuat, hostem sequitur. Rex primo die ad castra Pyrrhi pervenit. locus quem ita vocant, est in Triphylia terra Melitidis. inde postero die ingenti itinere agminis (& metus urgebat) in montem Lingon perrexit. Ipsi montes Epiri sunt, interjecti Macedoniae Thessalæque : latus, quod vergit in Thessaliam, oriens spectat ; septentrio à Macedonia objicitur. Vestiti frequentibus silvis sunt ; juga summa campos patentes, aquasque perennes habent. Ibi stativis rex per aliquot dies habitis, fluctuatus animo est, utrum protinus in regnum se reciperet, an reverti

in Thessaliam posset. Inclinauit sententia, suum in Thessaliam agmen dimitteret; Triccamque proximis limitibus petit: inde obvias urbes raptim peragravit. Homines, qui sequi possent, sedibus excibar, oppida incendebat, rerum suarum, quas possent, ferendarum secum dominis jus fiebat, cetera, militis præda erat. nec quod ab hoste crudelius pati possent, reliqui quiequam fuit, quam quæ ab sociis patiebantur. Hæc etiam facienti Philippo acerba erant, sed è terra mox futura hostium, corpora saltem eripere sociorum volebat. ita evastata sunt oppida, Phacium, Irefix, Eubydrium, Eretria, Palæphatus. Pheras quum peteret, exclusus, quia res egebat mora, si expugnare vellet, nec tempus erat; omisso incepto, in Macedoniam transcendit. Nam etiam Ætolois appropinquare fama erat. qui audito proelio, quod circa annum Aoum factum erat, proximis prius evastatis circa Sperchias & Macran (quam vocant) Comen, transgressi inde in Thessaliam Cymines & Angeas primo impetu potius sunt. à Metropoli dum vastant agros, concursu oppidanorum ad tuenda moenia facto, repulsi sunt. Callisera inde aggressi, similem impetum oppidanorum pertinacius sustinuerunt: compulsiisque intra moenia qui eruperant, contenti ea victoria, quia spes nulla admodum expugnandi erat, abscesserunt. Theuma inde & Calathana vicos expugnant, diripiuntque. Achorras per deditionem receperunt. Xyniz simili metu à cultoribus desertæ sunt. Hoc sedibus sua enorme agmen in præsidium incidit, quod Athamanum, quo turior frumentatio esset, ducebatur. incendita intermisque multitudo, missa imbelli

turba.

turba, ab armatis cæsa est. Xyniæ desertæ diripiuntur. Cyphara inde Ætoli capiunt, opportunè Dolopizæ imminens castellum. Hæc raptim intra paucos dies ab Ætolis gesta. Nec Amynander atque Athamanes post famam prosperæ pugnæ Romanorum quieverunt.

XIV. Ceterùm Amynander, quia suo militi parum fidebat, petito ab consule modico præsidio, quum Gomphos peteret, oppidum protinus nomine Phecam, situm inter Gomphos faucesque angustas, quæ ab Athamania Thessaliam dirimunt, vi cepit. inde Gomphos adortus, & per aliquot dies summa vi urbem tuentes, quum scalas ad moenia erexisset, eodem metu perpulit ad deditiorem. Hæc traditio Gomphorum ingentem terrorem Thessalis intulit. dedidere deinceps sese, qui Argenta, quique Pherinum, & Thimarum, & Lissinas, & Stimonem, & Lampsum habent, aliaque castella juxta ignobilia. Dum Athamanes Ætoliæque, summoto Macedonum metu, in aliena victoria suam prædam faciunt, Thessaliaque à tribus simul exercitibus, incerta quem hostem quemve socium crederet, vastatur; consul faucibus, quas fuga hostium aperuerat, in regionem Epiri transgressus, etsi probè scit cui parti, Charopo principe excepto, Epirotæ favissent; tamen, quia ab satisfaciendi quoque cura imperata enixè facere videt, ex præsentī eos potius quàm ex præterito æstimat habitū, & ipsa facilitate veniæ animos eorum in posterum conciliat. Missis deinde nunciis Corcyram, ut onerariæ naves in sinum venirent Ambracium; ipse progressus modicis itineribus, quarto die in monte Ceretio posuit castra: eodem Amynander

cum

cum suis auxiliis accito ; non tam virium ejus egens, quàm ut duces in Theſſaliam haberet. ab eodem confilio & plerique Epirotarum voluntarii inter auxilia accepti.

XV. Primam urbium Theſſaliæ Phaleriam eſt aggreſſus. duo millia Macedonum in præſidio habebat, qui primò ſumma vi reſtiterunt, quantum arma, quantum moenia tueri poterant. ſed oppugnatio continua, non die non nocte remiſſa, quum conſul in eo verti crederet ceterorum Theſſalorum animos, ſi primi vim Romanam non ſuſtinuiſſent, vicit pertinaciam Macedonum. Capta Phaleria, legati à Metropoli & à Piera dedentes urbes venerunt. venia eiſdem petentibus datur. Phaleria incenſa ac direpta eſt. Inde Æginium petit. quem locum quum vel modico præſidio tutum ac propè inexpugnabilem vidiffet, paucis in ſtationem proximam telis conjeſtis, ad Gomphorum regionem agmen vertit. digreſſusque in campos Theſſaliæ, quum jam omnia exercitui deeſſent, quia Epirotarum pepercerat agris ; explorato antè, utrùm Leucadem ac ſinum Ambracium onerariæ tenuiſſent ; frumentatum Ambraciam invicem cohortes miſit, & eſt iter à Gomphis Ambraciam ſicut impeditum ac difficile, ita ſpatio perbrevis. Intra paucos itaque dies, tranſvectis à mari commeatibus, repleta omni rerum copia ſunt caſtra. Inde Attracem eſt proſectus. decem ferme millia à Lariffa abeſt. ex Perræbia oriundi ſunt. ſita eſt urbs ſuper Peneum amnem. Nihil trepidare Theſſali ad primum adventum Romanorum. Et Philippus ſicut in Theſſaliam ipſe progredi non audebat, ita intra Tempe ſtativis pœſitis, ut quiſque locus ab

hoste tentabatur, præsidia per occasiones submittēbat.

XVI. Sub idem fere tempus, quo consul adversus Philippum primum in Epiri faucibus castra posuit, & L. Quintius, frater consulis, cui classis cura maritimæque oræ imperium mandatum ab sonatu erat, cum duabus quinqueremibus Cercyram transvectus, postquam profectam inde classē audivit, nihil morandum ratus, quum ad Zamam insulam assecutus esset, dimisso L. Apustio, cui successerat; tardè inde ad Maleam, trahendis plorūque remulco navibus, quæ cum comœatu sequebantur, pervenit. A Malea, jussis ceteris, quantum maximè possent, maturatè sequi, ipse tribus quinqueremibus expeditis Piræum præcepit, accipitque naves ibi relictas ab L. Apustio legato ad præsidium Athenarum. Eodem tempore duæ ex Asia classes profectæ, una cum Attalo rege: (ex quatuor & viginti quinqueremes erant) Rhodia altera viginti navium rectarum. Agesimbrotus præerat. hæ circa Andrum insulam classes conjunctæ, Euboram iade exiguo distantem freto trajecerunt. Carystiorum primū agros vastarunt: deinde, ubi Carystus præsidio à Chalcido raptim misso firma visa est, ad Eretriam accesserunt. Eodem & L. Quintius cum iis navibus, quæ Piræci fuerant, Attali regis adventu audito venit, jussisque, ut quæ ex sua classe venissent naves, Euboram peterent. Eretria summa vi oppugnabatur: nam & trium junctarum classium naves omnis generis tormenta machinasque ad urbium excidia secum portabant: & æri assatim materiæ præbebant ad nova molienda opera. Oppidani primū

LIBER XXXII. 279

haud impigre turbantur monia: deinde fessi vulnerisque aliquot, quum & muri partem everfam operibus hostium cernerent, ad deditiorem inclinarent. sed praesidium erat Macedonum, quos non minus quam Romanos metuebant: & Philoctes, regius praefectus, à Chalcide nuncios mittebat, se in tempore assuturum, si sustinerent obsidionem. Hac mixta metu spes, ultra quam vellent aut quam possent, trahere eos tempus cogebat. deinde posteaquam Philoctem repulsam, trepidantemque refugisse Chalcidem acceperant, oratores extemplo ad Artalum veniam fidemque ejus potentes miserunt. Dum, in spem pacis intenti, segnius munera belli obcunt, & ea modò parte, qua murus dirutus erat, ceteris neglectis, stationes armatas opponunt; Quintius noctu ab ea parte, quae minimè suspecta erat, impetu facto, scalis urbem cepit. Oppidanorum omnis multitudo cum conjugibus ac liberis in arcem confugit: deinde in deditiorem venit. Pecuniae aurique & argenti haud sanè multum fuit: signa, tabulae praeclaræ artis, ornamentaque ejus generis plura, quam pro urbis magnitudine aut opibus ceteris, inventa.

XVII. Carytus inde repetita, unde, priusquam è navibus copiae exponerentur, omnis multitudo, urbe deserta, in arcem confugit. Inde ad fidem ab Romano petendam oratores mittunt. oppidanis extemplo vita ac libertas concessa est: Macedonibus trecenti nummi in capita statutum est pretium, & ut armis traditis abirent. Hac summa redempti in Boeotiam incircum trajecti. Navales copiae, duobus clavis urbibus Euboeae intra dies paucos captae, circumfusaes Samium, Atticae terras promontoriorum

torium, Cenchreas, Corinthiorum emporium, petierunt. Consul interim omnium spe longiorem atrociorēque oppugnationem habuit: & eā, quā minimū credidisset, resistebant hostes. nam omnem laborem in muro diruendo crediderat fore: si aditum armatis in urbem patefecisset, fugam inde eademque hostium fore, qualis captis urbibus fieri solet. ceterū posteaquam, parte muri arietibus decussa, per ipsas ruinas transcenderunt in urbem armatis illud principium velut novi atque integri laboris fuit. nam Macedones, qui in praesidio erant & multi & delecti, gloriam etiam egregiam rati, si armis potius & virtute, quā moenibus urbem tuerentur, conferti, pluribus introrsus ordinibus acie firmata, quum transcendere ruinas sensissent Romanos, per impeditum ac difficilem ad receptum locum expulerunt. Id consul ægre passus, nec eam ignominiam ad unius modo expugnandæ moram urbis, sed ad summam universi belli pertinere ratus, quod ex momentis parvarum plerumque rerum penderet, purgato loco, qui strage semirutū muri cumulus erat, turrim ingentis altitudinis, magnam vim armatorum multiplici tabulato portantem, promovit: & cohortes invicem sub signis, quæ cuneum Macedonum, (phalangem ipsi vocant) si possent, vi perumperent, emittebat. Sed ad loca angusta, haud latè patente intervallo diruti muri, genus armorum pugnaeque hosti aptius erat. ubi conferti hastas ingentis longitudinis præ se Macedones objecissent, velut in constructam densitate clypeorum testudinem, Romani, pilis nequicquam emissis quum strinxissent *gladios: neque congregi propius, neque præcidere*
hastas

hastas poterant: &c, si quam incidissent aut præfregissent, hastile fragmento ipso acuto inter spicula integrarum hastarum velut vallum explebat. Ad hoc & muri pars adhuc integra utraque tuta præstabat latera: nec ex longo spatio aut cedendum, aut impetus faciendus erat. quæ res turbare ordines solet. Accessit etiam fortuita res ad animos eorum firmandos. nam quum turris per aggerem parum densati soli ageretur, tota una, in altiore orbitam depressa, ita turrim inclinavit, ut speciem ruentis hostibus, trepidationemque insanam superstantibus armatis præbuerit.

XVIII. Quum parum quicquam succederet, consul minimè æquo animo comparisonem militum generis armorumque fieri patiebatur: simul nec maturam expugnandi spem, nec rationem procul à mari, & in evastatis belli cladibus locis, hibernandi ullam cernebat. itaque relicta obsidione, quia nullus in tota Acarnaniæ atque Ætolie oraportus erat, qui simul & omnes onerarias, quæ commeatum exercitui portabant, caperet, & tecta ad hibernandum legionibus præberet; Anticyra in Phocide, in Corinthium versa finem, ad id opportunissimè sita visa: quia nec procul Thessalia, hostiumque locis abibant, & ex adverso Peloponnesum exiguo maris spatio divisam, ab tergo Ætoliam Acarnaniamque, ab lateribus Locridem & Boeotiam habebant. Phocidis primo impetu Phanotheam sine certamine cepit. Anticyra haud multum in oppugnando præbuit moræ. Ambrysus inde Hyampolisque receptæ. Daulis, quia in tumulo excelsa sita est, nec scalis nec operibus capi poterat. læcessendo missilibus eos, qui in præsidio erant, quum ad excursions eliciissent, refugiendo.

in vicem insequendoque, & levibus sine effectu contuminiis, et negligentis & contemptus adduxerant, ut cum refugientibus in portam permixti impetum Romani facerent. Sex alia ignobilia castella Phocidis, terrore magis quam armis, in potestatem venerunt. Elatia clausit portas: nec, nisi vi cogerentur, recepturi moribus videbantur aut ducem aut exercitum Romanum.

XIX. Elariam obfidenti consuli rei majoris spes affulfit, Achæorum gentem ab societate regia ad Romanam amicitiam avertendi. Cycladem, principem factionis ad Philippum trahentium res, expulerant. Aristhenus, qui Romanis gentem jungi volebat, prætor erat. Classis Romana cum Attalo & Rhodiis Cenchreis stabat, parabantque communi omnes consilio Corinthum oppugnare. Optimum igitur ratus est, priusquam certa res aggererentur, legatos ad gentem Achæorum mitti; pollicentes, si ab rege ad Romanos defecissent. Carniathum iis contributuros in antiquum gentis concilium. Auctore consule legati à fratre ejus L. Quintio, & Attalo, & Rhodiis, & Atheniensibus ad Achæos missi. Sicyone datum iis est concilium. Erat autem non admodum simplex habitus animorum inter Achæos, terrebat eos Lacedæmonius, gravis & assiduus hostis: horrebant Romana arma: Macedonum beneficiis & veteribus & recentibus obligati erant: regem ipsum suspectum habebant pro ejus crudelitate perfidiaque: neque ex iis, quæ tum ad tempus faceret, æstimantes, graviolem post bellum dominum futurum cernebant, neque solum quid in senatu quisque civitatis sue, aut in communibus conciliis gentis pro sententia.

tentia dicere, ignorabant: sed ne ipsa quidem serum cogitantibus. quid vellent, aut quid optarent, satis constabat. Ad homines ita incertos introductis legatis potestas dicendi facta est. Romanus primus legatus L. Calpurnius, deinde Attali, regis legati, post eos Rhodii disseruerunt. Philippi deinde legatis dicendi potestas facta est. postremi Athenienses, ut scilicet Macedonum dictis, auditum sunt. Si fore atrocissima in regem, quia nulli nec plura, nec tam acerba passi erant, invocati sunt. At illa quidem, concio sub occasu solis, tot legatorum perpetuis orationibus die absumpto, dimissa est.

XX. Postero die advocatur concilium, ubi quum per praenem, sicut Gratia mea est, suadendi, si quis vellent, potestas à magistratibus facta esset, nec quisquam praeter; diu silentium aliorum alios intuentium fuit, neque mirum, in quibus sua sponte voluntatibus sua inter se pugnantes obtrorsebant quodammodo animi, eos orationes quoque insuper turbarent, utrimque quoque difficilia essent promendo, adpendendoque, per totum diem habita. Tandem Aristenes pector Aethorum, ne tacitum concilium dimitteret, Ubi inquit, illa contamina animorum, Aethi, sunt, quibus in convivio & circulis, quum de Philippo & Romanis moris incidit, vix moribus temperabatur. Hinc in concilio, ad eam rem utramque indit, quum legatorum utrimque verba audieris, quum refertur magistratus, quum pro ad fundendum vocet, obmutis. Si non cum communis silentio, ne studio quidem, quia in hoc aut illum partem animos vestras inclinant, utrum cuiquam possunt exprimere?

quem præsertim nemo tam hebes sit, qui ignorare possit, dicendi ac suadendi; quod quisque aut velit, aut optimum putes, nunc occasionem esse priusquam quicquam decernamus. Ubi semel decretum erit, omnibus id, etiam quibus antè displicuerit, pro bono atque utili fœdere defendendum. Hæc adhortatio prætoris non modò quemquam unum elicit ad suadendum; sed ne fremitum quidem aut murmur concionis tantæ, ex tot populis congregatæ, movit.

XXI. Tum Aristæus prætor rursus: Non magis consilium vobis, principes Achæorum, deest, quàm lingua: sed suo quisque periculo in commune consultum non vult. forsitan ego quoque tacerem, si privatus essem. nunc prætor video, aut non dandum concilium legatis fuisse, aut inde sine responso eos dimittendos non esse. Respondere autem nisi ex vestro decreto què possum? Et quando nemo vestrum, qui in hoc concilium advocati estis, pro sententia quicquam dicere vult, aut audet; orationes legatorum hæsterno die dictas pro sententiis percenseamus: perinde ac si non postulaverint qua è re sua essent, sed suaserint qua nobis conferent utilia esse. Romani Rhodiique & Attalus societatem amicitiamque nostram potunt: & in bello, quod adversus Philippum gerunt, se à nobis adjuvari æquum censent. Philippus societatis secum admonet & iurijurandi: modò postulat, ut secum stemus; modò, ne intersimus armis, contentum ait se esse. Nulline venit in mentem, cur, qui nondum socii sunt, plus petant, quàm socius? Non fit hoc neque modestia Philippi, neque impudentia Romanorum. Achæi portus & dant fiduciam postulantiibus, & dant. Philippi præter
lega-

legatum videmus nihil. Romana classis ad Cenchreas stat, urbium Euboea spolia pra se ferens: consulem, legionesque ejus, exiguo maris spatio disjunctas, Phocidem ac Locridem peruagantes videmus. Miramini, cur dissidenter Cleomedem legatus Philippi, ut pro rege arma caperemus adversus Romanos, modo egeris. qui si ex eodem fœdere ac iurjurando, cujus nobis religionem injiciebat, rogemus eum, ut nos Philippus & ab Nabide ac Lacodamoniis & ab Romanis defendat; non modo praesidium, quo nos tueatur, sed ne quid respondeas quidem nobis, sis inventurus: non Heracle magis, quàm ipse Philippus priore anno, qui, pollicendo se adversus Nabidem bellum gesturum, quum tentasset nostram juventutem hinc in Euboeam extrahere, posteaquam nos neque decernere id sibi praesidium, neque velle illigari Romano bello vidit, obitus societatis ejus, quam nunc jactas, vastandos depopulandosque Nabidi ac Lacodamoniis reliquit. Ac mihi quidem minimè conveniens inter se oratio Cleomedontis visa est. Elevabat Romanum bellum, extantumque ejus eundem fore, qui prioris belli, quod cum Philippo gesserint, dicebat. Cur igitur nostrum ille auxilium absens petis potius, quàm praesens nos veteres socios simul ab Nabide ac Romanis tueatur? Nos dico? Quid ita passus est Eretriam Corythumque capi? quid ita tot Thessalia urbes? quid ita Locridem, Phacidemque? quid ita nunc Elatiam oppugnari patitur? cur excessit faucibus Epiri, claustrisque illis inexpugnabilibus super Aëon antrum, aut vi, aut metu, aut voluntate, relictoque, quem insidebat, saltu, penitus in regnum abiit? Si sua voluntate tot socios reliquit hostibus diripiendos, quid recusare potest, quin & socii sibi

sibi consulant? si metu, nobis quoque ignoscant timen-
tibus. Si victus armis cessit, Aethi armis Romanis
sustinebimus, Cleomedon, quae vos Macedones non susti-
nuistis? An tibi potius credamus, Romanos non
majoribus copiis, nec viribus, nunc bellum gerere,
quam antea gesserint, potius quam res ipsas intuen-
mur? Aetolos tum classe adjuverant: nec ducē
consulari, nec exercitū bellum gesserunt. Sociorum
Philippi maritima urbes in terrore ac tumultu erant,
mediterranea adeo tuta ab Romanis armis fuerant,
ut Philippus Aetolos, nequaquam opem Romanorum
implorantes, depopularetur. nunc autem defuncti
bello Panico Romani, quod per sexdecim annos velut
intra viscera Italia toleraverunt, non praesidium Ae-
tolis bellantibus miserunt, sed ipsi duces belli arma
terra marique simul Macedonia intulerunt. Ter-
tius jam consul summa vi gerit bellum. Sulpicius,
in ipsa Macedonia congressus, fudit fugavitque re-
gem; partem opulentissimam regni ejus depopulatus.
nunc Quintius tenentem claustra Epiri, natura loci,
munimentis, exercituque fretum, castris exiit:
fugientem in Thessaliam persecutus, praesidium regis,
sociasque ejus urbes prope in conspectu regis ipsius ex-
pugnavit. Ne sint vera, quae Athenienses modo te-
gunt de crudelitate, avaritia, & libidine regis dix-
erunt: nihil ad nos pertineant, quae in terra Aethia
scelera in superos inferosque Deos sunt admissa; mul-
to minus, quam quae Ciani, Abydenique, qui procul
à nobis absint, passi sunt: nostrorum ipsi viderunt,
si vultis, obliviscamur: caedes direptionesque bono-
rum Messena in media Peloponneso factas; & hospi-
tam Cyprissia Garitenem, contra jus omne ac fas
dolor opulus prope ipsius occisam, & Arrium patrem
filium.

filiumque Sicyonios, quam senem infelicem parentem etiam appellare solitus esset, interfectos: filii etiam uxorem libidinis causa in Macedoniam asportatam: cetera supra virginum matronarumque oblivioni dantur. Ne sint cum Philippo res, cuius crudelitatis metu obmutuistis omnes: nam quæ alia tacendi advocatis in concilium causa est? Cum Antigono mitissimo ac iustissimo rege, & de nobis omnibus optime merito existimemus disceptationem esse: num id postularet facere nos, quod tum fieri non posset? Peninsula est Peloponnesus, angustis Isthmi faucibus continenti adharens, nulli apertior atque opportunior, quam navali bello. si centum tota naves, & quinquaginta leviores aperta, & triginta Issaici Iembi maritimam oram vastare, & expositas propè in ipsis littoribus urbes coeperint oppugnare, in mediterraneas scilicet nos urbes recipiemus? tanquam non insulino, & harente in ipsis visceribus oramur bello? Quum terra Nabis & Lacedamonii, muri Romana classis urgebunt, unde regiam societatem, & presidia Macedoniam implorem? an ipsi nostris armis ab hoste Romano tutabimur urbes, quæ oppugnabuntur? egregia enim Dymas priore bello sumus tutati. Satis exemplorum nobis aliena clades præbent: ne queramus quemadmodum ceteris exemplo simus. Nolite, quia ultro Romani petunt amicitiam, id quod optandum vobis ac summa ope petendum erat, fastidire. metu enim videlicet compulsi in aliena terra, quia sub umbra auxilii vestri latere volunt, in societatem vestram confugiant, ut portibus vestris recipiantur, ut conventibus utantur. Mure in potestate habent, terras quascunque adeant, exemplo didicisse sua faciunt. quod

rogant, cogere possunt: quia pepercisse volunt, committere vos, cur pereatis, non patiuntur. Nam quod Cleomedem modo, tanquam mediam & tutissimam vobis viam consilii, ut quiesceretis, abstineretisque armis, ostendebat; ea non media, sed nulla via est. Etenim praterquam quod aut accipienda, aut aspernenda vobis Romana societas est; quid aliud quam nusquam gratia stabili, velut qui eventum expectaverimus, ut fortuna applicavimus nostra consilia, prada victoris erimus? Nolite, si, quod omnibus votis petendum erat, ultro offeratur, fastidire. Non quemadmodum hodie utrumque vobis licet, sic semper liciturum est. nec saepe, nec diu eadem occasio erit. Liberare vos à Philippo jamdiu magis vultis, quam audetis. Sine vestro labore & periculo, qui vos in libertatem vindicarent, cum magnis classibus exercitibusque mare trajecerunt. Hos si socios aspernamini, vix sana mentis estis. sed aut socios, aut hostes habeatis, oportet.

XXII. Secundum orationem prætoris murmur ortum aliorum cum assensu, aliorum inclementer assentientes increpantium: & jam non singuli tantum, sed populi universi inter se altercabantur; tum inter magistratus gentis (Demiurgoꝝ vocant: decem numero creantur) certamen nihilo segnius, quam inter multitudinem, esse. quinque relatores se de societate Romana agebant, suffragiumque duros. quinque lege cautura testabantur, ne quid, quod adversus Philippi societatem esset, aut referre magistratibus, aut decernere concilio jus esset. Hic quoque dies jurgii est consumptus. Supererat unus iusti concilii dies: (tertio enim lex jubebat decretum fieri) in quem adeo exarsere studia,

ut vix parentes ab liberis temperaverint. Rhisiasus Pellenensis erat, filium Demiurgum nomine Memnonem habebat; partis ejus, quæ decretum recitari, perrogarique sententias prohibebat. Is diu obtestatus filium, ut consulere Achæos communi salutis pateretur, neu pertinacia sua gentem universam perditum iret; posteaquam parum proficiebant preces, juratus se eum sua manu interempturum, nec pro filio, sed pro hoste habiturum; minis pervicit, ut postero die conjungeret iis se, qui referebant. qui quum plures facti referrent, omnibus fere populis haud dubiè approbantibus relationem, ac præ se ferentibus quid decreturi essent; Dymæi, ac Megalopolitani, & quidam Argivorum, priusquam decretum fieret, consurrexerunt, ac reliquerunt concilium: neque mirante ullo, neque improbante. Nam Megalopolitanos avorum memoria pullos ab Lacedæmoniis restituerat in patriam Antigonus: & Dymæis captis nuper direptisque ab exercitu Romano, quum redimi eos, ubicumque servirent, Philippus jussisset, non libertatem modò, sed etiam patriam reddiderat. Jam Argivi, præterquam quòd Macedonum reges ab se oriundos credunt, privæis etiam hospitiiis, familiarique amicitia plerique illigati Philippo erant. ob hæc concilio, quod inclinaverat ad Romanam societatem jubendam, excesserunt. vèniæque iis hujus secessionis fuit, & magnis & recentibus obligatis beneficiis.

XXIII. Ceteri populi Achæorum, quum sententiæ perrogarentur, societatem cum Attalo] ac Rhodiis præfenti decreto confirmarunt. cum Romanis, quia injussu populi non poterat rata esse.

in id tempus, quo Romanam mitti legati possent, dilata est. in presentia tres legatos ad L. Quintium mitti placuit, & exercitum omnem Achæorum ad Corinthum admoveri, captis Cenchreis, jam urbem ipsam Quintio oppugnante. Et ii quidem è regione portæ, quæ fert Sicyonem, posuerunt castra. Romani ad Cenchreas versam partem urbis, Attalus traducto per Isthmum exercitu, ab Lechæo, alterius maris portu, oppugnabant. primò segnius, sperantes seditionem intus fore inter opipidos ac regium præsidium. posteaquam uno animo omnes, & Macedones tanquam communem patriam tuebantur, & Corinthii ducem præsidii Androsthenem haud secus quam civem & suffragio creatum suo imperio iusto patiebantur, omnis, inde spes pugnantibus, in vi, & armis, & operibus erat: undique aggeres haud facili aditu ad moenia admovebantur. Arces ex ea parte, quam Romani oppugnabant, aliquantum muri diruerat. in quem locum, quia nudatus munimento erat, protegendum armis quum Macedones concurrissent, atrox proelium inter eos ac Romanos ortum est. Ac primò multitudine faciliè expellebantur Romani: assumptis deinde Achæorum Attalique auxiliis, sequabant certamen: nec dubium erat, quin Macedonas Græcosque faciliè loco pulsuri fuerint. Transfugarum Italicorum magna multitudo erat: pars ex Annibalis exercitu metu poenæ à Romanis Philippum secuti; pars navales socii, relictis nuper classibus, ad spem honoratioris militiæ transgressi. hos desperata salus, si Romani vicissent, ad rabiem, magis quam audaciam, accendebat. Promontorium est adversus Sicyonem Iunonia, quam vocant:

Acetum

Aerzani, in altum excurrent: trajectus inde Corinthum, septem millia ferme passuum. eò Philocles, regius & ipse praefectus, mille & quingentos milites per Boeotiam duxit: praesto fuere à Corintho lembi, qui praefidium id acceptum Lechaearum trajicerent. Auctor erat Attalus incensis operibus omittendae extemplo oppugnationis. Pertinacius Quintius in incepto perstabat. Is quoque, ut praemissis portis disposita vidit praesidia regis, nec facile erumpentium impetus sustineri posse, in Attali sententiam concessit. ita irritò incepto, dimissis Achaëis, reditum ad naves est. Attalus Piraeum, Romani Corcyram petierunt.

XXIV. Dum hæc à navali exercitu geruntur, consul, in Phocide ad Elatensium castris positus, primò colloquiis rem per principes Elatensium tentavit: posteaquam nihil esse in manu sua, & plures validioresque esse regios, quàm oppidanorum, respondebatur, tum simul ab omni parte operibus armisque urbem est aggressus. Ariete admoto, quantum inter turres muri erat prorutum, quum ingenti fragore ac strepitu audisset urbem, simul & cohortes Romana per apertum recenti strage iter invasit: & ex omnibus oppidi partibus, relictis suis quisque stationibus, in eum, qui premebatur impetu hostium, locum concurrerunt. Eodem tempore Romani & ruinas muri supervadebant, & scalas ad stantia moenia inferebant. & dum in unam partem oculos animosque hostium certamen avertebat, pluribus locis scalis capitur murus, armatique in urbem transcenderunt. quo tumultu audito territi hostes, relicto, quem conferti tuebantur, loco, in arcem omnes metu, inermi quoque

insequente turba, confugerunt. Ita urbe potitur consul, qua direpta, missis in arcem, qui vitam regis, si abire vellent inermes, libertatem Eliensis pollicerentur, fideque in hæc data, post paucos dies arcem recepit.

XXV. Ceterum adventu in Achajam Philocles regi præfecti, non Corinthus tantum liberata obsidione, sed Argivorum quoque civitas per quosdam principes Philocli prodita est; tentatis prius animis plebis. Mos erat, comitiorum die primæ velut omnis causæ, prætores pronunciare Jovem, Apollinemque, & Herculem. additum legi erat, ut in Philippus rex adjiceretur. cujus nomen post pactam cum Romanis societatem quæ præco non adjecit, fremitus primò multitudinis ortus, deinde clamor subjicientium Philippi nomen, jubentiumque legitimum honorem usurpare: donec cum ingenti assensu nomen recitatum est. Hujus fiducia favoris Philocles arcessitus, nocte occupat collem imminentem urbi: (Latissimam tam arcem vident) positoque ibi præsidio, quum, lucis principio, signis infectis ad subiectum arci forum vadere, instructa acies ex adverso occurrat. Præsidium erat Achaeorum nuper impositum; quingenti fere juvenes electi omnium civitatum. Alcibiades Dymæus præerat. Adhortator à præfecto regio missus, qui excedere urbe juberet (neque enim pares eos oppidanis solis, qui idem quod Macedones sentirent, nedum adjunctis Macedonibus esse, quod ne Romani quidem ad Corinthum sustinuerint) primò nihil nec ducem nec ipsos movit: post paulo, ut Argivos quoque armatos ex parte altera venientes magno agmine viderunt, etiam perniciem

cementes, omnem tamen casum, si pertinacior
 dux fuisset, videbantur subituri. *A*enesidemus, ne
*A*chaeorum juventutis simul cum urbe amitte-
 retur, pactus cum Philocle, ut abire illis liceret,
 ipse quo loco steterat, armatus cum paucis clien-
 tibus non excessit. Missus à Philocle qui quaereret,
 quid sibi vellet, nihil factus, tantummodo quum
 projecto prae se clypeo staret, in praesidio credidit
 urbis moriturum se armatum, respondit, num jussu
 praefecti à Thracibus coniecto, tale interfecitque
 omnes. Et post pactum inter Achaeos & Roma-
 nos societatemque nobilissimas civitates, Argi &
 Corinthus, in potestate regis erant.

XXVI. *H*ic quoque Romanis in estate in Graecia
 terra marique gestis, in Gallia nihil sane memo-
 rabile ab *Sexto* *Elia* consule gestum, quum duos
 exercitus in provincia habuisset, unum centum,
 quem dimitti oportebat, cui *L. Cornelius* procon-
 sul praefuerat, (ipse ei *C. Helvium* praetorem praefe-
 cit) alterum, quem in provinciam adduxit, totum
 prope annum Cremonensibus Placentinisque co-
 gendis redire in colonias, unde belli casibus dissipa-
 ti erant, consumpsit. Quemadmodum Gallia prae-
 ter spem quiesca eo anno fuit, ita circa urbem ser-
 villis prope tumultus excitatus est. Obsides Car-
 thaginensium *Setis* custodiebantur, cum iis, ut
 principum liberis, magna vis servorum erat. auge-
 bant eorum numerum, ut ab recenti Africo bello,
 & ab ipsis *Setinis* captiva aliquot nationis ejus ex
 praeda empti mancipia. Quum conjurationem fe-
 cissent, missis ex eo numero qui in *Setino* agro,
 deinde circa *Norbam* & *Circejos* servitia sollicita-
 rent: satis iam omnibus preparata Italia, cui *Se-*

tiz propediem futuri erant, spectaculo intentam populum aggredi statuerant; Setia per eadem & repentinum tumultum capta, Norbam & Circejos occupare. Hujus rei tam foedæ indicium Romam ad L. Cornelium Merulam prætorem urbis delatum est. Servi duo ante lucem ad eum venerunt, atque ordine omnia, quæ acta futuraque erant, exposuerunt. quibus domi custodiri jussis, prætor, senatu vocato, edoctoque quæ indices afferrent, proficisci ad eam conjurationem querendam atque opprimendam jussus. cum quinque legatis profectus, obvios in agris sacramento rogatos arma capere & sequi cogebat. Hoc tumultuario detectu duobus millibus ferme hominum armatis, Setiam, omnibus quod pergeret ignaris, venit. ibi raptim principibus conjurationis comprehensis, fuga servorum ex oppido facta est. dimissi deinde per agros qui vestigarent. Egregia duorum opera servorum indicum, & unius liberi fuit. Ei centum millia gravis æris dari Patres jusserunt: servis vicina quina millia æris, & libertatem, pretium eorum ex ærario solutum est dominis. Haud ita multo post, ex ejusdem conjurationis reliquiis, nuntiatum est, servitia Præneste occupatura. Eò L. Cornelius prætor profectus, de quingentis fere hominibus, qui in ea noxa erant, supplicium sumpsit. In timore civitas fuit, obsides captivosque Poenorum ea moliri. Itaque & Romæ vigiliæ per vicos servatæ: jussique circumire eas minores magistratus: & triumviri carceris lautumiarum intentiorem custodiam habere jussi, & circa nomen Latinum à prætore literæ missæ, ut & obsides in privato servarentur, neque in publicam prodenda facultas dare.

daretur; & captivi ne minus decem pondo compedibus vincti in nulla alia quàm in carceris publici custodia essent.

XXVII. Eodem anno legati ab rege Attalo coronam auream *ccxvi.* pondo in Capitolio posuerunt: gratiasque senatui egerunt, quòd Antiochus, legatorum Romanorum auctoritate motus, finibus Attali exercitum deduxisset. Eadem æstate equites ducenti, & elephanti decem, & tritici modum ducenta millia, ab rege Masinissa ad exercitum, qui in Græcia erat, pervenerunt. Item ex Sicilia Sardiniaque magni commeatus, & vestimenta exercitui missa. Siciliam M. Marcellus, Sardiniam M. Porcius Cato obtinebat; sanctus & innocens, asperior tamen in foenore coercendo habitus. Fugatique ex insula foeneratores, & sumptus, quos in cultum prætorum socii facere soliti erant, circumcisi, aut sublati. Sex. Ælius consul, ex Gallia comitiorum causa Romanam quum redisset, creavit consules C. Cornelium Cethegum & Q. Minucium Rufum. Biduo post, prætorum comitia habita. Sex prætores illo anno primum creati, crescentibus jam provinciis, & latius patefcente imperio. creati autem hi, L. Manlius Vulso, C. Sempronius Tuditanus, M. Sergius Silus, M. Helvius, M. Minucius Rufus, L. Atilius. Sempronius & Helvius ex iis ædiles plebis erant. ædiles curules Q. Minucius Thermus & Ti. Sempronius Longus. Ludi Romani eo anno quater instaurati.

XXVIII. C. Cornelio & Q. Minucio consulibus omnium primum de provinciis consulum prætorumque actum. Prius de prætoribus transacta.

Ante Chr.
197.
v. c. 555.

res, quæ transigi forte poterat. urbana Sergio, peregrina jurisdictio Minucio obigit. Sardiniam Atilius, Siciliam Manlius, Hispaniam Sempronius ceteriorem, Helvius ulteriorem est sortitus. Consulibus, Italiam Macedoniamque sortiri parantibus, L. Oppius & Q. Fulvius tribuni plebis impedimento erant, quòd longinqua provincia Macedonia esset: neque ulla alia res majus bello impedimentum ad eam diem fuisset, quàm quòd vixdum inchoatis rebus in ipso conatu gerendi belli prior consul revocaretur. Quartum jam annum esse ab decreto Macedonico bello. quarendo regem & exercitum ejus, Sulpicium majorem partem anni absumpsisse. Villium congregientem cum hoste re infecta revocatum. Quintium rebus divinis Roma majorem partem anni retentum: ita gessisse tamen res, ut, si aut maturius in provinciam venisset, aut hiems magis serâ fuisset, potuerit debellare. Nunc propè in hiberna profectum, ita comparare dici bellum, ut, nisi successor impediât, perfecturus æstate proxima videretur. His orationibus pervicerunt, ut consules in senatus auctoritate fore dicerent se, si idem tribuni facerent. Permittentibus utrisque liberam consultationem, Patres consulibus ambobus Italiam provinciam decreverunt. T. Quintio prorogârunt imperium, donec successor ei venisset. Consulibus binæ legiones decretæ, & ut bellum cum Gallis Cisalpinis, qui defecissent à populo Romano, gererent. Quintio in Macedoniam supplementum decretum peditum quinque millia, & trecenti equites, & sociorum navalium tria millia. Præesse idem, qui præerat, classi L. Quintius Flamininus jussus. Prætoribus in Hispanias octona millia peditum socium

LIBER XXXII. 297

ac Latini nominis data: & quadringenti equites, ut dimitterent veterem ex Hispaniis militem. & terminare jussi, qua ulterior citeriorve provincia servaretur. Macedoniæ legatos P. Sulpicium & P. Villium, qui consules in ea provincia fuerant, adjecerunt.

XXIX. Priusquam consules prætoresque in provincias proficiscerentur, prodigia procurari placuit: quod ædes Vulcani Summanique Romæ, quod & Fregellis murus & porta de cœlo tacta erant: & Frusinone inter noctem lux orta: & Asculo agnus biceps cum quinque pedibus natus: & Formiis duo lupi oppidum ingressi obvios aliquot laniaverant: Romæ non in urbem solum, sed in Capitolium penetraverat lupus. C. Acilius tribunus plebis tulit, ut quinque coloniæ in oram maritimam deducerentur: duæ ad ostia fluminum Vulturni Linternique: una Puteolos: una ad castrum Salerni. His Buxentum adjectum. tricenæ familiæ in singulas colonias jubebantur mitti. triumviri deducendis iis, qui per triennium magistratum haberent, creati, M. Servilius Geminus, Q. Minucius Thermus, T. Sempronius Longus. Delectu rebusque aliis divinis humanisque, quæ per ipsos agenda erant, perfectis, consules ambo in Galliam profecti. Cornelius recta ad Insubres via, qui tum in armis erant, Cænomanis assumptis; Q. Minucius in læva Italiæ ad inferum mare flexit iter: Genuamque exercitu abducto, ab Liguribus orsus est bellum. Oppida Clastidium & Litubium, utraque Ligurum, & duæ gentis ejusdem civitates, Celelates Cerdiciatesque, sese dediderunt. Et jam omnia cis Padum, præter Gallorum Bojos, Ilvates Ligurum, sub di-

atione erant. quindecim oppida, hominum viginti millia esse dicebantur, quæ se dederant. Inde in agrum Bojorum legiones duxit.

XXX. Bojorum exercitus haud ita multo antè trajecerat Padum, junxeratque se Insubribus & Cænomanis: quod ita acceperant, conjunctis lègionibus consules rem gesturos, ut & ipsi collatas in unum vires firmarent. Posteaquam fama accidit, alterum consulem Bojorum urere agros; seditio extemplo orta est. Postulare Boji, ut laborantibus opem universi ferrent. Insubres negare se sua deserturos. Ita divisæ copiæ: Bojisque in agrum suum tutandum profectis, Insubres cum Cænomanis super amnis Mincii ripas confederunt. Infra eum locum quinque millia passuum & consul Cornelius eidem flumini castra applicuit. inde mittendo in vicos Cænomanorum; Brixiamque, quod caput gentis erat; ut satis comperit, non ex auctoritate seniorum juventutem in armis esse, nec publico consilio Insubrium defectioni Cænomanos se adjunxisse: excitis ad se principibus, id agere ac moliri cœpit, ut desciscerent ab Insubribus Cænomani; & signis sublati aut domos redirent, aut ad Romanos transirent. Et id quidem impetrari nequirit. in id data fides consuli est, ut in acie aut quiescerent, aut, si qua etiam occasio fuisset, adjuvarent Romanos. Hæc ita convenisse Insubres ignorabant: suberat tamen quædam suspicio animis, labare fidem sociorum. Itaque quum in aciem eduxissent, neutrum his cornu committere ausi, ne, si dolo cessissent, rem totam inclinarent; post signa in subsidii eos locaverunt. Consul principio pugnae vocatæ eadem so-

spitzæ Junoni, si eo die hostes fusi fugatique essent. A militibus clamor sublatus, compotem voti consulem se facturos, & impetus in hostes est factus. Non tulerunt Insubrès primum concursum, quidam, & à Carnomanis, terga repente in ipso certamine aggressis, tumultum ancipitem injectum, auctores sunt: cæsaque in medio quinque & triginta millia hostium, quinque millia & septingentos vivos captos; in iis Amilcarem Poenorum imperatorem, qui belli causa fuisset: signa militaria centum triginta, & carpenta supra ducenta. Oppida, quæ defectionem secuta erant, dediderunt se Romanis.

XXXI. Minucius consul primò effusis populationibus peragraverat fines Bojorum: deinde, ut relictis Insubribus ad sua tuenda receperant sese, castris se tenuit, acie dimicandum cum hoste ratus. Nec Boji detrectassent pugnam, nisi fama victos Insubres allata animos fregisset. Itaque, relicto duce castrisque, dissipati per vicos, sua ut quisque defenderent, rationem gerendi belli hosti mutarunt. omissa enim spe per unam dimicationem rei decernendæ, rursus populari agros, & urere tecta, vicosque expugnare coepit. Per eisdem dies Clastidium incensum. inde in Ligustinos Ilvates, qui soli non parebant, legiones ductæ. Ea quoque gens, ut Insubres acie victos, Bojos, ita ut tentare spem certaminis metuerent, territos audivit, in ditionem venit. Literæ consulum è Gallia de gestis prospere sub idem tempus Romam allatæ. M. Sergius prætor urbanus in senatu eas, deinde ex auctoritate Patrum ad populum recitavit. supplicatio in quadriduum decreta.

XXXII. Hiema

XXXII. Hiems jam eo tempore erat, quum T. Quintius, capta Elatia, in Phocide ac Locride hiberna disposita haberet. Opunte seditio orta est. Factio una Ætolos, qui propiores erant; altera Romanos arcessebat. Ætoli priores venerunt. sed opulentior factio, exclusis Ætolis, missoque ad imperatorem Romanum nuncio, usque ad adventum ejus tenuit urbem. Arcem regum tenebat præsidium: neque ut discederent inde, aut Opuntiorum minis, aut auctoritate imperantis consulis Romani percelli potuerunt. Mora cur non extemplo oppugnarentur, ea fuit: quod caduceator ab rege venerat, locum ac tempus petens colloquio. Id gravatè concessum regi est: non quin cuperet Quintius per se partim armis partim conditionibus confectum videre bellum (necdum enim sciebat utrum successor sibi alter ex novis consulibus mitteretur, an, quod summa vi ut tenderent, amicis & propinquis mandaverat, imperium prorogaretur) aptum autem fore colloquium credebat, ut sibi liberum esset, vel ad bellum manenti, vel ad pacem decedenti rem inclinare. In sinu Maliaco prope Niczæam litus elegere. eo rex ab Demetriade cum quinque lembis & una nave rostrata venit. Erant cum eo principes Macedonum & Achæorum exsul vir insignis Cycliadas. Cum imperatore Romano rex Amynander erat, & Dionysodorus Attali legatus, & Agesimbrotus præfectus Rhodiæ classis, & Phæneas princeps Ætolorum, & Achæi duo, Aristæus & Xenophon. Inter hos Romanus ad extremum litus progressus, quum rex in proram navis in anchoris stantis processisset; *Commodius, inquit, si in terram egrediarius, & ex propinquo di-*

catus.

*canus invicem, audiamusque. Quum rex factu-
rum se id negaret; Quem tandem, inquit Quinti-
us, times? Ad hoc ille superbo & regio animo:
Neminem equidem timeo, præter Deos immortales:
non omnium autem credo fidei, quos circa te video,
atque omnium minimè Ætolis. Istud quidem, ait
Romanus, per omnibus periculum est, qui cum hoste
ad colloquium congregantur, ut nulla fides sit. Non
tamen, inquit rex, T. Quinsi, per perfidia premi-
tum est; si fraude agatur, Philippus & Phaneas.
neque enim aque difficulter Ætolæ prætorem a-
lium, ac Macedones regem in meum locum substi-
tuant.*

XXXIII. Secundùm hæc silentium fuit. Quum
Romanus cum æquum censeret priorem dicere,
qui petisset colloquium; rex, ejus esse priorem o-
rationem, qui daret pacis leges, non qui acciperet:
tum Romanus, *Simplicem suam orationem esse. ea
enim se dicturum, qua ni fiant, nulla sit pacis con-
ditio. Deducenda ex omnibus Gracia civitatibus
regi præsidia esse. captivos & transfugas sociis po-
puli Romani reddendos. restituenda Romanis ea Illy-
rici loca, qua post pacem in Epiro factam occupasset.
Ptolemao regi Ægypti reddendas urbes, quas post
Philopatoris Ptolemai mortem occupasset. Suas po-
puli que Romani conditiones has esse: ceterum & so-
ciorum audiri postulata verum esse. Attali regis le-
gatus, Naves captivosque, qua ad Cium navali
prælio capta essent, & Nicephorium, Venerisque
templum, qua spoliasset evastassetque, præ incorrup-
tis restitui. Rhodii Perxam (regio est continentis
adversus insulam, vetustæ eorum ditionis) repetebant;
postulabantque, præsidia deduci ab Iasso, &*

Bargyliis, & Eboromensium urbe, & in Helleſponto Seſto atque Abydo, & Panopolim Byzantiis in antiqui formulam juris reſtitui, & liberari omnia Aſia emporia portuſque. Achæi Corinthum & Argos repetebant. Prætor Ætolorum Phæneas quum eadem fere quæ Romani, ut Græcia decederetur, poſtulâſſet, redderenturque Ætolis urbes, quæ quondam juris aut ditionis eorum fuiſſent; excepit orationem: ejus princeps Ætolorum Alexander, vir (ut inter Ætolos) facundus. *Favendum ſe reticere, ait, non quo quicquam agi puet eo colloquio, ſed ne quem ſociorum dicentem interpellas. Neque de pace cum fide Philippum agere, neque bella vera virtute unquam geſſiſſe. In colloquiis inſidiari & capere: in bello non congregi æquo campo, neque collatis ſignis dimicare, ſed refugientem incendere ac diripere urbes, & vincenſium præmia victum corrumpere. At non ſic antiquos Macedonum reges, ſed acie bellare ſolitos urbibus parcere, quantum poſſent, quo opulentiſſimo imperium haberent. Nam de quorum poſſeſſione dimicetur tolerantem, nihil ſibi præter bellum relinquere, quod conſilium eſſe? Plures priore anno ſociorum urbes in Theſſalia evaſiſſe Philippum, quam omnes qui unquam hoſtes Theſſalia fuerint, iſſis quoque Ætolis eum plura ſocium quam hoſtem ademſiſſe. Lyſimachiam, pulſo prætoris & præſidio Ætolorum, occupâſſe eum. Cium item, ſua ditionis urbem, fumiditus evertiſſe ac delēſſe. Eadem fraude habere eum Thebas Phœbias, Echimum, Lariffam & Pharſalum.*

XXXIV. Motus oratione Alexandri Philippus navem, ut exaudiretur, propius terram applicuit. Orſum eum dicere in Ætolos maxime violenter

Phæ-

Pharneas interfatus, Non in verbis rem verti, ait: aut bello vincendum, aut melioribus parendum esse. Apparet id quidem, inquit Philippus, etiam ceco; jocus in valetudinem oculorum Pharene. & erat dicacior natura, quam regem decet, & ne inter seria quidem risu satis temperans. Indignari inde coepit, Aetolos, tanquam Romanos, decedi Gracia jubere: qui, quibus finibus Gracia sit, dicere non possint. Ipsius enim Aetolia, Agraeo Apodocaeaeque, & Amphilocho, quae permagna eorum pars sit, Graciam non esse. At, quod à sociis eorum non abstinuerim, justam querelam habent, quem ipsi pro lege hunc morem antiquitus servant, ut adversus socios ipsi suos, publica tantum auctoritate dempta, juventutem suam militare sinant, & contraria persape neis in utraque parte Aetolica auxilia habent? Neque ego Chum expugnavi, sed Prusiam socium & amicum oppugnantem adjuxi: & Eysimachiam ab Thracibus vindicavi: sed quia me necessitas ad hoc bellum à custodia ejus avertis, Thraces habent. Et Aetolis hac. Attalo autem Rhodisque nihil jure debeo. non enim à me, sed ab illis principium belli ortum est. Romanorum autem honoris causa Peram Rhodis, & navos Attalo cum capreis, qui comparebant, restitui. Nam quod ad Nicephorium Venerisque templi restitutionem attinet: quid ea restitui postulansibus respondeam, nisi quo uno modo luci sivaeque casa restitui possant, exram impensamque sationis me praestaturum: quoniam hac inter se reges postulare & respondere placet. Extrema ejus oratio adversus Achaeos fuit: in qua orsus ab Antigoni primum, suis deinde erga eam gentem meritis, pecuniari decreta eorum jussu omnes

omnes divitias humanosque honores complexa. ~~atque~~
ad ea adjecit reconditæ exercitus, quæ ab se deservif-
sent. inveltusque graviter in perfidiam eorum; Ar-
gos tamen se redditurum eis dixit. De Corintho
cum imperatore Romano deliberaturum esse, quæsi-
turumque simul ab eo, utrum iisne urbibus decedere
se æquum censent, quæ à seipso capias jure belli
habeant, an iis etiam, quas à majoribus suis acce-
pisset.

XXXV. Parantibus Achæis Ætolisque ad cæ-
spondere, quum prope occasum sol esset, dilato in
posterum diem colloquio, Philippus in stationem,
ex qua profectus erat, Romani sociique in castra
redierunt. Quintius postero die ad Nicæam (is
enim locus placuerat) ad constitutum tempus ve-
nit. Philippi nullus usquam nec nuncius ab eo
per aliquot horas veniebat: & jam desperantibus
venturum, repente apparuerunt naves. Atque ip-
se quidem, *quum tam gravia & indigna impera-
rentur, inapem consilii diem se consumpsisse delibe-
rando*, agebat. Vulgò credebatur de industria rem
in serum tractam, ne tempus dari posset Achæis
Ætolisque ad respondendum. & eam opinionem
ipse affirmavit, petendo, ut summotis aliis, ne terri-
pus altercando tereretur, & aliquis finis rei imponi
posset, cum imperatore Romano liceret sibi collo-
qui. Id primò non acceptum, ne excludi collo-
quio viderentur socii. deinde, quum haud abfisteret
petere, ex omnium consilio Romanus imperator
cum Appio Claudio tribuno militum, ceteris sum-
motis, ad extremum littus processit. Rex cum
duobus, quos pridie adhibuerat, in terram est egres-
sus. Ibi quum aliquamdiu secretò locuti essent,

que acta ad suos Philippus retulerit, minùs com-
pertum est. Quintius hæc retulit ad socios. Ro-
manis eum cedere tota Illyrici ora, per fugas remit-
tere, ac si qui essent captivi. Attalo naves, & cum
eis captos navales socios: Rhodis regionem, quam
Rhodiam vocant, reddere. Iasso & Bargylis non ces-
saturum. Etolis Pharsalum Larissamque reddere. Tho-
lis non reddere. Achaïs non Argis modò, sed etiam
Corinthe cessurum. Nulli omnium placere partium,
quibus cessurus aut non cessurus esset, destinatio.
plus enim amitti in iis, quàm acquiri: nec unquam,
nisi tota deduxisset Græciæ præsidia, causas certami-
num deponere.

XXXVI. Quum hæc toto ex concilio certatim
omnes vociferarentur, ad Philippum quoque præ-
cul stantem vox est perlata. itaque à Quintio pe-
tit, ut rem totam in postero diem differret. pro-
fectò aut persuasurum se, aut persuaderi sibi pas-
surum. Litus ad Thronium colloquio destinatur.
eò maturè conventum est. Ibi Philippus primò
& Quintium, & omnes qui aderant, rogare, ne
spem pacis turbare vellent. postremò petere tem-
pus, quo legatus Romam ad senatum mittere pos-
set. Aut his conditionibus se pacem impetraturum,
aut quascumque senatus dedisset, leges pacis acce-
pturum. Id ceteris handquaquam placebat: nec
enim aliud quàm moram & dilationem ad colligen-
das vires queri. Quintius, verum id futurum fu-
isse, dicere: si astas, & tempus rerum gerendarum
esset. nunc hieme instanti nihil amitti, dato spatio
ad legatos mittendos. Nam neque sine auctoritate
senatus quicquam eorum ratum fore, quæ cum rege
ipsi pepigissent: & explorari (cum bello necessariam
quietem

quietem ipsa hiems daret) *senatus auctoritatem pos-*
se. In hanc sententiam & ceteri sociorum prin-
 cipes concesserunt: induciisque datis in duos men-
 ses, & ipsos mittere singulos legatos ad edocen-
 dum senatum, ne fraude regis caperetur, placuit.
 Additum induciarum pacto, ut regia praesidia Pho-
 cide ac Locride extemplo deducerentur. Et ip-
 se Quintius cum sociorum legatis Amyndrum
 Athamanum regem; utque speciem legationis
 adjiceret, Q. Fabium (uxoris Quintii sororis fi-
 lius erat) & Q. Fulvium & Appium Claudium
 misit.

XXXVII. Ut ventum Romam est, prius soci-
 orum legati, quam regis, auditi sunt. cetera eo-
 rum oratio conviciis regis consumpta est. Move-
 runt eo maxime senatum, demonstrando maris
 terrarumque regionis ejus situm: ut omnibus ap-
 pareret, si Demetriadem in Thessalia, Chalcidem
 in Euboea, Corinthum in Achaja rex teneret, non
 posse liberam Græciam esse: & ipsum Philippum
 non contumeliosius, quam verius, compedes eas
 Græciæ appellare. Legati deinde regis intromissi,
 quibus longiorem exorsis orationem, brevis inter-
 rogatio, cessurusne iis tribus urbibus esset, sermo-
 nem incidit. quum mandati sibi de his nominatim
 negarent quicquam, sic infecta pace regii dimissi.
 Quintio liberum arbitrium pacis ac belli permis-
 sum. Quo ut satis apparuit, non tædere belli se-
 natum, & ipse, victoriæ quam pacis avidior, ne-
 que colloquium postea Philippo dedit, neque lega-
 tionem aliam, quam quæ omni Græcia decedi
nuncaret, admissurum dixit.

XXXVIII. Philippus quum acie decernendum videret, & undique ad se contrahendas vires, maxime de Achajæ urbibus, regionis ab se diversæ, & magis tamen de Argis, quàm de Corintho, sollicitus, optimum ratus Nabidi eam Lacedæmoniorum tyranno velut fiduciariam dare, ut victori sibi restitueret: si quid adversi accidisset, ipse haberet: Philocli, qui Corintho, Argisque præerat, scribit, ut tyrannum ipse conveniret. Philocles, præterquam quod jam veniebat cum munere, adjicit ad pignus futuræ regi cum tyranno amicitix, filias suas regem Nabidis filiis matrimonio conjungere velle. Tyrannus primò negare, aliter urbem eam se accepturum, nisi Argivorum ipsorum decreto arcessitus ad auxilium urbis esset. deinde, ut frequenti concione non aspernatos modò, sed abominatos etiam nomen tyranni audivit; causam se spoliandi eos nactum ratus, tradere ubi vellet urbem, Philoclem jussit. Nocte ignaris omnibus acceptus in urbem est tyrannus. prima luce occupat superiora omnia loca, portæque clausæ. Paucis principum tumultum inter primum elapsis, eorum absentium direptæ fortunæ, præsentibus aurum atque argentum ablatum, pecuniæ imperatæ ingentes, qui non cunctanter contulere, sine contumelia & laceratione corporum sunt dimissi, quos occulere aut retrahere aliquid suspicio fuit, in servilem modum lacerati atque extorti. Concione inde advocata, rogationem promulgavit; unam de tabulis novis, alteram de agro viritim dividendo: duas faces novantibus res ad plebem in optimates accendendam.

XXXIX. Posteaquam in potestate Argivorum civitas erat, nihil ejus memor tyrannus, à quo eam civitatem & quam in conditionem accepisset, legatos Eliam ad Quintum & Attalum Ægina hibernantem mittit, qui nunciarent, Argos in potestate sua esse. eò si veniret Quintius ad colloquium, non diffidere sibi omnia cum eo conventura. Quintius, ut eo quoque præsidio Philippum nudaret, quum antehisset se venturum, mittit ad Attalum, ut ab Ægina Sicyonem sibi occurreret; ipse ab Anticyra decem quinquereimis, quas iis fortè ipsis diebus L. Quintius frater, ejus adduxerat, ex hibernis Cercyræ, Sicyonem transmisit. Jam ibi Attalus erat, qui, quum tyranno ad Romanum imperatorem, non Romano ad tyrannum, eundem diceret; in sententiam suam Quintium traduxit, ut in urbem ipsam Argos iret. Haud procul urbe Mycenica vocatur, in eo loco ut congrederentur, convenit. Quintius cum fratre & tribunis militum paucis, Attalus cum regio comitatu, Nicostratus Achæorum præter cum auxiliariis paucis venit. tyrannum ibi cum omnibus copiis opperientem invenerunt. Progressus armatus cum satellitibus est in medium fere interjacentis campi: inermis Quintius cum fratre & duobus tribunis militum: inermes item regi prætor Achæorum & unus ex purpuratis latus cingebant. Initium sermonis ab excusatione tyranni ortum: quod armatus ipse armatisque septus, quum inermes Romanum imperatorem regemque cerneret, in colloquium venisset. neque enim se illos timere, sed exsules Argivorum. Inde ubi de conditionibus amicitie ceptum agi est, Romanus duas postulare res:

unam,

unam, ut bellum cum Achæis finiret: alteram, ut adversus Philippum mitteret secum auxilia. Auxilia se missurum dixit. pro pace cum Achæis induciæ impetratæ, donec bellum cum Philippo finiretur.

XL. De Argis quoque disceptatio ab Attalo rege est nata, quum fraude Philoclis proditam urbem vi ab eo teneri argueret: ille, ab ipsis Argivis, ut se defenderet, accitum. Concionem Argivorum rex postulabat, ut id sciri posset. Nec tyrannus abnuere, sed, deductis ex urbe præfidiis, liberam concionem, non immistis Lacedæmoniis, declaraturam quid Argivi vellent, præberi debere dicebat rex. Tyrannus negavit deducturum. Hæc disceptatio sine exitu fuit. de colloquio discessum, sexcentis Cretensibus ab tyranno datis Romano; induciisque, inter Nicostratum prætorem Achæorum & Lacedæmoniorum tyrannum, in quatuor menses factis. Inde Quintius Corinthum est profectus, & ad portam cum Cretensium cohorte accessit, ut Philocles præfecto urbis appareret, tyrannum à Philippo descisse. Philocles & ipse ad imperatorem Romanum in colloquium venit: hortantique, ut extemplo transfret, urbemque traderet, ita respondit, ut distulisse rem, magis quam negasse, videretur. A Corintho Quintius Anticyram trajecit: inde fratrem ad tentandam Acarnanum gentem misit. Attalus ab Argis Sicyonem est profectus. Ibi & civitas novis honoribus veteres regis honores auxit; & rex ad id, quod sacrum Apollinis agrum grandi quondam pecunia redemerat eis, tum quoque, ne sine aliqua munificentia præteriret civitatem sociam atque amicam.

nis concilio, quod in diem posterum indictum erat, Boeotis relictum. Texterunt dolorem, quæta & nequicquam, & non sine periculo ostendissent. In concilio Attalus primus verba fecit.

II. Orsus à majorum suorum, suisque, & communibus in omnem Græciam, & propriis in Beotorum gentem meritis; segnior jam & infirmior, quàm ut contentionem dicendi sustineret, obmutuit, & concidit. Et dum regem auferant perferuntque, parte membrorum captam, paullisper concilio intermissa est. Aristæus inde, Achæorum, eorum majori auctoritate auditus, quod non alia, quàm quæ Achæis suaserat, Boeotis suadebat. Parca ab ipso Quintio adjecta; fidem magis Romanam, quàm arma aut opes extollente verbis. Rogatio inde, à Platæensi Dicæarcho lata, recitataque de societate cum Romanis jungenda, nullo contra dicere audente, omnium Boeotiz civitatum suffragiis accipitur jubeturque. Concilio dimisso Quintius tantum Thebis moratus, quantum Attali repens casus coëgit, postquam non vitæ præsens periculum vis morbi attulisse, sed membrorum debilitatem visa est, relicto eo ad curationem necessariam corporis, Elatiam, unde profectus erat, redit: Boeotis quoque, sicut prius Achæis, ad societatem adscitis; &, quoniam tuta ea pacataque ab tergo relinquebantur, omnibus jam cogitationibus in Philippum, & quod reliquum belli erat, conversis.

III. Philippus quoque primo vere, postquam legati ab Roma nihil pacati retulerant, delictum per omnia oppida regni habere instituit, in magna inopia juniorum; absumpserant enim per multas

jara ætates continua bella Macedonas, ipso quoque regnante: & navalibus bellis adversus Rhodios Attalæque, & terrestribus adversus Romanos ceciderat magnus numerus. ita & tirones ab decem & sex annis milites scribebat, & emeritis quidam stipendiis, quibus modò quidquam reliqui roboris erat, ad signa revocabantur. Ita, suppleto exercitu, secundam vernum æquinoctium omnes copias Diem contraxit; ibique stativis positis, exercendo quotidie milite, hostem opperiebatur. Et Quintius, per eandem ferme dies ab Elatia profectus, præter Thronium & Scarpheam ad Thermopylas pervenit. Ibi concilium Ætolorum, Heracleam indictum, tenuit, consultantium quantis auxiliis Romanum ad bellum sequerentur. Cognitis sociorum decretis, tertio die ab Heraclea Xynias progressus, in confinio Æniamum Thessalorumque positis castris, Ætolica auxilia opperiebatur. Nihil morati Ætoli sunt. Phænea duce duo milia peditum cum equibus quadringentis venerunt. Ne dubium esset quid expectasset, confestim Quintius movit castra. Transgresso in Phthioticum agrum quingenti Gortynii Cretensium, duce Cydate, & trecenti Apolloniæ haud dispari armatu se conjungere: nec ita multo post Amynder cum Athamanum peditum ducentis & mille. Philippus, cognita protectione ab Elatia Romanorum, ut cui de summa rerum adesset certamen, adhortandos milites ratus, multa jam sæpe memorata de majorum virtutibus, simul de militari laude Macedonum quæ discessisset, ad ea quæ tum maxime animos terrebant, quibusque erigi ad aliquam spem poterant, venit.

IV. Acceptæ ad Aoum flumen in angustiis cladi, territa Macedonum phalange, ad Attracem vulsos Romanos opponebat: & illic tamen ubi infestas fauces Epiri non tenuissent, primam culpam fuisse eorum, qui negligenter custodias servassent; secundam, in ipso certamine, levis armaturæ mercenariorumque militum. Macedonum verò phalangem & tunc stetisse, & loco æquo justaque pugna semper mansuram invictam. Decem & sex millia militum hæc fuere; robor omne virium, & regni. ad hoc duo millia cetratorum, quos petastas appellant, Thracumque & Illyriorum, (Tralis nomen est genti) par numerus. bina millia erant, & misti ex pluribus gentibus mercede conducti auxiliares mille ferme, & duo millia equitum. Cum iis copiis rex hostem opperiebatur. Romanis ferme par numerus erat, equitum copiis tantum, quod Ætoli accesserant, superabant.

V. Quintius ad Thebas Phthioticas castra quum movisset, spem nactus per Timonem principem civitatis prodi urbem, cum paucis equitum levisque armaturæ ad muros successit. Ibi adeo frustrata spes est, ut non certamen modò cum erumpentibus, sed periculum quoque atrox subiret; ni castris exciti repente pedites equitesque in tempore subvenissent. Et postquam nihil conceptæ temere spei succedebat, urbis quidem amplius tentandæ in præsentia conatu abstinuit: ceterum satis gnarus jam in Thessalia regem esse, nondum comperto quam in regionem venisset, milites, per agros dimissos, vallum cedere & parare jubet. Vallo & Macedones & Græci usi sunt; sed usum nec ad commoditatem ferendi, nec ad ipsius munitionis firmam

mentum aptaverunt. Nam & majores & magis ramosas arbores cædebant, quàm quas ferre cum armis miles posset: & quum castra his ante objectis sepfissent, facilis molitio eorum valli erat. nam & quia rari stipites magnarum arborum eminebant, multique & validi rami præbebant quod rectè manu caperetur, duo aut summum tres juvenes connixi arborem unam evelebant, qua vulla, portæ instar, extemplo patebat, nec in promptu erat quod obmolirentur. Romanus leves & bifurcos plerosque, & trium, aut cum plurimum quatuor ramorum, vallos cædit, ut & suspensis ab tergo armis ferat plures simul aptè miles: & ita densos offigunt implicantque ramos, ut neque quæ cujusque stipitis palma sit pervideri possit: & adeo acuti, aliusque per alium immissi, radii locum ad inferendam manum non relinquunt, ut neque prehendi, quod trabatur, neque trahi, quum inter se imixti rami vinculum invicem præbeant, possit; & si evulsus fortè est unus, nec loci multum aperit, & alium reponere perfacile est.

VI. Quintius postero die, vallum secum ferente milite, ut paratus omni loco castris ponendis esset, progressus modicum iter, sex ferme millia à Pheris quum consedisset, speculatum in qua parte Thessaliæ hostis esset, quidve pararet, misit. Circa Larissam erat rex, qui certior jam factus, Romanum ab Thebis Pheras movisse, defungi quamprimum & ipse certamine cupiens, ducere ad hostem pergit, & quatuor millia fere à Pheris posuit castra. Inde postero die quum expediti utrimque ad occupandos super urbem tumulos processissent, pari ferme intervallo ab iugo, quod capiendum e

rat, quum inter se conspecti essent, constiterunt nuncios in castra remissos, qui quid sibi, quum præter spem hostis occurrisset, faciendum esset, consulerent, quieti opperientes. Et illo quidem die nullo inito certamine in castra revocati sunt. Postero die circa eisdem tumulos equestre proelium fuit; in quo non minima Ætolorum opera regii fugati, atque in castra compulsi sunt. Magnum utrisque impedimentum ad rem gerendam fuit ager confusus crebris arboribus, hortique, ut in suburbanis locis, & coarctata itinera maceris, & quibusdam locis interclusi. Itaque pariter ducibus consilium fuit excedendi ea regione; &, velut ex prædicto, ambo Scotussam petierunt: Philippus, spe frumentandi inde; Romanus, ut progressus corrumpere hostis frumenta. Per diem totum, quia colles perpetuo iugo intuerant, nullo conspecta inter se loco agmina ierunt. Romani ad Ege- triam Phthiotici agri, Philippus super amnem Orchestum posuit castra. Ne postero quidem die, quum Philippus ad Melambium, quod vocant, Scotussæ agri, Quintus circa Thetidium Pharsaliæ terræ posuisset castra; aut hi, aut illi, ubi hostis esset, satis compertum habuerunt. Tertiæ die primò nimbus effusus, dein caligo noctis simillima Romanos metu insidiarum tenuit.

VII. Philippus maturandi itineris causa, post imbrem nubibus in terram demissis nihil deterritus, signa ferri iussit. Sed tam densa caligo obcurrat diem, ut neque signiferi viam, nec signa milites cernerent; agmina ad incertos clamores vagantur velut errore nocturno turbantur. Supergressi tumulos, qui Cynoscephalæ vocantur, castra ibi statione

tione firma peditum equitumque, posuerunt castra.
 Romanus eisdem ad Thetidium castris quum se
 tenuisset, exploratum tamen ubi hostis esset decem
 turmas equitum & mille pedites misit: monitos,
 ut ab infidiis, quas dies obscurus apertis quoque
 locis secturus esset, precaverent. Ubi ventum ad
 infessos tumulos est, pavore mutuo, injecto velut
 torpentes quieverunt. dein nunciis retro, in castra
 ad duces missis, ubi primus terror ab ipso opinato
 visu consedit, non diutius certamine abstinere.
 Principio à paucis procurrenibus laessita pugna
 est, deinde subsidiis tuentum, pulsos aucta: in
 qua quum haudquaquam pares Romani alios super
 alios nuncios ad ducem mitterent, premi sese;
 quingenti equites, & duo millia peditum, maxime
 Aetolorum, cum duobus tribunis milium prope
 rem inclinatam restituerunt; versaque for-
 titer Macedones laborantes opem regis per nuncios
 implorabant. Sed ut qui nihil minus illo die pro-
 pter effusam caliginem quam praelium expectasset,
 magna parte hominum omnis generis pabulatum
 missa, aliquamdiu inops consilii trepidavit: deinde
 postquam nunciis instabant, & jam juga montium
 detexerat nebula, & in conspectu erant Macedones,
 in tumulum maxime editum inter alios compulsi,
 loco se magis quam armis tutantes; committen-
 tam ferum summam in discessum utcumque ra-
 tus, ne partis indecens iactura fieret; Athenago-
 ram ducem mercede militantium cum omnibus,
 praeter Thraces, auxiliis, & equitatu Macedonum
 ac Thessalorum mittit. eorum adventu depulsi ab
 jugo Romani non antè restiterunt, quam in pla-
 torem valem perventum est. Ne effusa detru-
 deretur

rentur fuga, plurimum in Ætolis equitibus prædii fuit. is longè tum optimus eques in Græcia erat : pedites inter finitimos vincebantur.

VIII. Lætiior res quàm pro succèssu pugne nunciata, quum alii super alios recurrentes ex proelio clamarent fugere pavidos Romanos, invitum & cunctabundum, & dicentem temere fieri, non locum sibi placere, non tempus, perpulit, ut educeret omnes copias in aciem. Idem & Romanus, magis necessitate quàm occasione pugne, inductus, fecit. dextrum cornu, elephantis ante signa instructis, in subsidiiis reliquit : lævo cum octini levi armatura in hostem vadit. simul admonens, eam iisdem Macedonibus pugnaturus, quos ad Epiri fauces, montibus fluminibusque septas, victa naturali difficultate locorum, expulissent, acieque expugnassent : cum iis quos P. Sulpicii prius ductu obsidentes Eordæ aditum viderent. Fama fuisse, non viribus, Macedonia regnavit. Eam quoque famam tandem pervenisse : Jam perventum ad suos in ionia valle stantes erat, qui adventu exercitus imperatorisque pugnam renovant, impetumque facto rursus avertunt hostem. Philippus cum cæstris, & cornu dextro peditum, robore Macedonici exercitus, quam phalangem vocabant, propero cursu ad hostem vadit. Nicanori ex purpuratis mori, ut cum reliquis copiis confestim sequatur, imperat. Primò ut in jugum evasit, & jacentibus ibi paucis armis corporibusque hostium, proelium eo loco fuisse, pulsosque inde Romanos, & pugnari prope castra hostium vidit, ingenti gaudio est clatus : mox refugientibus suis & terrore versa, paulisper, incertus an in castra reciperet copias, cupide deinde

dēinde ut adpropinquabat hostis, & præterquam quod cædebantur averſi, nec niſi defenderentur ſervari poterant, ac ne ipſi quidem in tuto jam receptus erat; coactus mundum adſecuta parte ſuorum periculum ſummæ rerum facere, equites, levemque armaturam, qui in proelio fuerant, dextro in cornu locat. cetratos & Macedonum phalangem, hæſtis poſitis, quarum longitudo impedimento erat, gladiis rem gerere jubet. ſimul, ne facile perumperetur acies, dimidium de fronte demptum introſus porrectis ordinibus duplicat, ut longa, potiùs quàm lata, acies eſſet. ſimul & denſari ordines juſſit, ut vir viro, arma armis jungerentur.

IX. Quintius hiſ, qui in proelio fuerant, inter ſigna & ordines præceptis, tuba dat ſignum. Rarè aliàs tantus clamor dicitur in principio pugne exortus. nam fortè utraque acies ſimul conclamaverit. nec ſolum qui pugnabant, ſed ſubſidia etiam, quiſque tum maxime in proelium veniebat. Dextro cornu rex, loci plurimum auxilio, ex jugis altioribus pugnans, vincebat: ſiniſtro tum cum maxime adpropinquante phalangis parte, quæ noviffimi agræinis fuerat, ſine ullo ordine trépιδabatur. Media acies, quæ propior dextrum cornu erat, ſtabat ſpectaculo, velut nihil ad ſe pertinentis pugne intentæ phalæx, quæ venerat, agmen magis quàm acies, apertæ itineri quàm pugne, vixdum in jugum evaſerat. In hoſ incompoſitos Quintius, quanquam pedem referentes in dextro cornu ſuos cernebat, elephantis priùs in hoſtem actis, impetum facit: ratus partem proſtigmatam cetera tracturum. Non ſtèbia res fuit. exemplo terræ vertère Macedones. terrore coramini beſtiarum

aversi. & ceteri quidem hos pullos sequebantur :
 prius è tribunis militum extemplo capto consilio
 cum viginti signorum militibus relicta ea parte
 suorum, quæ haud dubiè vincebat, brevi circui
 dextrum cornu hostium aversum invadit. Nullam
 aciem ab tergo adortus non turbasset ; ceterum ad
 communem omnium in tali re trepidationem ac-
 cessit, quòd phalanx Macedonum, gravis atque im-
 mobilis, nec circumagere se poterat, nec hoc qui
 à fronte paullo ante pedem referentes, tunc ultro
 territis instabant, patiebantur. Ad hoc, loco etiam
 premebantur, quia jugum ex quo pugnaverant,
 dum per proclive pullos insequuntur, tradiderant
 hosti ad terga sua circumducto. Paullisper in
 medio cæsi, deinde omittis plerique armis capessunt fugam.

X. Philippus cum paucis peditum equitumque
 primò tumultum altiore inter ceteros cepit, ut
 specularetur, quæ in læva parte suorum fortuna
 esset : deinde, postquam fugam effusam animad-
 vertit, & omnia circa juga signis atque armis ful-
 gere, tum & ipse acie excessit. Quintius quum
 cedentibus institisset, repente quia erigentes hastas
 Macedonas conspexerat, quidnam pararent incer-
 tus, paullisper novitate rei constituit signa : deinde,
 ut accepit hunc morem esse Macedonum traden-
 tium sese, parcere victis in animum habebat. Ce-
 terum ab ignavis militibus, omissam ab hoste pu-
 gnam, & quid imperator vellet, impetus in eos
 factus, & primis cæsis, ceteri in fugam dissipati
 sunt. Rex effuso cursu Tempe petit. Ibi ad
 Gonnos diem unum substitit, ad excipiendos si
 qui proelio superessent. Romani victores in castra
 hostium

hostium spe prædæ irruunt: verum ea magna jam ex parte direpta ab Ætolis inveniunt. Cæsa eo die octo hostium millia; quinque capta. Ex victoribus septingenti ferme ceciderunt. Si Valerio quis credat, omnium rerum immodicè numerum augenti, quadraginta millia hostium eo die sunt cæsa; capta, ubi modestius mendacium est, quinque millia septingenti, signa militaria ducenta unum & quadraginta. Claudius quoque duo & triginta millia hostium cæsa scribit; capta quatuor millia & trecentos. Nos non minimo potissimum numero credidimus, sed Polybium secuti sumus, non incertum auctorem, cum omnium Romanarum rerum, tum præcipuè in Græcia gestarum.

XI. Philippus, collectis ex fuga qui variis casibus pugnae dissipati vestigia ejus secuti fuerant, missisque Larissam ad commentarios regiones comburendos, ne in hostium venirent potestatem, in Macedoniam cessit. Quintius, captivis prædaque venundatis, partim militi concessis, Larissam est profectus; haudum satis gnarus quam regionem petisset rex, quidve pararet. Caduceator eò regius venit; specie ut induciæ essent, donec tollerentur ad sepulturam, qui in acie cecidissent; re vera ad petendam veniam legatis mittendis. Utrumque ab Romano impetratum, adjecta & illa vox, bono animo esse regem ut juberet: quæ maxime Ætolos offendit, tumentes jam querentesque, mutatum victoria imperatorem. Ante pugnam omnia magna parvaque communicare cum sociis solitum, nunc omnium expertes consiliorum esse; suo ipsum arbitrio cuncta agere: cum Philippo jam gratia privata locum querere: ut dura atque aspera belli Ætoli

exhausserint, pacis gratiam & fructum Romanis in
 fa vertas. Et haud dubiè decesserat in aliquantum
 honoris. sed cur negligerentur, ignorabant. Donec
 regis imminere credebant invicti ab ea cupiditate
 animi virum : sed & succensebat non imperio
 Aetolis ob insatiabilem aviditatem praeda, & arro-
 gantiam eorum, victoriæ gloriâ in se sapientiam,
 quæ vanitate sua omnium aures offendeat : &
 Philippo sublato, fractis opibus Macedonici regni,
 Aetolos habendos Græciæ dominos cernebat. Ob
 eas causas multa sedulo, ut viliores levioresque apud
 omnes essent & viderentur, faciebat.

XII. Induciæ quindecim dierum datæ hosti e-
 rant, & cum ipso rege constitutum colloquium :
 cujus priusquam tempus veniret, in consilium ad-
 vocavit socios. Retulit quas leges pacis placere
 dici. Amynder Arhamanum rex paucis senten-
 tiam absolvit ; ita componendam pacem esse, ad
 Gracia etiam absentibus Romanis satis potens rhenda
 simul pacis libertatisque esset. Aetolorum asperior
 oratio fuit, qui pauca præfati, recte atque ordine
 imperatorem Romanum facere, quod quos belli so-
 cios habuisset, cum iis communicaret pacis consilia.
 falli autem eum tota re, si aut Romanis pacem, aut
 Gracia libertatem satis firmum se credat relaturum,
 nisi Philippo aut occiso, aut regno pulso : quæ utra-
 que proclivis esse, si fortuna uti vellet. Ad hæc
 Quintius, negare Aetolos, aut moris Romanorum
 memores, aut sibi ipsis convenientem sententiam dix-
 isse ; & illos prioribus omnibus conciliis colloquiisque,
 de conditionibus pacis semper, non ut ad internecio-
 nem bellaretur, disseruisse, & Romanos, præter ve-
 nustissimum morem victis parcendi, præcipuum clem-

mentia

mentia documentum dedisse, pace Annibali & Carthaginiensibus data. Omittere se Carthaginienses, Cum Philippo ipso quoties ventum in colloquium, nec unquam ut cederet regno actum esse: an, quia victus proelio foret, inexpiabile bellum factum? Cum armato hoste infestis animis concurrere debere: adversus victos, mitissimum quemque, animam maximum habere. Libertati Gratia videri graves Macedonum reges, si regnum, gensque tollatur, Thracas, Illyrios, Gallos deinde, gentes feras & indomitas, in Macedoniam se & in Græciam effusuras. Ne proxima quæque amolendo, majoribus gravioribusque aditum ad se facerent. Interfanti deinde Phæneæ prætori Ætolorum, testificantique, si elapsus eo tempore Philippus foret, mox gravius eum rebellaturum, Desistite tumultuari, inquit, ubi consultandum est. Non iis conditionibus illigabitur pax, ut, movere bellum possit.

XIII. Hoc dimisso concilio, postero die rex ad fauces, quæ ferunt in Tempe (is datus erat locus colloquio) venit: tertio die datur ei Romanorum ac sociorum frequens concilium. Ibi Philippus perquam prudenter iis, sine quibus pax impetrari non poterat, sua potius voluntate omissis, quam ut altercando extorquerentur, quæ priore colloquio aut imperata à Romanis, aut postulata ab fociis essent, omnia se concedere, de ceteris senatui permissurum dixit. Quanquam vel inimicissimis omnibus præclusisse vocem videbatur, Phæneas tamen Ætolus, cunctis tacentibus, Quid nobis, (inquit) Philippe, reddisne tandem Pharsalum, & Larissam Cremastem, & Echinum, & Thebas Phibias? Quam Philippus nihil morari diceret quo minus reciperet

rex

rent ; disceptatio inter imperatorem Romanum & Ætolos orta est de Thebis. : nam eas populi Romani jure belli factas esse Quintius dicebat, quod integris rebus, exercitu ab se admoto vocati in amicitiam, quum potestas libera desciscendi ab rege esset, regiam societatem Romanæ præposuissent. Phæneas, & pro societate belli, quæ ante bellum habuissent, restitui Ætoliæ æquum censebat, & ita in foedere primo castum esse, ut belli præda, rerumque, quæ ferri ægique possent, Romanos ; ager urbesque captæ Ætolos sequerentur. *Vas*, inquit, *ipsi*, Quintius, *societatis istius leges rupistis, quo tempore relictis nobis cum Philippo pacem fecistis : quæ si maneret, capturum tamen urbium illa lex foret. Thessaliæ civitates sua voluntate in ditionem nostram venerunt.* Hæc, cum omnium sociorum adsensu dicta, Ætolis non in præsentia modò gravia auditu, sed mox belli etiam causæ, magnarumque ex eo cladum, iis fuerunt. Cum Philippo ita convénit, ut Demetrium filium, & quosdam ex amicorum numero obsides, & ducenta talenta daret : de ceteris Romam mitteret legatos, ad eam rem quatuor mensium induciæ essent. Si pax non impetrata ab senatu foret, obsides, pecuniamque reddi Philippo receptum est. Causa Romano imperatori non alia major fuisse dicitur pacis maturandæ, quàm quod Antiochum bellum transitumque in Europam moliri constabat.

XIV. Eodem tempore, atque, ut quidam tradidere, eodem die ad Corinthum Achæi ducem regium Androsthenem justo proelio fuderunt. Eam urbem pro arce habiturus Philippus adversus Græcæ civitates, & principes inde evocatos per speciem

ciem colloquendi, quantum equitum dare Corinthiis ad bellum possent, retinuerat pro obsidibus, & præter quingentos Macedonas, mistosque ex omni genere auxiliorum octingentos, quod jam antè ibi fuerat, mille Macedonum eò miserat, & mille ac ducentos Illyrios, Thracasque, & Cretenses, qui in utraque parte militabant, octingentos. His additi Boeoti, Thessalique, & Acarnanes mille, scutati omnes, & ex ipsorum Corinthiorum juventute, impleta ut essent sex millia armatorum, fiduciam Androstheni fecerunt acie decernendi. Nicostratus, prætor Achæorum, Sicyone erat cum duobus millibus peditum, centum equitibus; sed, imparem se & numero & genere militum cernens, moenibus non excedebat. Regiæ copię peditum equitumque vagæ Pellenensem, & Phliasium, & Cleonæum agrum depopulabantur. Postremò exprobrantes metum hosti, in fines Sicyoniorum transcendebant: navibus etiam circumvecti omnem oram Achææ vastabant. Quum id effusius hostes, & ut sit ab nimia fiducia, negligentius etiam facerent, Nicostratus, spem nactus nec opinantes eos aggrediendi, circa finitimas civitates nuncium occultum mittit, quo die, & quot, ex quaque civitate armati, ad Apelaureum (Stymphaliæ terræ is locus est), convenirent. Omnibus ad diem edictam paratis, profectus inde extemplo, per Phliasiorum fines nocte Cleonas, insciis omnibus quid pararet, pervenit. Erant autem cum eo quinque millia peditum, ex quibus armaturæ levis, & trecenti equites, cum iis copiis dimissi, qui specularentur, quam in partem hostes effunderent sese, opperiebantur,

XV. Androtheneſ, omnium ignarus, Corintho profectus, ad Nemeam (amnis eſt Corinthum & Sicyonium interfluens agrum) caſtra locat. Ibi parte dimidia exercitus dimiſſa, dimidiam trifariam diviſit, & omnes equites diſcurrere ad depopulandos ſimul Pellenenſium Sicyoniumque agros, & Phliſium, jubet. Hæc tria diverſa agmina diſceſſere. quod ubi Cleonas ad Nicoſtratum perlatum eſt, extemplo validam mercenariorum manu præmiſſam ad occupandum ſaltum, per quem tranſitus in Corinthium eſt agrum, ante ſigna equitibus ut prægredierentur locatis, ipſe conſeſtim agmine duplici ſequitur. Parte una mercenarii milites ibant cum levi armatura, altera clypeati, dein aliarum gentium exercitus robur erat. Jam haud procul caſtris aberant pedites equiteſque, & Thracum quidam in vagos palatoſque per agros hoſteis impetum fecerunt, quum repens terror caſtris inferretur. Trepidare dux, ut qui hoſtes nuſquam, niſi raro, in collibus ante Sicyonem, non audentes agmen demittere in campos, vidiſſet; ad Cleonas quidem acceſſuros nunquam credidiſſet. revocari tuba jubet vagos à caſtris dilapſos. Ipſe, rapim capere arma juiſſis militibus, infrequenti agmine porta egreſſus, ſuper flumen inſtruit aciem. Ceteræ copię vix colligi atque inſtrui quum potuiſſent, primum hoſtium impetum non tulerunt. Macedones & maxime omnium frequentes ad ſigna fuerant, & diu ancipitem victoriæ ſpem fecerunt: poſtremo fuga ceterorum nudati, quum duæ jam acies hoſtium ex diverſo, levis armatura ab latere, clypeati cetratique à fronte urgerent, & ipſi re inclinata primò retulere pedem; deinde impulſi

impulsi terga vertunt, & plerique abjectis armis, nulla spe castrorum tuendorum relicta, Corinthum petierunt. Nicostratus, mercenarius militibus ad hos persequendos, equitibus Thracumque auxiliis in populatores agri Sicyonii missis, magnam ubique caedem edidit; majorem propè quàm in prælio ipso. Ex iis quoque qui Pellenem Phliuntaque depopulati erant, incompediti partim omniumque ignari, ad castra revertentes, in hostium stationes tanquam in suas illati sunt: partim ex discursu id quod erat suspicati, ita se in fugam passim sparserant, ut ab ipsis agrestibus errantes circumvenirentur. Ceciderunt eo die mille & quingenti, capti trecenti. Achaja omnis magno liberata metu.

XVI. Priusquam dimicaretur ad Cynoscephalas, L. Quintus Corcyram excitis Acarnanum principibus, quæ sola Græciæ gentium in societate Macedonum manserat, initium quoddam ibi motus fecit. Dux autem maxime causæ eos tenuerant in amicitia regis; una fides inlita genti, altera metus odiumque Aetolorum. Concilium Leuctodem indictum est. Eo neque cuncti conveniêre Acarnanum populi, nec ipsis qui convenerant idem placuit. sed & principes & magistratus pervicerunt, ut privatum decretum Romanæ societatis fieret. Id omnes qui abfuerant ægre passi, & in hoc fremitu gentis à Philippo missi duo principes Acarnanum, Androcles & Echedemus, non ad tollendum modò decretum Romanæ societatis valuerunt, sed etiam ut Archelus & Bianor, principes gentis ambo, quod auctores ejus sententiæ fuissent, proditiōnis in concilio demonstrarent. & 7. arvidæ. vrbes

quod de ea re retulisset, imperium abrogaretur. Rem temerariam, sed eventu prosperam damnati fecerunt. Suadentibus namque amicis, cederent tempori, & Corcyram ad Romanos abirent; statuerunt offerre se multitudini, & aut eo ipso lenire iras, aut pati quod casus tulisset. Quum se frequenti concilio intulissent, primo murmur ac fremitus admirantium, silentium mox à verecundia simul pristinae dignitatis ac misericordia praesentis fortunae ortum est. potestate quoque dicendi facta, principio suppliciter, procedente autem oratione, ubi ad crimina diluenda ventum est, cum tanta fiducia, quantam innocentia dabat, disseruerunt; postremo ultro aliquid etiam queri, & castigare iniquitatem simul in se crudelitatemque ausi, ita adfecerunt animos, ut omnia, quae in eos decreta erant, frequentes tollerent. neque eo minus redendum in societatem Philippi, abnuendamque Romanorum amicitiam, censerent.

XVII. Leucade haec sunt decreta: id caput Acarnaniae erat, eoque in concilium omnes populi conveniebant. Itaque quum haec repentina mutatio Corcyram ad legatum Flamminium perlata esset, extemplo cum classe profectus Leucadem, ad Heraeum quod vocant naves adplicuit. Inde cum omni genere tormentorum machinarumque, quibus expugnantur urbes, ad muros accessit; ad primum terrorem ratus inclinasse animos posse. Postquam pacati nihil ostendebatur; tum vineas turreaque erigere, & arietem admovere muris coepit. Acarnania universa, inter Aetoliam atque Epirum, posita, solem occidentem & mare Siculum spectat. Leucadia nunc insula, & violoso freto, quod

quod perfoſſum manu eſt, ab Acarnania diviſa, tum peninſula erat, occidentis regione arctis faucibus cohærens Acarnaniæ. Quingentos ferme paſſus longæ fauces erant, latæ haud amplius centum & viginti, in his anguſtiis Leucas poſita eſt, colli applicata verſo in orientem & Acarnaniam. Imæ urbis plana ſunt, jacentia ad mare : quo Leucadia ab Acarnania dividitur. Inde terra marique expugnabilis eſt. nam & vada ſunt ſtagno ſimiliora, quàm mari : & campus terrenus omnis, operique facilis. Itaque multis ſimul locis aut ſubruti, aut ariete decuſſi ruebant muri. Sed quàm urbs ipſa opportuna oppugnantibus erat, tam inexpugnabiles hoſtium animi. diè ac nocte intenti reficere quaſata muri, obſtruere quæ patefacta ruinis erant, proelia impigre inire, & armis magis muros quàm ſe ipſos mœnibus tutari. diutiusque ſpè Romanorum obſidionem eam extraxiſſent, ni exſules quidam Italici generis, Leucade habitantes, ab arce milites accepiſſent. eos tamen, ex ſuperiore loco magno cum tumultu decurrentes, acie in foro inſtructa, juſto proelio aliquamdiu Leucadii ſuſtinuerunt. Interim & ſcalis capta multis locis mœnia, & per ſtragem lapidum ac ruinas tranſcenſum in urbem. jamque ipſe legatus magno agmine circumvenerat pugnantes. pars in medio cæſi, pars armis abjectis dederunt ſe victori. Et poſt dies paucos audito proelio, quod ad Cynoccephalas pugnatum erat, omnes populi Acarnaniæ in deditiōnem legati venerunt.

XVIII. Iiſdem diebus, omnia ſimul inclinante fortuna, Rhodii quoque ad vindicandam à Philippo continentem regionem, (Peræam vocant) poſi-

sessam à majoribus suis, Pausistratum prætorem
 cum octingentis Achæis peditibus, mille & non-
 gentis fere armatis ex vario genere auxiliorum col-
 lectis, miserunt. Galli, & Nisuetæ, & Pisuetæ,
 Tamiani, & Arci ex Africa, & Laodicensi ex Asia
 erant. cum his copiis Pausistratus Tendebe in Stra-
 tonicensi agro, locum peropportunum, ignaris re-
 giis qui tenuerant, occupavit. In tempore & ad
 id ipsum excitum auxilium mille Achæi pedites
 cum centum equitibus supervenerunt. Theoxenus
 iis præerat. Dinocrates, regius præfectus, recupe-
 randi castelli causa primò castra ad ipsa Tendebe
 movit, inde ad alterum castellum, item Stratonice-
 nsis agrî: Astragon vocant. omnibusque ex præ-
 fidiis, quæ multifariam disiecta erant, devocatis,
 & ab ipsa Stratonicea Thesialorum auxiliariis Ala-
 banda, ubi hostes erant, ducere pergit. - Nec Rho-
 dii pugnam detrectaverunt. atque, castris in pro-
 pinquum collatis, extemplo in aciem descensum
 est. Dinocrates quingentos Macedonas dextro cor-
 nu, lævo Agrianas locat: in medium accipit con-
 tractos ex castellorum (Cares maximè erant) præ-
 fidiis: equites cornibus circumdat. Cretensium
 auxiliares Thracumque Rhodiæ cohors dextro co-
 nu, sinistro mercenarios milites, lævâ peditum
 manum, habuere: medios mixta ex pluribus gen-
 tibus auxilia: equites levisque armaturæ quod erat,
 cornibus circumjectum. Eo die steterunt tantum
 acies utraque super ripam, qui tenui aqua interflue-
 bat, torrentis: paucisque telis emissis, in castra
 receperunt sese. Postero die eodem ordine instru-
 ti majus aliquanto proelium quam pro numero
 edidit pugnantium, nec enim plus tertia milia
 peditum

peditum fuere, & centeni ferme equites. ceterum
 non numero tantum, nec armorum genere, sed
 animis quoque paribus, & æqua spe pugnaverunt.
 Achæi primi, torrente superato, in Agrianas im-
 petum fecere; deinde tota propè cursu transgressa
 amnem acies est. Diu anceps pugna stetit. nu-
 mero Achæi mille & ipsi quadringentos loco ex-
 pulere. Inclinat dein dextrum omne cornu. Ma-
 cedones, usquedum ordine & velut stipata phalanx
 consistebat, moveri nequiverunt. postquam lævo
 latere nudato circumjacere hastas in venientem ex
 transverso hostem conati sunt, turbati extemplo
 tumultum primò inter se fecerunt: terga deinde
 vertunt: postremò abjectis armis, in præcipitem
 fugam effusi, Bargylas petentes fugerunt. Eòdem
 & Dinocrates perfugit. Rhodii, quantum diei su-
 perfuit, secuti, receperunt sese ad castra. Satis
 constat, si confestim victores Stratoniceam petis-
 sent, recipi eam urbem sine certamine potuisse.
 Prætermissa ejus rei occasio est, dum in castellis
 vicisque Perææ recipiendis tempus teritur. Inte-
 rim animi eorum, qui Stratoniceam præsidio obti-
 nebant, confirmati sunt. mox & Dinocrates cum
 iis, quæ proelio supererant, copiis intravit muros.
 Nequicquam inde obfessa oppugnataque urbs est.
 recipi nisi aliquanto post per Antiochum non po-
 tuit. Hæc in Thessalia, hæc in Achaja, hæc in
 Asia per eòdem dies ferme gesta.

XIX. Philippus quum audisset Dardanos, trans-
 gressos fines ab contemptu concessi tum regni, su-
 periora Macedoniæ evastare; quamvis toto propè
 orbe terrarum, undique se suosque profligante for-
 tuna urgebatur: tamen morte tristius ratus Ma-

cedoniz etiam possessione pelli, delectu raptim per urbes Macedonum habito, cum sex millibus pedum & quingentis equitibus circa Stobos Pæoniz improvise hostes oppreſſit. Magna multitudo ſignorum in proelio, major prædandi cupidine palata per agros caſa eſt. quibus fuga expeditior fuit, ne tentato quidem caſu pugnae, in fines ſuos redierunt. Ea una expeditione non pro reliquo ſtatu fortunæ faſta, reſectis ſuorum animis, Theſſalonicam ſeſe recepit. Non tam in tempore Punicum bellum terminatum erat, ne ſimil & cum Philippo foret bellandum, quam opportune, jam Antiocho in Syria moliente bellum, Philippus eſt ſuperatus. nam præterquam quod facilis eſt ſingulis, quam ſi in unum ambo ſimul contuſſent vires, bellatum eſt; Hiſpania quoque ſub idem tempus magno tumultu ad bellum conſurrexit. Antiochus, quum, priore æſtate omnibus, quæ in Coele Syria ſunt, civitatibus Ptolemæi in ſua potestate redactis, in hiberna Antiochiæ conſiſſet, nihilo quietiores poſtea res habet. omnibus enim regni viribus connixus, quum ſuægentes copias terreſtres maritimeſque comparaffet, principio veris præmiſſis terra cum exercitu ſuis duobus Ardue ac Mithridate, juffiſque Sardibus & operiri, ipſe cum claſſe centum totarum navium, ad hoc levioribus navigiis cercurſque ac lembis ducentis proficiſcitur: ſimul per omnem oram Ciliciæque & Cariz tentaturus urbes, quæ in ditione Ptolemæi eſſent; ſimul Philippum (netdum enim debellatum erat) exercitu navibuſque adjutu-

ris.

LIBER XXXIII. 333

XX. Multa egregia Rhodii, pro fide erga populum Romanum, proque universo nomine Græcorum, terra marique ausi sunt : nihil magnificentius, quàm quòd ea tempestate, non territi tanta mole imminenti belli, legatos ad regem miserunt, Nephelida, (promontorium Ciliciæ est, inclytura foedere antiquo Atheniensium) si eo non contineret copias suas, se obviam ituros ; non ab odio ullo, sed ne conjungi cum Philippo paterentur, & impedimento esse Romanis liberantibus Græciam. Coracesium eo tempore Antiochus operibus oppugnabat : Zephyrio, & Solis, & Aphrodisiade, & Coryco, & superato Anemurio, (promontorium id quoque Ciliciæ est) Selinunte recepto, omnibus his aliisque ejus oræ castellis aut metu aut voluntate sine certamine in deditionem acceptis, Coracesium præter spem clausis portis tenebat cum. Ibi legati Rhodiorum auditi. & quanquam ea legatio erat, quæ accendere regium animum posset, temperavit ira ; & legatos se Rhodum missurum, respondit ; *isq[ue] mandaturum, ut removerent vetusta jura cum ea civitate, sua majorumque suorum, & vellent eos adventum pertimescere regis. Nihil sit aut facis eorum, neq[ue] futurum fraudis, nam Romanorum amicitiam se non violaturum. Arguente & suam recemant ad eos legationem esse, & senatus honorifica in se decreta responsura.* Tum fortè legati redierunt ab Rôma, comiter auditi dignisque, ut tempus postulabat, incerto adhuc adversus Philippum eventu belli. Quum hæc legati regis in concione Rhodiorum agerent, nuncius venit, debellatum ad Cynoscephalas esse. Hoc nuncio accepto, Rhodius, dem-

pto metu à Philippo omni; erat consilium obviam eundi classe Antiocho. Illam alteram curam non omiserunt tuendæ libertatis civitatum sociarum Ptolemæi, quibus bellum ab Antiocho imminerebat, nam alias auxiliis juverunt, alias providendo ac præmonendo comatus hostis: causisq; libertatis fuerunt Cauneis, Mindiis, Halicarnassensibus, Samiisque. Non operæ est persequi, ut quæque acta in his locis sint; quum ad ea, quæ propriè Romani belli sunt, viæ sufficiant.

XXI. Eodem tempore & Attalus rex, æger Thebis Pergamum advectus, moritur; altero & septuagesimo anno, quum quatuor & quadraginta annos regnasset. Huic viro, præter divitias, nihil ad spem regni fortuna dederat. his simul prudenter, simul magnificè utendo, effecit, primùm ut sibi, deinde ut aliis non indignus videretur regno. Victis deinde proelio uno Gallis, quæ tum gentis recentis adventu terribilior Asiæ erat, regionem adscivit nomen: cujus magnitudini semper animum sequavit. Summa justitia suos rexit, unicam fidem sociis præstitit, uxorem ac liberos quatuor superstites habuit. mitis ac munificus amicis fuit. regnum adeo stabile ac firmum reliquit, ut ad tertiam stirpem possessio ejus descenderit. Quam is status rerum in Asia Græciæque & Macedonia esset, vixdum terminato cum Philippo bello, pace certè nondum perpetrata, ingens in Hispania ulteriore coortum est bellum. M. Helvius eam provinciam obtinebat. Is literis senatum certiores fecit, *Colcam & Lascinum regulos in armis esse. Cum Colcedam & septem oppida, cum Lascino validas urbes, Cardonem & Bardonem, & maritimam oram du-*

qua nondum animos nudaverat, ad finitimorum consurrexerunt. His literis à M. Seruatore, cujus jurisdictio inter cives erat, re-
i, decreverunt Patres; ut, comitiis prætorum
tis, cui prætori provincia Hispania obvenisset,
a primo quoque tempore de bello Hispaniæ
ratum referret.

KII. Sub idem tempus consules Romam vē-
t, quibus in æde Bellonæ senatum habenti-
postulantibusque triumphum ob res prospere
gestas, C. Atinius Labeo & C. Ursanius tri-
plebis, ut separatim de triumpho agerent
les, postularunt. communem se relationem
re fieri non passuros, ne par honos in dispari
p esset. Quumque Minucius utrique provin-
Italiam obtigisse diceret, communi animo
loque se & collegam res gessisse; Cornelius
ret, Bojos adversus se transgredientes Padum,
subribus Carnomanisque auxilio essent, depo-
te vicis eorum atque agros collega, ad sua
a averfos esse; tribuni res tantas bello gessisse
sum fateri, ut non magis de triumpho ejus,
de honore Diis immortalibus habendo dubitari

Non tamen nec illum, nec quemquam alium
tantum gratia atque opibus valuisse, ut, quum
e triumphum impetrasset, collega eundem ho-
e impudenter petenti daret. 2. Minucium in
ibus levia prælia, vix digna dictu fecisse: in
e magnum numerum militum amisisse. Nomi-
e etiam tribunos militum T. Juvenium, &
Labonem ejus fratrem, qui adversa pugna
multis aliis viris fortibus civibus ac sociis cecit.
e. Oppidorum paucorum ac vicorum falsas,

Et in tempus simulatas, sine ullo pignore deditiones factas esse. Hæ inter consules tribunosque altercationes biduum tenuerunt, victique perseverantia tribunorum consules separatim retulerunt.

XXIII. Cn. Cornelio omnium consensu decretus triumphus. & Placentini Cremonensesque addiderunt favorem consuli, gratias agentes, commemorantesque, obsidione se esse ab eo liberatos, plerosque etiam, quum apud hostes essent, servitute exceptos. Q. Minucius, tentata tantum relatione, quum adversum omnem senatum videret, in monte Albano se triumphaturum, & jure imperii consularis & multorum clarorum virorum exemplo, dixit. Cn. Cornelius de Insubribus Cænomanisque in magistratu triumphavit. multa signa militaria tulit, multa Gallica spolia captivis carpentis transevit. multi nobiles Galli ante currum traducti, inter quos quidam, Amilcarem ducem Poenorum fuisse, auctores sunt. Ceterum magis in se convertit oculos Cremonensium Placentinorumque colonorum turba pileatorum, currum sequentium. Tulit in triumpho ducenta triginta septem millia quingentos æris; argenti bigati septuaginta novem millia. septuagenos æris militibus divisit: duplex equiti, triplex centurioni. Q. Minucius consul de Liguribus Bojisque Gallis in monte Albano triumphavit. is triumphus, ut loco, & fama rerum gestarum, & quod sumptum non erogatum ex ærario omnes sciebant, inhonoratior fuit: ita signis, carpentisque, & spoliis ferme æquabat. Pecuniæ etiam propè par summa fuit: æris translata ducenta & quinquaginta quatuor millia: argenti bigati quinquaginta tria millia, & ducenti. militibus

centurionibusque & equitibus item in singulos datum, quod dederat collega.

XXIV. Secundum triumphum consularia comitia habita. creati consules *Ante Chr.*
196.
 L. Furius Purpureo & M. Claudius *V. C. 556.*
 Marcellus. Prætores postero die facti, Q. Fabius Buteo, Ti. Sempronius Longus, Q. Minucius Thermus, Manius Acilius Glabrio, L. Apustius Fullo, C. Lælius. Exitu ejus anni literæ à T. Quintio venerunt, se signis collatis cum rege Philippo in Thessalia pugnasse, hostium exercitum fustum fugatumque. Hæ literæ prius in senatu à Sergio prætore, deinde ex auctoritate Patrum in concione sunt recitatæ. Ob res prospere gestas in dies quinque supplicationes decretæ. Brevi post legati & à T. Quintio & ab rege venerunt. Macedones deducti extra urbem in villam publicam, ibique iis locus & lautia præbita : & ad ædem Bellonæ senatus est habitus. Haud multa verba facta, quum Macedones, quæcumque senatus censuisset, id regem facturum esse dicerent. Decem legati more majorum, quorum ex consilio T. Quintius imperator leges pacis Philippo daret, decreti : adjectumque, ut in eo numero legatorum P. Sulpicius & P. Villius essent : qui consules provinciam Macedoniam obtinuissent. Cossanis eo die postulantibus ut sibi colonorum numerus augeretur, mille ascribi jussi ; dum ne quis in eorum numero esset, qui post P. Cornelium & Ti. Sempronium consules hostis fuisset.

XXV. Ludi Romani eo anno in circo scenaque ab ædilibus curulibus, P. Cornelio Scipione & Cn. Manlio Vulstone, & magnificentius quam aliis

facti, & lætiùs propter res bello bene gestas spectanti : totique ter instaurati, plebeji septies instaurati. Acilius Glabrio, C. Lælius eos ludos fecerunt. Ex argento mulctatio tria signa ænea Cereri, Liberoque, & Liberæ posuerunt. L. Furius & M. Claudius Marcellus, consulatu inito, quum de provinciis ageretur, & Italiam utrique provinciam senatus decerneret ; ut Macedoniam cum Italia sortirentur, petebant. Marcellus provinciæ cupidior, pacem simulatam ac fallacem dicendo, & rebellaturum, si exercitus inde deportatus esset, regem, dubios sententiæ Patres fecerat. Et forsitan obtinissent consules, ni Q. Marcius Rex & C. Atinius Labeo, tribuni plebis, se intercessuros dixissent : ni prius ipsi ad plebem tulissent, vellent jubere ut cum rege Philippo pacem esse. Ea rogatio in Capitolio ad plebem lata est, omnes quinque & triginta tribus, uti rogata, jusserunt. Et quo magis pacem ratam esse in Macedonia vulgò lætarentur, tristis ex Hispania nuncius allatus effecit, vulgataeque literæ, C. Sempronium Tuditanum proconsulem in citiore Hispania proelio victum : exercitum ejus fustum fugatumque, & illustres viros in acie cecidisse. Tuditanum, cum gravi vulnere latum ex proelio, haud ita multo post expirasse. Consulibus ambobus Italia provinciâ cum his legionibus, quas superiores consules habuissent, decreta, & ut quatuor legiones novas scriberent ; duas, quæ, quo senatus censuisset, mitterentur, & T. Quintius Flamininus cum duabus legionibus provinciam eodem exercitu obtinere jussus. imperium ei prorogatum satis jam antè videri.

LIBER XXXIII. 339

XXVI. Prætores deinde provincias sortiti, L. Apustius Fullo urbanam jurisdictionem, Manius Acilius Glabrio inter cives & peregrinos, Q. Fabius Buteo Hispaniam ulteriorem, Q. Minucius Thermus citeriorem, C. Lælius Sicillam, Tib. Sempronius Longus Sardiniam. Q. Fabio Buteoni & Q. Minucio, quibus Hispaniæ provinciæ evenerant, consules legiones singulas, ex quatuor ab se scriptis quas videretur, uti darent, decretum est: socium ac nominis Latini quaterna millia peditum, trece- nos equites. hique primo quoque tempore in pro- vincias ire jussi. Bellum in Hispania quinto post anno exortum est, quàm simul cum Punico bello fuerat finitum. Priusquam hi prætores ad bellum propè novum, quia tum primum suo nomine, nullo Punico exercitu aut duce ad arma ierant, proficiscerentur, aut ipsi consules ab urbe moverent: procurare, ut assolet, prodigia, quæ nunciabantur, jussi. L. Julius Sequestris, in Sabinos proficiscens, fulmine ipse equusque exanimati fuerant: ædes Feroniæ in Capenate de cælo tacta erat: ad Monetæ duarum hastarum spicula arserant: lupus Æsquilina porta ingressus, frequentissima parte ur- bis, quum in forum decurrisset, Tusco vico atque inde Melio per portam Capenam propè intactus evaserat. Hæc prodigia majoribus hostiis sunt procurata.

XXVII. Iisdem diebus Cn. Cornelius Lentulus, qui ante Sempronium Tuditanum citeriorem Hi- spaniam obtinuerat, quum ex senatusconsulto o- vans urbem esset ingressus, tulit præ se auri mille & quingenta quindecim pondo, argenti viginti millia, signati denarium triginta quatuor millia, &

quingentos quinquaginta. L. Stertinius ex ulteriore Hispania, ne tentata quidem triumphi spe, quinquaginta millia pondo argenti in aerarium tulit: & de manubiis duos fornices in foro Boario ante Fortunæ ædem & matris Matutæ, unum in Maximo Circo fecit: & his fornicibus signa aurota imposuit. Hæc per hiemem ferme acta. Hibernabat eo tempore Athenis Quintius, à quo quum multa socii peterent, Bœoti petierunt impetraveruntque, ut hi, qui suæ gentis militassent apud Philippum, sibi restituerentur. id à Quintio facile impetratum; non quia satis dignos eos credebat, sed quia, Antiocho rege jam suspecto, favor conciliandus nomini Romano apud civitates erat. Restitutis, confestim apparuit, quàm nulla inita apud Bœotos gratia esset. nam & ad Philippum gratias agentes pro redditis hominibus, perinde atque ipsi id à Quintio & Romanis datum esset, miserunt: & comitiis proximis Bœotarchen nullam aliam ob causam Brachyllam quendam, quàm quod præfectus Bœotorum apud regem militantium fuisset, fecerunt; præteritis Zeuxippo & Pisistrato, aliisque qui Romanæ societatis auctores fuerant. Id ægre & in præsentia hi passi, & in futurum etiam metum ceperunt. quum ad portas propè sedente exercitu Romano ea fierent; quidnam se futurum esset, profectis in Italiam Romanis, Philippo ex propinquo socios adjuvante, & infesto his qui partis adversæ fuissent?

XXVIII. Dum Romana arma propinqua habebant, tollere Brachyllam, principem fautorum regis, statuerunt. & tempore ad eam rem capto, quum in publico epulatus reverteretur domum. te-

moles.

mulentus, prosequentibus molibus viris, qui joci causa convivio celebri interfuerant; ab sex armatis, quorum tres Italici, tres Ætoli erant, circumventus occiditur. Fuga comitum, & quiratio facta, & tumultus tota urbe discurrentium cum luminibus, percussores proxima porta evaserunt. Luce prima concio frequens, velut exstante indicio, ad vocem præconis convocata in theatro erat. Palam ab suo comitatu, & obscœnis illis viris fremebant interfectum: animis autem Zeuxippum auctorem destinabant cædis. In præsentia placuit comprehendere eos, qui simul fuissent, quæstionemque ex his haberi. qui dum quærentur, Zeuxippus, consimili animo, avertendi ab se criminis causa, in concionem progressus, errare ait homines, qui tam atrocem cædem pertinere ad illos semiviros crederent. multaque in eam partem probabiliter argumentatus: quibus fidem apud quosdam fecit, nunquam, si conscius esset, oblatum se multitudini, mentionemve cædis nullo laceffente facturum fuisse. Alii non dubitare, obviam eundo impudenter, criminis suspicionem averti. Torti post paulo insones, quum scirent ipsi opinionem omnium, ea pro indicio usi, Zeuxippum & Pisistratum nominaverunt: nullo adjecto, cur scire quicquam viderentur, argumento. Zeuxippus tamen cum Stratonida quodam nocte perfugit Tanagram, suam magis conscientiam, quàm indicium hominum nullius rei consciorum, metuens: Pisistratus, spretis indicibus, Thebis mansit. Servus erat Zeuxippo, totius interhuncius & minister rei. quem indicem Pisistratus timens, eo ipso timore ad indicium protraxit. litteras ad Zeuxippum mittit, servum conscium tol-

leret. non tam idoneum ad celandam rem eum videri sibi, quàm ad agendam fuerit. Has qui tulit literas, iussit Zeuxippo dare quamprimum. is, quia non sibi conveniendi ejus copia fuit, ipsi illi servo, quem ex omnibus domino fidissimum credebat, tradidit: & adjecit, à Pisistrato de re magnopere pertinente ad Zeuxippum esse. Conscientia ictus, quum extemplo traditurum eas affirmasset, aperit. Perlectis literis, pavidus Thebas refugit. & Zeuxippus quidem, fuga servi motus, Athenas, tutiorem exilio locum ratus, concessit. De Pisistrato aliquæ quæstiones tormentis habitz, & sumptum supplicium est.

XXIX. Effervit ea cædes Thebanos Bœotosque omnes ad execrabile odium Romanorum; Zeuxippum principem gentis id facinus conscisse, ad rebellandum neque vires, neque ducem habebant. Proximum bello quod erat, in latrocinium versi, alios hospites, alios vagos per hiberna milites, ad varios commeantes usus excipiebant. quidam in ipsis itineribus ad notas latebras insidiantibus, pars in desertis per fraudem diversoria deVecti deductique opprimebantur. postremò non tantum odio, sed etiam aviditate prædæ ea facinora faciebant: quia negotiandi ferme causa argentum in zonis habentes in commeatibus erant. Quum primò pauci, dein indies plures desiderarentur, infamis esse Bœotia omnis coepit, & timidiùs quàm in hostico egredi castris miles. Tum Quintius legatos ad quærendum de latrociniiis per civitates mittit. Proximi pedites circa Copaidem paludem inventi, ibi ex limo eruta extractaque ex stagno cadavera, saxis aut amphoris, ut pondere traherentur in profundum,

dum, annexa. multa facinora Acræphiæ & Coroneæ facta inveniebantur. Quintius primò noxios tradi sibi iussit. & pro quingentis militibus (tot enim intercepti erant) quingenta talenta Bœotos conferre. Quorum neutrum quum fieret, verbis tantum civitates excusarent, nihil publico consilio factum esse: missis Athenas & in Achajam legatis, qui testarentur sociis, iusto pioque bello se persecuturum Bœotos; &, cum parte copiarum P. Claudio Acræphiam ire iussu, cum parte Coroneam circumscdit, evastatis prius agris, quàm ab Elatia duo diversa agmina iere: Hac perculsi clade Bœoti, quum omnia terrore ac fuga complerent, legatos mittunt. qui quum in castra non admitterentur, Achæi Atheniensesque supervenerunt. Plus auctoritatis Achæi habuerunt, deprecantes: ac, ni imptressent pacem Bœotis, bellum simul gerere decreverunt. Per Achæos Bœotis copia adeundi alloquendique Romanum facta est. iussisque tradere noxios, & multæ nomine triginta talenta conferre, pax data; & ab oppugnatione recessum.

XXX. Post paucos dies decem legati ab Roma venerunt, quorum ex consilio pax data Philippo in has leges est. *Omnes Græcorum civitates, quæ in Europa, quæque in Asia essent, libertatem ac suas leges haberent. quæ earum sub ditione Philippi fuissent, præsidia ex his Philippus deduceret: his, quæ in Asia essent, Euromæ, Padasique, & Bargyliis, & Fasso, & Myrina, & Abydo, & Thasso, & Perintho: eas quoque enim placere liberas esse. De Ciamorum libertate, Quintius Prusæ Bithynorum regi scriberet, quid senatui & decem legatis placuisset. Captivos. transfugasque reddere Philippum Romanis.*

Et naves omnes testas tradere; quin Et regiam unam inhabilis propè magnitudinis, quam sexdecim versus remorum agebant. Ne plus quingentis armorum haberet, neve elephantum ullum. Bellum extra Macedonia fines ne injussu senatus gereres. Mille talentum daret populo Romano, dimidium præsens, dimidium pensionibus decem annorum. Valerius Antias, quaternum millium pondo argenti vestigal in decem annos, triginta quaterna millia pondo & ducenta, præsens viginti millia pondo, idem nominatim adjectum scribit, ne cum Eumene Attali filio (novus is tum rex erat) bellum gereret. In hæc obsides accepti, inter quos Demetrius Philippi filius. Adjicit Valerius Antias, Attalo abfenti Æginam insulam elephantosque dono datos, & Rhodiis Stratoniceam Cariz, atque alias urbes, quas Philippus tenuisset: Atheniensibus insulas datas, Paron, Imbrum, Delum, Scyrum.

XXXI. Omnibus Græciæ civitatibus hanc pacem approbantibus, soli Ætoli id decretum decem legatorum clam mussantes carpebant. *litteras inanes vana specie libertatis adumbratas esse. Cur enim alias Romanis tradi urbes, nec nominari eas, alias nominari, Et sine traditione juberi liberar esse? nisi ut quæ in Asia sint, liberentur, longinquitate ipsa tutiores: quæ in Græcia sint, ne nominata intercipientur, Corinthus, Et Chalcis, Et Oream, cum Eretria Et Demetriade.* Nec tota ex vano criminatio erat. dubitabatur enim de Corintho, & de Chalcide, & Demetriade, quia in senatusconsulto, quo missi decem legati ab urbe erant, ceteræ Græciæ atque Asiæ haud dubiè liberabantur: de his tribus

tribus urbibus legati, quòd tempore reipublicæ postulassent, id è republica fideque sua facere statuere iussi erant. Antiochus rex erat, quem transgressurum in Europam, quum primum ei res suæ placuissent, non dubitabant. ei tam opportunas ad occupandum patere urbes nolebant. Ab Elatia Anticyram cum decem legatis, inde Corinthum trajecit. ibi consilia decem legatorum tractabantur. Identidem Quintius, liberandam omnem Græciam, si Ætolorum linguas retundere, si veram caritatem, majestatem apud omnes nominis Romani vellent esse: si fidem facere, ad liberandam Græciam, non ad transferendum à Philippo ad se imperium, se mare trajecisse. Nihil contra ea de libertate urbium alii dicebant. ceterum ipsis tutius esse manere paullisper sub tutela præsidii Romani, quàm pro Philippo Antiochum dominum accipi. Postremò ita decretum est: *Corinthos redderetur Achaïs, ut in Acrocorintho tamen præsidium esset; Chalcidem ac Demetriadem retineri, donec cura de Antiocho decessisset.*

XXXII. Isthmiorum statum ludierum aderat, semper quidem & aliàs frequens, cum propter spectaculi studium insitum genti, quo certamina omnis generis artium viriumque ac pernicitatis visuntur; tum quia propter opportunitatem loci per duo diversa maria omnium Græcorum undique conventus erat. Sed expectatione erecti, qui deinde status futurus Græciæ, quæ sua fortuna esset: alii non taciti solum opinabantur, sed sermonibus etiam ferebant. Romani ad spectaculum confederunt, & præco cum tubicinæ, ut mos est, in medi-

solet, processit: & tuba silentio facto ita pronun-
ciat. SENATUS POPULUSQUE ROMANUS,
ET T. QUINTIUS IMPERATOR, PHILIPPO
REGE MACEDONIBUSQUE DEVICTIS, LI-
BEROS, IMMUNES, SUIS LEGIBUS ESSSE JU-
BET CORINTHIOS, PHOCENSES, LOCREN-
SESQUE OMNES, ET INSULAM EUBOEAM;
ET MAGNETAS, THESSALOS, PERRAE-
BOS, ACHÆOS PHTHIOTAS. Percensuerat
omnes gentes, quæ sub ditione Philippi regis fu-
erant. Audita voce præconis, majus gaudium
fuit, quàm quod universum homines caperent.
Vix satis credere se quisque audisse: alii alios intu-
eri mirabundi, velut somnii vanam speciem, quod
ad quemque pertineret, suarum aurium fidei mi-
nimùm credentes, proximos interrogabant. Re-
vocatus præco, quum unusquisque non audire, sed
videre libertatis suæ nuncium averet: iterum pro-
nunciaret eadem. Tum ab cento jam gaudio
tantus cum clamore plausus est ortus, totiesque
repetitus, ut facillè appareret, nihil omnium bono-
rum multitudini gratius, quam libertatem esse. La-
dicrum deinde ita raptim peractum est, ut nullius
nec animi nec oculi spectaculo intenti essent. adeo
unum gaudium præoccupaverat omnium aliarum
sensum voluptatum.

XXXIII. Ludis verò dimissis, cursu præp- om-
nes tendere ad imperatorem Romanum: ut, ru-
ente turba in unum, adire, contingere dextram
cupientium, coronas lemniscosque jacentium, hand
procul periculo fuerit. Sed erat trium ferme &
triginta annorum, & cum robur juventutis gaudi-
um ex tam insigni gloriæ fructu vix suppedita-

bant. nec præsens omnium modò effusa lætitia est; sed per multos dies gratis & cogitationibus & sermonibus revocata: *Esse aliquam in terris gentem, qua sua impensa, suo labore ac periculo bella gerat, pro libertate aliorum. nec hoc finis, aut propriam vicinitatis hominibus, aut terris continenti juvantis præstet. maria trajiciat, ne quod toto orbe terrarum injustum imperium sit; & ubique jus, fas, lex potentissima sint. Una voce præconis liberatas omnes Græcia atque Asia urbes. hoc spe concipere audacis animi fuisse: ad effectum adducere, virtutis & fortuna ingentis.*

XXXIV. Secundùm ista jam Quintius & decem legati legationes regum, gentium, civitatumque audivere. Primò omnium regis Antiochi vocati legati sunt. his eadem, quæ fere Romæ erant, verba sine fide rerum jactata. Nihil jam perplexè, ut antè, quum dubiæ res incolumi Philippo erant, sed apertè pronunciatum, ut excederet Asiæ urbibus, quæ aut Philippi, aut Ptolemæi regum fuissent. abstineret liberas, omnesque Græcas. Ante omnia denunciatum, ne in Europam aut ipse transiret, aut copias trajiceret. Dimissis regis legatis, conventus gentium civitatumque est haberi coëptus. Quoque maturius peragebatur, quòd decreta decem legatorum civitates nominatim pronuntiabant. Orestis (Macedonum ea gens est) quòd primi ab rege defecissent, suæ leges redditz. Magnetes, & Perræbi, & Dolopes liberi quoque pronuntiati. Thessalorum genti, præter libertatem concessam, Achæi Phthioræ dati. Thebis Phthioticiæ & Pharsalo excepta. Ætolos, de Pharsalo & Leucade po-

natum rejecerunt. Phocenses, Locenses, & quæ sicut antè fuerant adjecta, decreti auctoritate, his contribuerunt. Corinthus, & Triphylia, & Heræa (Peloponnesi & ipsa urbs est) reddita Achæis. Oreum & Eretriam decem legati Eumeni regi Attali filio dabant. dissentiente Quintio, venit res in arbitrium senatus: senatus libertatem his civitatibus dedit, Carysto adjecto. Pleurato Lycus & Partini dati: Illyriorum utraque gens sub ditione Philippi fuerat. Amyndrum tenere jusserunt castella, quæ per belli tempus Philippo capta ademisset.

XXXV. Dimisso conventu, decem legati, partiti munia inter se, ad liberandas suæ quisque regionis civitates discesserunt: P. Lentulus Bargylas, L. Stertinius Hephæstiam & Thassum & Thraciæ urbes, P. Villius & L. Terentius ad regem Antiochum, Cn. Cornelius ad Philippum. qui de minoribus rebus editis mandatis percunctatus, si consilium non utile solum sed etiam salutare admittere auribus posset? quum rex, gratias quoque se acturum, diceret, si quid, quod in rem suam esset, expromeret: magnopere ei suasit, quoniam pacem impetrasset, ad societatem amicitiamque petendam mitteret Romam legatos: ne, si quid Antiochus moveret, expectasse, & temporum opportunitates captasse ad bellandum videri posset. Ad Tempe Thessalica Philippus est conventus. qui quum se missurum extemplo legatos respondisset; Cornelius Thermopylas, ubi frequens Græciæ statis diebus esse solet conventus, (Pylaicum appellant) venit. Ætolos præcipuè monuit, ut constanter & fideliter in amicitia populi Romani permanerent.

Ætolo.

LIBER XXXIII. 349

Ætolorum principes alii interquesti sunt, quod non idem erga suam gentem Romanorum animus esset post victoriam, qui in bello fuisset: alii ferocit̃s incusarunt, exprobraruntque, non modò vinci sine Ætolis Philippum, sed ne transire quidem in Græciam Romanos potuisse. Adversus ea respondere (ne in altercationem excederet res) quum superesset Romanus; omnia eos æqua impetraturos, si Romam misissent, dixit. itaque ex auctoritate ejus decreti legati sunt. Hunc finem bellum cum Philippo habuit.

XXXVI. Quum hæc in Græcia Macedoniaque & Asia gererentur, Etruriam infestam propè conjuratio fervorum fecit. ad quærendam opprimendamque eam Manius Acilius prætor, cui inter cives peregrinosque jurisdictio obtigerat, cum una ex duabus legione urbana missus, alios jam congregatos pugnando vicit. ex his multi occisi, multi capti. alios verberatos crucibus affixit, qui principes conjurationis fuerant. alios dominis restituit. Consules in provincias profecti sunt. Marcellum Bojorum ingressum fines, fatigato per diem totum milite via facienda, castra in tumulo quodam ponentem, Corolamus, regulus Bojorum, cum magna manu adortus, ad tria millia hominum occidit. & illustres viri aliquot in illo tumultuario proelio ceciderunt, inter quos præfecti socium T. Sempronius Gracchus, M. Junius Silanus: & tribunus militum de legione secunda, A. Ogulnius & P. Claudius, castra tamen ab Romanis impigre permunita retentaque, quum hostes à prospera pugna nequicquam oppugnassent. Stativis deinde eisdem per dies aliquot sese tenuit. dum & saucior

curaret, & à tanto terrore animos militum reficeret. Boji, ut est gens minime ob moræ tædium patiens, in castella sua vicosque dilapsi sunt. Marcellus, Pado confestim trajecto, in agrum Comensem, ubi Insubres Comensibus ad arma excitis castra habebant, ducit legiones. in ipso itinere proelium committunt: & primo adeo acriter invaserunt, ut antesignanos impulerint. quod ubi animadvertit, veritus ne moti semel pellerentur, cohortem Marforum opposuit: & equitum Latinorum omnes turmas in hostem emisit. Quorum quum primus secundusque impetus retudisset inferentem se ferociter hostem, confirmata & reliqua acies Romana restitit primo, deinde signa acriter intulit. nec ultra sustinuerunt certamen Galli, quin terga verterent, atque effusè fugerent. In eo proelio supra quadraginta millia hominum cæsa, Valerius Antias scribit: & quingenta septem signa militaria capta, & carpenta quadringenta triginta duo, & aureos torques multos, ex quibus unum magni ponderis Claudius in Capitolio Jovi donum in æde positum scribit. Castra eo die Gallorum expugnata direptaque. & Comum oppidum intra dies paucos captum. Castella inde duodetriginta ad consulerni defecerunt. Id quoque inter scriptores ambigitur, utrum in Bojos prius, an Insubres consul exercitum induxerit, adversamque prospera pugna obliteraverit: an victoria ad Comum parva, deformata clade in Bojis accepta sit.

XXXVII. Sub hæc tam varia fortuna gesta, L. Furius Purpureo alter consul per tribum Sappiniam in Bojos venit. Jam castro Mutilo appropinquabat, quum veritus, ne intercluderetur simul à Boja.

LIBER XXXIII. 351

Bojis Liguribusque, eadem via, qua adduxerat, rediit; & magno circuitu per aperta, eaque tuta loca, ad collegam pervenit. dein junctis exercitibus primum Bojorum agrum usque ad Felsinam oppidum populantes peragraverunt. Ea urbs, ceteraque castella, & Boji fere omnes, præter juventutem, quæ prædandi causa in armis erat, (tunc in devias silvas recesserat) in ditionem venerunt. In Ligures deinde traductus exercitus. Boji negligentius coactum agmen Romanorum, quia ipsi procul abesse viderentur, improvisè aggressuros se rati, per occultos saltus secuti sunt. quos non adepti, Pado repente navibus trajecto, Lævos Libuosque quum pervastassent, redeuntés inde Ligurum extremo fine cum agresti præda in agmen incidunt Romanum. Celerius proelium acriusque commissum, quàm si tempore locoque ad certamen destinatis, præparatis animis concurrissent. Ibi quantam vim ad stimulandos animos ira haberet, apparuit. nam ita cædis magis quàm victoriæ avidi pugnârunt Romani, ut vix nuncium cladis hosti relinquerent. Ob eas res gestas, consulum literis Romam allatis, supplicatio in triduum decreta est. Brevi post Marcellus Romam venit, triumphusque ei magno consensu Patrum est decretus. Triumphavit in magistratu de Insu-
bribus Comensibusque. Bojorum triumphi spem collegæ reliquit: quia ipsi propriè adversa pugna in ea gente evenerat, collegæ secunda. Multa spolia hostium captivis carpentis traducta: multa militaria signa lata, aris trecenta viginti millia, argenti bigati ducenta triginta quatuor millia. in pedites singu-

los dati octingenti aris: triplex equiti, centurio-
nique.

XXXVIII. Eodem anno Antiochus rex, quem
hibernasset Ephesi, omnes Asiæ civitates in anti-
quam imperii formulam redigere est conatus: reli-
quas quidem, aut quia locis planis positæ erant,
aut quia parum moenibus armisque ac juventuti si-
debant, haud difficulter jugum accepturas. Smyrna
& Lampſacus libertatem usurpabant, periculum-
que erat, ne, si concessum his foret, quos metue-
bat, Smyrnam in Æolide Ioniaque, Lampſacum
in Hellesponto aliz urbes sequerentur. Igitur &
ipse ab Epheso ad Smyrnam obsidendam misit: &
quæ Abydi copiz erant, præsidio tantum modico
relictò, duci ad Lampſacum oppugnandum jussit.
Nec vi tantum terrebat: sed per legatos leniter al-
loquendo, castigandoque temeritatem & pertinaci-
am, spem conabatur facere, brevi quæ peterent
habitueros. & tum satis & ipsis & omnibus aliis
apparere, ab rege impetratam eos libertatem, non
per occasionem raptam, habere. Adversus quæ
respondebant, *Nihil neque mirari, neque succensere*
Antiochum debere, si spem libertatis differri non sa-
tis aquo animo paterentur. Ipse initio veris, navi-
bus ab Epheso profectus, Hellespontum petit: ter-
restres copias Madytum trajicit, Chersonesi urbem:
terrestri navalem exercitum junxit. & quia clausu-
rant portas, circumdedit moenia armatis, & jam o-
pera admoventi deditio est facta. Idem metus
tum incolentes alias Chersonesi urbes in deditio-
nem dedit. Lyſimachiam inde omnibus simul
navalibus terrestribusque copiis venit, quam quum
deser-

desertam ac stratum propè ruinis invenisset, (ceperant autem direptamque incenderant Thraces paucis antè annis) cupido eum restituendi nobilem urbem, & loco sitam opportuno, cepit. Itaque omni cura simul est aggressus & tecta murosque restituere, & partim redimere servientes Lysimachienſes, partim fuga sparsos per Hellespontum Chersonesumque conquirere contrahereque; partim novos colonos, spe commodorum proposita, adscribere, & omni modo frequentare. simul ut Thracum summo veretur metus, ipse parte dimidia terrestrium copiarum ad depopulandum proxima Thraciæ est profectus: partem, navalesque socios omnes reliquit in operibus reficiendæ urbis.

XXXIX. Sub hoc tempus & L. Cornelius, missus ab senatu ad dirimenda inter Antiochum Ptolemæumque reges certamina, Selymbriæ substitit: & decem legatorum P. Lentulus à Bargylis, P. Villius & L. Terentius à Thasso Lysimachiam petierunt. eodem & à Selymbria L. Cornelius, & ex Thracia post paucos dies Antiochus conveniunt. Primus congressus cum legatis, & deinceps invitatio benigna & hospitalis fuit. ut de mandatis statuque præſenti Asiæ agi coeptum est, animi exasperati sunt. Romani omnia acta ejus, ex quo tempore è Syria classe solvisset, displicere senatui non dissimulabant: restituique Ptolemæo civitates omnes, quæ ditionis ejus fuissent, æquum censebant. *Nam quod ad eas civitates attineret, quas à Philippo possedas Antiochus per occasionem, averso Philippo in Romanum bellum, interceptisset, id verò ferendum non esse, Romanos per tot annos terra ma-*
vique

rique tamen pericula ac labores exhausisse, Antiochum belli premia habere. Sed ut in Asiam adventus ejus dissimulari ab Romanis, tanquam nihil ad eos pertinens, potuerit; quod jam etiam in Europam omnibus navalibus terrestribusque copiis transferis, quantum à bello aperto Romanis abesse? Illum quidem, etiam si in Italiam trajicias, negaturum.

XL. Ad ea rex, Satis jam antè videre se, Romanos inquirere, quid regi Antiocho faciendum: ut quousque terra marique progrediendum fuerit ipsis, nam cogitare. Asiam nihil ad populum Romanum pertinere: nec magis illis inquirendum esse, quid Antiochus in Asia, quam Antiocho, quid in Italia populus Romanus faciat. Quod ad Ptolemaum attineat, cui ademptas civitates querantur: sibi cum Ptolemao & amicitiam esse: & id agere se, ut brevi etiam affinitas jungatur. Nec ex Philippi quidem adversa fortuna spolia ulla se perisse: aut adversus Romanos in Europam trajecisse ***** fuerit. quo victo omnia, qua illius fuissent, jure belli Seleuci facta sint, existimare sua ditionis esse. Occupatis majoribus suis rerum aliarum alia cura, primò quadam ex his Ptolemaum, deinde & Philippum usurpando aliena possedisse: sicut quadam ex proxima Thracia, qua indubitatè Lyfimachi fuerint. Ad ea facienda in antiquum venisse: & Lyfimachiam, deletam Thracum impetu, de integro condere; ut Seleucus filius eam sedem regni habeat.

XLI. His disceptationibus per dies aliquot habitis, rumor sine ullo satis certo auctore allatus de morte Ptolemæi regis, ut nullus exitus imponeretur sermonibus. nam dissimulabat pars utraque se audisse, & L. Cornelius, cui legatio ad duos re-

ges, Antiochum Ptolemæumque, mandata erat, spatium modici temporis ad conveniendum Ptolemæum petebat; ut, priusquam moveretur aliquid in nova possessione regni, perveniret in *Ægyptum*. & Antiochus suam fore *Ægyptum*, si tum occasio esset, censebat. Itaque dimissis Romanis, relictoque Seleuco filio cum terrestribus copiis ad restituendam, ut instituerat, *Lyfimachiam*; ipse, omni classe navigans *Ephesum*, legatis ad *Quintium* missis, qui ad fidem de societate agerent, oram *Asiæ* legens, pervenit in *Lyciam*. Pararisque cognito vivere Ptolemæum, navigandi quidem in *Ægyptum* omissum consilium est. *Cyprum* nihilo minùs tendens, quum *Chelidonium* promontorium superasset, paullisper seditione remigum est retentus in *Pamphylia* circa *Eurymedontem* amnem. Inde profectum eum ad capita (quæ vocant) *Sari* fluminis, foeda tempestas oborta propè cum omni classe demersit, multæ navis ejectæ: multæ ita haustæ mari, ut nemo in terram enaverit. Magna vis hominum ibi interiit, non remigum tantum militumque ignotorum, sed etiam insignium amicorum. Collectis reliquiis naufragii, quum res non in eo esset, ut *Cyprum* tentaret; minùs opulento agmine, quàm profectus erat, *Seleuciam* redit. ibi subduci navibus iussis (jam enim hiems instabat) ipse in hiberna *Antiochiam* processit.

XLII. In hoc statu regum erant res. Romæ eo primùm anno triumviri epulones facti, *C. Licinius Lucullus*, *P. Manlius*, qui legem de creandis his tulerat, & *P. Porcius Læca*. his triumviris item, ut pontificibus, lege datum togæ prætextæ.

textæ habendæ jus. Sed magnum certamen cum omnibus sacerdotibus eo anno fuit quæstoribus urbanis, Q. Fabio Labeoni & L. Aurelio. Pecunia opus erat, quod ultimam pensionem pecuniæ in bellum collatæ persolvere placuerat privatis. Quæstores ab auguribus, pontificibus, quod stipendium per bellum non contulissent, petebant. ab sacerdotibus tribuni nequicquam appellati, omniumque annorum, per quos non dederant, exactum est. Eodem anno duo mortui pontifices, novique in eorum locum suffecti: M. Marcellus consul in locum C. Sempronii Tuditani, qui prætor in Hispania decesserat; & L. Valerius in locum M. Cornelii Cethegi. Et Q. Fabius Maximus augur mortuus est admodum adolescens, priusquam ullum magistratum caperet: nec eo anno augur in ejus locum est suffectus. Comitia inde consularia habita à M. Marcello consule. creati consules L. Valerius Flaccus, M. Porcius Cato. Prætores inde facti C. Fabricius Luscinius, C. Atinius Labeo, Cn. Manlius Vulso, Ap. Claudius Nero, P. Manlius, P. Porcius Læca. Ædiles curules, M. Fulvius Nobilior & C. Flaminius, tritici decies centum millia binis æris populo dividerunt. id C. Flamini honoris causa, ipsius patrisque, advexerant Siculi Romam. Flaminius gratiam ejus communicaverat cum collega. Ludi Romani & apparatus magnificè sunt, & ter toti instaurati. Ædiles plebis, Cn. Domitius Ænobarbus & C. Scribonius curio maximus, multos pecuarios ad populi judicium adduxerunt. tres ex his condemnati sunt. ex eorum

Ante Chr.

195.

V. C. 557.

LIBER XXXIII.

357

rum mulctaticia pecunia sedem in insula Fauni fecerunt. Audi plebis per biduum instaurati, & epulum fuit ludorum causa.

XLIII. L. Valerius Flaccus & M. Porcius, quo die magistratum inierunt, de provinciis quum ad senatum retulissent; Patres censuerunt, *Quum in Hispania tantum glisceres bellum, ut jam consulari & duce & exercitu opus esset, placere, consules Hispaniam citeriorem & Italiam provincias aut comparare inter se, aut sortiri. Utri Hispania provincia evenisset, eum duas legiones & quinque millia socium Latini nominis & quingentos equites secum portare, & naves longas viginti ducere. Alter consul duas legiones scriberet. His Galliam provinciam obtineri satis esse, fractis proximo anno Insubrium & Bojorum animis.* Cato Hispaniam, Valerius Italiam est sortitus. Prætores deinde provincias sortiti, C. Fabricius Luscinus urbanam, C. Atinius Labeo peregrinam, Cn. Manlius Vulso Siciliam, Ap. Claudius Nero Hispaniam ulteriorem, P. Porcius Laeca Pisas, ut ab tergo Liguribus esset, P. Manlius in Hispaniam citeriorem adjutor consuli datur. T. Quintio, suspectis non solum Antiocho & Ætolis, sed etiam Nabide Lacedæmoniorum tyranno, prorogatum in annum imperium est, duas legiones ut haberet. in eas si quid supplementi opus esset, consules scribere & mittere in Macedoniam iussi. Ap. Claudio præter legionem, quam Q. Fabius habuerat, duo millia peditum & ducentos equites novos conscribere permisum. Par numerus peditum equitumque novorum P. Manlio in citeriorem Hispaniam decretus;

data. Et P. Porcio Læce ad Etruriam circa Fofas duo milia peditum & quingenti equites ex Gallico exercitu decreti. In Sardinia prorogatum imperium Sempronio Longo.

XLIV. Provinciis ita distributis, consules, priusquam ab urbe proficiscerentur, ver sacrum et pontificum jussu fecere; quod A. Cornelius Mancinula prætor voverat, de senatus sententia, populi-que jussu, Cn. Servilio, C. Flaminio consulibus, annis post uno ac viginti factum est, quantum votum. Per eodem dies C. Claudius Ap. F. Pulcher, augur in Q. Fabii Maximi locum, qui prior anno mortuus erat, lectus inauguratusque est. Mirantibus jam vulgo hominibus, quod Hispani movisset bellum negligi, literæ à Q. Minucio allatae sunt, *Se ad Turbam oppidum cum Budare & Bosasido, imperatoribus Hispanis, signis collatis prospere pugnasse. duodecim milia hostium caesa. Budarem imperatorem captum, ceteros suos fugatosque.* His literis lectis minus terroris ab Hispanis erat, unde ingens bellum expectatum fuerat. Omnes curæ post adventum utique decem legatorum in Antiochum regem conversæ. Hi, expositis prius quæ cum Philippo acta essent, & quibus legibus data pax, non minorem belli molem restare ab Antiocho docuerunt. *Ingenti classe, egregio terrestri exercitu in Europam eum trajecisse. nisi evenisset vana spes, ex vaniore rumore orta, Aegyptum invadenda, mox bello Graciam arsuram fuisse.* *nos quo enim ne Aëolos quidem quieturos, cum ingentibus inquietum, tum iratam Romanis gentem. Haerere & aliud in visceribus Gracia ingens malum; Nabis nunc Lacedæmoniorum, mox, si liceat, universa*

*Græcia futurum tyrannum, auaritia & crudelitate
armis fama celebratos tyrannos æquantem. Cui si
Argos velut arcem Peloponneso impostam tenere li-
ceat, deportatis in Italiam Romanis exercitibus, ne-
quicquam liberatam à Philippo Græciam fore. pro
rege, si nihil aliud, longinquo vicinum tyrannum do-
minum habituram.*

XLV. Hæc quum jam ab gravibus auctoribus,
tum qui omnia per se ipsos explorata referent,
audirent majores; quod ad Antiochum attineret,
maturanda his, quum rex quacumque de causa in
Syriam concessisset, de tyranno consultatio visa
est. Quum diu disceptatum esset, utrum jam
causæ satis videretur, cur decerneretur, an permis-
terent T. Quintio, quod ad Nabin Lacedæmoni-
um attineret, faceret, quæ è republica censeret ef-
fe, permiserunt, cum rem esse, rati, quæ maturata
dilatave non tam magni momenti ad summam
rem populi Romani esset. Magis id animadver-
tendum esse, quid Annibal & Carthaginenses, si
cum Antiocho ortum foret bellum, acturi essent.
Adversæ Annibali factionis homines principibus
Romanis, amicis quisque suis, identidem scribe-
bant, Nuncios literasque ab Annibale ad Antiochum
missas, & ab rege ad eum clam legatos venisse. Ut
feras quasdam nunquam misecere; sic immitem,
implacabilem ejus viri animum esse, marcescere otio
situmque civitatem queri eum, & inertia operis; nec
sine armorum sonitu excitari posse. Hæc probabi-
lia, memoria prioris belli, per unum illum non ma-
gis gesti, quam moti, faciebat. Irritaverat etiam
recenti facto multorum potentium animos.

XLVI. Judicium ordo Carthagine ea tempestate dominabatur; eo maximè, quòd iidem perpetui iudices erant. Res, fama, vitæque omnium illorum potestate erat. qui unum ejus ordinis, idem omnes adversos habebat; nec accusator apud iudices infensos deerat. Horum in tam impotenti regno (neque enim civiliter nimis opibus utantur) prætor factus Annibal, vocare ad se quaestorem. Idem pro nihilo habuit. nam & adversæ factionis erat: & quia ex quaestura in iudices, potentissimum ordinem, referebantur, jam præ futuris mox opibus animos gerebat. Enimvero indignum id ratus Annibal, viatorem adprehendendum quaestorem misit: subductumque in concionem, non ipsum magis quàm ordinem iudicum, præ quorum superbia atque opibus nec leges quicquam essent nec magistratus, accusavit. & ut secundis auribus accipi orationem animadvertit, & infimorum quoque libertati gravem esse superbiam eorum; legem extemplo promulgavit, pertulitque. Ut in singulos annos iudices legerentur, ne quis biennium continuum iudex esset. Ceterum, quantam eo facto ad plebem inierat gratiam, tantum magnæ partis principum offendeat animos. Adjecit aliud, quo, bono publico, sibi proprias similitates irritavit. Vestigalia publica partim negligentia dilabebantur; partim prædæ ac divisui principum quibusdam & magistratibus erant. quin & pecunia, quæ in stipendium Romanis suo quoque anno penderetur, deerat; tributumque grave privatis imminere videbatur.

XLVII. Annibal postquam vestigalia, quanta *terrestria* maritimaque essent, & in quas res erogantur,

garentur, animadvertit, & quid eorum ordinarii reipublicæ usus consumerent, quantum peculatus averteret; omnibus residuis pecuniis exactis tributo privatis remisso, satis locupletem rempubl. fore ad vectigal præstandum Romanis pronunciavit in concione, & præstitit promissum. Tum verò isti, quos paverat per aliquot annos publicus peculatus, velut bonis ereptis, non furto eorum manibus extorto, infensi & irati, Romanos in Annibalem, & ipsos causam odii quærentes, instigabant. Itaque diu repugnante Scipione Africano, quia parum ex populi Romani dignitate esse ducebat, subscribere odiis accusationibusque Annibalis, & factionibus Carthaginiensium inferere publicam auctoritatem; nec satis habere bello vicisse Annibalem, nisi velut accusatores calumniam in eum jurarent, ac nomen deferrent: tandem pervicerunt, ut legati Carthaginem mitterentur, qui apud senatum eorum arguerent, Annibalem cum Antiocho rege consilia belli faciendi inire. Legati tres missi, C. Servilius, M. Claudius Marcellus, Q. Terentius Culleo. qui quum venissent, ex consilio inimicorum Annibalis, quærentibus causam adventus, dici jusserunt, venisse ad controversias, quæ cum Masinissa rege Numidarum Carthaginiensibus essent, dirimendas. id creditum vulgò. Annibalem unum se peti ab Romanis non fallebat; & ita pacem Carthaginiensibus datam esse, ut inexpiabile bellum adversus se unum maneret. Itaque cedere tempori & fortunæ statuit. & præparatis jam omnibus antè ad fugam, observatus eo die in foro, avertendæ suasionis causa. nimis tenebris vestitu forensi ad

portam cum duobus comitibus ignaris consilii est egressus.

XLVIII. Quum equi quo in loco iussi erant præsto fuissent, nocte via cita regionem quandam agri Vocani transgressus, postero die manè inter Achollam & Thapsum ad suam turrin pervenit. ibi cum parata instructaque remigio excepit navis. ita Africa Annibal excessit, sæpius patriæ quam suorum eventus miseratus. Eo die in Cercinam insulam trajecit. ubi quum in portu naves aliquot onerarias cum mercibus invenisset, & ad egressum cum è nave concursus salutantium esset factus; percunctantibus, legatum se Tyrum dici iussit. veritus tamen, ne qua earum navis, nocte profecta Thapsum aut Achollam, nunciaret, se Cercinæ visum; sacrificio apparari iussit: & vela cum navium mercatoresque invitari iussit: ut umbra (etenim antenna & navibus corrogari, ut umbra) media æstas fortè erat) cœnantibus in littore fieret. Quantum res & tempus patiebatur apparatus celebrataque ejus diei epulæ sunt: multoque vino in serum noctis convivium proçuctum. Annibal, quum primum fallendi eos, qui in portu erant, tempus habuit, navem solvit. ceteri sopiti quum postero die tandem ex somno pleni crapulæ surrexissent, id quod serum erat, aliquot horas remis in naves collocandis & aptandis armamentis absumpserunt. Carthagine & multitudinis, assuetæ domum Annibalis frequentare, concursus a vestibulum ædium est factus: & ut non compere eum vulgatum est, in forum turba convenire principem civitatis quærentium, & alii fugam fecisse, (id quod erat) alii fraude Romanorum i

testes

terfectum, idque magis, ferebant: variosque vultus cerneret, ut in civitate aliorum alias partes foventium factionibus. Visum deinde Cercinæ eum, tandem allatum est.

XLIX. Romani legati quum in senatu exposuissent, *Compertum Patribus Romanis esse, & Philippum regem, antè ab Annibale maximè accensum, bellum populo Romano fecisse, & nunc literas nunciosque ab eo ad Antiochum regem profectos: haud quieturum antè, quàm bellum toto orbe terrarum conscisset. Ne his debere impune esse, si satisfacere Carthaginenses populo Romano vellent, nihil eorum sua voluntate, nec publico consilio factum esse.* Carthaginenses responderunt; quicquid æquum censuissent Romani, facturos esse. Annibal prospero cursu Tyrum pervenit: exceptusque à conditoribus Carthaginis, ut alia patria, vir tam clarus omni genere honorum, paucos moratus dies, Antiochiam navigat. ibi profectum jam regem quum audisset, filium ejus solenne ludorum ad Daphnen celebrantem convenisset: comiter ab eo exceptus, nullam moram navigandi fecit. Ephesi regem est consecutus, fluctuantem adhuc animo, incertumque de Romano bello. sed haud parvum momentum animo ejus ad moliendum adventus Annibalis fecit. Ætolorum quoque eodem tempore alienati ab societate Romana animi sunt: quoniam legatos Pharsalum & Leucadem, & quasdam alias civitates ex primo fœdere petentes, senatus ad Quintium rejecit.

LIBER XXXIV.

E P I T O M E.

I, II, &c.

EX Oppia, quam C. Oppius, tribunus plebis, bello Punico de fingendis cultibus matronarum tulerat, cum maxima contentione abrogata est: quum Porcius Cato auctor fuisset, ne ea lex aboleretur. VIII, IX, &c. Is in Hispaniam profectus bello, quod Emporiis orsus est, citeriorem Hispaniam pacavit. XXII, &c. T. Quintius Flaminius bellum adversus Lacedamonios & tyrannum eorum Nabidem prospere gestum, data iis pace, qualem ipse voluit, liberatisque Argis, qui sub ditione tyranni erant, finivit. XLIV. Senatus tunc primam secretus à populo ludos spectavit. ut id fieret, Sex. Ælius Patrus & Cornelius Cethegus censores interveniunt cum indignatione plebis. XLV. Colonia pleraque deducta sunt. XLVI. M. Porcius Cato de Hispania triumphavit. XLVI, &c. Res præterea in Hispania, & adversus Bojos & Insu-bres Gallos, feliciter gesta referuntur. LII. T. Quintius Flaminius, qui Philippum Macedonum regem & Nabidem Lacedamoniorum tyrannum vicerat, Graciamque omnem liberaverat, ob hanc rerum gestarum multitudinem triduo triumphavit. LIX. Legati Carthaginensium nunciaverunt, Annibalem,

LIBER XXXIV. 365

qui ad Antiochum confugerat, bellum cum eo moliri. LX. Tentaverat autem Annibal per Aristonem Tyrium, sine literis Carthaginem missum, ad rebellandum Pœnos concitare.

I. Nter bellorum magnorum, aut vixdum finitorum, aut imminentium, curas intercessit res parva dictu; sed quæ studiis in magnum certamen excesserit. M. Fundanius & L. Valerius, tribuni plebis, ad plebem tulerunt de Oppia lege abroganda. Tulerat eam C. Oppius tribunus plebis, Q. Fabio, Ti. Sempronio consulibus, in medio ardore Punici belli, *Ne qua mulier plus semuncia auri haberet: ne vestimento versicolori uteretur: ne juncto vehiculo in urbe oppidove, aut propius inde mille passus, nisi sacrorum publicorum causa, veheretur.* M. & P. Junii Bruti tribuni plebis legem Oppiam tuebantur. nec eam se abrogari passuros aiebant. Ad suadendum dissuadendumque multi nobiles prodibant. Capitolium turba hominum faventium adversantiumque legi complebatur. Matronæ nulla nec auctoritate, nec verecundia, nec imperio virorum contineri limine poterant: omnes vias urbis, aditusque in forum obsidebant, viros descendentes ad forum orantes, ut, florente republica, crescente indies privata omnium fortuna, matronis quoque pristinum ornatum reddi paterentur. Augebatur hæc frequentia mulierum indies. nam etiam ex oppidis conciliabulisque convenerant. Jam & consules prætoresque, & alios

*Ante Chr.
195.
V. C. 557.*

magistratus adire & rogare audebant. ceterum minimè exorabilem alterum utique consulem M. Porcium Catonem habebant; qui pro lege, quæ abrogabatur, ita differuit.

II. Si in sua quisque nostrum matrefamilia, Quirites, jus & maiestatem viri retinere instituisset, minùs cum universis feminis negotii haberemus, nunc domi victa libertas nostra impotentia muliebri, hic quoque in foro obteritur & calcatur: & quia singulas sustinere non potuimus, universas horremus. Equidem fabulam & fictam rem ducebam esse, virorum omne genus in aliqua insula conjuratione muliebri ab stirpe sublatum esse. Ab nullo genere non aquè summum periculum est; si cœtus, & concilia, & secretas consultationes esse sinas. Atque ego vix statuere apud animum meum possum, utrum peior ipsa res, an pejore exemplo agatur. Quorum alterum ad nos consules, reliquosque magistratus; alterum ad vos, Quirites, magis pertinet. nam utrum è republica sit, necne, id quod ad vos fertur, vestra existimatio est, qui in suffragium ituri estis. Hac consternatio muliebris, sive sua sponte, sive auctoribus vobis, M. Fundani & L. Valeri, facta est. haud dubio ad culpam magistratuum pertinens, nescio vobis, tribuni, an consulibus magis sit deformis. vobis, si feminas ad concitandas tribunicias seditiones jam adduxistis: nobis, si ut plebis quondam, sic nunc mulierum secessione leges accipienda sunt. Equidem non sine rubore quodam paullo antè per medium agmen mulierum in forum perveni. quod nisi me verecundia singularium magis maiestatis & pudoris, quàm universarum tenuisset, ne compellata à consulo viderentur, dixissem: Qui hic mos est in publi-

publicum procurrendi & obsidendi vias, & viros alienos appellandi? Istud ipsum suos quaque domi rogare non potuistis? An blandiores in publico quàm in privato, & alienis quàm vestris estis? quanquam ne domi quidem vos, si sui juris finibus matronas contineret pudor, qua leges hic rogarentur abrogarenturve, curare decuit. Majores nostri, nullam ne privatam quidem rem agere feminas sine auctore voluerunt: in manu esse parentum, fratrum, virorum. nos (si Diis placet) jam etiam rempublicam capeffere eas patimur, & foro quaque, & concionibus, & comitiis immisceri. Quid enim nunc aliud per vias & compita faciunt, quàm quod alia rogationes tribunorum plebis suadent, alia legem abrogandam censent? Date frenos impotenti natura, & indomito animali, & sperate ipsas modum licentia factururas, nisi vos faciatis. Minimum hoc eorum est, qua iniquo animo femina sibi aut moribus aut legibus injuncta patiuntur. omnium rerum libertatem, imo licentiam (si vera dicere volumus) desiderant. quid enim, si hoc expugnauerint, non tentabunt?

III. Recensete omnia muliebria jura, quibus licentiam earum alligauerint majores nostri, per quaque subjecerint viris: quibus omnibus constrietas vix tamen continere potestis. Quid si carpere singula & extorquere, & exaquare ad extremum viris patiemi; tolerabiles vobis eas fore creditis? extemplo, simul pares esse cœperint, superiores erunt. At, Hercule, ne quid novum in eas rogetur, recusant. non jus, sed injuriam deprecantur. Imo ut quam accepistis, jussis suffragiis vestris legem

quam usu tot annorum & experiendo comprobatis; hanc ut abrogetis: id est, ut unam tollendo legem ceteras infermetis. Nulla lex satis commoda omnibus est: id modo quaritur, si majori parti, & in summam prodest. si quod cuiquam privatim officii jus, id destruet ac demolietur; quid astinebis universos rogare leges, quas mox abrogare, in quos lata sunt, possint? Volo tamen audire quid sis, propter quod matrona consternata procurrens in publicum, ac vix foro se & concione abstineant. Ut captivi ab Annibale redimantur, parentes, viri, liberi, fratres eorum? Procul abest, absitque semper talis fortuna reipublica. sed tamen quoniam fuit, negastis hoc piis precibus earum. At non pietas, nec sollicitudo pro suis, sed religio congregavit eas. Matrem Ideam à Pessunte ex Phrygia venientem acceptura sunt. Quid honestum dictu saltem seditioni praetenditur muliebri? Ut autem & purpura fulgeamus, inquit: ut carpensis festis professisque diebus, velut triumphantes de lege victa & abrogata, & capsis & ereptis suffragiis vestris, per urbem vectemur: ne ullus modus sumptibus, nec luxuria sit.

IV. Sape me querentem de feminarum, saepe de virorum, nec de privatorum modò sed etiam magistratum sumptibus audistis; diversisque duobus vitiis, avaritia & luxuria, civitatem laborare: quae pestes omnia magna imperia evertunt. Hac ego quo melior latiorque indies fortuna reipublica est, imperiumque crescit; & jam in Graciam Asiamaque transcendimus, omnibus libidinum illecebris replemus, & regias etiam attrahimus gazas: ut plus don-

reo, ne illa magis res nos ceperint, quàm nos illas. Insesta, mihi credite, signa ab Syracusis illata sunt huic urbi. jam nimis multos audio Corinshi & Athenarum ornamenta laudantes mirantesque, & antefixa fœstilia Deorum Romanorum videntes. Ego hos malo propitios Deos, & ita spero futuros, si in suis manere sedibus possint. Patrum nostrorum memoria per legatum Cineam Pyrrhus, non virorum modò, sed etiam mulierum animos donis tenuit. nondum lex Oppia ad coercendam luxuriam muliebrem lata erat: tamen nulla accepit. Quàm causam fuisse censetis? Eadem fuit, qua majoribus nostris, nihil de hac re lege sancienti. nulla erat luxuria, qua coerceretur. Sicut autè morbos necesse est cognitos esse, quàm remedia eorum: sic cupiditates prius nata sunt quàm leges, qua iis modum facerent. Quid legem Liciniam excitavit de quingentis jugeribus, nisi ingens cupido agros continuandi? Quid legem Cinciam de donis & muneribus, nisi quia vectigalis jam & stipendiaria plebes esse senatus cœperat? Itaque minimè mirum est, nec Oppiam, nec aliam ullam tum legem desideratam esse, qua modum sumptibus mulierum faceret; quum aurum & purpuram data & oblata ulro non accipiebant. Si nunc cum illis donis Cineas urbem circumiret; stantes in publico inuenisset qua acciperent. Atque ego nonnullarum cupiditatum ne causam quidem aut rationem inire possum. nam ut quod alii liceat, tibi non licere, aliquid fortasse naturalis aut pudoris aut indignationis habent: sic aequato omnium cultu, quid unaquaque vestriam veretur, ne in se conspiciatur? Possimus quidem pudor est vel parsimonia, vel paupertas: sed utrum-

quo lex vobis demis, quum id quod habere non licet non habetis. Hanc, inquit, ipsam exaurationem non fero, illa locuples. cur non insignis auro & purpura conspicio? cur paupertas aliarum sub hac legis specie latet; ut quod habere non possunt, habitura, si liceret, fuisse videantur? Vultis hoc certamen uxoribus vestris injicere, Quirites, ut divites id habere velint, quod nulla alia possit; pauperes, ne ob hoc ipsum contemnantur, supra vires se extendant? Na, simul pudere, quod non oportet, ceperit; quod oportet, non pudebit. qua de suo poterit, parabit; qua non poterit, virum rogabit. Miserum illum virum, & qui exoratus & qui non exoratus erit! quum quod ipse non dederit, datum ab alio videbit. Nunc vulgo alienos viros rogant, & quod majus est, legem & suffragia rogant; & a quibusdam impetrant, adversus se & rem tuam & liberos tuos inexorabiles. simul lex modum sumptibus uxoris tua facere desierit, tu nunquam facies. Nolite eodem loco existimare, Quirites, futuram rem, quo fuit, antequam lex de hoc ferretur. Et hominem improbum non accusari tutius est, quam absolvi: & luxuria non mota tolerabilior esset, quam eris nunc; ipsis vinculis, sicut fera bestia, irritata, deinde emissas. Ego nullo modo abrogandam legem Oppiam censeo. vos quod faxitis, Deos omnes fortunare velim.

V. Post hæc tribuni quoque plebei, qui se intercessuros professi erant, quum pauca in eandem sententiam adjecissent; tum L. Valerius pro rogatione ab se promulgata ita disseruit: Si privati tantummodo ad suadendum dissuadendumque id quod a nobis rogatur processissent, ego quoque, quum satis
dictum

LIBER XXXIV. 371

dictum pro utraque parte existimarem, tacitus suffragia vestra expectassem. nunc quum vir gravissimus consul M. Porcius non auctoritate solum, quae tacita satis momenti habuisset, sed oratione etiam longa & accurata insectatus sit rogationem nostram; necessum est paucis respondere, qui tamen plura verba in castigandis matronis, quam in rogatione nostra dissuadenda consumpsit: & quidem ut in dubio poneret, utrum id quod reprehenderet, matrona sua sponte, an nobis auctoribus fecissent. Rem defendam, non nos: in quos jecis magis hac consul verbo-tenus, quam ut re insinularet. Coetum, & seditiones, & interdum secessionem muliebrem appellavit, quod matrona in publico vos rogassent, ut legem in se latam per bellum temporibus duris, in pace & florente ac beata republica abrogaretis. Verba magna, quae rei augenda causa conquirantur, & hac & alia esse scio: & M. Catonem oratorem non solum gravem, sed interdum etiam trucem esse scimus omnes, quum ingenio sit misis. Nam quid tandem novi matrona fecerunt, quod frequentes in causa ad se pertinente in publicum processerunt? Nunquam ante hoc tempus in publico apparuerunt? Tuas adversus te Origines revolvam. Accipe quoties id fecerint, & quidem semper bono publico. Jam à principio, regnante Romulo, quum, Capitolio ab Sabinis capto, medio in foro signis collatis dimicaretur; nonne intercurssu matronarum inter acies duas proelium sedatum est? Quid? regibus exactis, quum Coriolano Marcio duce legiones Volscorum castra ad quintum lapidem posuissent; nonne id agmen, quo obruta hac urbs esset, matrona averterunt? Jam urbe capta à Gallis, aurum,

T. LIVII

no redempta urbs est, nempe matrona consensu
 missum in publicum contulerunt. Proximo bello
 no antiqua repetam) nomine & quum pecunia opus
 fuit, viduarum pecunia adjuverunt ararium? &
 quum Dii quoque novi ad opem ferendam dubiis re-
 bus arcesserentur, matrona universa ad mare profe-
 cta sunt, ad matrem Idaam accipiendam? Dis-
 miles, inquit, causa sunt. nec mihi causas aequare
 propositum est. nihil novi factum, purgare satis est.
 Ceterum, quod in rebus ad omnes pariter viros femi-
 nasque pertinentibus fecisse eas nemo miratus est, in
 causa propriè ad ipsas pertinente miramur fecisse?
 Quid autem fecerunt? Superbas me-Dius-Fidius
 aures habemus, si quum domini servorum non fa-
 stidiant preces, nos rogari ab honestis feminis indi-
 gnamur.

VI. Venio nunc ad id, de quo agitur: in quo
 duplex consulis oratio fuit. nam & legem nullam
 omnino abrogari est indignatus, & eam præcipuè lo-
 gem, quæ luxuria muliebris coercenda causa lata
 esset. Et illa communis pro legibus visa consularis
 oratio est, & hac adversus luxuriam severissimis
 moribus conveniebat. Itaque periculum est, nisi,
 quid in utraque re vani sit, docuerimus, ne quis er-
 ror vobis offundatur. Ego enim, quemadmodum ex
 his legibus, quæ non in tempus aliquod, sed perpetua
 utilitatis causa in æternum lata sunt, nullam abro-
 gari debere fateor, nisi quam aut usus coarguit,
 aut status aliquis reipublica inutilem fecit; sic quas
 tempora aliqua desiderarunt leges, mortales (ut ita
 dicam) & temporibus ipsis mutabiles esse video.
 Quæ in pace lata sunt, plerumque bellum abrogat:
 quæ in bello, pax: ut in novis administratione alia

LIBER XXXIV. 373

in secundam, alia in adversam tempestatem usui sunt. Hac quum ita natura distincta sint, ex utro tandem genere ea lex esse videtur, quam abrogamus? An vetus regia lex, simul cum ipsa urbe nata? An (quod secundum est) à decemviris ad condenda jura creatis in duodecim tabulis scripta? Sine qua quum majores nostri non existimârent matronale decus servari posse, nobis quoque verendum sit, ne cum ea pudorem sanctitatemque feminarum abrogemus? Quis igitur nescit, novam istam legem esse, Q. Fabio, Ti. Sempronio consulibus viginti annis antè latam? sine qua quum per tot annos matrona optimis moribus vixerint, quod tandem, ne abrogata ea effundantur ad luxuriam, periculum est? Nam si ista lex ideo lata esset, ut finiret libidinem muliebrem; verendum foret, ne abrogata incitaret. cur sit autem lata, ipsum indicabit tempus. Annibal in Italia erat victor ad Cannas: jam Tarentum, jam Arpos, jam Capuam habebat: ad urbem Romam admoturus exercitum videbatur. defecerant focii. non milites in supplementum, non socios navales ad classem tuendam, non pecuniam in arario habebamus: servi, quibus arma darentur, ita ut pretium pro iis bello perfectò dominis solveretur, emebantur: in eandem diem pecunia, frumentum, & cetera, qua belli usus postulabant, prabenda publicani se conducturos professi erant: servos ad remum, numero ex censu constituto, cum stipendio nostro dabamus: aurum & argentum omne, à senatoribus ejus rei initio orto, in publicum conferebamus: vidua & pupilli pecunias suas in ararium deferabant. cautum erat, quo ne plus auri & argenti facti, quo ne plus signati argenti & aris domi ha-

beremus. Tali tempore in luxuria & ornatu matrona occupata erant, ut ad eam coercendam lex Oppia desiderata sit: quum, quia Cereris sacrificium lugentibus omnibus matronis intermissum erat, senatus finire luctum triginta diebus iussit. Cui non apparet, inopiam & miseriam civitatis, quia omnium privatorum pecunia in usum publicum vertenda erant, istam legem scripsisse, tamdiu mansuram, quamdiu causa scribenda legis mansisset? Nam si qua tunc temporis causa aut decrevit senatus, aut populus iussit, in perpetuum servari oportet, cur pecunias reddimus privatis? cur publica presenti pecunia locamus? cur servi, qui militent, non emantur? cur privati non damus remiges, sicut dedimus?

VII. Omnes alii ordines, omnes homines mutationem in meliorem statum reipublica sentient: ad conjuges tantum nostras pacis & tranquillitatis publica fructus non perveniet? Purpura viri utemur, praetextati in magistratibus, in sacerdotiis; liberi nostri praetextis purpura togis utentur: magistratibus in coloniis municipiisque, hic Roma infimo generi magistris vicorum toga praetexta habenda jus permittemus; nec id ut viri solum habeant tantum in signo, sed etiam ut cum eo cremantur mortui: feminis duntaxat purpura usum interdicemus? & quum sibi viro liceat purpura in veste stragula uti, matremfamilia tuam purpureum amiculum habere non sines? & equus tuus speciosius instratus eris, quam uxor vestita? Sed in purpura, qua teritur, absumitur, injustam quidem, sed aliquam tamen causam tenacitatis video: in auro vero, in quo praeter manus pretium nihil intertrimenti sit, qua malignitas est? praesidium potius in eo est & ad publicos & ad
privatos

privatos usus, sicuti experti estis. Nullam amulationem inter se singularum, quando nulla haberet, esse aiebat. At, Hercule, universis dolor & indignatio est, quum sociorum Latini nominis uxoribus vident ea concessa ornamenta, qua sibi adempta sint : quum insignes eas esse auro & purpura, quum illas vehi per urbem, se pedibus sequi ; tanquam in illarum civitatibus, non in sua, imperium sit. Virorum hoc animas vulnerare posset : quid muliercularum censetis, quas etiam parva movent ? Non magistratus, nec sacerdotia, nec triumphi, nec insignia, nec dona aut spolia bellica his consingere possunt. Mundicia, & ornatus, & cultus, hæc feminarum insignia sunt : his gaudent & gloriantur, hunc mundum muliebrem appellâunt majores nostri. Quid aliud in luctu, quam purpuram atque aurum, deponunt ? quid, quum eluxerunt, sumunt ? quid in gratulationibus supplicationibusque, nisi excellentiorem ornatum adjiciunt ? Scilicet si legem Oppiam abrogaveritis, non vestri arbitrii erit, si quid ejus vetare volueritis, quod nunc lex vetat. minus filia, uxores, sorores etiam quibusdam in manu erunt. Nunquam salvis suis exiit servitus muliebris. & ipsa libertatem, quam viduitas & orbitas facit, deestantur. In vestro arbitrio suum ornatum, quam in legis, malunt esse. & vos in manu & tutela, non in servitio, debetis habere eas : & malle patres vos aut viros, quam dominos dici. Invidiosis nominibus utebatur modo consul, seditionem muliebrem & secessionem appellando. Id enim periculum est, ne Sacrum montem, sicut quondam irata plebs, aut Aventinum cadiant. Patiendum huic infirmitati est.

quodcumque vos censueritis. quo plus potestis, eo moderatius imperio uti debetis.

VIII. Hæc quum contra legem proque lege dicta essent, aliquanto major frequentia mulierum postero die sese in publicum effudit, unoque agmine omnes tribunorum januas obsederunt, qui collegarum rogationi intercedebant: nec antè abstiterunt, quàm remissa intercessio ab tribunis esset. Nulla deinde dubitatio fuit, quin omnes tribus legem abrogarent. anno vigesimo post abrogata est, quàm lata. M. Porcius consul, posteaquam abrogata est Oppia lex, extemplo viginti quinque navibus longis, quarum quinque sociorum erant, ad Lunæ portum profectus, eodem exercitu convenire jussit, & edicto per oram maritimam misso navibus omnis generis contractis, ab Luna proficiscens edixit, ut ad portum Pyrenæi sequerentur, inde frequenti classe ad hostes iturum. Prætervæcti Ligustinos montes, sinumque Gallicum, ad diem quam edixerat, convenerunt. inde Rhodam ventum: & præsidium Hispanorum, quod in castello erat, vi dejectum. Ab Rhoda secundo vento Emporias perventum. ibi copię omnes, præter socios navales, in terram expositæ.

IX. Jam tunc Emporiæ duo oppida erant muro divisa. Unum Græci habebant, à Phocæa, unde & Massilienses oriundi; alterum Hispani. sed Græcum oppidum, in mare expositum, totum orbem muri minus quadringentos passus patentem habebat: Hispanis retractior à mari trium millium passuum in circuitu murus erat. Tertium genus Romani coloni ab Divo Cæsare post devictos Pompeji

LIBER XXXIV. 377

Pompeji liberos adjecti, aunc in corpus unum confusi omnes; Hispanis prius, postremò & Græcis in civitatem Romanam adscitis. Miraretur, qui tum cerneret aperto mari ab altera parte, ab altera Hispanis, tam feræ & bellicosæ genti, obiectos, quæ res eos tutaretur. disciplina erat custos infirmitatis, quam inter validiores optimè timor continet. Partem muri versam in agros egregiè munitam habebant, una tantum in eam regionem porta imposita: cujus assiduus custos semper aliquis ex magistratibus erat. nocte pars tertia civium in muris excubabant: neque moris tantum aut legis causa, sed quanta, si hostis ad portas esset, servabant vigilias & circumibant cura. Hispanum neminem in urbem recipiebant. ne ipsi quidem temere urbe excedebant. ad mare patebat omnibus exitus. porta ad Hispanorum oppidum versa nunquam nisi frequentes, pars tertia fere, cujus proxima nocte vigilæ in muris fuerant, egrediebantur. Causa exundi hæc erat. commercio eorum Hispani imprudentes maris gaudebant: mercarique & ipsi ea, quæ externa navibus inveherentur, & agrorum exigere fructus, volebant. hujus mutui usus desiderium, ut Hispana urbs Græcis pateret, faciebat. Etant etiam eo tutiores, quòd sub umbra Romanæ amicitiae latebant. quam sicut minoribus viribus, quàm Massilienses, pari colebant fide. tunc quoque consulem exercitumque committer ac benignè acceperunt. Paucos ibi moratus dies Cato, dum exploraret ubi & quantæ hostium copiæ essent; ut ne mora quidem segnis esset, omne id tempus exercendis militibus consumpsit. Id erat fortè tempus anni, ut frumentum in aræ

haberent. itaque redemptoribus vetitis frumentum parare, ac Romam dimissis, Bellum, inquit, se ipsum alet. Profectus ab Emporiis agros hostium urit vastatque. omnia fuga & terrore complet.

X. Eodem tempore M. Helvio decedenti ex ulteriore Hispania cum praesidio sex millium, dato ab Ap. Claudio praetore, Celtiberi agmine ingenti ad oppidum Illiturgi occurrunt. Viginti millia armatorum fuisse Valerius scribit; duodecim millia ex iis caesa; oppidum Illiturgi receptum, & puberes omnes interfectos. Inde ad castra Catonis Helvius pervenit. & quia tuta jam ab hostibus regio erat, praesidio in ulteriorem Hispaniam remisso, Romam est profectus: & ob rem feliciter gestam ovans urbem est ingressus. Argenti infecti tulit in aerarium quatuordecim millia pondo septuaginta triginta duo: & signati bigatorum septemdecim millia viginti tria, & Oscensis argenti centum viginti millia quadringenta triginta octo. Causa triumphi negandi senatui fuit, quod alieno auspicio, & in aliena provincia pugnasset. Octorum biennio post redierat, quum, provincia successoris Q. Minucio tradita, annum insequentem retentus ibi longo & gravi morbo fuisset. itaque duobus modò mensibus antè Helvius ovans urbem est ingressus, quam successor ejus Q. Minucius triumpharet. Hic quoque tulit argenti pondo triginta quatuor millia octingenta: bigatorum septuaginta octo millia, & Oscensis argenti ducenta septuaginta octo millia.

XI. In Hispania interim consul haud procul Emporiis castra habebat. Eò legati tres ab Ilergetum regulo Bilistage, in quibus unus filius erat,
venierunt.

venerunt, querentes, castella sua oppugnari; nec spem ullam esse resistendi, nisi præsidium Romani misissent. Quina millia militum satis esse: nec hostes, si tanta manus venisset, mansuros. Ad ea consul, *Moveri quidem vel periculo eorum vel metu dicere. Sed sibi nequaquam tantum copiarum esse, ut, quum magna vis hostium haud procul absit, cum qua mox signis collatis dimicandum sibi indies expectet, dividendo exercitum, minuire tunc vires posset.* Legati ubi hæc audierunt, flentes ad genua consulis provolvuntur. Orant, *Ne se in rebus tam trepidis deferat. Quid enim se, repulsos ab Romanis, ituros? nullos se socios, nihil usquam in terris aliud spei habere. Potuisse se extra id periculum esse, si decedere fide, si conjurare cum ceteris voluissent. nullis minis, nullis terribulis se motos, sperantes satis opis & auxilii sibi in Romanis esse. Id si nullum sit, si sibi à consulo negetur, Deos hominesque se testes facere, inuitos & coactos se, ne eadem qua Saguntini passi sunt patiantur, defecturos: & cum ceteris potius Hispanis, quàm solos perituros esse.*

XII. Et illo quidem die sic sine responso dimissi. Consulem nocte, quæ infecuta est, anceps cura agitare: nolle deferere socios, nolle minuire exercitum; quod aut moram sibi ad dimicandum, aut in dimicando periculum afferre posset. Stat sententia, non minuire copias, ne quid interim hostes inferant ignominie: sociis spem pro re ostentandam censet. Sæpe vana pro veris, maxime in bello valuisse: & credentem se aliquid auxilii habere, perinde atque haberet, ipsa fiducia & sperando atque audendo levatum. Postero die

legatis respondit, *Quamquam vereatur ne suas vires, aliis eas commodando, minuat; tamen illorum se temporis ac periculi, magis quàm sui, rationem habere. Denunciari milium parti tertia ex omnibus cohortibus jubet, ut cibum, quem in naves imponant, maturè coquant. Navesque in diem tertium expedi jussit. Duos ex legatis Bilistagi atque Ilergetibus nunciare ea jubet; filium reguli comiter habendo & muneribus apud se retinet. Legati non antè profecti, quàm impositos in naves milites viderunt: id pro haud dubio jam nunciantes, non suos modò, sed etiam hostes fama Romani auxilii adventantis impleverunt.*

XIII. Consul, ubi satis quod in speciem fuit ostentatum est, revocari ex navibus milites jubet. ipse, quum jam id tempus anni appeteret quo geri res possent, castra hiberna mille passuum ab Emporiis posuit. inde per occasiones nunc hac parte, nunc illa, modico præsidio castris relicto, prædatum milites in hostium agros educebat. Nocte seræne proficiscebantur, ut & quàm longissimè è castris procederent & inopinantes opprimerent, & exercebat ea res novos milites, & hostium magna vis excipiebatur: nec jam egredi extra munimenta castellorum audebant. Ubi satis admodum & suorum & hostium animos est expertus, convocari tribunos præfectosque & equites omnes & centuriones jussit. *Tempus, inquit, quod saepe optastis, venit: quo vobis potestas fieret virtutem vestram ostendendi. Adhuc prædonum magis quàm bellantium militastis more: nunc justa pugna hostes cum hostibus conferetis manus. non agros inde populari, sed arbitrium opes haurire licebit. Patres nostri, quam*
Hispania

LIBER XXXIV. 381

Hispania Carthaginensium & imperatores ibi & exercitus essent, ipsi nullum imperatorem, nullos in ea milites haberent; tamen addere hoc in fœdere voluerunt, Ut imperii sui Iberus fluvius esset finis. Nunc, quum duo prætore, quum consul, quum tres exercitus Romani Hispaniam obtineant, Carthaginensium jam propè decem annis nemo in his provinciis sit; imperium nobis citra Iberum amissum est. Hoc armis & virtute recuperetis oportet: & nationem rebellantem magis temere, quàm constanter bellantem, jugum quo se exuit, accipere rursus cogatis. In hunc modum maximè adhortatus, pronunciat, se nocte ad castra hostium ducturum. ita ad corpora curanda dimissi.

XIV. Media nocte, quum auspicio operam dedisset, profectus, ut locum quem vellet, priusquam hostes sentirent, caperet; præter castra hostium circumducit, & prima luce acie instructa sub ipsum vallum tres cohortes mittit. Mirantes barbari à tergo apparuisse Romanum, discurrere ipsi ad arma. interim consul apud suos, *Nusquam, nisi in virtute spes est, milites, inquit, & ego sedulo ne esset, feci. inter castra nostra & nos mediis hostes. ab tergo hostium ager est. quod pulcherrimum, idem tutissimum est, in virtute spem positam habere.* Sub hæc cohortes recipi jubet, ut barbaros simulatione fugæ eliceret. Id quod crediderat, evenit. pertimuisse & cedere rati Romanos, porta erumpunt: & quantum inter castra sua & hostium aciem relictum erat loci armatis complent. Dum trepidant acie instruenda, consul, jam paratis ordinariisque omnibus, incompertos aggreditur. equites pri-

dextro extemplo pulsi, cedentesque trepidi, etiam pediti terrorem intulere. Quod ubi vidit consul, duas cohortes delectas ab dextro latere hostium circumduci jubet; & ab tergo se ostendere, priusquam concurrerent peditum acies. is terror objectus hosti rem metu Romanorum equitum inclinatam æquavit. tamen adeo turbati erant dextræ alæ equites peditesque, ut quosdam consul manu ipse reprehenderit, & adversos in hostem verterit. ita & quamdiu missilibus pugnatum est, anceps pugna erat: & jam à dextra parte, unde terror & fuga coeperat, ægre Romanus restabat. A sinistro cornu & ab fronte urgebantur barbari: & cohortes ab tergo instantes pavidī respiciebant. Ut emissis soliferreis falaricisque gladios strinxerunt, tum velut redintegrata est pugna. non cæcis ictibus procul ex improvīso vulnerabantur: sed, pede collaro, tota in virtute ac viribus spes erat.

XV. Fessos jam suos consul ex secunda acie, subsidiariis cohortibus in pugnam inductis, accendit. nova acies facta. integri, recentibus telis fatigatos adorti hostes, primū acri impetu velut cuneo perculerunt; deinde dissipatos in fugam averterunt: effusoque per agros cursu castra repetebantur. Ubi omnia fuga completa vidit Cato; ipse ad secundam legionem, quæ in subsidio posita erat, equo revehitur: & signa præ se ferri, plenoque gradu ad castra hostium oppugnanda succedere jubet. si quis extra ordinem avidius procurrit, & ipse interequitans sparo percutit, & tribunos centurionesque castigare jubet. Jam castra hostium oppugnabantur: saxisque & sudibus & omni genere telorum summovebantur à vallo Romani, ubi

recens admota legio est ; tum & oppugnantibus animus crevit, & infensius hostes pro vallo pugnabant. Consul omnia oculis perlustrat, ut, qua minima vi resistitur, ea parte irrumpat. ad sinistram portam infrequentes videt : eò secundæ legionis principes hastatosque inducit. Non sustinuit impetum eorum statio, quæ portæ opposita erat. & ceteri, posteaquam intra vallum hostes vident, ipsis castris exuti, signa armaque abjiciunt. cæduntur in portis suomet ipsi agmine in arcto hærentes : secundani terga hostium cædunt, ceteri castra diripiunt. Valerius Antias supra quadraginta millia hostium cæsa eo die scribit. Cato ipse, haud sanè detractator laudum suarum, multos cæsos ait ; numerum non adscribit.

XVI. Tria eo die laudabilia fecisse putatur. unum, quòd circumducto exercitu, procul navibus suis castrisque, ubi spem nisi in virtute haberent, inter medios hosteis prælium commisit : alterum, quòd cohortes ab tergo hostibus objecit : tertium, quòd secundam legionem, ceteris omnibus effusis ad sequendos hosteis, pleno gradu sub signis compositam instructamque subire ad portam castrorum iussit. Nihil deinde à victoria cessatum : quum, receptui signo dato, suos spoliis onustos in castra reduxisset, paucis horis noctis ad quietem datis, ad prædandum in agros duxit. Effusius, ut sparsis hostibus fuga, prædati sunt. quæ res non minùs, quàm pugna pridie adversa, Emporitanos Hispanos accolæque eorum in deditionem compulit. multi & aliarum civitatum, qui Emporias perfugerant, dediderunt se. quos omnes, appellatos benigne, vinoque & cibo curatos, domos dimisit. Confe-

Atin inde castra movit. & quaecumque incedebat agmen, legati dedentium civitates suas occurrerant. & quum Tarraconem venit, jam omnis cis Iberum Hispania perdomita erat, captivique & Romani & socium ac Latini nominis, variis casibus in Hispania oppressi, donum consuli à barbaris reducebantur. Fama deinde vulgatur, consulem in Turdetaniam exercitum ducturum. & ad devios montanos profecturum etiam falsò perlatum est. Ad hunc vanum & sine auctore ullo rumorem Bergistanorum civitatis septem castella defecerunt. eos deducto exercitu consul sine memorando proelio in potestatem redegit. Haud ita muko post idem, regresso Tarraconem consule, priusquam inde quoquam procederet, defecerunt. Iterum subacti : sed non eadem venia victis fuit. sub corona venire omnes, ne sæpius pacem sollicitarent.

XVII. Interim P. Manlius prætor, exercitu veteri à Q. Minucio, cui successerat, accepto, adjuncto & Ap. Claudii Neronis ex ulteriore Hispania veteri item exercitu, in Turdetaniam proficiscitur. Omnium Hispanorum maximè imbelles habentur Turdetani. freti tamen multitudine sua obviam ierunt agmini Romano. Eques immixtus turbavit extemplo aciem eorum. pedestre proelium nullius ferme certaminis fuit. milites veteres, periti hostium bellicque, haud dubiam pugnam fecerunt. Nec tamen ea pugna debellatum est. decem millia Celtiberum mercede Turduli conducunt, alienisque armis parabant bellum. Consul interim rebellionem Bergistanorum ictus, ceteras quoque civitates ratus per occasionem idem facturas, arma omnibus

cis Iberum Hispanis ademūt. quam rem adeo segre passi, ut multi mortem sibi nec ipsis consciscerent: ferox genus nullam vitam sati sine armis esse. Quod ubi consuli renunciatum est, senatores omnium civitatum ad se vocari iussit, atque iis, *Non nostra, inquit, magis, quam vestra refert, vos non rebellare. siquidem id maiore Hispanorum malo, quàm exercitus Romani labore, semper adhuc factum est. Id ut ne fiat, uno modo arbitror caveri posse, si offectum eris, ne possis rebellare. Volo id quàm molliorē viā consequi. vos quoque in ea re consilio me adjuvate. nullum libentius sequar, quàm quod vestros ipsi attuleritis.* Tacentibus, spatium se ad deliberandum dierum paucorum dare dixit. quum revocati secundo quoque concilio tacuissent: uno die muris omnium dirutis, ad eos, qui nondum parebant, profectus, ut in quamque regionem venerat, omnes, qui circa incolebant, populos in deditionem accepit. Segestiam tantum, gravem atque opulentam civitatem, vineis & pluteis cepit.

XVIII. Eo maiorem habebat difficultatem in subigendis hostibus, quàm qui primi venerant in Hispaniam; quòd ad illos tædio imperii Carthaginensium Hispani deficiebant; huic ex usurpata libertate in servitutem velut afferendi erant: & ita mota omnia accepit, ut alii in armis essent, alii obsidione ad defectionem cogerentur: nec, nisi in tempore subventum foret, ultra sustentaturi fuerint. Sed in consule ea vis animi atque ingenii fuit, ut omnia maxima minimaque per se adiret atque ageret: nec cogitaret modò imperaretque quæ in rem essent, sed pleraque ipse per se transigeret; nec in quetiquam omnium gravius seve-

riusque, quàm in semet ipsam imperium exerce-
ret; parsimonia & vigiliis & labore cum ultimis
militum certaret; nec quicquam in exercitu suo
præcipui, præter honorem atque imperium, haberet.

XIX. Difficilius bellum in Turdetania prætori
P. Manlio Celtiberi, mercede exciti ab hostibus,
sicut antè dictum est, faciebant. itaque eò consul,
accessit litteris prætoris, legiones duxit. Ubi eò
venit, (castra separatim Celtiberi & Turdetani ha-
bebant) cum Turdetanis extemplo levia proelia,
incurstantes in stationes eorum, Romani facere:
semperque victores ex quamvis temere cepto cer-
tamine abire. Ad Celtiberos in colloquium tribe-
nos militum ire consul, atque iis trium conditio-
num electionem ferre jubet. primam, si transire
ad Romanos velint, & duplex stipendium accipere,
quàm quantum à Turdetanis pepigissent: alteram,
si domos abire, publica fide accepta, nihil eam
rem noxæ futuram, quòd hostibus se Romanorum
iunxissent: tertiam, si utique bellum placeat, diem
locumque constituent, ubi secum armis decernant.
A Celtiberis dies ad consultandum petita, concilium
immixtis Turdetanis habitum magno cum tumultu:
eo minùs decerni quicquam potuit. Quam
incertum bellum an pax cum Celtiberis esset;
commectus tamen, haud secus quàm in pace, ex
agris castellisque hostium Romani portabant: dein
sepe munimenta eorum, velut communi pacto
commercio, privatis induciis ingredientes. Con-
sul ubi hostes ad pugnam elicere nequit, primam
prædæ sub signis aliquot expeditas cohortes in
agrum integre regionis ducit: deinde audito, Se-
guntia Celtiberum omnes facinas impedimenta-
que

LIBER XXXIV. 387

reliſta, eò pergit ducere ad oppugnandum. Poſteaquam nulla moventur re, perſoluto ſtipendio non ſuis modò, ſed etiam prætoris militibus, reliſtoque omni exercitu in caſtris prætoriiis, ipſe cum ſeptem cohortibus ad Iberum eſt regreſſus.

XX. Ea tara exigua manu oppida aliquot cepit. deſecere ad eum Sedetani, Auſetani, Sueſſetani. Lacetanos, deviam & ſilveſtrem gentem, cum inſita feritas continebat in armis; tum conſcientia, dum conſul exercituſque Turdulo bello eſt occupatus, depopulatorum ſubitis incurſionibus ſociorum. Igitur ad oppidum eorum oppugnandum conſul ducit non Romanas modò cohortes, ſed juventutem etiam meritò inſenſorum iis ſociorum. Oppidum longum in latitudinem haudquaquam tantundem patens habebant. quadringentos inde ſerme paſſus conſtituit ſigna. ibi delectarum cohortium ſtationem relinquens, præcepit eis, ne ſe ex eo loco antè moverent, quàm ipſe ad eos veniſſet. ceteras copias ad ulteriorem partem urbis circumducit. Maximum ex omnibus auxiliis numerum Sueſſetanz juventutis habebat. eos ad murum oppugnandum ſubire jubet. Quorum ubi arma ſignaſque Lacetani cognovere; memores, quàm ſæpe in agro eorum impune perſultaſſent, quoties ipſos ſignis collatis fudiſſent fugâſſentque: patefacta repente porta, univerſi in eos erumpunt. Vix clamorem eorum, nedum impetum Sueſſetani tulere. quod poſteaſquam, ſicut futurum ratus erat, conſul fieri etiam vidit; equo citato ſubter murum hoſtium ad cohortes advehitur: atque eas arreptas, effuſis omnibus ad ſequendos Sueſſetanos, quò ſilentium ac ſolitudo erat in urbem inducit.

priusque omnia cepit quam se reciperent Lactani-
amox ipsos, nihil præter arma habentes, in dediti-
onem accepit.

XXI. Confestim inde victor ad Vergium ca-
strum ducit. receptaculum id maximè prædonum
erat: & inde incursiones in agros pacatos provin-
ciæ ejus fiebant. Transfugit inde ad consulem
princeps Vergestanus: & purgare se ac populares
cepit. Non esse in manu ipsis rempublicam,
prædones receptos totum suæ potestatis id castrum
fecisse. Consul eum domum redire, confictæ ali-
qua probabili cur absuisset causa, jussit. Quam
se muros subisse cerneret, intentosque prædones ad
tuenda moenia esse; tum uti cum suæ factionis
hominibus meminisset arcem occupare. Id, uti
præceperat, factum. Repente anceps terror, hinc
muros ascendentibus Romanis, illinc arcæ capta,
barbaros circumvasit. Hujus potitus loci consul,
eos qui arcem tenuerant, liberos esse cum cognatis,
suaque habere jussit: Vergestanos ceterosque
stori ut venderet, imperavit: de prædonibus sup-
plicium sumpsit. Pacata provincia, vectigalia ma-
gna instituit ex ferrariis argentariisque, quibus tum
institutis locupletior indies provincia fuit. Ob hæc
res gestas in Hispania, supplicationem in triduum
Patres decreverunt.

XXII. Eadem ætate alter consul L. Valerius
Flaccus in Gallia cum Bojorum manu propter Li-
tanam silvam signis collatis secundo proelio confli-
xit. Octo millia Gallorum cæsa traduntur: ceteri
omisso bello in vicos suos atque agros dispersi. Con-
sul reliquum æstatis circa Padum Placentiæ & Cro-
monæ exercitum habuit, restituitque quæ in iis
oppi-

LIBER XXXIV. 389

oppidis bello diruta fuerant. Quum hic status rerum in Italia Hispaniaque esset, T. Quintio in Græcia ita hibernis actis, ut, exceptis Ætolis, quibus nec pro spe victoriæ præmia contigerant, nec diu quies placere poterat, universa Græcia, simul pacis libertatisque perfruens bonis, egregiè statu suo gauderet; nec magis in bello virtutem Romani ducis, quàm in victoria temperantiam justitiamque & moderationem miraretur: senatusconsultum, quo bellum adversus Nabin Lacedæmonium decretum erat, affertur. Quo lecto Quintius, conventu Corinthum omnium sociarum civitatum legationibus in diem certam edicto, ubi frequentes undique principes convenerunt, ita ut ne Ætoli quidem abessent, tali oratione est usus: *Bellum adversus Philippum non magis communi animo consilioque Romani & Græci gesserunt, quàm utrique suas causas belli habuerunt. Nam & Romanorum amicitiam, nunc Carthaginienses hostes eorum juvando, nunc hic sociis nostris oppugnandis violaverat: & in vos talis fuit, ut nobis, etiamsistrarum oblivisceremur injuriarum, vestra injuria satis digna causa belli fuerint. Hodierna consultatio tota ex vobis pendet. Refero enim ad vos, utrùm Argos, sicut scitis ipsi, ab Nabide occupatos, pati velitis sub dirione ejus esse: an æquum censeatis nobilissimam vetustissimamque civitatem, in media Græcia sitam, repeti in libertatem, & eodem statu, quo ceteras urbes Peloponnesi & Græcia, esse. Hac consultatio, ut videtis, tota de re pertinente ad vos est: Romanos nihil contingit, nisi quatenus liberata Græcia unius civitatis servitus non plenam nec integram gloriam*

nec exemplum, nec periculum movet, ne serpat latius contagio ejus mali; nos aqui bonique facimus. De hac re vos consulo, staturus eo, quod plures censueritis.

XXIII. Post orationem Romani imperatoris percerferi aliorum sententia coepta sunt. Quum legatus Atheniensium, quantum poterat, gratiis agendis Romanorum in Græciam merita extulisset, imploratos auxilium adversus Philippum tulisse opem, non rogatos ultro adversus tyrannum Nabin offerre auxilium, indignatusque esset, hæc tanta merita sermonibus tamen aliquorum carpi, futum calumniantium, quum fateri potius præteritorum gratiam deberent; apparebat inaccessi Ætolos. Igitur Alexander, princeps gentis, inductus primùm in Athenienses, qui, libertatis quondam duces & auctores, assentationis propriæ gratia communem causam proderent: questus deinde, *Æthas, Philippi quondam milites, postremum ab inclinata ejus fortuna transfugas, & Corinthum recepisse, & id agere, ut Argos habeant; Ætolos, primos hostes Philippi, semper socios Romanorum, pactos in fœdere suæ urbes agrosque fore devicto Philippo, fraudari Nabino & Pharsalo: infirmulavit fraudis Romanos, Quod, vano titulo libertatis ostentato, Chalcidem & Demetriadem præsidium tenerent: qui Philippo, cum-stanti deducere inde præsidia, obicere semper soliti sunt; nunquam, donec Demetrias Chalcisque & Corinthus tenerentur, liberam Graciam fore. Postremo, qui remanendi in Gracia retinendique exercitus Argos & Nabin causam faciens, deportarent legiones in Italiam. Ætolos polliceri, aut conditionibus & voluntate sua Nabin præsidium Argis deduc-
rum,*

valis, aut si aliqua nova conditio in potestate constituitur Gracia esset.

XXIV. Hæc vaniloquentia primam Aristenura pastorem Achæorum excitavit. Ne istuc, inquit, Jupiter Optimus Maximus sit, Junoque reginae, cujus in sacelo Argi sunt, ut illa civitas inter tyrannum Lacædæmonium & latrones Ætolæ præsum sit posita, in ea discrimine, ut miserius a nobis recipiatur, quàm ab illo capta est. Mors interjectum ab istis prædantibus non tuetur nos, T. Quinti. Quid, si in media Peloponneso arcem sibi fecerint, futurum nobis est? Linguam tantum Græcorum habens, sicut speciem hominum. Moribus ritibusque effractionibus, quàm ulli barbari, immanes bellæ vivunt. Itaque vos regamus, Romani, ut & ab Nubida Argos recuperetis; & ita res Græcia constitutis, ut ab latrocinio quoque Ætolorum satis parca hæc relinquatis. Romanus, cunctis undique increpandis Ætolas, responsurum se fuisse is dixit, nisi ita infensos amicus in eos videret, ut sedum de precibus quàm irivendi essent. Contentum itaque opinione ea, qua de Romanis Ætolisque esset, referre se dixit, quid de Nubidis bello placeret, nisi redderet Achæi Argos. Quam omnes bellum decreverint, auxilia ut præ visibus suis quæque civitates mitterent, est hortatus. Ad Ætolas legatum etiam misit: magis ut nudaret animos, id quod evenit, quàm spe impetrari posse.

XXV. Tribunis militum, ut exercitum ab Elethæ accesserent, imperavit. Per eodem die & Antiochi legati de societate agentibus respondit, Nihil se abstulit decem legatis sententia habere. Romanum eundem ad senatum ita esse. Ipse coniaz e-

ductas ab Elatia ducere Argos pergit. atque ei circa Cleonas Aristænus prætor cum decem millibus Achæorum, equitibus mille occurrit. & haud procul inde junctis exercitibus posuerunt castra. Postero die in campum Argivorum descenderunt: & quatuor fere millia ab Argis locum castris capiunt. Præfectus præsidio Laconum erat Pythagoras, gener idem tyranni, & uxoris ejus frater: qui sub adventum Romanorum & utrasque arces (nam duas habent Argi) & loca alia, quæ aut opportuna aut suspecta erant, validis præfidiis firmavit. sed inter agenda hæc pavorem injectum adventu Romanorum dissimulare haudquaquam poterat: & ad externum terrorem intestina etiam seditio accessit. Damocles erat Argivus, adolescens majoris animi quàm consilii: qui primò, jurejurando interposito, de præsidio expellendo cum idoneis collocutus, dum vires adjicere conjurationi studet, incautior fidei æstimator fuit. Colloquentem eum cum suis sarcites à præfecto missus quum arcesceret, sensit proditum consilium esse: hortatusque conjuratos qui aderant, ut, potius quàm extorti morerentur, arma secum caperent: atque ita cum paucis in forum ire pergit, clamitans, ut, qui salvam rempublicam vellent, auctorem & ducem se libertatis sequerentur. Haud sanè movit quemquam, quia nihil usquam spei propinquæ, nedum satis firmi præsidii cernebant. Hæc vociferantem eum Lacedæmonii circumventum cum suis interfecerunt. comprehensi deinde quidam & alii: ex iis occisi plures, pauci in custodiam conjecti, multi proxima nocte funibus per murum demissi ad Romanos transfugerunt.

XXVI. Quintius, affirmantibus iis, si ad portas Romanus exercitus fuisset, non sine effectu futurum eum motum fuisse, &c, si propius castra admoventur, non quieturos Argivos, misit expeditos pedites equitesque, qui circa Cylarabin (gymnasium id est minus trecentos passus ab urbe) cum erumpentibus à porta Lacedæmonius prælium commiserunt, atque eos haud magno certamine compulerunt in urbem. & castra eo ipso loco, ubi pugnatum erat, imperator Romanus posuit. Diem inde unum in speculis fuit, si quid novi motus oriretur. posteaquam oppressam metu civitatem vidit, advocat concillum de oppugnandis Argis. Omnium principum Græciæ, præter Aristænum, eadem sententia erat; quum cussa belli non alia esset, inde potissimum ordiendum bellum. Quintio id nequaquam placebat, sed Aristænum contra omnium consensum differentem cum haud dubia approbatione audivit. & ipse adjecit, *quum pro Argivis adversus tyrannum bellum susceptum sit, quid minus conveniens esse, quàm omisso hoste Argos oppugnari? Sed verò caput belli, Lacedæmonem & tyrannum petiturum.* Et dimisso concilio, frumentatum expeditas cohortes misit. Quod maturari erat circa, decessum & convectum est. viride, ne hostes mox haberent, protritum & corruptum. Castra deinde movit; & Parthenio monte superato, præter Tegeam tertio die ad Caryas posuit castra. ibi, priusquam hostium intraret agrum, sociorum auxilia exposcavit. Venerunt Macedones à Philippo mille quingenti, & Thessalorum equites quæringenti, nec jam auxilia, quorum asatim erat, sed commeatus, finitimis urbibus im-

perati, morabantur Romanum. Navales quoque magnæ copiæ conveniebant. Jam ab Leucade L. Quintius cum quadraginta navibus venerat: jam Rhodiæ decem & octo testæ naves: jam Eumenes rex circa Cycladas insulas erat cum decem testis navibus, triginta lembis, mixtisque aliis minoris formæ navigiis, ipsorum quoque Lacedæmoniorum exsules permulti, tyrannorum injuria pulsi, spe recuperandæ patriæ in castra Romana conveniant. Multi autem erant jam per aliquot atates, ex quo tyranni tenebant Lacedæmonem, alii ab aliis pulsi. Princeps erat exsulum Agefipolis, cujus jure gentis regnum Lacedæmone erat: pulsus infans ab Lycurgo tyranno post mortem Cleomenis, qui primus tyrannus Lacedæmonæ fuit.

XXVII. Quum terra marique tantum belli circumstaret tyrannum, & propè nulla spes esset vires suas hostiumque æstimanti, non tamen omisit bellum: sed & à Creta mille delectos juvenutis eorum exievit, quum mille jam haberet: & tria millia mercenariorum militum, decem millia popularium cum castellanis agrestibus in armis habuit: & fossa valloque urbem communivit. Et, ne quid intestini motus oriretur, metu & acerbitate peractum tenebat animos. Quoniam, ut saluum vellet tyrannum, sperare non poterat; quum suspectos quosdam civium haberet; eductis in campum omnibus copiis, (Dromon ipsi vocant) positis armis ad concionem vocari jussit Lacedæmonios, atque eorum concioni satellites armatos circumdedit. & pauca præfatus, *Cur sibi omnia timenti cavendumque ignoscendum in tali tempore foret: & ipsorum referre,*

LIBER XXXIV. 992

referre, si quos suspectos status praesens. raxum faceret, prohiberi potius, ne quid maliri possint, quam puniri molientes. Itaque quosdam se in custodia habiturum, donec ea qua instet tempestas praeceat. Hostibus repulsis (à quibus, si modo proditio intestina satis caveatur, minus periculi esse) extemplo eos emissurum. Sub hæc citari nomina octoginta ferme principum juventutis iussit; atque eos, ut quisque ad nomen responderat, in custodiam tradidit: nocte insequenti omnes interfecti. Iloiarum quidam (hi sunt jam inde antiquitus castellani agreste genus) transfugere voluisse insimulati, per omnes vicos sub verberibus acti necantur. hoc terrore obstupuerant multitudinis animi ab omni conatu novorum consiliorum. Intra munitiones copias continebat, nec parem se ratus, si dimicare acie vellet: & urbem relinquere tam suspensis & incertis omnium animis metuens.

XXVIII. Quintius satis jam omnibus paratis, profectus ab stativis, die altero ad Sellasiam super Oenanta fluvium pervenit: quo in loco Antigonus, Macedonum rex, cum Cleomene, Lacedæmoniorum tyranno, signis collatis dimicasse dicebatur. inde, quum audisset ascensum difficilis & arcta via esse, brevi per montis circuitu, præmissis qui munirent viam, lato satis & patenti limite ad Eurotam amnem, sub ipsis propè fluentem montibus, pervenit. ubi castra metantes Romanos, Quintianque ipsum, cum equitibus atque expeditis prægressum, auxiliares tyranni adorti, in terrorem ac tumultum conjecerunt, nihil tale expectantes; quia nemo his obviis toto itinere fuerat,

ac veluti pacato agro transierant. Aliquamdiu pedibus equites, equitibus pedites vocantibus, quum in se cuique minimum fiduciæ esset, trepidatum est. tandem signa legionum supervenerunt: & quum primi agminis cohortes inductæ in proelium essent, qui modò terrori fuerant, trepidantes in urbem compulli sunt. Romani quum tantum à muro recessissent, ut extra ictum teli essent, acie directæ paullisper steterunt. Posteaquam nemo hostium contra exhibat, redierunt in castra. Postero die Quintius prope flumen præter urbem sub ipsas Menelaii montis radices ducere copias instructas pergit. primæ legionariæ cohortes ibant: levis armatura & equites agmen cogeant. Nabis intra murum instructos paratosque sub signis habebat mercenarios milites, in quibus omnis fiducia erat, ut ab tergo hostem aggredieretur. posteaquam extremum agmen præterit, tum ab oppido, eodem quo pridie eruperant tumultu, pluribus simul locis erumpunt. Ap. Claudius agmen cogeant: qui ad id quod futurum erat, ne inopinatum accideret, præparatis suorum animis, signa exemplo convertit, totumque in hostem agmen circumegit. itaque, velut rectæ acies concurrissent, iustum aliquamdiu proelium fuit. tandem Nabidis milites in fugam inclinârunt. quæ minus infida ac trepida fuisset, ni Achæi locorum prudentes institissent. hi & cædem ingentem ediderunt, & dispersos passim fuga plerisque armis exuerunt. Quintius prope Amyclas posuit castra. inde, quum perpopulatus omnia circumjecta urbi frequentis & amœni agri loca esset, nullo jam hostium portæ
exce-

excedente, movit castra ad flumen Eurotam. inde vallem Taygeto subjectam, agrosque ad mare pertinentes evastat.

XXIX. Eodem fere tempore L. Quintius maritimæ oræ oppida partim voluntate, partim metu aut vi recepit. certior deinde factus, Gythium oppidum omnium maritimarum rerum Lacedæmoniis receptaculum esse, nec procul à mari castra Romana abesse, omnibus id copiis aggredi constituit. Erat eo tempore valida urbs & multitudine civium incolarumque, & omni bellico apparatu instructa. In tempore Quintio, rem haud facilem aggredienti, rex Eumenes & classis Rhodiorum supervenerunt. ingens multitudo navalium sociorum, è tribus contracta classibus, intra paucos dies omnia, quæ ad oppugnationem urbis, terra marique munitæ, facienda opera erant, effecit. Jam testudinibus admotis murus subruebatur: jam arietibus quatiebatur. Itaque una crebris ictibus eversa est turris; quodque circa muri erat, casu ejus prostratum. & Romani simul à porta, unde aditus planior erat, ut distenderent ab apertiore loco hostes, simul per patefactum ruina iter irrumpere conabantur. nec multum absuit, quin, quâ intenderant, penetrarent. sed tardavit impetum eorum spes obiecta dedendæ urbis, mox deinde eadem turbata. Dexagoridas & Gorgopas pari imperio præerant urbi. Dexagoridas miserat ad legatum Romanum, traditurus urbem. & quum ad eam rem tempus & ratio convenisset, à Gorgopa proditor interficitur: intentiusque ab uno urbs defendebatur. & difficilior facta oppugnatio erat, ni T. Quintius cum quatuor millibus delectorum militum supervenisset.

Is quum supercilio haud procul distantis tumuli ab urbe instructam aciem ostendisset, & ex altera parte L. Quintius ab operibus suis terra marique instaret; tum verò desperatio Gorgopam quoque coëgit id consilii, quod in altero morte vindicaret, capere. & pactus, ut abducere inde milites, quos praesidii causa habebat, liceret, tradidit Quintio urbem. Priusquam Gythium traderetur, Pythagoras praefectus Argis relictis, tradita custodia urbis Timocrati Pellenensi, cum mille mercenariis militibus & duobus millibus Argivorum Lacedaemonem ad Nabin venit.

XXX. Nabis sicut primo adventu Romanæ classis & traditione oppidorum maritimæ oræ conterritus erat, sic parva spe quum acquievisset, Gythio ab suis retento, posteaquam id quoque traditum Romanis audivit esse, quum ab terra, omnibus circa hostium, nihil spei esset, à mari quoque toto se interclusum, cedendum fortunæ ratus, caduceatorum primum in castra misit ad explorandum, si paterentur legatos ad se mitti. qua impetrata re, Pythagoras ad imperatorem venit, nullis cum aliis mandatis, quàm ut tyranno colloqui cum imperatore liceat. Concilio advocato, quum omnes dandum colloquium censuissent; dies locusque constituitur. In mediæ regionis tumultos modicis copiis sequentibus quum venissent, relictis ibi in statione conspecta utrimque cohortibus, Nabis cum delectis custodibus corporis, Quintius cum fratre & Eumene rege, & Sosilao Rhodio, & Aristano Achaëorum prætorè, tribunisque militum paucis descendit.

XXXI. Ibi permissis, ut seu dicere prius seu audire mallet, ita coepit tyrannus. *Si ipse per me. T. Quinti, vosque qui adastis, causam excogitare, cur mihi aut tradixissetis bellum, aut inferretis, possem; tacitus eventum fortuna mea exspectassem. nunc imperare animo nequivi, quin prius, quam perirem, cur periturus essem scirem. Et, Hercule, si tales essetis, quales esse Carthaginienses fama est, apud quos nihil societatis fides sancti haberet; in me quoque vobis quid faceretis minus pensi esse, non mirarer. Nunc, quam vos insueo, Romanos esse video, qui rerum divinarum fœdera, humanarum fidem socialem sanctissimam habeatis. Quam me ipse respexi, eum esse spero, cui & publicè, sicut ceteris Lacedæmoniis, vobiscum vetustissimum fœdus sit: & meo nomine privatim amicitia na societas nuper Philippi bello renovata. Armino ego eam violavi & eversi, quod Argivorum civitatem teneo. Quo modo hoc tuear? re, an tempore? Res mihi duplicem defensionem prebet. nam & ipsis, vocantibus ac tradentibus urbem eam accepi, non occupavi: & accepi, quum Philippi partium, non in vestra societate esset. Tempus autem eo me liberat, quod quum jam Argos haberem, societas mihi vobiscum convenit: & ut vobis mitterem ad bellum auxilia, non ut Argis præsidium deducerem, pepigistis. At, Hercle, in ea controversia, qua de Argis est, superior sum: & aequitate rei, quod non vestram urbem, sed hostium; quod volentem, non vi coactam accepi: & vestra confessione, quod in conditionibus societatis mihi Argos reliquistis. Ceterum nomen tyranni & facta premium, quod servas ad libertatem voco, quod in*

agros inopem plebem deduco. De nomine hoc respondere possum: me, qualiscumque sum, eundem esse, qui fui, quum tu ipse mecum, T. Quinzi, societatem pepigisti. Tum me regem appellari à vobis meminì: nunc tyrannum vocari video. Itaque si ego nomen imperii mutàsssem, mihi mea inconstantia; quum vos mutetis, vobis vestra reddenda ratio est. Quod ad multitudinem servis liberandis auctam, & egentibus divisum agrum attinet; possum quidem & in hoc me jure temporis tutari. Fam feceram hac, qualiacumque sunt, quum societatem mecum pepigistis, & auxilia in bello adversum Philippum accepistis. Sed si nunc ea fecissem, non dico, quid in eo vos lesissem, aut vestram amicitiam violàsssem? sed illud, me more atque instituto majorum fecisse. Nolite ad vestras leges atque instituta exigere ea, quæ Lacedamone fiunt. Nihil comparare singula necesse. vos à censu equitem, à censu peditem legitis: & paucos excellere opibus, plebem subjectam esse illis vultis. Noster legumlator non in paucorum manu rempublicam esse voluit, quem vos senatum appellatis; nec excellere unum aut alterum ordinem in civitate: sed per æquationem fortune ac dignitatis fore credidit, ut multi essent, qui arma pro patria ferrent. Pluribus me peregrisso, quàm pro patria sermone brevitatis, fateor. Et breviter peroratum esse potuit; Nihil me, posteaquam vobiscum amicitiam institui, cur ejus vos poneret, commisisse.

XXXII. Ad hæc imperator Romanus: Amicitia & societas nobis nulla tecum, sed cum Pelope rege Lacedæmoniorum justo ac legitimo facta est.

Cu-

LIBER XXXIV. 401

Cujus jus tyranni quoque, qui postea per vim tenuerunt Lacedamone imperium, (quia nos bella nunc Punica, nunc Gallica, nunc alia ex aliis occupaverant) usurpârunt; sicut tu quoque hoc Macedonico bello fecisti. Nam quid minus conveniret, quàm nos, qui pro libertate Græcia adversus Philippum gereremus bellum, cum tyranno instituere amicitiam? & tyranno quàm, qui unquam, severissimo & violentissimo in suos? Nobis verò, etiam si Argos nec cepisses per fraudem nec teneres, liberantibus omnem Græciam, Lacedæmon quoque vindicanda in antiquam libertatem erat, atque in leges suas: quarum modò, tanquam amulus Lycurgi, mentionem fecisti. An, ut ab Iasso & Bargiliis præsidia Philippi deducantur, cura erit nobis: Argos & Lacedæmonem, duas clarissimas urbes, lumina quondam Græciæ, sub pedibus tuis relinquemus, quæ titulum nobis liberata Græcia servientes deforment? At enim cum Philippo Argivi senserunt. Remittimus hoc tibi, ne nostram vicem irascaris. Satis compertum habemus; duorum, aut summum trium in ea re, non civitatis culpam esse: tam Hercle, quam in te tuoque præsidio arcessendo accipiendoque in arcem, nihil sit publico concilio actum. Thessalos, & Phocenses, & Locrenses consensu omnium scimus partium Philippi fuisse. tamen quum ceteram liberaverimus Græciam, quid tandem censes in Argivis, qui insones publici consilii sint, facturos? Servorum ad libertatem vocatorum, & egentibus hominibus agri divisi crimina tibi objici dicebas. non quidem nec ipsa mediocria: sed quid ista sunt præ iis; quæ à te tuisque quotidie alia super alia facinora eduntur? Exhibe liberam-

concionem vel Argis, vel Lacedaemone, se audire iuras vera dominationis impotentissima crimina. Ut omnia alia vetustiora omittam, quatenus eadem Argis Pythagoras iste gener tuus pene in oculis meis edidit? quam tu ipsa, quum jam propè in finibus Lacedaemoniorum essem? Agedum, quos in concione comprehensos, omnibus audientibus civibus tuis, in custodia te habiturum esse pronuntiasti; iube victos produci, ut miseri parentes, quos falso lugent, vivere sciant. Enim ut jam ita sint hac, quid ad vos Romani? Hoc tu dicas liberantibus Graciam? hoc tuis, qui, ut liberare possent, mare trajecerunt, terramque gesserunt bellum? Vos tamen, inquis, vestramque amicitiam ac societatem propriè non violavi. Quoties vis te id arguam facisse? Sed nola pluribus: summam rem complectar. Quibus igitur amicitia violatur? Nempe his duabus rebus maximè; si socios meos pro hostibus habeas, si cum hostibus te conjungas. Utrum nam à te factum est? nam & Massenem viro atque eodem jure foederis, quam & Lacedaemonem in amicitiam nostram acceptam, socius ipse sociam nobis urbem vi atque armis cepisti: & cum Philippo hoste nostro non societatem salum, sed, si Diis placet, affinitatem etiam per Philoclem praefectum ejus pepigisti: & bellum adversum nos gerens, mare circa Maleam infestum navibus piraticis fecisti: & plures propè cives Romanos, quam Philippus, cepisti atque occidisti: tutiorque Macedonia ora, quam promontorium Malea, comitatus ad exercitus nostros portantibus navibus fuit. Proinde patet fidem ac jura societatis jactare: & ommissa populari oratione, tanquam tyrannus & hostis loquere.

XXXIII. Sub hac Ariftanus nunc monere Nabim, nunc etiam orare, ut, dum liceret, dum occasio effet, sibi ac fortunæ suæ consulere. Refert deinde nominatim tyrannos civitatum finitimarum cepit, qui, deposito imperio, restitutaque libertate suis, non tutam modò, sed etiam honoratam inter cives senectutem egissent. His dictis invitato, auditisque, non prope direxit colloquium. Postero die Nabis Argis se cedere ac deducere presidium, quando ita Romanis placeret, & captivos & perfugas redditurum dixit. Aliud se quid postularet, scriptum ut ediceret petiit, ut deliberare cum amicis posset. Ita & tyranno ad consultandum tempus datum est: & Quintius, sociorum etiam principibus adhibitis, habuit concilium. Maximæ portæ sententia erat, perseverandum in bello esse, & tollendum tyrannum: nunquam aliter tantam libertatem Græcia fore. Sæpius multa fuisse non moveri bellum adversus eum, quodam amicitia motum, & ipsius valis comprobata dominatione firmitatem futurum, audere iniusti imperii assumpto populo Romano, & contempe multas in aliis civitatibus ad inficiendum libertatē civium suorum incitationem. Ipsius imperatoria animus ad pacem inclination erat. videbat enim, compulsa intra mœnia hoste, nihil propter obsidionem restare; cum autem fore diuturnam. Non enim Cycliā, quam ipsum tantis traditum, non expugnatum esset, sed Lacedæmonem validissimam urbem vicis amissaque oppugnaturam. Utam spern fuisse, si qua admoventibus excitatum distulisset inter ipsas ac salutis excitari posset. quoniam signa portæ propè inferri cernerent, navim se morisse. Adjicere & cum Astiocha

insidam pacem Villium legatum inde redeuntem nunciare. multo majoribus quàm ante terrestribus navalibusque copiis in Europam eum transisse. Si occupasset obsidio Lacedamonis exercitum, quibus aliis copiis adversus regem tam validum ac potentem bellum gesturos? Hæc propalam dicebat. illa tacita suberat cura, ne novus consul Græciam provinciam sortiretur, & inchoati belli victoria successori tradenda esset.

XXXIV. Quum adversus tendendo nihil moveret socios; simulando se transire in eorum sententiam, omnes in assensum consilii sui traduxit. *Be-ne vertat!* inquit, *obsideamus Lacedamonem, quando ita placet. Ceterum quum res tam lenta, quàm ipsi scitis oppugnatio urbium sit, & obsidentibus prius sæpe quàm obsessis tadium afferat; jam nunc hoc ita proponere vos animis oportet, hibernandum circa Lacedamonis moenia esse. Quæ mora si laborem tantum ac periculum haberes, ut & animis & corporibus ad sustinenda ea parati essetis, hortarer vos. Nunc impensa quoque magna eget in opera, in machinationes & tormenta, quibus tanta urbs oppugnanda est; in commentus nobis vobisque in hiemem expediendos. Itaque ne aut repente trepidetis, aut rem inchoatam turpiter destituatis, scribendum antè vestris civitatibus censeo, explorandumque, quid quæque animi, quid virium habeat. Auxiliorum satis superque habeo: sed quo plures sumus, pluribus rebus egebimus. Nihil jam præter nudum solum ager hostium habet. Ad hoc hiems accedit, ad comportandum ex longinquo difficilis. Hæc oratio primum animos omnium ad respicienda cuique domestica mala convertit; cognitiem, invidiam, &*
obtre-

obtreccationem domi manentium adversus militantes, libertatem difficilem ad consensum, inopiam publicam, malignitatem conferendi ex privato. Versis itaque subito voluntatibus, facere, quod è republica populi Romani sociorumque esse crederet, imperatori permiserunt.

XXXV. Inde Quintius, adhibitis legatis tantum tribunisque militum, conditiones, in quas cum tyranno pax fieret, has conscripsit. *Sex mensum inducia ut essent Nabidi, Romanisque, & Eumemi regi, & Rhodiis. Legatos ex templo mitterent Romanam T. Quintius & Nabis, ut pax ex auctoritate senatus confirmaretur. Ex qua die scripta conditiones pacis editæ Nabidi forent, ea dies ut induciarum principium esset: & ut ex ea die intra decimum diem ab Argis ceterisque oppidis, qua in Argivorum agris essent, præsidia omnia deducerentur: vacuaque & libera traderentur Romanis. ne quod inde mancipium regium publicumve aut privatum educeretur; & si qua antèeducta forent, dominis rectè restituerentur. Naves, quas civitatibus maritimis ademisset, redderet: neve ipse novam ullam, præter duos lembos, qui non plus quàm sexdecim remis agerentur, haberet. Perfugas, captivos, omnibus sociis populi Romani civitatibus redderet, & Messeniis omnia qua comparerent, quaque domini cognoscerent. Exsulis quoque Lacedæmoniis liberos & conjuges restitueret, qua earum viros sequi voluissent. invita ne qua exsulis comes esset. Mercenariorum militum Nabidis, qui aut in civitates suas, aut ad Romanos transissent, iis res sua omnes rectè redderentur. In Creta insula ne quam urbem haberet: quas habuisset, redderet Romanis. Ne quam societatem cum*

ulla Cretensium, aut quaquam aliò infisteret, nisi bellum gereret. Civitatibus omnibus quas ipse resistuisset, quaque se suaque in fidem ac ditionem populi Romani tradidissent, omnia præfalia deduceret, sequæ ipse suasque ab his abstineret. Ne quod oppidum, ne quod castellum in suo alienove agro conderet. Obsoles, en teo futura, daret quinque, quos imperatori Romano placuisset; solium in his suum: & talenta centum argenti in præfenti, & quinquaginta talenta in singulos annos per annos octo.

XXXVI. Hæc conscripta, castris propius urbem motis, Lacedæmonem mittuntur. nec sine quicquam eorum satis placebat tyranno, nisi quod præter spem reducendorum exulum mentio nulla facta erat. maxime autem omnium ea res offendebat, quod & naves & maritimæ civitates ademptæ erant. Fuerat autem ei magno fructui mare, omnem oram à Malca prædatoriis navibus infestam habenti. juventutem præterea civitatum earum ad supplementum longè optimi generis militum habebat. Has condiciones, quanquam ipse in secreto volutaverat cum amicis, vulgò tamen omnes famæ ferebant; vanis ut ad ceteram fidem, sic ad secreta regenda satellitum regionum iugoniis. Non tam omnia universi, quàm ea quæ ad quemque pertinerent, singuli carpebant. qui exulum conjuges in matrimonio habebant, aut ex bonis eorum aliquid possederant; tanquam amissuri, non redditori, indignabantur. servis liberatis à tyranno non irrita modò futura libertas, sed multo scedior, quàm fuisset ante, servitus, redouitibus in iratorum dominorum potestatem, ante oculos obversabatur. mercenarii milites & præia militiæ casura in

LIBER XXXIV. quy

pace egre ferebant, & restitum sibi nullum esse in civitates videbant, insensas non tyrannis magis, quam satellitibus eorum.

XXXVII. Hoc inter se primò in circulis frenatas frenare; deinde ad arma subito discurrerunt. Quo tumultu quam per se satis iritatem multitudinem cecideret tyrannos, concionem advocari jussit, ibi quam ea, quæ imperarentur ab Romanis, exposuisset; & graviora atque indigniora quondam falso affinxisset; & ad singula nunc ab universis, tunc à partibus concionis acclamaretur: interrogavit, *Quid se respondere ad ea, aut quid facere velint?* Propè una voce omnes, *Nihil respondere, bellum geri* jusserunt. & pro se quisque, qualis multitudo solet, bonum animum habere, & deum sperare jubentes, fortes fortunam adjuvare ajobant. His vocibus incitatus tyrannus, & Antiochum Astolisque adjutores pronuntiat, & sibi ad subsidionem sustinendam copiarum essetum esse. Exulcerat pacis mentio ex omnium animis, & in actiones non ultra quieturi discurrunt. Praecorum incoherentium excursio, & emissâ jacula exemplo Romanis dubitationem, quia bellandum esset, extenuerunt. Levia inde prœlia per quadrievm priamum sine ullo satis certo eventu commissa. quin eo die prope justa pugna adeo paventes in oppidum Lacedæmonii compulsi sunt, ut quidam milites Romani, terga fugientium eidentes, per intermissa, ut tunc erant, moenia urbem intrarent.

XXXVIII. Et tunc quidam Quintius, satis eo terrore coercidis excursionibus hostium, nihil præter ipsius oppugnationem urbis superesse ratus, missis qui omnes navales facies à Cythia arcesserent, ip-

se interim cum tribunis militum ad visendum urbis situm moenia circumvehitur. Fuera quondam sine muro Sparta. tyranni nuper locis patentibus plantisque objecerant murum: altiora loca, & difficiliora aditu, stationibus armatorum pro munimento objectis tutabantur. Ubi satis omnia inspexit; corona oppugnandam ratus, omnibus copiis (erant autem Romanorum sociorumque, simul peditum equitumque, simul terrestriumque ac navalium copiarum ad quinquaginta millia hominum) urbem cinxit. Alii scalas, alii ignem, alii alia, quibus non oppugnarent modò, sed etiam terrent, portabant. jussi clamore sublato subire undique omnes, ut, quà primùm occurrerent, quavè opem ferrent, ad omnia simul paventes Lacedæmonii ignorarent. Quod roboris in exercitu erat, trifariam divisum. parte una à Phoebeo, altera à Diçtynneo, tertia ab eo loco quem Heptagonias appellant (omnia autem hæc aperta sine muro loca sunt) aggredi jubet. Quum tantus undique terror circumvalisset; primò tyrannus, & ad clamores repentinos & ad nuncios trepidos motus, ut quisque maximè laboraret locus, aut ipse occurrebat, aut aliquos mittebat. deinde circumfuso undique pavore ita obtorpuit, ut nec dicere quod in rem esset, nec audire posset: nec inops modò consilii, sed vix mentis compos esset.

XXXIX. Romanos primò sustinebant in angustiis Lacedæmonii: ternæque acies tempore uno locis diversis pugnabant. deinde crescente certamine nequaquam erat proelium par. missilibus enim Lacedæmonii pugnabant, à quibus se & magnitudine scuti pertacile Romanus tuebatur miles,

& quòd alii-vani, alii leves admodum ictus erant. nam propter angustias loci, confertamque turbam non modò ad emittenda cum procurſu, quo plurimùm concitantur tela, ſpatium habebant: ſed ne ut de gradu quidem libero ac ſtabili conarentur. Itaque ex adverſo miſſa tela nulla in corporibus, rara in ſcutis hærebant. à circumſtantibus ex ſuperioribus locis quidam vulnerati ſunt: mox progreſſos jam etiam ex tectis non tela modò, ſed tegulæ quoque inopinantes perculerunt. Sublatis deinde ſupra capita ſcutis, continuatiſque ita inter ſe, ut non modò ad cæcos ictus, ſed ne ad inferendum quidem ex propinquo telum loci quicquam eſſet, teſtudine facta ſubibant. & primò anguſtiæ paullisper ſua hoſtiumque refertæ turba tenuerunt: poſteaquam in patentiorem viam urbis paullatim urgentes hoſtem proceſſere; non ultra vis eorum atque impetus ſuſtineri poterant. Quum terga vertiſſent Lacedæmonii, & effuſa fuga ſuperiora peterent loca; Nabis quidem, ut capta urbe trepidans, quam ipſe evaderet, circumſpectabat. Pythagoras eum ad cetera animo officioque ducis fungebatur; tum verò unus, ne caperetur urbs, cauſſa fuit. ſuccendi enim ædificia proxima muro juſſit. quæ quum momento temporis ariſſent, ut adjuvantibus ignem, qui aliàs ad exſtinguendum opem ferre ſolent, ruere in Romanos tecta: nec tegularum modò fragmenta, ſed etiam ambuſta tigna ad armatos pervenire, & flamma latè fundi, fumus terrorem etiam majorem quàm periculum facere. Itaque & qui extra urbem erant Romanorum, tum maximè impetus facientes reſeſſere à muro: & qui jam intraverant, ne incendio à tergo oriente

intercluderentur ab suis, receperunt sese. & Quintius posteaquam quid rei esset, vidit; receptui cedere jussit. ita jam à capta propè urbe revocati redierunt in castra.

XL. Quintius, plus ex timore hostium quàm ex re ipsa spei nactus, per triduum insequens terravit eos: nunc prœliis laceſſendo, nunc operibus interſepiando quædam, ne exitus ad fugam eſſet. His comminationibus compulſus tyrannus, Pythagoram rursus oratorem miſit. quem Quintius primò aſpernatus excedere caſtris juſſit: deinde ſuppliciter orantem, advolutumque genibus tandem audivit. Prima oratio fuit omnia permittentis arbitrio Romanorum. deinde, quum ea velut vana & ſine effectu nihil proficerent, eò deducta res eſt, ut his conditionibus, quæ ex ſcripto paucis antè diebus editæ erant, induciæ fierent. pecuniæque & obſides accepti. Dum oppugnatur tyrannus, Argivi, nunciis aliis propè ſuper alios afferentibus, tantum non jam captam Lacedæmonem eſſe; erecti & ipſi, ſimul eo quòd Pythagoras cum parte validiſſima præſidii exceſſerat, contèmpta paucitate eorum qui in arce erant, duce Archippo quodam præſidium expulerunt. Timocratem Pollenenſem, quia clementer præſuerat, vivum fide data emiſerunt. Huic lætitiæ Quintius ſupervenit, pace data tyranno, dimiſiſque ab Lacedæmone Eamene & Rhodiis & L. Quintio fratre ad claſſem.

XLI. Læta civitas celeberrimum feſtorum dierum ac nobile ludicrum Nemeorum, die ſtata propter belli mala prætermiſſum, in adventum Romani exercitus duciſque indixerunt, præferuntque Iudis ipſum imperatorem. Multa erant quæ gaudium

LIBER XXXIV. 411

diem cumulerent. reducti cives ab Lacedæmone erant, quos nuper Pythagoras, quosque antè Nabis abduxerant. redierant, qui post compertam à Pythagora conjurationem, & cæde jam coepta effugerant. libertatem ex longo intervallo, libertatibusque auctores Romanos, quibus causa bellandi cum tyranno ipsi fuissent, cernebant. testata quoque ipso Nemeorum die voce præconis libertas est Argivorum. Achæis quantum restituti Argi in commune Achææ concilium lætitiæ afferebant, tantum serva Lacedæmon relicta, & lateri adherere tyrannus, non sincerum gaudium præbebant. *Ætoli verò eam rem omnibus conciliis lacerare. Cum Philippo non antè desitum bellari, quàm omnibus exciderat Gracia urbibus. Tyranno relicta Lacedæmonem: regem autem legitimum, qui in Romanis fuerat castris, ceterosque nobilissimos viros in exilio victuros. Nabidis dominantis satellitem factum populum Romanum.* Quintius ab Argis Eliam, unde ad bellum Spartanum profectus erat, copias reduxit. Sunt qui non ex oppido proficiscentem bellum gessisse tyrannum tradant, sed castris adversus Romana castra positis: diuque cunctatum, quum Ætolorum auxilia expectasset, coactum ad extremum acie configere, impetu in pabulatores suos ab Romanis facto. eo prælio victum, castrisque exutum pacem petisse: quum cecidissent quindecim millia militum, capta plus quatuor millia essent.

XLII. Eodem fere tempore & à T. Quintio de rebus ad Lacedæmonem gestis, & ab M. Porcio consule ex Hispania literæ allatæ. utriusque nomine ternos in dies supplicatio à senatu decreta

est. L. Valerius consul, quum post fusos circa Litanam silvam Bojos quietam provinciam habuisset, comitiorum causa Romam rediit: & creavit consules P. Cornelium Scipionem
Ante Chr. Africanum iterum & Ti. Sempronium
194. Longum. Horum patres primo anno
V. C. 558. secundi Punici belli consules fuerant.

Prætoria inde comitia habita. creati P. Cornelius Scipio, & duo Cn. Cornelii, Merenda & Blafid, & Cn. Domitius Ænobarbus, & Sex Digitius, & T. Juvencius Thalna. Comitibus perfectis consul in provinciam rediit. Novum jus eo anno à Ferentinatibus tentatum; ut Latini, qui in coloniam Romanam nomina dedissent, cives Romani essent. Puteolos Salernumque & Buxentum adscripti coloni qui nomina dederant, quum ob id se pro civibus Romanis ferrent, senatus judicavit, non esse eos cives Romanos.

XLIII. Principio anni, quo P. Scipio Africanus iterum & Ti. Sempronius Longus consules fuerunt, legati Nabidis tyranni Romam venerunt duo. His extra urbem in æde Apollinis senatus datus est. pax, quæ cum T. Quintio convenisset, ut rata esset petierunt, impetraveruntque. De provinciis quum relatum esset, senatus frequens in eam sententiam ibat: ut, quoniam in Hispania & Macedonia debellatum foret, consulibus ambobus Italia provincia esset. Scipio satis esse Italiæ unum consulem censebat, alteri decernendam Macedoniam esse. *Bellum grave ab Antiocho imminere. jam ipsum sua sponte in Europam transfretum. Quid deinde facturum censerent, quum hinc Æoli hand dubiè hostes vocarent ad bellum, illinc*
An-

*Annibal Romanis cladibus insignis imperator stimu-
laret ? Dum de provinciis consulum disceptatur,
prætores sortiti sunt. Cn. Domitio urbana juris-
dictio, T. Juvencio peregrina evenit : P. Corne-
lio Hispania ulterior, Sex. Digitio citerior : duobus
Cn. Cornelius, Blasioni Sicilia, Merendæ Sardinia.
Id. Macedoniam novum exercitum transportari
non placuit : eum qui esset ibi, reduci in Italiam
à Quintio, ac dimitti. item eum exercitum dimit-
ti, qui cum M. Porcio Catone in Hispania esset.
Consulibus ambobus Italiam provinciam esse, &
duas urbanas eò legiones scribere, ut, dimissis quos
senatus censuisset exercitibus, octo omnino Ro-
manæ legiones essent.*

XLIV. Ver sacrum factum erat priore anno,
M. Porcio & L. Valerio consulibus, id quum P.
Licinius pontifex, non esse rectè factum, colle-
gio primùm, deinde ex auctoritate collegii Patri-
bus renunciasset, de integro faciendum arbitrata
pontificum censuerunt; ludosque magnos, qui unæ
voti essent, tanta pecunia, quanta assoleret, faci-
endos. Ver sacrum videri petus, quod natum es-
set inter Kal. Martias & pridie Kalendas Majas,
P. Cornelio Scipione & Ti. Sempronio Longo
consulibus. Censurum inde comitia habita sunt,
creati censes Sex. Aelius Pætus & C. Cornelius
Cethegus, principem senatus P. Scipionem con-
sulem, quem & priores censes legerant, lege-
runt, treis omnino censitores, neminem curuli ho-
nore usum, præterierunt. Gratiam quoque ingen-
tem apud eum ordinem pepererunt, quòd ludis
Romanis, ædilibus curulibus imperarunt, ut loca
senatoria secernerent à populo. nam antea in pro-

miscuo spectabant. Equitibus quoque perpaucis adepti equi, nec in ullum ordinem servitum. Atrium Libertatis & Villa publica ab eisdem refecta amplificataque. Ver sacrum, ludique votivi, quos voverat Ser. Sulpicius Galba consul, facti. Quum spectaculo eorum occupati animi omnium essent, Q. Pleminius, qui propter multa in Deos hominesque scelera Locris admissa in carcerem conjectus fuerat, comparaverat homines, qui pluribus simul locis urbis nocte incendia ficerent; ut in consernata nocturno tumultu civitate refringi carcer posset. ea res indicio confectum palam facta delataque ad senatum est. Pleminius in inferiorem demissus carcerem est, necatusque.

XLV. Colonie civium Romanorum eo anno deductæ sunt Puteolos, Vulturum, Liternum, trecenti homines in singulas. Item Salernum, Buxentumque colonie civium Romanorum deductæ sunt. deduxere triumviri, Ti. Sempronius Longus, qui tunc consul erat, M. Servilius, Q. Minucius Thermus. Ager divisus est, qui Campanorum fuerat. Sipontum item in agrum, qui Arpinorum fuerat, coloniam civium Romanorum alii triumviri, D. Junius Brutus, M. Bæbius Tamphilus, M. Helvius deduxerunt. Tempam item & Crotonem civium Romanorum colonie deductæ. Tempanus ager de Brutis captus erat. Brutii Græcos expulerant. Crotonem Græci habebant. Triumviri Cn. Octavius, L. Æmilius Paulus, C. Pictorius Crotonem; Tempam L. Cornelius Merula & C. Salonius deduxerunt. Prodigia quoque alia visa eo anno Romæ sunt, alia nunciata. In foro & comitio & Capitolio sanguinis gutta visa sunt:

LIBER XXXIV. 415

ſunt : & terra aliquoties pluit : & caput Vulcani aſiſt. Nunciatum eſt, Interamnæ hæc fluxiſſe ; pueros ingenuos Arimini ſine oculis ac naſo ; & in Picena agro non manus, non pedes habentem natum. Ea prodigia ex pontificum decreto procurata, & ſacrificium novendiale factum, quod Adriani nunciaverant, in agro ſuo lapidibus pluſſe.

XLVI. In Gallia L. Valerius Flaccus proconſul circa Mediolanum cum Gallis Inſubribus & Bojiis, qui Dorulaco duce ad concitandos Inſubres Padum tranſgreſſi erant, ſignis collatis depugnavit. decem milia hoſtium ſunt caſa. Per eos dies collega ejus M. Porcius Cato ex Hiſpania triumphavit. tulit in eo triumpho argenti infeſti viginti quinque millia pondo, bigati centum viginti tria millia, Oſcenſis quingenta quadraginta : auri pondo mille quadriſcenta. Militibus ex præda diviſit in ſingulos duceſ ſeptuagenos aſis, triplex equiti. Ti. Sempronius conſul, in prævinciam profeſtus, in Bojorum prædæ agrum legiones duxit : Bojorum tum regulus eorum cum duobus fratribus, tota gente concitata ad rebellandum, caſtra locis idoneis poſuit, ut appareret dimicatuſ, ſi hoſtis fines intraſſet. Conſul ubi quantæ copię, quanta fiducia eſſet hoſti, ſenſit ; nuncium ad collegam mittit, ut, ſi videretur ei, maturaret venire. ſeſtergiverſando in adventum ejus rem extracturum. Quæ cauſa conſuli cunctandi, eodem Gallis (præterquam quod cunctatio hoſtium animos faciebat) rei maturandæ erat, ut, priuſquam conjungerentur conſulum copię, rem tranſigerent. per biduum tamen nihil aliud, quam ſteterunt parati

ad pugnandum si quis contra egrederetur : tertio vi subiere ad vallum, castraque ab omni simul parte aggressi sunt. Consul extemplo arma capere milites iussit: armatos inde paullisper continuit, ut & stolidam fiduciam hosti augeter, & disponderet copias, quibus quæque portis erumperent. Duæ legiones duabus principalibus portis signa efferre iussæ. sed in ipso exitu ita conferti obstitere Galli, ut clauderent viam. Diu in angustiis pugnatum est. nec dextris magis gladiisque gerebatur res, quàm scutis corporibusque ipsis obnixi urgebant: Romani, ut signa foras efferrent; Galli, ut aut ipsi in castra penetrarent, aut exire Romanos prohiberent. nec antè in hanc aut illam partem moveri acies potuerunt, quàm Q. Victorius primi pilicenturio, & C. Atinius tribunus militum, quartæ hic, ille secundæ legionis, (rem in asperis præliis sæpe tentatam) signa adempta signiferis in hostes jecerunt. dum repetunt enixè signum, priores secundani se porta ejecere.

XLVII. Jam hi extra vallum pugnabant, quarta legione in porta hærente, quum alius tumultus ex averſa parte castrorum est exortus. in portam quæstoriam irruperant Galli: resistentesque pertinaciùs occiderant L. Postumium quæstorem, cui Tympano fuit cognomen; & M. Atinium & P. Sempronium præfectos sociùm, & ducentos ferme milites. Capta ab ea parte castra erant, donec cohors extraordinaria, missa à consule ad tuendam quæstoriam portam & eos qui intra vallum erant, partim occidit, partim expulit castris, & irrumpentibus obstitit. Eodem fere tempore & quarta legio cum duabus extraordinariis cohortibus

porta

LIBER XXXIV. 417

portâ erupit. ita simul tria proelia circa castra locis distantibus erant: clamoresque diffusi ad incertos suorum eventus à præsentî certamine animos pugnantium avertébant. Usque ad meridiem æquis viribus, ac propè pari spe pugnatum est. labor & æstus mollia & fluida corpora Gallorum, & minimè patientia sitis, quum decedere pugna cœgisset; in paucos restantes impetum Romani fecerunt, fusosque compulerunt in castra. Signum inde receptui à consule datum est. ad quod pars major receperunt sese; pars, certaminis studio & spe potiundi castris hostium, perstitit ad vallum. Eorum paucitate contempta, Galli universi ex castris erumpunt: fusi inde Romani, quæ imperio consulis noluerant, suo pavore ac terrore castra repetunt. ita varia hinc atque illinc nunc victoria, nunc fuga fuit. Gallorum tamen ad undecim millia, Romanorum quinque millia sunt occisa.

. XLVIII. Galli recepere in intima finium sese. Consul Placentiam legiones duxit. Scipionem alii, conjuncto exercitu cum collega, per Bojorum Ligurumque agros populantem isse, quoad progredi silvæ paludesque passæ sint, scribunt: alii, nulla memorabili re gesta, comitiorum causa rediisse Romam. Eodem hoc anno T. Quintius Elatiz, quò in hiberna reducerat copias, totum hiemis tempus jure dicundè consumpsit; mutandisque iis, quæ aut ipsius Philippi, aut præfectorum ejus licentia in civitatibus facta erant, quum suæ factionis hominum vires augendo, jus ac libertatem aliorum deprimeret. Veris initio Corinthum, conventu edicto, venit. ibi omnium civitatum legationes, in concionis modum circumfusæ, est al-

locutus; orsus ab inita primum Romanis amicitia cum Grecorum gente, & imperatorum, qui ante se in Macedonia fuissent, suisque rebus gestis. Omnia cum approbatione ingenti sunt audita; præterquam quum ad mentionem Nabidis ventum esset. *Id minime conveniens liberanti Graciam videbatur, tyrannum reliquisse, non sua solum patria gravem, sed omnibus circa civitatibus metuendum, hærentem visceribus nobilissima civitatis.*

XLIX. Nec ignarus hujus habitus animorum Quintius, Si *sine excidio Lacedæmonis fieri potuisset, fatebatur, pacis cum tyranno mentionem admittendam auribus non fuisse: nunc quum aliter quàm ruina gravissima civitatis opprimi non posset, satius visum esse, tyrannum debilitatum, ac totis propè viribus ad nocendum cuiquam ademptis, relinqui, quàm intermori vehementioribus, quàm qua pati posset, remediis civitatem sinere, in ipsa vindicta libertatis perituram.* Præteritorum commemorati-
oni subjecit, Proficisci sibi in Italiam, atque omnem exercitum deportare, in animo esse. Demetriadis Chalcidisque præsidia intra decimum diem audituros deducta: Acrocorinthum ipsis extemplo videntibus vacuum Achaïis traditurum; ut omnes scirent, utrùm Romanis an Ætolis mentiri nos esset, qui male commissam libertatem populo Romano sermonibus distulerim, & mutatos pro Macedonibus Romanos dominos. Sed illis nec quid dicerent, nos quid facerent, quicquam unquam pensasse fuisset. Reliquas civitates monere, ut ex factis non ex dictis amicos pensent: intelliguntque, quibus credendum, & à quibus cavendum sit. Liberate modis utamur, temperatam acie salubrem & sanguis & civitati-
bus

bus esse: nimiam & aliis gravem, & ipsi qui habere effrenatam & precipitem esse. Concordia in civitatibus principes & ordines inter se, & in communis omnes civitates consulerent. adversus consentientes nec regem quemquam satis validum, nec tyrannum fore. Discordiam & seditionem omnia opportuna insidiaribus facere; quum pars, qua domestico certamine inferior sit, externo potius se applicet, quam civi cedat. Alienis armis partem, externa fide redditam libertatem sua cura custodirent servarentque: ut populus Romanus dignis datam libertatem, ac munus suum bene positum sciret.

L. Has velut parentis voces quum audirent, manere omnibus gaudio lacrimae, adeo ut ipsum quoque confunderent dicentem. Paullisper fremitus approbantium dicta fuit: monentiamque aliorum alios, ut eas voces velut oraculo missas in pectora animosque demitterent, Silentio deinde facto petiit ab iis, ut cives Romanos, si qui apud eos in servitute essent, conquisitos intra duos menses mitterent ad se in Thessaliam. *Ne ipsis quidam honestum esse in liberata terra liberatores ejus servire.* Omnes acclamaverunt, gratias se inter cetera etiam ob hoc agere, quod admoniti essent, ut tam pio, tam necessario officio fungerentur. Iagena numerus erat bello Punico captorum, quos Annibal, quum à suis non redimerentur, vendiderat. Multitudinis eorum argumentum est, quod Polybius scribit centum talentis eam rem Achæis stetit: quum quingenos decarios pretium in capita, quod redderetur dominis, statuisent. Mille-

nunc proportionem quot verisimile sit totam Græciam habuisse. Nondum conventus dimissus erat, quum respiciunt præsidium ab Acrocorintho descendens protinus ad portam duci atque abire. Quorum agmen imperator secutus, prosequentibus cunctis, servatorem liberatoremque acclamantibus; salutaris dimissisque eis, eadem qua venerat via Elatiam rediit. inde cum omnibus copiis Ap. Claudium legatum dimittit. per Thessaliam atque Epirum ducere Oricum jubet, atque ibi se opperiri. inde namque in animo esse, exercitum in Italiam trajicere. & L. Quintio fratri legato & præfecto classis scribit, ut onerarias ex omni Græciæ ora eodem contraheret.

LI. Ipse Chalcidem profectus, deductis non à Chalcide solum, sed etiam ab Oreo atque Eretria præsidiis, conventum ibi Euboicarum civitatum habuit: commonitosque in quo statu rerum accepisset eos, & in quo relinqueret, dimisit. Demetriadem inde proficiscitur: deductoque præsidio, prosequentibus cunctis, sicut Corinthi & Chalcide, pergit ire in Thessaliam: ubi non liberandæ modò civitates erant, sed ex omni colluvione & confusione in aliquam tolerabilem formam redigendæ. Nec enim temporum modò vitiis, ac violentia & licentia regia turbatierant: sed inquieto etiam ingenio gentis; nec comitia, nec conventum, nec concilium ullum, non per seditionem ac tumultum, jam inde à principio ad nostram usque ætatem traducentes. A censu maximè & senatum & iudices legit: potentiorumque eam partem civitatum fecit, cui salva tranquillaque omnia magis *esse expediebat.*

in EPIRO. Ita quum percensuisset Thessaliam, per Epirum in Oricum, unde erat trajecturus, venit. Ab Orico copise omnes Brundisium transportatz. inde per totam Italiam ad urbem prope triumphantes, non minore agmine rerum captarum, quam suo prae se acto venerunt. Posteaquam Romanam ventum est, senatus extra urbem Quintio ad res gestas edisserendas datus est: triumphusque meritis ab lubentibus decretus. Triduum triumphavit. Die primo arma, tela, signaque aerea, & marmorea transtulit; plura Philippo adempta, quam quae ex civitatibus ceperat. Secundo die aurum argentumque, factum infectumque & signatum. infecti argenti fuit decem & octo millia pondo; & ducenta septuaginta facti. vasa multa omnis generis, cœlata pleraque, quaedam eximiae artis: & ex aere multa fabrefacta. ad hoc clypea argentea decem. signati argenti octoginta quatuor millia fuere Atticorum. tetradrachmum vocant: trium fere denarioeum in singulis argenti est pondus. auri pondo fuit tria millia septingenta quatuordecim, & clypeum unum ex auro totum: & Philippi nummi aurei quatuordecim millia, quingenti quatuordecim. Tercio die coronæ aureæ, dona civitatum, translatae centum quatuordecim. & hostiæ ductæ: & ante currum multi nobiles captivi, obsidesque, inter quos Demetrius regis Philippi filius fuit, & Armenes Nabidis tyranni filius, Lacedæmonius. Ipse deinde Quintius in urbem est invehctus. milites secuti currum frequentes; ut omni ex provincia exercitu deportato. His ducenti quinquageni aris in pedites divisi: duplex centurioni, triplex equiti. Præbuerunt speciem triumpho

pho capibus talia secuti, qui servitute exempti fuerant.

LIII. Exitu hujus anni Q. Ælius Tubero tribunus plebis ex senatusconsulto tulit ad plebem, plebesque scivit, Ut Latine duæ coloniz, una in Bruttios, altera in Thurinorum agrum, deducerentur. His deducendis triumviri creati, quibus in triennium imperium esset: in Bruttios Q. Nævius, M. Minucius Rufus, M. Furius Crassipes: in Thurinorum agrum Cn. Manlius, Q. Ælius, L. Apustius. ea bina comitia Cn. Domitius prætor urbanus in Capitolio habuit. Ædes eo anno aliquot dedicatz sunt. Una Junonis Sospitzæ in foro olitorio; vota locataque quadriennio ante à C. Cornelio consule Gallico bello, censor idem dedicavit. Altera Fauni. ædiles eam biennio antè ex mulctatio argenti faciendam locarant, C. Scribonius, & Cn. Domitius, qui prætor urbanus eam dedicavit. Et ædem Fortunæ Primigeniæ in colle Quirinali dedicavit Q. Marcius Ralla, duumvir ad id ipsum creatus. voverat eam decem annis antè Punico bello P. Sempronius Sophus: locaverat idem censor. Et in insula Jovis ædem C. Servilius duumvir dedicavit. vota erat sex annis ante Gallico bello ab L. Furio Purpureone prætore; ab eodem postea consule locata.

LIV. Hæc eo anno acta. P. Scipio ex provincia Gallia ad consules subrogandos rediit. Comitia consulum fuere, quibus creati sunt L. Cornelius Merula & Q. Minucius Thermus. Postero die creati sunt prætores L. Cornelius Scipio, M. Fulvius Nobilior, C. Scribonius, M. Valerius Messala, L. Porcius Licinus, & C. Flavianus. Megalæ.

lesse, ludos scenicos, C. Atilius Serranus, L. Scribonius Libo aediles curules primi fecerunt. Horum aedilium ludos Romanos primum senatus à populo secretus spectavit, præbuitque sermones (siquid enim novitas solet), aliis tandem, quod multumque debebat, tributum censensibus amplissimo ordini; aliis, demptum ex dignitate populi, quicquid majestas Patrum adjectum esset, interpretantibus: & cunctis discrimina talia, quibus ordinis discernuntur, & concordia & libertatis aequè minuenda esse. Ad quingentesimum quinquagesimum orbium annuum in promiscuo spectatum esse. Quid repente factum, quæ immiseri sibi in carum Patres plebem molant? cur deos pauperem confessorum fastidiret? novum & superbam libulinam ab nullius autè gentis, famam neque desideratum neque institutum, Postremo ipsam quoque Africanum, quod consul auctor ejus rei fuisset, poenituisse ferunt, adeo nihil motum ex antiquo probabile est. veteribus, nisi quæ usus evidenter arguit, fieri melius.

¶ E. Principio anni, quo L. Cornelius, Q. Minucius consules fuerunt, terrae motus ita crebri moviebantur, ut non rei tantum ipsius, sed feriarum quoque ab id indicaturum homines taderet, nam neque senatus haberi, neque respublica administrari poterat, sacrificando expiandaque occupatis consulibus. Postremo decemviris adire libros iussis, ex responsu eorum supplicatio per triduum fuit, eorumque de omnium pulvinibus supplicaverunt, edicendumque est, ut omnes qui ex una familia essent pariter supplicarent, item ex auctoritate senatus consules avertent, ne quis, quo die terramotu narrato feriis indicis essent, eo die alium serv-

motum.

motum nunciaret. Provincias deinde consules prius, tum prætores sortiti. Cornelius Galliam, Minucius Ligures sortiti sunt. C. Scribonius urbanam, M. Valerius peregrinam, L. Cornelius Siciliam, L. Porcius Sardiniam, C. Flaminius Hispaniam citeriorem, M. Fulvius Hispaniam ulteriorem.

LVI. Nihil belli eo anno expectantibus consulibus, literæ M. Cincii (præfectus Pisis erat) allatæ: *Ligurum viginti millia armatorum, conjuratione per omnia conciliabula universa gentis facta, Lunensem primum agrum depopulatos, Pisanum deinde finem transgressos, omnem oram maris peragrâsse.* Itaque Minucius consul, cui Ligures provinciam evenerat, ex auctoritate Patrum in Rostra ascendit: & edixit, ut legiones duæ urbanæ, quæ superiore anno conscriptæ essent, post diem decimum Arretii adessent. in earum locum se duas legiones urbanas scripturum. item sociis & Latini nominis magistratibus, legatisque eorum, qui milites dare debebant, edixit, ut in Capitolio se adirent. Ex iis quindecim millia peditum & quingentos equites pro numero cujusque juniorum descripsit: & inde è Capitolio protinus ire ad portam; & ut maturaretur res, proficisci ad delectum jussit. Fulvio Flaminioque terna millia Romanorum peditum, & centeni equites in supplementum, & quina millia socium Latini nominis, & duceni equites decreti: mandatumque prætoribus, ut veteres dimitterent milites, quum in provinciam venissent. Quum milites, qui in legionibus urbanis erant, frequentes tribunos plebejos adissent, uti causas cognoscerent eorum, quibus aut emerita stipendia, aut morbus

causæ

causæ essent, quo minùs militarent ; eam rem literæ Ti. Sempronii discussæ, in quibus scriptum erat, *Ligurum quindecim millia in agrum Placentinum venisse : & eum usque ad ipsa colonia moenia & Padi ripas cum cadibus & incendiis perpopulatos esse. Bojorum quoque gentem ad rebellionem spectare.* . Ob eas res tumultum esse decrevit senatus, tribunos plebei non placere causas militares cognoscere, quo minùs ad edictum convenirent. Adjecerunt etiam, ut focii nominis Latini, qui in exercitu P. Cornelii, Ti. Sempronii fuissent, & dimissi ab iis consulibus essent ; ut ad quam diem L. Cornelius consul edixisset, & in quem locum edixisset Etruriæ, convenirent : & ut L. Cornelius consul, in provinciam proficiscens, in oppidis agrisque, quâ iturus esset, si quos ei videretur, milites scriberet armaretque, & duceret secum. dimittendique ei, quos eorum, quandoque vellet, jus esset.

LVII. Posteaquam consules delectu habito profecti sunt in provincias, tum T. Quintius postulavit, ut de his, quæ cum decem legatis ipse statuisset, senatus audiret : eaque, si videretur, auctoritate sua confirmaret. Id eos faciliùs facturos, si legatorum verba, qui ex universâ Græcia, & magna parte Asiæ, quique ab regibus venissent, audissent. Hæ legationes à C. Scribonio prætore urbano in senatum introductæ sunt ; benignèque omnibus responsum. Cum Antiocho quia longior disceptatio erat, decem legatis, quorum pars in Asia aut Lyfimachiæ apud regem fuerant, delegata est. T. Quintio mandatum, ut, adhibitis iis, le-

quæ ex dignitate atque utilitate populi Romani responderi possent. Menippus & Hegesiamæ principes regis legationis erant. ex iis Menippus, Ignorare se, dixit, quidnam perplexi sue legatio haberet, quum simpliciter ad amicitiam petendam jungendamque societatem venissent. Esse autem tria genera fœderum, quibus inter se paciscerentur amicitias civitates regesque. Unum, quum bello victis dicantur leges. ubi enim omnia ei, qui armis plus possit, data essent, quæ ex iis habere victos, quibus mulctari eos velit, ipsius ius atque arbitrium esset. Alterum, quum pares bello a quo fœdere in pacem atque amicitiam venirent. tunc enim reperti reddique per conventionem res : & si quarum turbata bello possessio sit, eas aut ex formula juris antiqui, aut ex partis utriusque commodo componi. Tertium esse genus, quum, qui hostes nunquam fuerint, ad amicitiam sociali fœdere inter se jungendam veniant. nec neque dicere, neque accipere leges ; id enim victoria & victi esset. Hæc de genere quum Antiochus esset, mirari se, quid Romani æquum censeant ei leges dicere ; quas Asia urbium liberas & immunes, quas stipendiarias esse velint ; quas intrare præsidia regis negantque vetent. cum Philippo enim hoste pacem, non cum Antiocho amico societatis fœdus ita sanciendum esse.

LVIII. Ad eum Quinctius : Quoniam vobis distinxisse agere libet, & genera jungendarum amicitiarum enumerare, ego quoque duas condiciones ponam ; extra quas nullam esse regi nuncietis amicitia cum populo Romano jungenda. Unam, si nos nihil, quod ad urbes Asiae attinet, curare velit, ut & ipse omni Europa abstineat. Alteram, si se illa Asia fini-

bus

Esse non cernunt & in Europam transcendat, ut & Romanis. ius sit, Asia civitatum amicitias & iuri quas habeant, & novas complacti. Enimvero, id audita etiam dicere indignum esse, Hegesianax, Thracia & Chersonesi urbibus arcem Antiochum. quia Seleucus proavus ejus, Lysimacho rege bello victo & in acie caso, per summum decus parva reliqueris: pari cum laude partim ab Thracibus possessa armis recuperis Antiochus; partim deserta, sicut ipsam Lysimachiam, & revocatis cultoribus frequentaveris; & qua strata ruinis atque incendiis erant, ingratibus impensis edificaveris. Quid igitur simile esse, ut ea possessione ita parva, ita recuperata, deduci Antiochum, & Romanos abstinere Asia, quia nunquam eorum fueris? Amicitiam Romanorum expetere Antiochum, sed qua impetrata gloria sibi, non pudori sit. Ad haec Quintius: Quandoquidem, inquit, honesta pensamus: sic, ut aut sola aut prima certe pensari deces principi orbis terrarum populo, & tanto regi: utrum tandem videtur hostiliter, libenter velle omnes quae ubique sunt Graeciae urbes, non servas & uectigales facere? Si tibi Antiochus pudorem esse censet, quas urbes proavus belli iura habuit, minus paterque nunquam usurpaverint patris, aut repetere in servitutem: & populus Romanus susceptum patrocinium libertatis Graecorum non deferere, fidei constantiaeque suae ducit esse. Siua à Philippo Graeciam liberavit, ita & ab Antiocho Asia urbes, quae Graeci nominis sint, liberare in animo habet. neque enim in Aelidem Ioniamque coloniae in servitutem regiae missae sunt: sed stirpis augenda causa, gentisque vetustissima per artem terrarum propaganda.

LIX. Quum hæsitaret Hegesianax, nec inficiari posset, honestiorem causam libertatis quam servitutis prætexi titulo ; *Quin mittimus ambages*, inquit P. Sulpicius, qui maximus natus ex decem legatis erat, alteram ex duabus conditionibus, quæ modo disertè à Quintio data sunt, legite : aut superfedete de amicitia agere. Nos verò, inquit Menippus, nec volumus, nec possumus pacisci quicquam, quo regnum Antiochi minuat. Postero die Quintius legationes universas Græciæ Asiæque quum in senatum introduxisset, ut scirent quali animo populus Romanus, quali Antiochus erga civitates Græciæ essent ; postulata & sua & regis exposuit. *Renunciarent civitatibus suis, populum Romanum, qua virtute quaque fide libertatem eorum à Philippo vindicaverit, eandem ab Antiocho, nisi decedat Europa, vindicaturum.* Tum Menippus deprecari & Quintium & Patres institit, *Ne festinarent decernere, quo decreto turbaturi orbem terrarum essent. Tempus & sibi sumerent, & regi ad cogitandum darent. cogitaturum, quum renunciata conditiones essent : & impetraturum aliquid, aut pacis causa consensurum.* Ita integra dilata res est. legatos mitti ad regem eosdem, qui Lysimachiz apud eum fuerant, placuit ; P. Sulpicium, P. Villium, P. Ælium.

LX. Vixdum ii profecti erant, quum à Carthagine legati, bellum haud dubiè parare Antiochum Annibale ministro, attulerunt : injeceruntque curam, ne simul & Punicum bellum excitaretur. Annibal patria profugus pervenerat ad Antiochum, sicut antè dictum est : & erat apud regem in magno honore, nulla alia arte, nisi quod
voluerant

volutanti diu consilia de Romano bello nemo aptior super tali re particeps sermonis esse poterat. Sententia ejus una atque eadem semper erat, ut in Italia bellum gereretur. *Italiam & commeatum & militem præbituram externo hosti. Si nihil ibi moveatur, liceatque populo Romano viribus & copiis Italia extra Italiam bellum gerere; neque regem neque gentem ullam parem Romanis esse. Sibi centum rectas naves, decem millia peditum, mille equites deposcebat. Ea se classe primum Africam petiturum. magnopere confidere, & Carthaginienses ad rebellandum ab se compelli posse. Si illi cunctentur, se aliqua parte Italia bellum excitaturum Romanis. Regem cum ceteris omnibus transire in Europam debere, & in aliqua parte Græciæ copias continere: neque trajicientem, & (quod in speciem famamque belli satis sit) paratum trajicere.*

LXI. In hanc sententiam quum adduxisset regem, præparandos sibi ad id popularium animos ratus, literas, ne quo casu interceptæ palam facerent conata, scribere non est ausus. Aristonem quendam Tyrium nactus Ephesi, expertusque solertiam levioribus ministeriis; partim donis, partim spe præmiorum oneratum, quibus etiam ipse rex annuerat, Carthaginem cum mandatis mittit. edit nomina eorum, quibus conventis opus esset. instruit etiam secretis notis, per quas haud dubiè agnoscerent sua mandata esse. Hunc Aristonem, Carthagine obversantem, non prius amici quàm inimici Annibalis, qua de causâ venisset, cognoverunt. Et primò in circulis conviviiisque celebrata sermonibus res est. deinde in senatu quidam, nihil actum esse, dicere, exilio Annibalis, si absens quo-

qua

que novas moliri res, felicitandoque animas hominum turbare statum civitatis posset. Aristonem quandam Tyrium advenam, instructum mandatis ab Annibale & ab Antiocho rege, venisse: certos homines quotidie cum eo secreta colloquia serere, & in occulto colloqui; quod mox in omnium perniciem erupturum esset. Conclamare omnes, vocari Aristonem debere, & queri quid venisset: & nisi expromeres, cum legatis Romam missi. satis pro temeritate unius hominis suppliciorum pensum esse. Præsumptos suo periculo peccaturos. rempublicam non extra noxam modò, sed etiam extra famam noxa conservandam esse. Vocatus Aristo purgare sese, & firmissimo propugnaculo uti, quod nihil literarum ad quemquam attulisset. ceterum nec causam adventus satis expediebat; & in eo maxime hæsitabat, quod cum Barcinæ solum factionis hominibus collocutum eum arguebant. Orta deinde altercatio est, aliis pro speculatore comprehendi jam & custodiri jubentibus, aliis negantibus tumultuandi causam esse. mali rem exempli esse, de nihilo hospites corripere. idem Carthaginensibus & Tyri, & in aliis emporiis, in quæ frequenter commeent, eventurum. Dilata eo die res est. Aristo, Punico ingenio inter Pœnos usus, tabellas conscriptas celeberrimo loco supra sedem quotidianam magistratus prima vespere suspendit. ipse de tertia vigilia navem conscendit & profugit. Postero die, quum Sufetes ad jus dicendum confedissent, conspectæ tabellæ, demptæque & lectæ. Scriptum erat, ARISTONEM PRIVATIM AD NEMINEM, PUBLICÉ AD SENIORES (ita senatum vocabant) MANDATA HABUISSE. Publicato crimine, minus

LIBER XXXIV. 431

intenta de paucis quaestio erat. mitti tamen legatos Romam, qui rem ad consules & senatum deferrent, placuit : simul qui de injuriis Masinissae quererentur.

LXII. Masinissa, posteaquam & infames Carthaginenses & inter se ipsos discordes sensit, principes propter colloquia Aristonis senatui, senatum propter indicium ejusdem Aristonis populo suspectum, locum injuriae esse ratus, agrum maritimum eorum & depopulatus est, & quasdam urbes vectigales Carthaginensium sibi coëgit stipendium pendere. Emporia vocant eam regionem. ora est minoris Syrtis, & agri uberis. Una civitas ejus Leptis : ea singula in dies talenta vectigal Carthaginensibus dedit. Hanc tum regionem & totam infestam Masinissa, & ex quadam parte dubiae possessionis, sui regni an Carthaginensium esset, effecerat. & quia simul ad purganda crimina, & questum de se Romam eos ituros comperit, qui & illa onerarent suspicionibus, & de jure vectigalium disceptarent, legatos & ipse Romam misit. Auditi de Tyrio advena primùm Carthaginenses curam injecere Patribus, ne cum Antiocho simul & Poenis bellandum esset. maximè ea suspicio crimen urgebat, quòd quem comprehensum Romam mitti placuisset, nec ipsum nec navem ejus custodissent. De agro deinde cum regis legatis disceptari coëptum. Carthaginenses jure finium causam tutabantur, quòd intra eos terminos esset, quibus P. Scipio victor agrum, qui juris esset Carthaginensium, finisset : & confessione regis, qui, quum Aphirem profugum ex regno suo cum parte Numidarum vagantem circa Cyrenas persequeretur, preca-

rio

vid ab se iter per eum ipsum agrum, tanquam haud dubiè Carthaginiensium juris, petisset. Numidæ & de terminatione Scipionis mentiri eos arguebant : & si quis veram originem juris exigere vellet, quem proprium agrum Carthaginiensium in Africa esse ? Advenis, quantum secto bovis tergo amplexi loci potuerint, tantum ad urbem communiendam precariò datum. quicquid Byrsam sedem suam excefferint, ei atque injuria partum habere. Neque enim de quo agatur, probare eos posse : non modò semper, ex quo coeperint, sed ne diu quidem eos possedisse. Per opportunitates nunc illos nunc reges Numidarum usurpasse jus : semperque penes eum possessionem fuisse, qui plus armis potuisset. Cujus conditionis res fuerit, priusquam hostes Romanis Carthaginienses, socius acque amicus rex Numidarum esset, ejus sinerent esse : nec se interponerent, quo minus, qui possent, tenerent. Responderi legatis utriusque partis placuit ; missuros se in Africam, qui inter populum Carthaginiensem & regem in re presenti disceptarent. Missi P. Scipio Africanus, & C. Cornelius Cethegus, & M. Minucius Rufus ; audita inspectaque re, suspensa omnia, neutrò inclinatis sententiis, reliquere. Id utrùm sua sponte fecerint, an quia mandatum ita fuerit, non tam certum est, quàm videtur tempori aptum fuisse, integro certamine eos relinqui. Nam ni ita esset, unus Scipio vel notitia rei vel auctoritate, ita de utrisque meritis, finire nutu disceptationem potuisset.

FINIS VOLUMINIS QUARTI.

1

